

Dziedzictwo obok Mnie

– poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach

Dziedzictwo obok Mnie

– poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach

Zespół redakcyjny Narodowego Instytutu Dziedzictwa

Aleksandra Chabiera

Anna Kozioł

Bartosz Skaldawski

Redakcja językowa i korekta

Edytorial.com.pl Izabela Jesiołowska

Projekt i opracowanie graficzne

Magdalena Piotrowska-Kloc, Printomato

Wydawca

Narodowy Instytut Dziedzictwa

ISBN: 978-83-63260-46-0

© Narodowy Instytut Dziedzictwa

Druk

System-Graf, Lublin

Spis treści

WPROWADZENIE	8
Czym jest dziedzictwo kulturowe	9
Dlaczego warto zarządzać dziedzictwem kulturowym w gminie	12
Udział gmin i innych interesariuszy w zarządzaniu dziedzictwem	13

I. ROZPOZNANIE ZASOBU I TWORZENIE BAZY WIEDZY O LOKALNYM DZIEDZICTWIE ... **18**

I.1 Identyfikacja zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego ..... **20** |

Zabytki nieruchome .....

 21 |

Zabytki ruchome .....

 22 |

Muzealia .....

 22 |

Archiwalia i zabytkowe księgozbiory .....

 22 |

Krajobraz kulturowy .....

 23 |

Dziedzictwo niematerialne .....

 24 |

I.2 Rozpoznanie zasobów lokalnego dziedzictwa i ocena ich wartości ..... **30** |

Wartości bazowe dziedzictwa materialnego .....

 31 |

Ocena wartości bazowych dziedzictwa materialnego .....

 32 |

Wartości bazowe dziedzictwa niematerialnego .....

 34 |

Wartości społeczne i ekonomiczne dziedzictwa kulturowego .....

 34 |

Szacowanie wartości społecznych dziedzictwa kulturowego .....

 38 |

Szacowanie wartości ekonomicznych dziedzictwa kulturowego .....

 39 |

I.3 Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń lokalnego dziedzictwa ..... **46** |

Zagrożenia dla elementów dziedzictwa i ich wartości .....

 47 |

Diagnoza stanu zachowania elementów dziedzictwa – propozycja działań dla gminy .....

 50 |

II. ROZWÓJ LOKALNY – POTENCJAŁ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO ..... **56** |

II.1 Dziedzictwo kulturowe w procesach rozwojowych gminy ..... **58** |

Dziedzictwo w procesach rozwoju lokalnego .....

 59 |

II.2 Rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego ..... **61** |

II.3 Rozpoznawanie barier związanych z wykorzystaniem dziedzictwa w rozwoju i przewyższanie ich	69
Barьеры w procesie zarządzania dziedzictwem	69
Rozpoznawanie i ocena kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa	74
Pokonywanie barier związanych z dziedzictwem	76

III. PLANOWANIE I WDRAŻANIE ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM – METODY I NARZĘDZIA .....

III.1 Prawa i obowiązki gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi	82
Rejestr zabytków	85
Pomnik historii	91
Park kulturowy	92
Gminna ewidencja zabytków	95
Gminny program opieki nad zabytkami	96
Narzędzia przedplanistyczne i planistyczne	97
• Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	101
• Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy	103
• Studium ochrony wartości kulturowych i jego rola w kształtowaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy	105
Wykonanie zastępcze	110
Czasowe zajęcie zabytku	111
Wywłaszczanie nieruchomości zabytkowej	112
Prawo pierwokupu nieruchomości zabytkowych	113
III.2 Przeciwdziałanie najczęściej występującym zagrożeniom dla dziedzictwa	116
Szukanie dla zabytku nowej funkcji, szanującej autentyczność i integralność	119
III.3 Kiedy i jak tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem – programowanie rozwoju	124
Programowanie rozwoju – istota procesu	124
Modele programowania rozwoju lokalnego	126
Model <i>smart</i> programowania rozwoju lokalnego i możliwe ujęcie w nim problematyki dziedzictwa	128
Dziedzictwo w wybranych dokumentach JST	132
Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem	137
Monitoring	144
III.4 Narzędzia stymulujące przedsiębiorczość lokalną i gospodarkę	149
Narzędzia wspierania przedsiębiorczości	149

Przedsiębiorczość społeczna	153
Klasy – możliwość kooperacji w oparciu o dziedzictwo	154
Możliwości wykorzystania dziedzictwa i tworzenia inicjatyw gospodarczych	154

III.5 Udział społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – mechanizmy i metody partycypacji .....

Uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – partycypacja społeczna i publiczna	164
Etapy procesu partycypacji publicznej	167
Budowanie strategii komunikacyjnej wspomagającej działania na rzecz dziedzictwa	175
Znaczenie roli liderów życia społecznego we współzrządzeniu gminą	177

III.6 Narzędzia socjologiczne – metody i sposoby stosowania .....

III.7 Narzędzia upowszechniające wiedzę o dziedzictwie i aktywizujące społeczność .....

Edukacja a rozwój społeczny	186
Edukacja a rozwój gospodarczy	187
Przegląd narzędzi i metod wykorzystania dziedzictwa w rozwoju turystyki, edukacji i promocji gminy	188

III.8 Narzędzia finansowe wspierające zarządzanie dziedzictwem lokalnym .....

Od pomysłu do projektu	205
Środki pomocowe z budżetu państwa	209
Środki pomocowe z funduszy europejskich	211
Samorządowe środki pomocowe	214

IV. ZAŁĄCZNIKI .....

1. Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO	220
2. Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu	222
3. Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa	225
4. Przykładowy kwestionariusz wywiadu	246
5. Wykaz skrótów	251

AUTORZY .....

252

Przedstawiamy Państwu publikację *Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach*, powstałą w ramach projektu *DoM – Dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych*. Projekt był realizowany przez Narodowy Instytut Dziedzictwa oraz norweską Dyрекcję ds. Dziedzictwa Kulturowego (Riksantikvaren). W projekcie uczestniczyli przedstawiciele trzech polskich gmin, pięciu gmin z Norwegii oraz eksperci z obu krajów partnerskich, specjalizujący się w dziedzinach kluczowych w zarządzaniu dziedzictwem (m.in. ochrona zabytków, rozwój regionalny, partycypacja społeczna, socjologia). W trakcie objazdów studyjnych uczestnicy z Polski i Norwegii dzielili się swoimi doświadczeniami w zakresie zarządzania dziedzictwem. Omawiano także istotne dla samorządów gminnych zagadnienia związane z tym tematem. Zastanawiano się, m.in., jak gospodarować zasobem dziedzictwa, aby wspierał on rozwój lokalny i jednocześnie trwale zachował swoje wartości dla kolejnych pokoleń.

W projekt *DoM* zaangażowani byli przedstawiciele samorządów gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, jednak zagadnienia omawiane w toku realizacji projektu mogą okazać się przydatne także w pracy władz lokalnych większych miejscowości. Dlatego poradnik adresowany jest do przedstawicieli samorządów gminnych, ale mamy nadzieję, że zainteresuje on wszystkich tych, którzy zajmują się dziedzictwem kulturowym i jego wykorzystaniem dla dobra społeczności lokalnych.

Poradnik został przygotowany, aby wesprzeć merytorycznie władze samorządowe, liderów lokalnych i organizacje pozarządowe w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym rozumianym jako planowany proces ochrony i wykorzystania potencjału dziedzictwa w rozwoju gospodarczym i społecznym gminy. Na rynku wydawniczym niewiele jest publikacji omawiających komplementarnie kwestie ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz zagadnienia dotyczące lokalnego planowania zrównoważonego rozwoju, które mogą stanowić źródło wiedzy dla samorządów gminnych¹. W związku z tym autorzy poradnika podjęli się próby możliwie kompleksowego ujęcia tematu zarządzania dziedzictwem lokalnym przez samorząd gminny. Łączne i komplementarne omówienie w treści publikacji kwestii kompetencji samorządu związanych bezpośrednio z ochroną zabytków i opieką nad nimi, jak również z problematyką zagospodarowania dziedzictwa na rzecz rozwoju gminy, nie tylko pomoże przedstawicielom samorządów właściwie zarządzać dziedzictwem, lecz także będzie wskazaniem, że ochrona dziedzictwa nie wyklucza rozwoju, a wręcz przeciwnie, może go wspierać.

Poradnik jest podzielony na trzy części odpowiadające trzem kwestiom kluczowym dla przyjętego przez autorów publikacji modelu zarządzania:

- **część I** poświęcona jest identyfikowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego, ocenie jego wartości oraz diagnozie stanu zachowania i zagrożeń elementów dziedzictwa. Po zapoznaniu się z pierwszą częścią czytelnik będzie miał okazję dowiedzieć się, jakie działania należy podjąć, aby zbudować bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie, zebrać informacje ważne w procesie zarządzania,
- **część II** skupia się na analizie społeczno-gospodarczego potencjału dziedzictwa. Przedstawiono w niej, z wykorzystaniem jakich metod identyfikować bariery i czynniki rozwoju związane z lokalnym dziedzictwem. Z części tej można dowiedzieć się, w jaki sposób poprzez zarządzanie dziedzictwem przezwyciężać bariery, oraz jak wykorzystać czynniki z nim związane, by oddziaływać na rozwój gminy,

---

¹ Murzyn-Kupisz M., *Dziedzictwo kulturowe a rozwój lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2012; *Kultura a rozwój*, red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2013, dostęp: http://nck.pl/media/2014-01-21/podrecznik_copy1.pdf.
Ashworth G., *Planowanie dziedzictwa*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2015.

- **w części III** przedstawiono narzędzia i metody zarządzania dziedzictwem umożliwiające skuteczne planowanie, programowanie i wdrażanie ochrony dziedzictwa oraz efektywne wykorzystanie jego elementów w rozwoju ekonomicznym i społecznym regionu.

Przyjęta w poradniku kolejność rozdziałów odzwierciedla kolejne etapy procesu zarządzania dziedzictwem w gminie i wskazuje czytelnikowi właściwy, zdaniem autorów, porządek działań składających się na ten proces.

Należy nadmienić, iż treść poradnika jest zgodna ze stanem wiedzy i stanem prawnym obowiązującym 31 stycznia 2016 r., a dostęp do źródeł internetowych przytoczonych w publikacji jest aktualny w dniu 25 kwietnia 2016 r. Zgodnie z przyjętym założeniem raz w roku będzie wykonywany przegląd treści poradnika. Uzupełniony i zaktualizowany poradnik, uwzględniający zarówno ewentualne zmiany prawne, jak i wnioski wynikające z doświadczeń wdrażania procesu zarządzania dziedzictwem w kolejnych gminach, będzie publikowany na stronach internetowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Poradnik, w zamyśle autorów, ma stanowić kompendium praktycznej wiedzy niezbędnej w procesie zarządzania dziedzictwem. Zawiera zbiór wybranych rozwiązań do zastosowania w gminach. Czytelnik może zapoznać się z treścią od początku do końca lub sięgać do fragmentów odnoszących się do aktualnie potrzebnej mu wiedzy.

Poradnik został przygotowany z intencją, aby korzystanie z niego było wygodne i praktyczne. Dlatego na początku każdego rozdziału prezentujemy listę kluczowych zagadnień w nim omawianych. Zakończenie rozdziału stanowi wykaz najważniejszych myśli, działań czy wniosków do zapamiętania. Niektóre rozdziały zawierają spis literatury uzupełniającej, a także sugestie, w których wskazujemy instytucje i organizacje mogące wesprzeć samorząd w podejmowanych działaniach. Poradnik uzupełniają praktyczne wskazówki ekspertów i omówienia dobrych praktyk. Niektóre treści, warte zapamiętania bądź stanowiące istotny komentarz, zawarte są w ramach obok głównego korpusu tekstu. Tam, gdzie to możliwe i potrzebne, wiedza podana jest w formie schematów, tabel i ilustracji, które ułatwiają odbiór przekazywanych treści.

Mamy nadzieję, że poradnik stanie się przydatnym kompendium wiedzy, z którego często będą Państwo korzystały, szukając wskazówek i inspiracji w codziennej pracy na rzecz rozwoju Państwa gmin uwzględniającego dziedzictwo kulturowe i jego wartości.

Zespół redakcyjny

Znaczenie symboli użytych w publikacji

Porada
eksperta

Dobry
przykład

Dodatkowa
informacja

Uwaga

Warto
wiedzieć

Dodatkowa
literatura

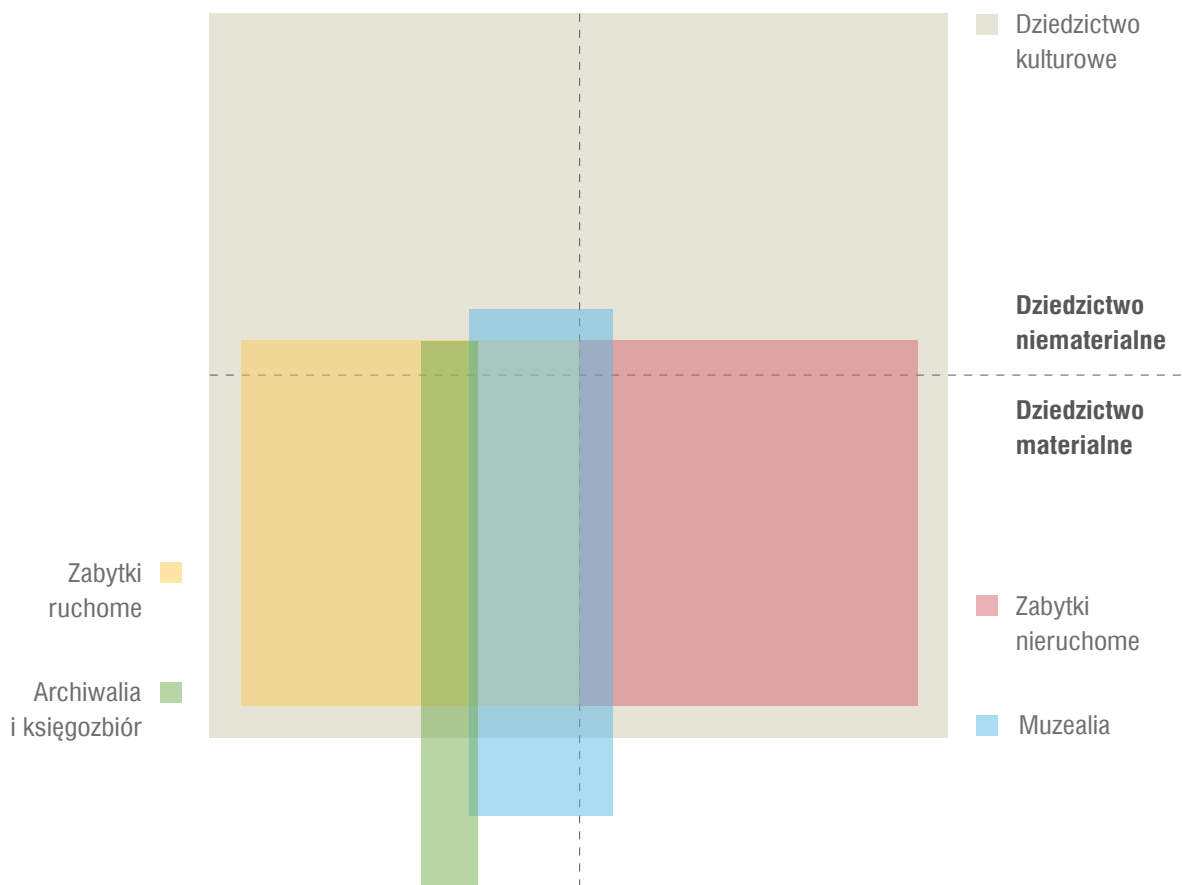
WPROWADZENIE

Czym jest dziedzictwo kulturowe

Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku języka polskiego PWN* dziedzictwo to **dobra kultury, nauki i sztuki pozostawione przez poprzednie pokolenia**. Z definicji tej wynika kilka cech dziedzictwa, charakteryzujących rzeczy, zjawiska i tradycje należące do jego zasobów.

- dziedzictwo stanowią **dobra**, dlatego kluczowym wyznacznikiem jego elementów są wartości, które przesądzą o tym, że coś staje się dobrem. Wartości te mogą zaliczać się do różnych kategorii i mogą być identyfikowane przez różne osoby,
- dziedzictwem są **dobra kultury, nauki i sztuki**, oznacza to, że do dziedzictwa zaliczamy wiele zróżnicowanych elementów. Dobra te mogą mieć formę fizyczną (materialną) oraz formę duchową (niematerialną),
- dziedzictwo stanowią dobra pozostawione przez **poprzednie pokolenia**. Wynika z tego, że dziedzictwem nie będą dobra kultury, nauki i sztuki pochodzące z obecnych czasów, tworzone przez ludzi nam współczesnych.

Schemat 1. Relacje pomiędzy zbiorami różnych kategorii dziedzictwa kulturowego

Ilustracja 1. Depozytariusze dziedzictwa niematerialnego Biskupizny, fot. K. Sadowska-Mazur, archiwum prywatne

Pojmowanie dziedzictwa jako spuścizny poprzednich pokoleń wskazuje na jego rolę: jako świadectwa życia naszych przodków, ich sposobu pojmowania rzeczywistości i uznawanego systemu wartości, pomaga poznać nasze korzenie i kształtując tożsamość, odpowiada na pytanie, kim jesteśmy. Na fundamentach dziedzictwa tworzy się także poczucie wspólnoty kulturowej.

Wspólnota ludzi uznających określone dziedzictwo za źródło i wyrażenie uznawanych przez nich wartości, przekonań, wiedzy oraz tradycji to tzw. **depozytariusze** dziedzictwa. Konkretny element dziedzictwa stanowi dla nich ważny czynnik kształtowania tożsamości – narodowej, lokalnej, rodzinnej czy indywidualnej. Elementy dziedzictwa kulturowego można zatem różnicować ze względu na to, jak szeroki krąg społeczny przyjmie je jako swoje. Można np. wyróżnić elementy dziedzictwa posiadające na tyle powszechnie uznawane wartości, że będą się zaliczać do dziedzictwa narodowego, inne – o znaczeniu lokalnym – będą identyfikowane jako dziedzictwo tylko przez określoną społeczność lokalną. Jednak niezależnie od skali oddziaływania każdy element dziedzictwa zasługuje na poszanowanie i ochronę.

Mając na uwadze powyższe, trzeba stwierdzić, że nie ma gminy, która nie posiada na swoim obszarze dziedzictwa. Zależnie od gminy i jej losów dziedzictwo może być w lepszym lub gorszym stanie, bardziej lub mniej uświadomione, ale każda gmina ma swoją historię i jej świadectwa na swoim terenie.

Dziedzictwo można podzielić na dziedzictwo kulturowe i naturalne. Kulturowe to takie, które jest wynikiem lub śladem działalności człowieka. Z kolei dziedzictwo naturalne, obejmujące takie elementy jak formacje geologiczne i fizjograficzne lub przyrodnicze strefy naturalne, jest wynikiem oddziaływania jedynie przyrody. W poradniku nie poruszamy kwestii dotyczących dziedzictwa naturalnego – jest to obszerny temat, regulowany innymi przepisami prawa. Jakkolwiek autorzy zdają sobie sprawę z wagi dziedzictwa naturalnego, to jednak wymiar niniejszej publikacji powoduje, że odnosi się ona wyłącznie do kulturowych aspektów dziedzictwa.

Istotną część składową dziedzictwa kulturowego, ze względu na wiążące się z nią szczególne obowiązki prawne gminy, stanowią zabytki. Zbytek zgodnie z *Ustawą z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (dalej jako *Ustawa o ziozonz*) to *nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową*. Tak rozumianymi zabytkami mogą być m.in. miejsca i budowle historyczne, dzieła

sztuk, archiwalia, stanowiska archeologiczne, historyczne parki, ogrody i cmentarze, zachowany tradycyjny krajobraz kulturowy. Ustawowe ujęcie zabytku, zawężające znaczenie pojęcia w stosunku do omówionej wcześniej definicji dziedzictwa, wskazuje na dwie cechy zabytku, odróżniające go od innych elementów dziedzictwa. Zabytek jest materialny i posiada wartości historyczne, artystyczne lub naukowe, uzasadniające jego zachowanie w interesie społecznym.

W odróżnieniu od zabytków, których ochrona jest regulowana *Ustawą*, kwestie ochrony dziedzictwa niematerialnego w Polsce określa *Konwencja UNESCO z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Chociaż nie wynikają z niej szczegółowe obowiązki prawne gmin, to dużym zaniechaniem byłoby pominięcie tej kategorii dziedzictwa w procesie zarządzania. Do tej kategorii zaliczają się bowiem ważne dla mieszkańców gmin tradycje i zwyczaje będące istotnym czynnikiem wpływającym na życie społeczne.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe zgodnie z *Konwencją* oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które zapewniają wspólnotom, grupom, a w niektórych przypadkach jednostkom, poczucie tożsamości oraz ciągłości kulturowej, a także są przekazywane z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzane w relacji z otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i historią. Dziedzictwo to znajduje swój wyraz w takich dziedzinach jak: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym. Niematerialnym dziedzictwem będzie więc m.in. umiejętność wyplatania koronek czy gry na dudach, przyrządzenie potrawy według tradycyjnego, regionalnego przepisu, zwyczaj robienia palm wielkanocnych czy kultywowanie obchodów Barbórki.

Czym różni się tradycja od zwyczaju

Tradycja to przejęte z przeszłości wartości, wierzenia, normy, zwyczaje, obyczaje, podzielane przez grupę społeczną oraz pozytywnie oceniane, uważane za zasługujące na przetrwanie i przekazanie potomnym. Przekaz tradycji może mieć charakter ustny lub opierać się na wykorzystaniu innych form komunikacji, np. pisma lub obrazu. Realizowany jest na różne sposoby:

- poprzez przekazanie w procesie wychowania treści kulturowych: języka, wzorów zachowań, idei, sposobów gospodarowania, podań, mitów, wierzeń, obrzędów itd.,
- poprzez przejęcie używania i/lub produkcji narzędzi, zabudowań, przedmiotów ozdobnych, użytku codziennego, instrumentów muzycznych itd.

Zwyczaj to sposób zachowania, powtarzany w określonych sytuacjach, przyjęty w danej grupie przez wszystkich lub wielu jej członków, utrwalony w świadomości społecznej. Zwyczaje związane są głównie z życiem codziennym, świętami, uroczystościami (np. przygotowywanie określonych potraw świątecznych). Zwyczaj nie ma siły normatywnej, odstępianie od niego nie wywołuje na ogół silnej reakcji negatywnej czy restrykcji, takich jak wykluczenie społeczne czy napiętnowanie, może jednak wywoływać np. dezaprobatę, zdumienie czy kpinę. W grupach charakteryzujących się silnie rozwiniętą więzią społeczną występuje przekonanie o potrzebie przestrzegania zwyczaju.

Najistotniejszymi wyznacznikami tak pojmowanego dziedzictwa są jego niematerialny charakter oraz posiadane wartości społeczne wynikające z jego funkcji jako podstawy tożsamości i wspólnoty kulturowej. W ten sposób dziedzictwo niematerialne odgrywa bardzo ważną rolę społeczną i jako takie musi być chronione oraz właściwie stymulowane w procesie zarządzania.

Dlaczego warto zarządzać dziedzictwem kulturowym w gminie

Współczesna społeczność lokalna przeżywa od lat 90. XX w. głębokie zmiany. Kiedyś bardziej jednorodna ekonomicznie i kulturowo żyła w stabilniejszym, zintegrowanym systemie społecznym². Dziś jest fragmentaryzowana i poddana presji procesów globalizacji w kulturze i ekonomii, a współczesnym mieszkańcom gmin coraz trudniej jest znaleźć takie cechy, które by ich trwale łączyły. Problemy, z jakimi często możemy się spotkać lokalnie, to dezintegracja społeczna (np. w wyniku emigracji zarobkowych i rozbitcia rodzin), brak zaufania, obywatelska obojętność³.

Odpowiedzią na te problemy społeczne może być lokalne dziedzictwo. Świadomość i wiedza na temat dziedzictwa oraz jego twórcze wykorzystanie mogą przyczynić się do budowania tożsamości i więzi międzyludzkich. Dziedzictwo może więc pełnić funkcję integrującą w czasach, gdy coraz mniej czynników podtrzymuje więzi społeczne. Utrzymane w dobrym stanie dziedzictwo lokalne jest też zasobem, z którego można czerpać inspiracje i treści do organizowania życia kulturalnego i społecznego w gminie. Skutkiem tego rodzaju działań jest podwyższenie poziomu jakości życia mieszkańców, dumnych z miejsca zamieszkania i bardziej skłonnych pozostać wśród lokalnej społeczności. Działania takie będą również przyciągać do gminy nowych, aktywnych mieszkańców. W ten sposób dobrze zarządzane dziedzictwo kulturowe, sprzyjając wspólnemu działaniu i zaufaniu społecznemu, jest istotnym czynnikiem rozwoju kapitału społecznego⁴.

Ilustracja 2. Pałac Wojanów, fot. Innalna, Licencja: CC BY-SA 3.0

Dziedzictwo kulturowe to nie tylko możliwość łagodzenia problemów społecznych, to także możliwość rozwoju gospodarczego opartego na innowacyjności oraz przedsiębiorczości lokalnej i wykorzystującego różnorodność kulturową jako czynnik konkurencyjności. Możliwość ekonomicznego wykorzystania dziedzictwa najczęściej łączona jest z turystyką. Chęć poznawania dziedzictwa może łączyć się z podróżowaniem, a przemysł turystyczny rozwija się i ma duże znaczenie w gospodarce. Warto jednak spojrzeć na dziedzictwo jako na zasób, który może zostać wykorzystany o wiele szerzej, np. w rozwoju mikroprzedsiębiorstw, tworzeniu produktów i usług, prowadzeniu polityki mieszkaniowej czy rozwoju rynku nieruchomości, do wspomagania rolnictwa czy tak nowoczesnej branży jak przemysł kreatywny. Dzięki temu może ono przyczynić się do wzro-

² Kocik L., *Między przyrodą, zagrodą i społeczeństwem. Społeczno-kulturowe problemy ekologii wsi i rolnictwa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2000.

Kocik L., *Anomia moralno-obyczajowa wsi polskiej* [w:] *Kondycja moralna społeczeństwa polskiego*, Kraków: WAM. PAN 2002, s. 78–103.

³ Jarosz M., *Samobójstwa. Dlaczego teraz?*, Warszawa: PWN 2013. (szczególnie polecam rozdział III: *Samobójstwa w Polsce: rozmiary, trendy, struktura przestrzenna*, s. 69–94).

⁴ Bukraba-Rylska I., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich (w:) Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, red. I. Nurzyńska, M. Drygas, Warszawa, IRWiR PAN 2011, s. 219–238.

Murzyn-Kupisz M., Działek J., 2014, *Muzea a budowanie kapitału społecznego w środowisku lokalnym*, Rocznik Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu, t. V, s. 19–40.

stu bezwzględnych wartości ekonomicznych, takich jak liczba miejsc pracy czy liczba działających na terenie gminy podmiotów gospodarczych. Jednocześnie lokalność dziedzictwa kulturowego oznacza, że będzie ono „pracowało”, przede wszystkim, dla swojej społeczności.

Dziedzictwo jako zasób jest wielowymiarowe, więc racjonalne planowanie oraz wdrażanie jego ochrony i wykorzystania jego wartości może przynosić wiele korzyści gminie. Oprócz pozytywnego wpływu na polu społecznym i gospodarczym dziedzictwo może także korzystnie wpływać na ład przestrzenny (ponowne zagospodarowanie miejsc, nowe funkcje, wykorzystanie istniejącej zabudowy) oraz pozytywnie działać na polu ochrony przyrody (np. zachowanie krajobrazu kulturowego). Ponadto mądrze użytkowany i skutecznie chroniony zasób dziedzictwa może służyć gminie nieprzerwanie i można wokół niego zbudować społeczność charakteryzującą się trwałymi więzami. Jednocześnie, jako że dziedzictwo kulturowe jest świadectwem życia naszych przodków, stanowi zasób nieodnawialny, a my jesteśmy odpowiedzialni za jego zachowanie w dobrym stanie, tak aby przyszłe pokolenia mogły również korzystać z jego wartości. W ten sposób dziedzictwo okazuje się wewnętrznym czynnikiem zrównoważonego rozwoju.

Warunkiem wykorzystania potencjału rozwojowego dziedzictwa kulturowego jest wdrożenie w gminie procesu właściwego i mądrego zarządzania tym zasobem. Nie wystarczy ograniczyć się do wypełnienia obowiązków prawnych związanych z ochroną zabytków. Potrzeba wdrożyć proces programowania, wdrażania, monitorowania właściwego zagospodarowania dziedzictwa oraz jego ewaluacji dla dobra i rozwoju społeczności, wykluczając jednocześnie degradację tego zasobu oraz jego wartości. Warto pamiętać, że obowiązuje tu, znana z ochrony środowiska, zasada – za jego stan zachowania kolejne pokolenia wystawią nam, jako jego aktualnym gospodarzom, ocenę (zasada sprawiedliwości międzygeneracyjnej).

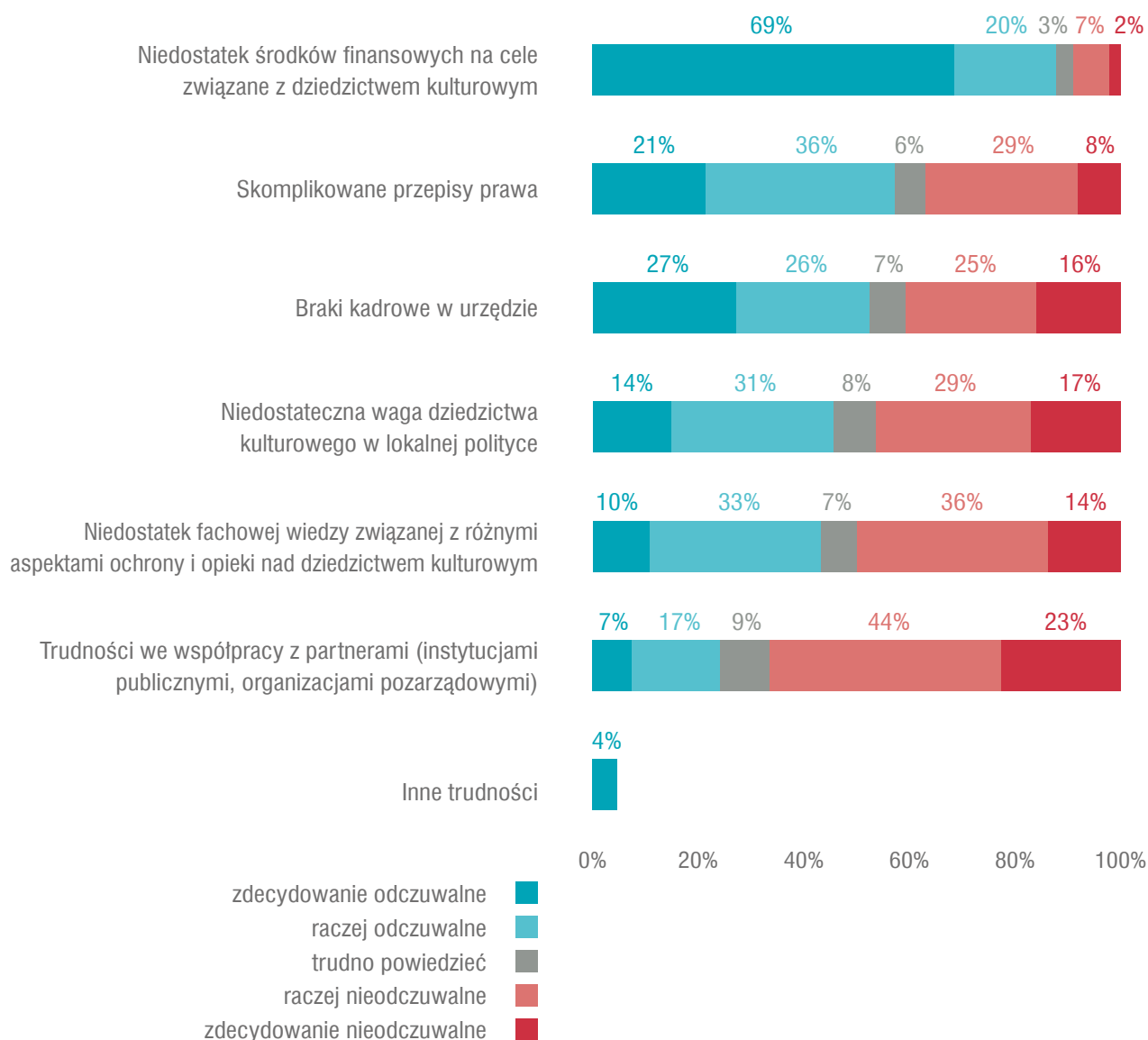
Udział gmin i innych interesariuszy w zarządzaniu dziedzictwem

Gminy, poprzez swoje kompetencje i zadania, administrowanie strategiami oraz programami, mają najlepsze rozeznanie lokalnych potrzeb i są najbardziej odpowiednimi podmiotami, aby zarządzając dziedzictwem lokalnym, uwolnić jego potencjał rozwojowy. W rzeczywistości jednak gminy z reguły tego nie robią. Dziedzictwo kulturowe nie budzi większego zainteresowania urzędników. Jest to obszar mało rozpoznany i traktowany w wielu gminach jako niszowy. Z badań realizowanych dla NID-u przez Stowarzyszenie Klon/Jawor⁵ wynika, że nawet obowiązkowe dla gmin działania, wynikające z przepisów obowiązującego prawa, w wielu gminach nie są podejmowane (Program opieki nad zabytkami posiada jedynie 48% gmin i starostw). Nawet jeżeli w gminie podejmowane są działania związane z dziedzictwem, to na ogół mają charakter punktowy i sporadyczny. Niestety, w wielu wypadkach brakuje świadomej długofalowej strategii wykorzystania dziedzictwa kulturowego jako narzędzia rozwoju.

Jest wiele obiektywnych czynników, które powodują, że w gminach nie podejmuje się działań związanych z zarządzaniem dziedzictwem. Najczęściej wskazywanym, przez przedstawicieli samorządów, problemem jest niedostatek środków finansowych, które mogą być przeznaczane na dziedzictwo kulturowe (89% przedstawicieli urzędów gmin i powiatów wskazało na ten problem). Inną istotną bolączką, związaną poniekąd z niedoborem

⁵ P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy*. Raport z badania, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, dostęp: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

finansowym urzędów, są niedostateczne zasoby kadrowe i brak urzędników, którzy mogliby zająć się dziedzictwem kulturowym (na tę kwestię wskazało 53% urzędów). Przedstawiciele samorządów za problematyczne uznają także stosowanie w praktyce trudnych i skomplikowanych, ich zdaniem, przepisów prawa związanych z dziedzictwem kulturowym (57% urzędników boryka się z tym problemem). Być może właśnie dlatego dla 43% urzędników trudność stanowi niedostatek fachowej wiedzy związanej z ochroną dziedzictwa kulturowego lub opieką nad nim. Warto dodać, że potrzebę pogłębienia wiedzy urzędnicy odczuwają zarówno gdy chodzi

Ilustracja 3. Trudności odczuwane przez samorzady szczebla gminnego i powiatowego dotyczące problematyki dziedzictwa kulturowego

Źródło: P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, dostęp: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

o kwestie związane ściśle z obowiązującym prawem, jak i w zakresie zagadnień szerszej pojmowanego zarządzania dziedzictwem, takich jak: włączanie w opiekę nad dziedzictwem lokalnej społeczności, edukacja i promocja dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do rozwoju.

Realne i obiektywne trudności, z którymi muszą borykać się samorządy, potęgowane są jeszcze przez bardzo duży zakres obowiązków i odpowiedzialności nałożony na gminy nie tylko w zakresie dziedzictwa kulturowego, ale wszelkich obowiązków samorządów wynikających z gospodarowania gminą. Pewną próbą pomocy samorządom w ich trudnej sytuacji jest, przyjęty w połowie 2014 r. *Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017*. Jednym z kierunków działań wyznaczonych przez ten dokument strategiczny jest merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków⁶. Planowane w ramach tego programu przez Narodowy Instytut Dziedzictwa szkolenia z zarządzania dziedzictwem adresowane do przedstawicieli samorządu gminnego, a także przygotowywany portal informacyjny dla jednostek samorządu terytorialnego będą wspierać urzędników samorządowych, dostarczając potrzebną wiedzę specjalistyczną, której brak jest jednym ze zidentyfikowanych przez przedstawicieli samorządów problemów.

Kluczową jednak kwestią jest zmiana podejścia samorządów gmin do kwestii dziedzictwa. 45% przedstawicieli samorządów przyznało, że w ich urzędach do zagadnień dziedzictwa kulturowego przywiązuje się niewystarczającą wagę. Zdaniem części urzędników marginalizuje się tę tematykę, co wiąże się z brakiem świadomości tego, czym jest dziedzictwo kulturowe i jak można je długofalowo wykorzystać w działaniach samorządu. To właśnie uświadomienie sobie potencjału rozwojowego, jaki drzemie w zasobie lokalnego dziedzictwa, może przekonać władze gminy do rozpoczęcia procesu zarządzania tym zasobem.

Podejmując się zarządzania dziedzictwem, należy zadbać o to, żeby w opiniowanie, kontrolę i szeroko pojętą debatę towarzyszącą decyzjom dotyczącym dziedzictwa zaangażowane były nie tylko służby konserwatorskie oraz środowisko z nim związane (historycy sztuki, archeolodzy itd.), lecz także socjologowie, ekonomiści, menedżerowie, a przede wszystkim społeczność lokalna – kluczowy adresat i aktor (interesariusz) działań zmierzających do urzeczywistnienia potencjału dziedzictwa.

Racjonalne angażowanie społeczności lokalnej w proces zarządzania dziedzictwem kulturowym jest zbieżne z powolnym, lecz zauważalnym wzrostem społecznego zaangażowania, chęci współdecydowania, brania odpowiedzialności za to, co dzieje się wokół obywatela. Demokratyzują się procesy życia społecznego, mieszkańcy coraz aktywniej uczestniczą w życiu gminy czy miejscowości, chcą decydować o tym, co ma wpływ na ich miejsce zamieszkania. Coraz częściej zwracają uwagę na to, co dzieje się z zabytkami w okolicy, interesują się swoją historią, lokalnymi tradycjami i działają: zakładają stowarzyszenia, edukują, alarmują, w skrócie, przejmują część odpowiedzialności związanej z dziedzictwem⁷.

Zarządzanie dziedzictwem podejmowane z udziałem specjalistów i we współpracy ze świadomą społecznością jest korzystne nie tylko dla rozwoju lokalnego. Może być istotnym czynnikiem wpływającym pozytywnie na zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń. Zabytków ruchomych i nieruchomości w krajowej ewiden-

⁶ Kierunek 2.4. *Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków służy osiągnięciu drugiego celu szczegółowego Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 – Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków.*

⁷ Halamska M. (red.) *Wiejskie organizacje pozarządowe*, Warszawa: IRWiR PAN 2008.

Halamska M., *Spółeczna kondycja polskiej wsi. Struktura, kapitały i społeczeństwo obywatelskie w I dekadzie XXI wieku* [w:] Nurzyńska I., Drygas M. (red.): *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Diagnozy, strategie, koncepcje polityki*, Warszawa: IRWiR PAN 2011, s. 39–56.

cji jest ponad 1,7 mln, z czego ponad 310 tys. jest wpisanych do rejestru. Tymczasem ważne dla społeczności dziedzictwo to przecież dużo liczniejszy zasób, obejmujący także całe, niezwykle bogate i różnorodne, dziedzictwo niematerialne. Dlatego aby ochrona dziedzictwa była skuteczna, nie może opierać się jedynie na pracy służb ochrony zabytków. Powinna polegać na ich współpracy ze świadomymi, odpowiedzialnymi oraz zaangażowanymi właścicielami zabytków, ich zarządcami, a także z obywatelami. Co więcej, bez uświadomionej i jednoznacznie wyrażanej społecznej woli zachowania dziedzictwa egzekwowanie, nawet zagwarantowanej przepisami prawa, ochrony zabytków może być trudne i nieskuteczne. Prawidłowo wdrożony proces zarządzania dziedzictwem, poprzez wykorzystanie wartości zasobu dziedzictwa dla dobra i rozwoju gminy oraz jej mieszkańców, będzie przy okazji wpływał na kształtowanie i umacnianie wśród nich woli zachowania w dobrym stanie tego zasobu. Społeczność lokalna dostrzegająca w dziedzictwie podstawę do stałego rozwoju społeczno-gospodarczego, gwarantującego gminie liczne korzyści, będzie chętniej brać na siebie odpowiedzialność za zachowanie zabytków oraz innych elementów dziedzictwa i chętniej angażować się w opiekę nad nimi.

Zapoznanie się z informacjami zawartymi w poradniku pomoże czytelnikowi w planowaniu procesu zarządzania dziedzictwem, tak aby przyniósł pożądane efekty. Czytelnik dowie się, jak ów proces wdrażać, monitorować i ewaluować, by jego efektami były rozwój społeczno-gospodarczy regionu i zachowanie dziedzictwa oraz związanych z nim wartości.

Ilustracja 4. Zabytkowy drewniany kościół (dziedzictwo materialne) i tradycje Biskupizny (dziedzictwo niematerialne reprezentowane na zdjęciu charakterystycznym dla tego regionu tradycyjnym strojem), współistniejąc na tym obszarze, tworzą środowisko kulturowe tutejszych mieszkańców, fot. K. Sadowska-Mazur, archiwum prywatne

**I. ROZPOZNANIE ZASOBU
I TWORZENIE BAZY WIEDZY
O LOKALNYM DZIEDZICTWIE**

Pierwszym etapem skutecznego włączenia dziedzictwa w plan rozwoju społeczno-gospodarczego gminy jest pozyskanie informacji potrzebnych do zaplanowania właściwej ochrony i zagospodarowania dziedzictwa. Przede wszystkim należy zidentyfikować elementy dziedzictwa znajdujące się na terenie gminy, rozpoznać ich wartości, status prawny i właścicielski, stan zachowania, a także charakter i stopień ewentualnego zagrożenia elementom dziedzictwa i jego wartościom.

Pomocne w działaniach związanych z wykorzystaniem dziedzictwa może być stworzenie bazy wiedzy gromadzącej dane o wszystkich elementach lokalnego dziedzictwa, a następnie bieżące jej aktualizowanie. Tworzenie tego rodzaju bazy i jej aktualizacja nie wynika z prawnych zobowiązań gminy i nie należy do obowiązków samorządu, niemniej jednak ułatwi zarządzanie zasobem dziedzictwa. Pozwoli podejmować właściwe decyzje w kwestiach kluczowych dla ochrony dziedzictwa i rozwoju gminy. Baza wiedzy na temat elementów lokalnego dziedzictwa to narzędzie, dzięki któremu gmina pozna swoje obowiązki prawne w zakresie dziedzictwa kulturowego. Użytkownicy bazy dowiedzą się, które elementy dziedzictwa wymagają podjęcia szybkich działań ochronnych, jakich wartości jest nośnikiem każdy z lokalnych elementów dziedzictwa, w jaki sposób można go zagospodarować, z kim współpracować i u kogo szukać w tych kwestiach pomocy.

Trudno byłoby polecić jedną formę bazy wiedzy dla każdej gminy. Nie jest ważne, czy będzie ona miała formę pliku tekstowego czy elektronicznej bazy danych. Najważniejsze jest, by niezależnie od przyjętej formuły zawierała potrzebne informacje do kompletnego wykazu elementów lokalnego dziedzictwa. Formuła bazy wiedzy powinna być dostosowana do możliwości i potrzeb gminy, tak aby gwarantowała łatwy i szybki dostęp do informacji o lokalnym dziedzictwie, umożliwiając wykorzystanie ich w procesie zarządzania dziedzictwem.

Dlaczego warto tworzyć bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie i ją aktualizować?

- stworzenie bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym będzie pierwszym krokiem do objęcia dziedzictwa właściwą ochroną i wykorzystania jego potencjału do rozwoju gminy,
- na bieżąco aktualizowana baza wiedzy będzie gromadzić w jednym miejscu informacje o wszystkich elementach dziedzictwa. Będzie można ją wykorzystać jako źródło wiedzy w działaniach gminy,
- tworzenie bazy wiedzy stanie się dla wspólnoty samorządowej okazją do lepszego poznania gminy, jej historii i wartości kulturowych,
- prowadzenie bazy wiedzy zwiększy szansę na to, że w dalszych działaniach w gminie nie zostanie pominięty żaden ważny aspekt związany z dziedzictwem,
- tworząc bazę wiedzy, przedstawiciele samorządu nawiążą współpracę z osobami, które pomogą w dalszej pracy związanej z dziedzictwem i jego wykorzystaniem do rozwoju gminy,
- zaangażowanie społeczności lokalnej w proces tworzenia bazy wiedzy może wyzwolić społeczny entuzjazm i zaangażowanie.

I.1 Identyfikacja zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego

W rozdziale:

- **Jakie kategorie dziedzictwa można uwzględnić w bazie wiedzy**
- **Na podstawie jakich źródeł można identyfikować elementy dziedzictwa**
- **Kto może pomóc w identyfikowaniu lokalnego dziedzictwa**

Pierwszym etapem w procesie budowania bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie jest przygotowanie wykazu wszystkich jego elementów. W tej pracy pomocne mogą się okazać podmioty, które na co dzień zajmują się ochroną i promocją dziedzictwa. Ale w proces ten powinni być zaangażowani także mieszkańcy gminy – są skarbnicą wiedzy o jej terenie, stanowią ważne źródło informacji o dziedzictwie i zbiorowej pamięci budującej lokalną tożsamość.

Dziedzictwo, jak zostało to wyjaśnione we *Wprowadzeniu*, to bardzo szerokie pojęcie. Zalicza się do niego wiele zróżnicowanych elementów. Aby ułatwić pracę nad tworzeniem bazy wiedzy o dziedzictwie i uporządkować ją, elementy dziedzictwa wskazane do uwzględnienia w bazie należy podzielić na kilka kategorii:

- zabytki nieruchome, w tym nieruchome zabytki archeologiczne (niewpisane do inwentarzy muzealnych),
- zabytki ruchome, w tym ruchome zabytki archeologiczne (niewpisane do inwentarzy muzealnych i nienależące do zasobów archiwalnych lub zasobów bibliotecznych),
- muzealia,
- archiwalia i zasób biblioteczny,
- krajobraz kulturowy,
- dziedzictwo niematerialne.

Korzyści z przyjęcia tego podziału to:

- lepsza możliwość uwzględnienia w działaniach gminy obowiązujących przepisów prawa, które definiują nakazy i zakazy dotyczące określonych kategorii dziedzictwa,
- możliwość precyzyjnego wskazania źródeł pozyskania wiedzy o elementach dziedzictwa dotyczących oddzielnie każdej wyróżnionej kategorii,
- łatwiejsze określenie partnerów do współpracy – osób, organizacji i organów, z którymi trzeba i warto będzie współpracować podczas działań związanych z określoną kategorią dziedzictwa.

Dlaczego wykaz elementów dziedzictwa powinien być podzielony na kategorie?

Dziedzictwo kulturowe w powszechnej opinii stanowi spójną całość, której podział na kategorie jest czasami trudny i dla wielu może wydawać się niepotrzebny. Na przykład, Pałac Łosiów w Narolu posiada cenne wartości architektoniczne i krajobrazowe (zabytek nieruchomy). Związana jest z nim historia rodu i miejscowości udokumentowana w archiwach (archiwalia). Z Pałacem łączy się także wyjątkowa tradycja muzyczna związana ze szkołą artystyczną, którą w XVIII w. założył pierwszy właściciel obiektu (dziedzictwo niematerialne). Wszystkie te konteksty wiążą się nierozdzielnie ze sobą. Wprowadzenie do tworzonego wykazu elementów dziedzictwa podziału na kategorie jest uzasadnione różnymi źródłami informacji o każdej z kategorii oraz obowiązującym stanem prawnym w różny sposób regulującym działania odnoszące się do różnych kategorii dziedzictwa (np.: zabytki wpisane do inwentarza muzealnego są chronione na podstawie przepisów *Ustawy z 21 listopada 1996 r. o muzeach*, inne zabytki chronione są na mocy przepisów *Ustawy o ożoizn*). Podział pomoże usystematyzować wiedzę o dziedzictwie lokalnym oraz ułatwi jej zdobywanie.

Identyfikację elementów dziedzictwa gminy powinno się rozpocząć od sięgnięcia do podstawowych źródeł informacji i wykonania na ich podstawie wykazu elementów lokalnego dziedzictwa.

Zabytki nieruchome⁸

(np. zabytki architektury i budownictwa, zabytkowe parki, ogrody i cmentarze, stanowiska archeologiczne, zabytkowe układy przestrzenne zabudowy)

Zgodnie z prawem każda gmina powinna mieć opracowaną gminną ewidencję zabytków (dalej jako GEZ) (*Ustawa o ożoizn* art. 22., ust. 4.). Właściwie przygotowana i aktualizowana gminna ewidencja zabytków jest kompletnym wykazem zabytków znajdujących się na terenie gminy i najlepszym źródłem danych do identyfikacji elementów tej kategorii dziedzictwa. W przypadku gdy samorząd nie posiada gminnej ewidencji zabytków, powinien w pierwszej kolejności ją opracować (zobacz rozdział III.1.), a następnie opisać w niej obiekty uwzględniając w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa.

Jeżeli na terenie gminy znajdują się parki kulturowe, zabytki uznane za pomniki historii oraz miejsca wpisane na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO*, warto i należy każde z tych miejsc szczególnie wyróżnić w wykazie. Po opracowaniu wykazu na podstawie omówionych już źródeł należy upewnić się, czy zawiera on wszystkie obiekty ważne dla lokalnej historii. Tutaj pomocni mogą się okazać specjaliści z dziedzin związanych z dzie-

⁸ Opisana w tym miejscu kategoria zabytków nieruchomych nie obejmuje zabytków wpisanych do inwentarza muzealnych, np. budynków stanowiących elementy kolekcji muzeów na wolnym powietrzu (skansenów). Informacje ważne dla tych obiektów przedstawione zostały w podrozdziale o muzealiach.

Zabytki pod szczególną ochroną

Tworząc wykaz zabytków, zarówno nieruchomych jak i ruchomych, warto wyróżnić obiekty wpisane do rejestru zabytków, które są objęte szczególną prawną ochroną państwa. Trzeba zwrócić na nie szczególną uwagę w dalszych działaniach gminy związanych z zarządzaniem dziedzictwem. Więcej informacji o prawach i o spoczywających na władzach gminy obowiązkach związanych z prawną ochroną zabytków wpisanych do rejestru oraz ujętych w ewidencji można znaleźć w rozdziale III.1.

dzictwem kulturowym (np.: historycy sztuki, archeolodzy, historycy itp.), w których polu zainteresowań badawczych znajduje się obszar gminy. Można także skonsultować się w tej sprawie z lokalnymi liderami i organizacjami pozarządowymi.

Zabytki ruchome⁹

(np. zabytkowe wyposażenie kościołów, prywatne kolekcje dzieł sztuki czy pojazdy zabytkowe)

Pierwszym i podstawowym źródłem informacji o najcenniejszych zabytkach ruchomych znajdujących się na terenie gminy jest, prowadzona przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, wojewódzka ewidencja zabytków. Informację o innych zabytkach ruchomych – ważnych elementach lokalnego dziedzictwa mogą posiadać lokalni pasjonaci historii, działające na polu dziedzictwa organizacje pozarządowe czy nawet pojedynczy mieszkańcy gminy.

Muzealia

(np. historyczne pamiątki, dzieła sztuki i rzemiosła, artefakty odkryte w trakcie badań archeologicznych znajdujące się w inwentarzach muzeów)

Uzupełniając wykaz elementów lokalnego dziedzictwa o zabytki stanowiące kolekcje muzealne, należy mieć na uwadze, że zbiory, nawet niewielkich muzeów, mogą być bardzo liczne. Wszystkie muzealia są skatalogowane w inwentarzach poszczególnych muzeów, a muzea mają szczegółową wiedzę o swoich kolekcjach i są odpowiedzialne za ich ochronę oraz udostępnianie. Dlatego tworząc wykaz lokalnego dziedzictwa, wystarczy uwzględnić w nim muzea znajdujące się na terenie gminy. Najlepszym źródłem wiedzy na temat lokalnych muzeów o uzgodnionym z Ministrem statucie są wykazy muzeów prowadzone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (obejmujące muzea państwowe, współprowadzone, samorządowe, kościelne, a także tworzone przez osoby fizyczne i prawne – wykazy są udostępniane na stronie BIP MKiDN). Na terenie gminy mogą też działać podmioty gromadzące i udostępniające swoje kolekcje ważnych dla historii gminy eksponatów, ale niemające uzgodnionego statutu z Ministrem (paramuzea). Prowadzą je zazwyczaj instytucje kultury, organizacje pozarządowe lub osoby prywatne. Tworząc wykaz lokalnego dziedzictwa, warto także wziąć pod uwagę, funkcjonujące na obszarze wielu gmin, zwłaszcza wiejskich lub miejsko-wiejskich, izby pamięci, izby historyczne, izby tradycji itp., będące najczęściej formą paramuzeów. Na dalszym etapie tworzenia bazy wiedzy (zobacz rozdziały I.2. i I.3.) informację o poszczególnych muzeach i paramuzeach będzie można uzupełnić danymi o charakterystyce zbiorów i najcenniejszych zabytkowych eksponatach.

Archiwalia i zabytkowe księgozbiory

(np. księgi parafialne, przedwojenne zdjęcia, stary księgozbiór)

W tworzeniu wykazu elementów lokalnego dziedzictwa archiwalia mogą pełnić ważną funkcję, nie tylko jako źródło wiedzy o historii gminy i miejscowym dziedzictwie, lecz także jako, cenny sam w sobie, zabytkowy zasób.

⁹ Opisana w tym miejscu kategoria zabytków ruchomych nie obejmuje zabytków wpisanych do inwentarzy muzealnych lub należących do zasobów archiwalnych i bibliotecznych. Informacje ważne dla tych obiektów przedstawione zostały w podrozdziale o muzealiach oraz w podrozdziale *Archiwalia i zabytkowe księgozbiory*.

W wykazie lokalnego dziedzictwa należy uwzględnić zabytkowe archiwalia przechowywane na terenie gminy, o ile są takie. Informacji na temat znajdujących się na obszarze gminy archiwaliów można szukać w archiwach centralnych oraz ich oddziałach wojewódzkich i lokalnych, które przechowują i udostępniają archiwalia państwowe, a także w miejscach przechowywania archiwów nieewidencjonowanych (niepaństwowych), znacznie częściej znajdujących się na obszarach gmin. Mogą być to parafie przechowujące księgi parafialne, archiwa rodzinne gromadzące zabytkowe zdjęcia i dokumenty świadczące o historii rodu, funkcjonujące do dzisiaj zabytkowe fabryki lub manufaktury przechowujące archiwa zakładowe itp. Aby w wykazie lokalnego dziedzictwa nie pominąć żadnych cennych, zabytkowych archiwaliów znajdujących się na terenie gminy, trzeba rozpoznać lokalny ich zasób, korzystając także z pomocy mieszkańców gminy, lokalnych historyków czy regionalistów i organizacji pozarządowych.

Biblioteki działające na terenie gminy mogą dysponować cennym, zabytkowym księgozbiorem, istotnym dla gminy elementem dziedzictwa. Warto zwrócić się do funkcjonujących na terenie gminy bibliotek z zapytaniem, czy w ich zbiorach nie ma takich cennych obiektów.

Krajobraz kulturowy

(np. pejzaż z zachowaną, tradycyjną zabudową, rozlegiem pól i układem przestrzennym)

Krajobraz kulturowy zawiera w sobie elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji. Jest ukształtowany w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka. Krajobraz, w którym nadal czytelne są historyczna kompozycja, tradycyjny dla danego regionu pejzaż oraz walory przyrodnicze, jest cennym elementem dziedzictwa i może być atutem gminy. Zachowany, historyczny układ przestrzenny miejscowości z jej zabudową i sposobami gospodarowania ziemią jest elementem dziedzictwa, stanowiąc świadectwo kształtowania otoczenia przez dawnych jej mieszkańców.

Zgodnie ze znowelizowanym w kwietniu 2015 r. prawem (*Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, dalej jako *Ustawa opizp* art. 38a, ust. 1.) organy samorządu województwa dla każdego regionu mają wykonywać, nie rzadziej niż raz na 20 lat, audyt krajobrazowy. Dokument ten ma za zadanie identyfikować krajobrazy występujące na całym obszarze województwa, określać ich cechy charakterystyczne oraz dokonywać oceny ich wartości. Audyt będzie kompletnym źródłem do pozyskania informacji, jakie obszary z zachowanym historycznym krajobrazem kulturowym powinny być uwzględnione w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa. Dopóki obszar gminy nie jest objęty audytem krajobrazowym, można skorzystać z pomocy ekspertów specjalizujących się w ochronie wartości zabytkowych krajobrazu kulturowego (specjalistów takich można znaleźć w Wojewódzkich Urzędach Ochrony Zabytków, w ich delegaturach, w Oddziałach Terenowych Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w jednostkach badawczych lub wśród rzeczoznawców MKiDN). Korzystając z pomocy ekspertów, należy przeanalizować, czy na terenie gminy znajdują się obszary z zachowanym historycznym ukształtowaniem przestrzeni, które powinno się umieścić w wykazie elementów lokalnego dziedzictwa. Poszukując elementów krajobrazu kulturowego, o które można uzupełnić wykaz, należy zwrócić szczególną uwagę na znajdujące się na terenie gminy parki kulturowe, miejsca światowego dziedzictwa UNESCO, a także obszary objęte ochroną wpisem do rejestru zabytków lub uwzględnione w wojewódzkiej bądź gminnej ewidencji zabytków.

Dziedzictwo niematerialne

(np. lokalne tradycje muzyczne lub taneczne, tradycyjne zwyczaje i obrzędy, tradycyjne rzemiosło, kuchnia regionalna)

Jest to bardzo zróżnicowana i pojemna kategoria. Uzupełniając wykaz lokalnego dziedzictwa o elementy z tej kategorii, należy brać pod uwagę przejawy lokalnej tradycji, począwszy od przekazów ustnych i tradycji śpiewno-muzycznych, poprzez kultywowane w gminie tradycyjne rzemiosła i rękodzieło, a skończywszy na tradycji kulinarnej czy zwyczajowych wyobrażeniach o świecie. Tworząc ich wykaz, należy sprawdzić, czy jakieś elementy z obszaru gminy zostały wpisane na prowadzoną przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (zobacz załącznik 2.). Warto także sprawdzić i ewentualnie uwzględnić w wykazie lokalne produkty, które zostały wpisane na prowadzoną przez Marszałka Województwa *Listę produktów tradycyjnych*, lub zostały zarejestrowane przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju

Wsi jako gwarantowana tradycyjna specjalność, lub podlegają ochronie nazwy pochodzenia bądź oznaczenia geograficznego. W tej kwestii warto też porozumieć się z lokalnymi wytwórcami tradycyjnych produktów – to oni bowiem są uprawnieni do składania wniosków o taką rejestrację.

Cennym źródłem informacji o lokalnych elementach dziedzictwa niematerialnego mogą być specjaliści z zakresu etnografii lub antropologii, lingwiści lub regionaliści. Nie do przecenienia jest także rola organizacji pozarządowych i animatorów kultury specjalizujących się w zakresie dziedzictwa kulturowego. Jeżeli na terenie gminy swoje siedziby mają muzea etnograficzne lub skanseny, placówki takie mogą posiadać ważne informacje dotyczące lokalnych tradycji, np.: rzemiosła, tradycji zdobniczych i innych.

Ilustracja 5. Muzycy ludowi podczas uroczystości otwarcia Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym w 2012 r., fot. J. Włodarczyk, Archiwum NID

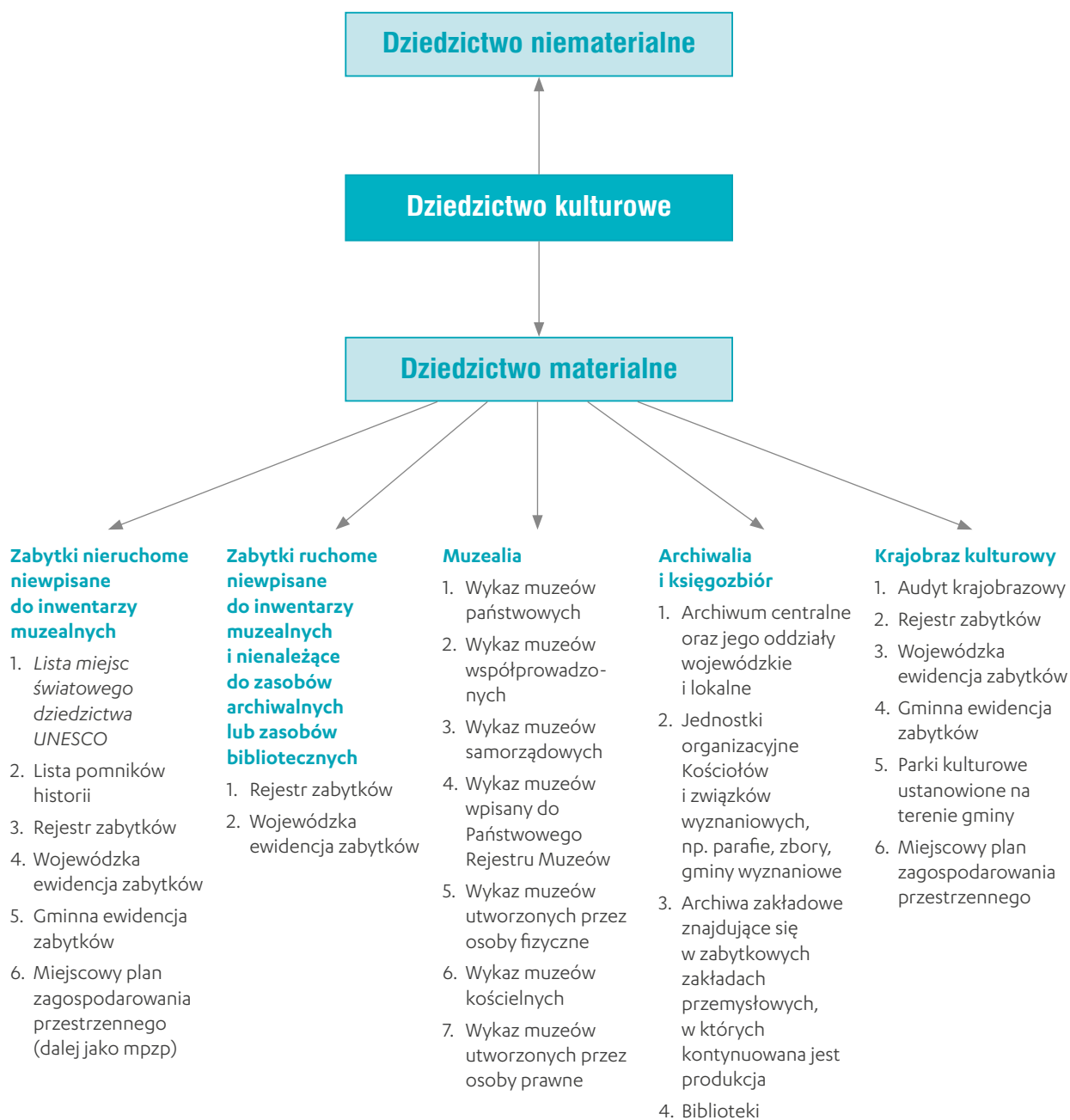

Decydująca rola społeczności

Uzupełniając wykaz o elementy dziedzictwa niematerialnego, trzeba pamiętać, że kształtują one integralność oraz siłę duchową społeczności, które je kultywują. Podejmowanie działań negatywnie wpływających na te elementy może prowadzić do osłabienia więzi społecznych i degradacji kulturowej. Taki charakter dziedzictwa niematerialnego wymaga oddania decydującej roli w procesie identyfikacji i zarządzania depozytariuszom tego dziedzictwa, czyli wspólnotom, dla których elementy te są podstawą ich tożsamości. Takie podejście jest zalecane zapisami ratyfikowanej przez Polskę *Konwencji UNESCO z 2006 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Dlatego to właśnie depozytariusze powinni być najważniejszym źródłem informacji o dziedzictwie niematerialnym. Z nimi też bezwzględnie należy konsultować wszystkie decyzje wpływające na kultywowane w gminie elementy dziedzictwa niematerialnego.

Schemat 2. Źródła informacji przydatne podczas tworzenia wykazu elementów lokalnego dziedzictwa

1. Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego
2. Lista laureatów Nagrody im. Oskara Kolberga
3. Lista produktów tradycyjnych
4. Lista tradycyjnych gwarantowanych specjalności
5. Lista produktów chronionej nazwy pochodzenia
6. Lista produktów chronionego oznaczenia geograficznego

Rozwój gminy jest możliwy jedynie przy zaangażowaniu jej mieszkańców, dlatego ważne dla nich zabytki, obiekty, tradycje i inne elementy dziedzictwa będą istotne dla planów rozwoju, czy to społecznego, czy gospodarczego. Należy dowiedzieć się, co dla mieszkańców jest ważne, aby móc te istotne zasoby uwzględnić w planach rozwoju. Pomaga to nie tylko w uzyskaniu poparcia dla działań, lecz także w tworzeniu w gminie poczucia współodpowiedzialności za te działania i wspólnie podjęte decyzje. O to, jakie elementy dziedzictwa są istotne dla społeczności lokalnej i dlaczego, najlepiej spytać bezpośrednio mieszkańców. Do tego celu można wykorzystać różne metody – od badań ankietowych po wywiady, spotkania, grupy fokusowe itd. (zobacz rozdział III.5.)

Włączenie mieszkańców gminy w proces tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa stanowi drugi etap jego opracowania. Powinno temu towarzyszyć poinformowanie mieszkańców o tworzonej bazie oraz wyjaśnienie, które elementy dziedzictwa muszą się w niej znaleźć i dlaczego. Efektem uczestnictwa społeczności w procesie tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa powinno być zebranie informacji o tym, jakie elementy dziedzictwa są dla niej ważne, i ewentualne uwzględnienie ich w wykazie.

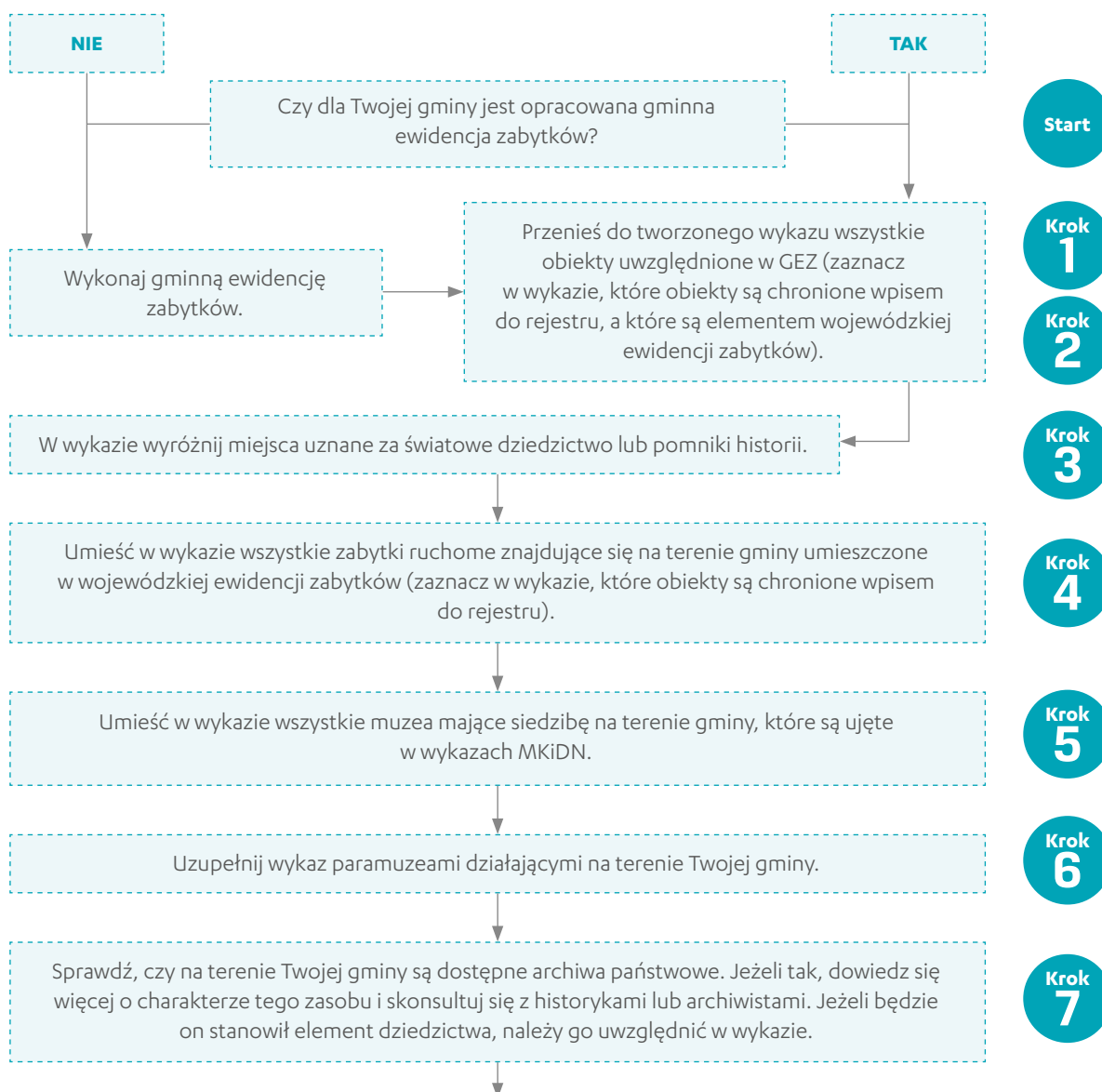
Z kim współpracować?

Oto wykaz osób, instytucji i urzędów, z którymi warto podjąć współpracę w kwestii tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa:

- Wojewódzki Konserwator Zabytków właściwy terytorialnie dla obszaru gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, krajobraz kulturowy),
- Samorządowy Konserwator Zabytków, o ile działa na terenie gminy lub powiatu (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, krajobraz kulturowy),
- Diecezjalny Konserwator Zabytków (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia),
- Narodowy Instytut Dziedzictwa (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, zasób archiwalny, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- specjaliści z zakresu dziedzictwa kulturowego (np.: zabytki nieruchome – historycy, historycy sztuki, historycy architektury, archeolodzy, regionaliści; zabytki ruchome – historycy, historycy sztuki, archeolodzy, regionaliści; muzea i muzealia – muzealnicy; zasób archiwalny i księgozbiory – archiwiści, historycy, regionaliści; krajobraz kulturowy – architekci krajobrazu, urbanisci, historycy architektury; dziedzictwo niematerialne – etnografowie, regionaliści, antropolodzy, socjolodzy kultury, etnolingwiści, etnomuzykolodzy),
- uczelnie wyższe (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- muzea i paramuzea (zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne);
- biblioteki (zasób archiwalny i księgozbiór),
- archiwa (zasób archiwalny, zabytki nieruchome, zabytki ruchome, dziedzictwo niematerialne),
- instytucje kultury działające na obszarze gminy (dziedzictwo niematerialne),
- władze kościelne i przedstawiciele związków wyznaniowych (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne),
- organizacje pozarządowe działające w zakresie dziedzictwa kulturowego na terenie gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- regionalne organizacje turystyczne (zabytki nieruchome, muzealia, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),

- Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze – oddział lokalny (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, krajobraz kulturowy),
- Uniwersytety Trzeciego Wieku (zasób archiwalny, dziedzictwo niematerialne),
- koła gospodyń wiejskich (zasób archiwalny, dziedzictwo niematerialne),
- lokalne grupy działania (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, dziedzictwo niematerialne),
- lokalni liderzy i animatorzy kultury (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne),
- mieszkańcy gminy (zabytki nieruchome, zabytki ruchome, muzealia, zasób archiwalny i księgozbiór, krajobraz kulturowy, dziedzictwo niematerialne).

Ścieżka przygotowania wykazu lokalnego dziedzictwa kulturowego

I ETAP Tworzenie wykazu elementów lokalnego dziedzictwa

Krok 8

Skontaktuj się z przedstawicielami dysponentów archiwów nieewidencjonowanych, np.: parafii, zborów i gmin wyznaniowych działających na Twoim terenie. Dowiedz się, czy w ich zasobach archiwalnych można znaleźć materiały będące ważnym elementem lokalnego dziedzictwa. Jeżeli tak, uwzględnij je w wykazie.

Krok 9

Skontaktuj się z bibliotekami działającymi w Twojej gminie. Dowiedz się, czy w ich zasobach znajduje się zabytkowy księgozbiór. Jeżeli tak, uzupełnij wykaz.

Krok 10

Sprawdź, czy obszar Twojej gminy objęty jest audytem krajobrazowym. Jeżeli tak, uzupełnij wykaz obszarami uznanymi w audycie za cenne ze względu na historyczne wartości krajobrazu kulturowego oraz parkami kulturowymi ustanowionymi na terenie gminy. Jeżeli obszar gminy nie jest objęty audytem, uzupełnij wykaz parkami kulturowymi ustanowionymi na terenie gminy.

Krok 11

Umieść w wykazie dziedzictwo niematerialne z terenu gminy znajdujące się na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, na *liście dobrych praktyk ochrony dziedzictwa niematerialnego* oraz tradycje z terenu gminy, za które laureaci otrzymali Nagrody im. Oskara Kolberga.

Krok 12

Uwzględnij w wykazie produkty tradycyjne z obszaru gminy wpisane na listę prowadzoną przez Marszałka Województwa oraz uwzględnione w listach prowadzonych przez MRiRW.

Krok 13

Skonsultuj się ze specjalistami (np. regionalistami, historykami sztuki i architektury, archeologami, etnografami itp.) i dowiedz, czy w wykazie nie brakuje elementów, które mogą być ważnymi źródłami poznania lokalnych tradycji. W razie potrzeby uzupełnij wykaz.

Krok 14

Przygotowany wykaz elementów lokalnego dziedzictwa skonsultuj z lokalnymi liderami oraz organizacjami pozarządowymi działającymi na polu dziedzictwa w Twojej gminie (nie zapomnij o kołach gospodyń wiejskich ważnych szczególnie, gdy chodzi o kultywowanie dziedzictwa niematerialnego oraz o lokalnych grupach działania).

Krok 15

Przeprowadź konsultacje społeczne. Wyjaśnij mieszkańcom gminy cel tworzenia wykazu lokalnego dziedzictwa i powody konieczności uwzględnienia w wykazie niektórych elementów (np. zabytki wpisane do rejestru ze względu na ich ochronę prawną). Poproś mieszkańców o sugestie, jakie nieuwzględnione w wykazie elementy powinny się w nim znaleźć i dlaczego.

Warto zapamiętać

- Aby skutecznie zarządzać dziedzictwem gminy, trzeba bardzo dobrze rozpoznać jego zasoby. Wykaz elementów lokalnego dziedzictwa jest fundamentem bazy wiedzy gromadzącej i porządkującej informacje niezbędne do właściwego zagospodarowania dziedzictwa kulturowego.
- Aby taka baza była jak najbardziej kompletna, musi zawierać znajdujące się na terenie gminy elementy ze wszystkich kategorii dziedzictwa.
- W przygotowywaniu elementów lokalnego dziedzictwa pomocne mogą się okazać środowiska ekspertów, działające na terenie gminy, organizacje pozarządowe, lokalni liderzy i animatorzy kultury.
- Społeczność lokalna musi być włączona w proces identyfikacji lokalnego dziedzictwa.
- Tworząc wykaz elementów lokalnego dziedzictwa, trzeba pamiętać o różnych statusach prawnych wpisanych elementów oraz wynikających z tego prawach i obowiązkach gminy.

Ilustracja 6. Układ ruralistyczny Międzygórze, fot. J. Halicki, Licencja: CC BY-SA 3.0

I.2 Rozpoznanie zasobów lokalnego dziedzictwa i ocena ich wartości

W rozdziale:

- **Po co wykonywać ocenę wartości elementów lokalnego dziedzictwa**
- **Co to jest autentyczność i integralność, a także dlaczego ważna jest ich ochrona**
- **Jakie wartości mogą cechować elementy dziedzictwa kulturowego**
- **Jak wartości dziedzictwa mogą wpływać na rozwój kapitału społecznego**
- **Jak oceniać różne wartości dziedzictwa**

Gdy lokalne dziedzictwo kulturowe jest zidentyfikowane i został już opracowany wykaz jego elementów, należy przejść do kolejnego etapu budowania bazy wiedzy o dziedzictwie, polegającego na określeniu wartości każdego z elementów uwzględnionych w wykazie.

Określenie wartości dziedzictwa ma ogromne znaczenie w ochronie dziedzictwa i zarządzaniu nim. Poznanie jego wartości i trafna ich ocena są warunkami takiego zagospodarowania elementów dziedzictwa, które z jednej strony pozwoli wykorzystać ich walory do rozwoju lokalnego, a z drugiej – pomoże różnym stronom zaangażowanym w ochronę zabytków i opiekę nad nimi – a zwłaszcza służbom konserwatorskim, samorządom lokalnym, właścicielom i użytkownikom poszczególnych elementów dziedzictwa – w prawidłowym sprawowaniu swych zadań, podejmowaniu optymalnych decyzji, jak również pozwoli unikać sytuacji konfliktowych. Trzeba bowiem pamiętać, że właściwa ochrona dziedzictwa polega nie tylko na fizycznym zachowaniu jego elementów, lecz także na przeciwdziałaniu degradacji jego wartości.

Przystępując do analizy wartości dziedzictwa, trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że elementy dziedzictwa mogą posiadać wiele wartości należących do różnych kategorii (np.: wartości naukowe, historyczne, artystyczne, estetyczne, społeczne, ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe itp.), i że wartości te mogą, w różny sposób, wpływać na siebie wzajemnie (np.: wysoka wartość artystyczna dzieła sztuki wpływa pozytywnie na jego wartość ekonomiczną; wartość historyczna zabytkowego miejsca będącego świadectwem ważnego wydarzenia z przeszłości implikuje nadanie mu wartości społecznej, pod warunkiem że walor historyczny zostanie rozpoznany i uznany za ważny przez daną grupę społeczną).

Wynikają z tego dwie ważne, praktyczne wskazówki, które powinno się brać pod uwagę przy ocenie wartości:

- różnorodność dziedzictwa i jego wartości sprawia, że aby właściwie je ocenić, konieczny jest udział specjalistów różnych dziedzin (m.in. archeologów, architektów, architektów krajobrazu, historyków sztuki, historyków, etnologów, urbanistów, socjologów, ekonomistów itd.). Do prawidłowej oceny wartości dziedzictwa niezbędne są znajomość specyfiki analizowanego elementu dziedzictwa oraz wiedza na temat obszaru (regionu), którego ta analiza dotyczy,

- pewne wartości elementów dziedzictwa wynikają bezpośrednio z obiektywnych właściwości tych elementów. Walory te stanowią bazę, mogącą tworzyć lub wzmacniać wartości należące do innych kategorii. Analiza i ocena walorów każdego elementu dziedzictwa kulturowego powinna się rozpocząć od właściwego wskazania i oszacowania tych bazowych wartości.

Wartości bazowe dziedzictwa materialnego

Podstawową kategorią dziedzictwa materialnego są zabytki¹⁰. Do wartości bazowych zabytków należą wskazane w *Ustawie o ożozionz* wartości historyczne, naukowe i artystyczne. Jak zostało powiedziane, wartości bazowe mają swoje źródło w obiektywnych cechach zabytku. Warto zatem zastanowić się, z jakich właściwości zabytków mogą wynikać te wartości.

Wartości historyczne: wynikają z udokumentowanej historii zabytku i bazują na fakcie, że dany obiekt jest materialnym świadectwem wydarzeń historycznych, których był częścią, lub epoki, w której powstał, bądź związany jest z jakąś postacią historyczną.

Wartości naukowe: cechują obiekt, jeżeli jest on istotnym źródłem informacji potrzebnej do wnioskowania w badaniach naukowych. Wartości naukowe mogą mieć bardzo szeroki zakres i mogą być związane z wieloma cechami obiektu. Walory naukowe zabytku mogą wynikać np. z:

- właściwości fizycznych i formy zabytku, które powodują, że jest on typowym przykładem stylu lub szkoły artystycznej wyróżnianej w historii sztuki lub architektury,
- wyjątkowo dobrego stanu zachowania zabytku, który pozwala na zaobserwowanie szczegółów świadczących np. o technice budowlanej i metodach rzemieślniczych służących do jego stworzenia,
- unikatowych cech formalnych zabytku, niespotykanego gdzie indziej materiału, z którego jest zbudowany, lub rzadko spotykanych technik budowlanych, które powodują, że zabytek stanowi wyjątkowe świadectwo w badaniu historii sztuki i architektury,
- bardzo długiej historii zabytku, która pozwala prześledzić zmieniające się mody i style, lub daje możliwość zbadania jednego z niewielu zachowanych obiektów z danej epoki.

Ilustracja 7. Zamek w Płakowicach (obecnie Lwówek Śląski), fot. P. Roczek, archiwum NID

¹⁰ W tym wypadku pojęcie zabytek należy rozumieć szeroko, zgodnie z definicją omówioną we *Wprowadzeniu* (zobacz s. 10–11). Omówione wartości bazowe będą się odnosić także do zabytków stanowiących element kolekcji muzealnych, archiwów lub zbiorów bibliotecznych.

Wartości artystyczne: mogą wynikać, w zależności od rodzaju zabytku, z różnych cech obiektu, świadczących o artyzmie jego twórców i mogą być związane z różnymi dziedzinami sztuki i rzemiosła, np. wysokiej klasy rozwiązaniami architektonicznymi i konstrukcyjnymi, mistrzowską techniką obróbki materiału, harmonijną kompozycją oraz skomponowaniem z otoczeniem (kontekst krajobrazowy). Oceny tej wartości dokonuje się na podstawie kryteriów odpowiadających danej dziedzinie sztuki – urbanistyce, architekturze i budownictwu, rzeźbie, malarstwu, sztuce inżynierskiej, użytkowej etc.

Autentyzm zabytków

Kluczowe w ochronie wartości zabytku jest zachowanie autentyczności tych jego elementów, które są nośnikami wartości. Konkretyzując to zagadnienie, wskazać należy, że autentyzm może m.in. dotyczyć zachowania:

- historycznych materiałów, z których wykonano zabytek, wraz z cechami jego wytworzenia, obróbki i użytkowania (autentyzm substancji),
- kształtu, gdy zabytek posiada historyczną konstrukcję i formę (autentyzm formy),
- historycznej lokalizacji i kontekstu przestrzennego (autentyzm położenia),
- ciągłości dawnego sposobu użytkowania (autentyzm funkcji).

Warunkiem utrzymania wartości bazowych jest zachowanie cech i materialnych atrybutów zabytku będących nośnikami tych wartości. Na przykład: budynek, w którego elewacji zachowały się ślady po ostrzeleniu go w czasie II wojny światowej, utraci część wartości historycznych, gdy w trakcie prac remontowych skuty zostanie oryginalny tynk i usunięte zostaną ślady wojny; kościół utraci część swoich wartości naukowych, gdy wymienione zostaną oryginalne elementy konstrukcyjne więźby dachowej, noszące ślady technik rzemieślniczych wykorzystywanych przy jej budowie; zabytkowy pałac, w którym zamalowane zostaną freski, straci część swoich wartości artystycznych.

Powyższe przykłady pokazują, jak ważny dla wartości zabytku jest jego **autentyzm**, czyli zachowanie go w oryginalnym, niezafałszowanym stanie. Im większy stopień autentyczności zabytku, tym więcej rzetelnej wiedzy o jego powstaniu, ludziach i wydarzeniach, których jest świadectwem, da się na jego podstawie uzyskać i tym bardziej zostają zachowane jego wartości historyczna, naukowa i/lub artystyczna.

Drugim, obok autentyczności, pojęciem silnie związanym z wartościami bazowymi dziedzictwa jest **integralność**. Integralność wynika z kompletności elementów zabytku, które są ważne, by zachowała się jego wartość. Zabytek spełnia warunek integralności, jeśli ma miejsce zachowanie we właściwym stanie pełni materiału i/lub właściwości, które decydują o jego wartości.

Ścisły związek wartości zabytku z jego oryginalną materialną substancją sprawia, że zabytki należy traktować jako zasób nieodnawialny. Raz zniszczonego, uszkodzonego czy zdewastowanego zabytku nie da się odtworzyć i nie da się przywrócić jego utraconych wartości bazowych (zobacz rozdział 1.3.).

Ocena wartości bazowych dziedzictwa materialnego

Rozpoznawanie historycznych, naukowych i artystycznych wartości zabytków, a następnie ich ocena wymagają wiedzy, odpowiednich umiejętności i właściwego przygotowania. Najczęściej wymagane są też wielorakie specjalistyczne opracowania, opinie i ekspertyzy, dlatego ocenę wartości historycznych, naukowych i artystycznych zabytków muszą przeprowadzać specjaliści (zobacz opis Studium ochrony wartości kulturowych i jego roli w kształ-

towaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy w rozdziale III.1.). Istnieje wiele różnych metodologii identyfikacji i oceny wartości zabytków. Najlepiej dopracowanym systemem oceny wartości zabytków jest system kwalifikacji obiektów jako dóbr światowego dziedzictwa (zobacz załącznik 1.). Jego elementy można wykorzystać przy ocenie wartości każdego zabytku. Proces ten składa się z kilku etapów działania.

1. Ważne jest zebranie pełnych informacji o zabytku. Trzeba m.in. poznać.:
  - okoliczności i czas jego powstania, a także
  - projektantów, wykonawców, fundatorów i właścicieli (z kim był związany),
  - poddać analizie jego styl, formę i funkcję,
  - rozpoznać użyte materiały oraz zastosowane konstrukcje i technologie,
  - przebadać stopień ewentualnych przekształceń, nawarstwień oraz ocenić, czy te zmiany wniosły nowe wartości, czy też wpłynęły negatywnie – zubażając obiekt,
  - ocenić stan zachowania substancji zabytkowej,
  - poznać ewentualne uwarunkowania związane z niematerialnymi wartościami,
  - w przypadku zabytku nieruchomego ustalić wartości przestrzenne jego najbliższego otoczenia, szerszego kontekstu widokowego, usytuowania w zespole, układzie przestrzennym i krajobrazie (określane też jako wartości krajobrazowe).
2. Należy ocenić, jakie cechy i elementy decydują o wartości analizowanego zabytku, oraz na ile zachował on walor autentyzmu i integralności. Wartościowanie danego typu zabytków powinno dokonywać się z uwzględnieniem jednolitych kryteriów.
3. Następnie konieczne jest porównanie ocenianego zabytku z innymi tego typu obiektami. Ocena jego wartości musi zawierać tzw. analizę porównawczą – odwołującą się m.in. do obiektów z tego samego okresu w tym samym stylu, tożsamej funkcji, a także do innych obiektów danego typu zachowanych w tej samej miejscowości, regionie czy kraju. Niekiedy dzięki takiej analizie może okazać się, że obiekt jest niezwykle cenny, gdyż prezentuje np. jedyny lub jeden z niewielu zachowanych zabytków danego typu. Mówi się wówczas o rzadkości, unikatowości, która ma bezpośredni wpływ na ocenę wartości zabytku. Analiza porównawcza powinna też pozwolić na określenie, czy obiekt jest wartościowy w skali lokalnej, regionalnej, krajowej, czy może światowej.
4. Na podstawie przeprowadzonego pełnego rozpoznania zabytku, analizy wartości i analizy porównawczej eksperci mogą dokonać interpretacji i oceny wartości¹¹.

Informacja o wartościach historycznych, naukowych i artystycznych cechujących poszczególne zabytki powinna uzupełnić bazę wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym.

Gdzie szukać informacji

Podstawowym źródłem wiedzy o wartościach bazowych zabytków są decyzje o wpisie do rejestru zabytków oraz karty ewidencji zabytków. Optymalnym, choć nie obligatoryjnym dokumentem zawierającym analizę i opis wartości bazowych zabytków nieruchomych i zachowanego historycznego krajobrazu kulturowego, a niekiedy także innych elementów dziedzictwa, jest właściwie opracowane studium ochrony wartości kulturowych gminy (zobacz rozdział III.1.).

¹¹ Najbardziej znaną i rozpowszechnioną w środowisku konserwatorskim metodą oceny wartości, która zalecana jest podczas opracowywania decyzji o wpisie do rejestru zabytków oraz wykonywania opinii dotyczących określenia wartości zabytkowych, jest tzw. metoda Witwickiego. M.T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” Nr 1/2007, Warszawa 2007, s. 77–98.

Wartości bazowe dziedzictwa niematerialnego

W przypadku elementów dziedzictwa niematerialnego to nie materia jest nośnikiem ich wartości. Dlatego wartości historyczne, naukowe i artystyczne, które mają swoje źródło we właściwościach i częściach materialnych zabytku, nie są tak ważne, gdy mówimy o duchowych czy społecznych elementach dziedzictwa niematerialnego. Wychodząc z definicji dziedzictwa niematerialnego (zobacz *Wprowadzenie*), a także biorąc pod uwagę jego nieuchwytny charakter, trudno jest wskazać jednoznacznie zakres wartości bazowych wynikający z obiektywnych cech poszczególnych elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Można jedynie stwierdzić, że kluczową cechą elementów tego rodzaju dziedzictwa jest ich żywotność, rozumiana jako ciągłe przekazywanie z pokolenia na pokolenie i stałe praktykowanie z autentycznej potrzeby depozytariuszy w oryginalnej funkcji społecznej tych elementów. Na przykład: obrzędy stale stosowane w trakcie uroczystości weselnych pozostają żywe, podczas gdy obrzędy weselne przedstawiane wyłącznie podczas inscenizacji o charakterze teatralnym mogą pozostawać atrakcyjnym widowiskiem, chętnie oglądanym przez widzów, jednak nie są już żywym przejawem dziedzictwa niematerialnego danej społeczności.

Wartości społeczne i ekonomiczne dziedzictwa kulturowego

Oprócz opisanych wartości bazowych, które są obiektywnie zakorzenione w poszczególnych elementach dziedzictwa, dziedzictwo kulturowe, zarówno niematerialne jak i materialne, może posiadać także inne wartości, których źródłami będą proces społecznej oceny poszczególnych elementów dziedzictwa i uznanie ich wagi przez określone grupy społeczne. Do wartości tych zaliczają się istotne dla potencjału rozwojowego dziedzictwa wartości społeczne i ekonomiczne.

Wartości społeczne dziedzictwa będą wynikać z uznania konkretnych elementów dziedzictwa za ważne w kształtowaniu tożsamości lub jej utrwalaniu (np. Wawel jest uznawany przez większość Polaków za symbol kształtujący tożsamość patriotyczną, obraz Matki Bożej Częstochowskiej może być pojmowany jako symbol kształtujący tożsamość religijną wielu polskich katolików; niektóre elementy dziedzictwa mogą zyskiwać znaczenie symbolu charakterystycznego dla tożsamości lokalnej lub tożsamości jakiejś grupy zawodowej itp.).

Elementy dziedzictwa posiadające wartość społeczną mogą być:

- katalizatorem komunikacji i współpracy międzypokoleniowej,
- czynnikiem sprzyjającym wzmocnieniu więzi międzysąsiedzkich i przeciwdziałającym alienacji,
- czynnikiem wzmacniającym poczucie wspólnoty,
- skutecznym nośnikiem pozytywnych wzorców społecznych,
- czynnikiem inicjującym bardziej sformalizowaną współpracę w gminie, np.: pomiędzy samorządem, organizacjami pozarządowymi, wolontariuszami i przedstawicielami społeczności lokalnej,
- katalizatorem obywatelskiej aktywności i przedsiębiorczości nakierowanej na dbałość o wspólne dobro,
- czynnikiem wpływającym pozytywnie na jakość życia mieszkańców gminy, budującym ich poczucie dumy i wyjątkowości miejsca, w którym żyją,
- zasobem edukacyjnym w zakresie nauczania obywatelskiego i małych ojczyzn.

W ten sposób dziedzictwo kulturowe może stać się spoiwem społeczności lokalnej i istotnym czynnikiem wzrostu kapitału społecznego w gminie.

Parada Turków

W gminie Tryńcza, w powiecie przeworskim, czas Wielkiej Nocy kojarzy się z Paradą Turków. Wszystkie oddziały straży grobowych działających w gminie Tryńcza wzięły swój początek w parafii w Gniewczynie Łańcuckiej i mają prawie stuletnią historię. Nazwa *turki* oznacza mężczyzn (zazwyczaj młodych niezolowanych), którzy są członkami oddziałów parawojskowych, pełnią straż w kościele nad Grobem Jezusa w Wielki Piątek i Wielką Sobotę. Każdy oddział wyróżnia się wyjątkowym mundurem i uzbrojeniem. Mieszkańcy tej gminy podziwiają parady barwnego wielkanocnego wojska maszerującego w corocznych pochodach. To dzięki nim Święta Wielkanocne w gminie Tryńcza są wyjątkowe.

Ilustracja 8. Parada Turków, fot. R. Kwolek, archiwum NID OT w Rzeszowie

Kapitał społeczny

Kapitał społeczny to zbiór zasobów, takich jak: poziom zaufania mieszkańców do *swoich i obcych*, system wartości i normy społeczne uznawane i realizowane przez mieszkańców w codziennym życiu, przynależność do formalnych i nieformalnych organizacji, wsparcie grupy dla swoich członków w osiąganiu indywidualnych celów, postawy obywatelskie mieszkańców. Dzięki tym zasobom wzrasta sprawność działań społecznych, a członkowie społeczności lokalnej łatwiej osiągają swoje cele. Kapitał społeczny jest niezbędny do zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego ze względu na jego funkcję wzmacniania więzi wewnątrzgrupowych oraz międzygrupowej komunikacji i ponadgrupowej socjalizacji. Równie ważnym aspektem kapitału społecznego jest zaufanie. Wysoki poziom zaufania społecznego (*kultura zaufania*) również powinien sprzyjać rozwojowi społeczno-gospodarczemu, gdyż dzięki niemu zredukowane są obawy uczestników życia społecznego co do zachowań innych osób oraz zmniejszona jest potrzeba kontroli. Zaufanie może mobilizować ludzi do działania, uwalniać ich swobodną, przedsiębiorczą, kreatywną i innowacyjną aktywność.

Zasób kapitału społecznego powinien być optymalizowany, a nie maksymalizowany, bo tzw. brudny kapitał społeczny może być przyczyną wielu problemów w społecznościach lokalnych, jak choćby:

- ekskluzyji społecznej – duże dysproporcje między osobami/grupami w dostępie do kapitału społecznego,
- amoralnego familiaryzmu – koncentrowanie się kapitału społecznego w rodzinie i małych grupach,
- antyrozwojowych grup interesu – koncentrowanie kapitału społecznego w grupach ekskluzywnych lub przestępczych,
- substytutów zastępujących społeczne funkcje zaufania: korupcja, nadmierna czujność, paternalizm, gettoizacja, eksternalizacja zaufania.

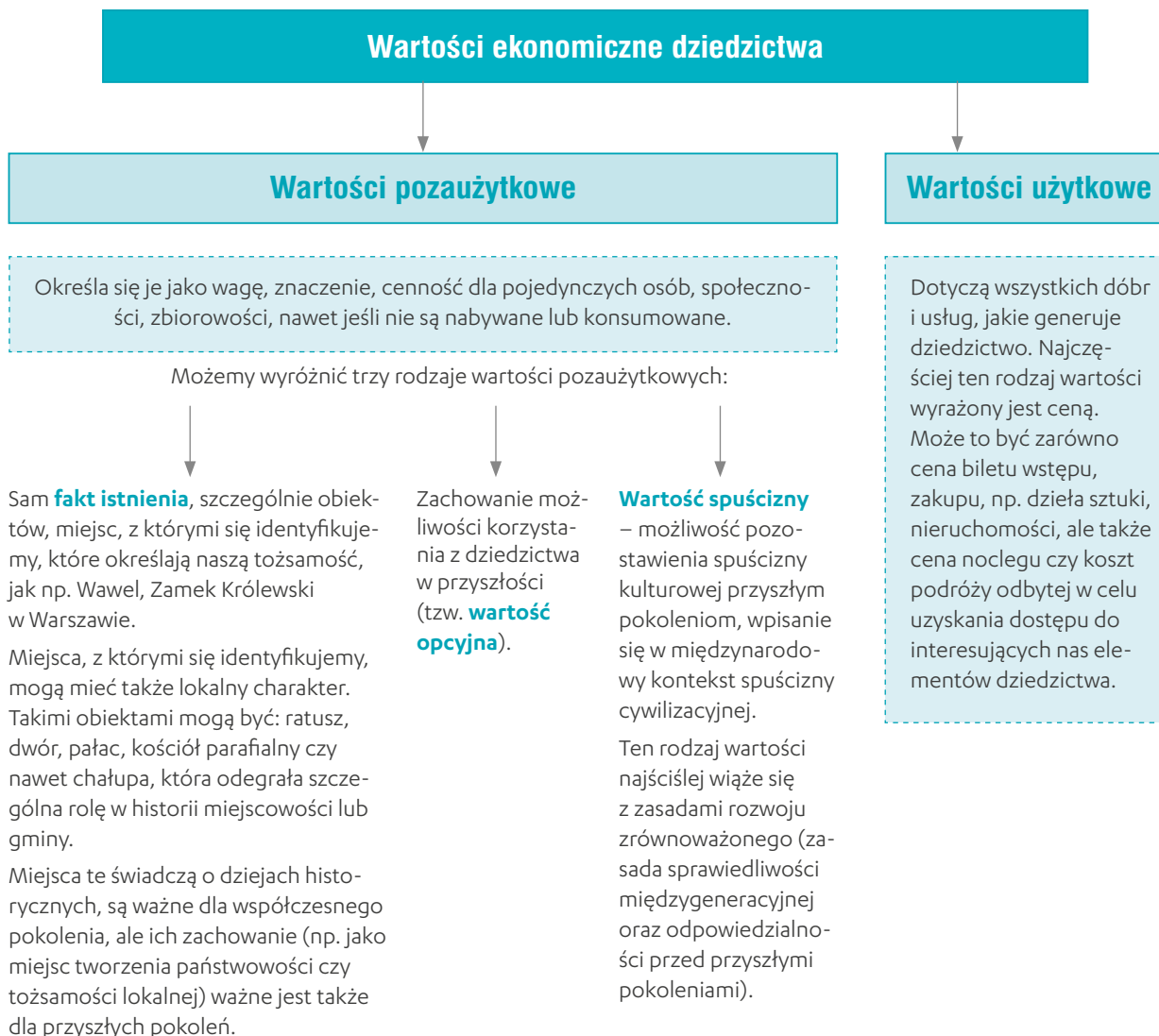

Ilustracja 9. Dzwonnica i brama na Świętym Krzyżu, fot. K. Jamroży, archiwum Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej

Dziedzictwo kulturowe uznane społecznie za interesujące i ważne zyskuje także wartości ekonomiczne związane z przewagami konkurencyjnymi, jakie wynikają z jego niepowtarzalności i zróżnicowania. Elementy dziedzictwa z reguły są traktowane jako zasób służący rozwojowi przemysłu turystycznego. Regionalne i lokalne dziedzictwo kulturowe jest często elementem produktu turystycznego, który znajduje chętnych nabywców. Udział dziedzictwa w turystyce nie jest jednak jedynym kierunkiem wykorzystania jego wartości ekonomicznych. Lokalne dziedzictwo kulturowe cieszące się społecznym uznaniem coraz częściej staje się ważnym zasobem dla przemysłu kultury i sektora kreatywnego, który na świecie uważany jest za jeden z przyszłościowych sektorów gospodarki, a także może być istotnym czynnikiem lokalnej przedsiębiorczości (zobacz rozdział III.4.).

Ze *stricte* ekonomicznego punktu widzenia ujmujemy dziedzictwo jako źródło wartości użytkowych i pozaużytkowych (zobacz Schemat 3.).

Schemat 3. Klasyfikacja wartości ekonomicznych dziedzictwa

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie M. Murzyn-Kupisz, 2010

O ile ekonomiczne wartości pozaużytkowe odnoszą się nie tylko do kwestii finansowych i związanych z wyceną dziedzictwa (np. mocno akcentując także wątki altruistyczne i etyczne), o tyle ekonomiczne wartości użytkowe dziedzictwa wiążą się przede wszystkim z ich wyceną ekonomiczną¹². Trzeba podkreślić, że wartości ekonomicznych dziedzictwa nie należy rozpatrywać w oderwaniu od innych jego aspektów.

¹² Poszukiwanie metod nadawania wartości ekonomicznej dziedzictwu kulturowemu wiąże się ściśle z wyceną zasobów środowiska przyrodniczego (ta dziedzina rozwija się już od lat 60. XX w.), wykorzystując także podobne metody.

Jak zostało powiedziane, warunkiem powstania wartości społecznych i ekonomicznych dziedzictwa jest proces uspołecznienia jego elementów. Warto mieć na uwadze, że poznanie wielu elementów dziedzictwa i właściwe rozpoznanie ich wagi nierzadko wymaga wiedzy, odpowiednich umiejętności i właściwego przygotowania (np.: nie każdy od razu rozpozna zabytek). Dlatego aby móc korzystać z potencjału dziedzictwa jako zasobu zrównoważonego rozwoju gminy (co istotne w tym ujęciu, korzyści z potencjału dziedzictwa będą osiągane zarówno przez obecne, jak i przyszłe pokolenia), należy prowadzić świadome działania edukacyjne i promocyjne (zobacz rozdział III.7.), których celem jest upowszechnianie wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym wśród członków społeczności lokalnej i ewentualnych odbiorców wartości dziedzictwa spoza gminy (np. potencjalnych turystów). Podejmując takie działania, należy pamiętać o wartościach bazowych elementów dziedzictwa, które mogą pozytywnie wpływać na tworzenie wartości społecznych i ekonomicznych lub ich wzmacnianie. Jeżeli działania edukacyjne dotyczą zabytku, należy w nich kłaść nacisk na upowszechnianie wiedzy o zdiagnozowanych kluczowych, posiadanych przez ten zabytek wartościach historycznych, naukowych lub artystycznych, które mogą zaważyć na nadaniu temu zabytkowi wysokiej rangi przez społeczność lokalną. Z kolei jeżeli działania edukacyjne dotyczą dziedzictwa niematerialnego, można w nich kłaść nacisk na podkreślanie żywotności, tzn. ciągłości danej tradycji, co powinno być wystarczającym czynnikiem nadania wysokiej wartości społecznej przez jej depozytariuszy, a pośrednio także innych mieszkańców gminy.

Szacowanie wartości społecznych dziedzictwa kulturowego

Przystępując do praktycznego zadania, oszacowania wartości społecznych lokalnych elementów dziedzictwa kulturowego, należy zbadać, jaki jest do nich stosunek mieszkańców gminy. Badanie systemu wartości mieszkańców lokalnych społeczności jest trudnym przedsięwzięciem i wymaga dużego doświadczenia osoby nim kierującej. Jedną z najważniejszych zasad, jaka powinna być stosowana w takich badaniach, jest konieczność prowadzenia ich zarówno metodami ilościowymi, jak i jakościowymi (zobacz rozdział III.6.). Starając się odpowiedzieć na pytanie, jakie postawy wobec zasobów materialnego i niematerialnego dziedzictwa przyjmują mieszkańcy określonej gminy, należy weryfikować deklaracje mieszkańców na podstawie innych źródeł wiedzy (np.: stosując w badaniach metodę triangulacji, polegającą na zbieraniu danych za pomocą kilku metod i technik badawczych, a następnie porównywaniu i łączeniu wyników).

Oceniając wartości społeczne, należy pamiętać, że dzielą się one na:

- **uznawane** – mają genezę społeczną (człowiek wie, że powinny być dla niego atrakcyjne i powinien je cenić, gdyż są społecznie preferowane, np. dążenie do wykształcenia wiąże się z odczuciem swoistego przymusu społecznego).
- **odczuwane** – wywodzą się z indywidualnych skłonności człowieka i są związane z emocjami, a dążenie do ich realizacji odczuwane jest jako jego potrzeba (np. człowiek, dla którego historia jest ważną wartością, będzie częstym gościem muzeów i czytelnikiem książek historycznych).
- **realizowane** – mogą to być zarówno wartości uznawane, jak i odczuwane, realizacja odczuwanych wartości przychodzi ludziom łatwiej niż uznawanych, badania społeczne ciągle dowodzą różnicy między deklarowanymi a realizowanymi wartościami.

Stosunek do wartości społecznych

W wyniku przeprowadzonych badań sondażowych dowiedzieliśmy się, że dla 90% mieszkańców wsi budynek miejscowego kościoła przedstawia wyjątkową wartość, jako element lokalnego dziedzictwa kulturowego. Dla zdecydowanej większości mieszkańców jest to wartość uznawana. Czy jest również wartością odczuwaną? W tym celu należy zweryfikować deklaracje mieszkańców, przeprowadzając wywiad pogłębiony z księdzem lub osobami odpowiedzialnymi za funkcjonowanie budynku kościoła. Można zapytać o postawy mieszkańców w czasie remontu, wykonywania niezbędnych prac porządkowych, dekorowania kościoła na uroczystości religijne itp. Pomocne byłyby badanie jakościowe, np. zogniskowane wywiady grupowe wśród mieszkańców na temat roli budynku kościoła w życiu społecznym danej miejscowości, i wywiady pogłębione z członkami Rady Parafialnej. Można sprawdzić na policji, czy zdarzały się kradzieże lub akty wandalizmu na terenie kościoła. Jeżeli były takie przypadki, to jaka była ich częstotliwość i jak wielu mieszkańców danej miejscowości w nich uczestniczyło? W wyniku badań przeprowadzonych w ten sposób z dużo większym prawdopodobieństwem stwierdzimy, czy dla społeczności lokalnej budynek kościoła jest jedynie wartością uznawaną, czy również odczuwaną.

Wiedza dotycząca stosunku mieszkańców gminy do lokalnego dziedzictwa pozyskana w trakcie badań społecznych może posłużyć do uzupełnienia bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie informacjami, czy i w jakim stopniu uwzględnione w bazie elementy dziedzictwa kulturowego są nacechowane wartościami społecznymi.

Szacowanie wartości ekonomicznych dziedzictwa kulturowego

Współcześnie dziedzictwo może być postrzegane m.in. jako produkt rynkowy mający ważny udział w procesie rozwoju lokalnego. Trzeba pamiętać, że jest to jednak, ze względu na swój charakter zasobu nieodnawialnego, specyficzny produkt rynkowy, który powinniśmy traktować z uwzględnieniem odpowiedzialności przed przyszłymi pokoleniami. Nie oznacza to redukcji zarządzania dziedzictwem do działań tylko ochronnych, zasadne jest świadome wykorzystanie potencjału gospodarczego, który się w nim kryje. Ważne w tym kontekście staje się właściwe określenie wartości ekonomicznych elementów dziedzictwa kulturowego składającego się na jego lokalny zasób.

Określenie rangi dziedzictwa jako czynnika rozwojowego może odbywać się z wykorzystaniem metod szacowania popytu na dziedzictwo i oceny wartości, jakie nadają mu konsumenci (zarówno aktualni, jak i potencjalni).

Istnieje wiele klasyfikacji metod odnoszących się do określania wartości ekonomicznej dziedzictwa kulturowego. Odnosząc się do podziału wartości ekonomicznej dziedzictwa przedstawionego na Schemacie 3., należy wskazać, że do najczęściej stosowanych metod szacowania wartości dziedzictwa (zobacz Tabela 1. i Tabela 2.) należą:

- metody pośrednie (odnoszące się do wartości użytkowej), np. metoda kosztu podróży, metoda cen hedonistycznych (głównie wartości nieruchomości),
- metody bezpośrednie (odnoszące się do wartości pozaużytkowej), np. metoda deklarowanych preferencji.

Tabela 1. Przykład metody pośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa

Metoda wyceny	Kosztu podróży (<i>travel cost metod</i> – TCM)
Krótki opis (na czym polega metoda)	Metoda opiera się na założeniu, że konsument ujawnia cenę (wartość) dziedzictwa (jego poszczególnych elementów) poprzez koszty podróży do miejsca, gdzie może z niego skorzystać. Wartość przypisana dziedzictwu wedle tej metody obejmuje: <ul style="list-style-type: none"> • koszty podróży z miejsca zamieszkania do miejsca, gdzie konsument korzysta z dóbr i usług związanych z dziedzictwem, i z powrotem (koszty biletów, zakupu paliwa itp.), • koszty związane ze skorzystaniem z dobra/usługi (np. bilety wstępu), • koszty pobytu (np. koszty noclegu w przypadku miejsc odległych)
+	Metoda daje możliwości określenia wpływów z tytułu turystyki do obiektów dziedzictwa. Daje także podstawy do dokonywania alternatywnych wyborów, co ma istotne znaczenie w określeniu celów lokalnej polityki rozwoju
-	W analizach nie uwzględnia się zazwyczaj czasu jako elementu kosztu podróży. Upraszcza to z jednej strony analizy, ale ponieważ zazwyczaj odnosi się go do kosztu czasu pracy, to w przypadku takich grup jak emeryci czy uczniowie wprowadza to zaburzenie metody
Uwagi praktyczne	Zdarza się, że ujmuje się także koszty utraconych możliwości (np. związane z alternatywnym spędzeniem wolnego czasu). W Polsce metoda ta jest szeroko stosowana do szacunków strat i korzyści środowiskowych, ale opisane w literaturze jest także jej wykorzystanie do wyceny pomników historii (Grunwald, Raćławice, Westerplatte)

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Metoda cen hedonicznych

Metoda ta jest mniej popularną metodą szacowania wartości dziedzictwa (od tej omówionej w Tabeli 1.).

To pośrednia metoda wyceny, która opiera się na założeniu, że wprowadzie pewne dobra same nie podlegają wymianie rynkowej, ale możemy wskazać dobra rynkowe *par excellence* (odpowiadające im w najwyższym stopniu).

Przykład: estetyczne otoczenie, krajobraz kulturowy, sąsiedztwo obiektu wpisanego na listę UNESCO nie są dobrami rynkowymi, ale nieruchomości są ich dobrami *par excellence* rynkowymi. Dlatego też zgodnie z tą metodą można przyjąć, iż ceny nieruchomości (i to nieruchomości różniących się od siebie tylko położeniem) wskazują na wartość rynkową, jaką przypisujemy np. krajobrazom kulturowym.

Tabela 2. Przykład metody bezpośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa

Metoda wyceny	Deklarowanych preferencji (nazywana inaczej metodą wyceny warunkowej <i>contingent valuation metod</i> – CVM)
Krótki opis (na czym polega metoda)	<p>Metoda bezpośredniej wyceny. Na jej potrzeby tworzymy pewien hipotetyczny rynek i pytamy potencjalnych konsumentów, ile byliby w stanie zapłacić za dostęp do określonego dobra oferowanego na tym hipotetycznym rynku (np. krajobraz kulturowy historycznie ukształtowany nie jest przedmiotem transakcji rynkowych, ale możemy pytać respondentów, ile są skłonni zapłacić za dostęp do tego krajobrazu).</p> <p>Metoda może służyć do wyceny wszystkich elementów składowych wartości ekonomicznej dziedzictwa, jako dobra nierynkowego (przede wszystkim wartości pozaużytkowe, takie jak spuścizna, dziedzictwo pokoleń, piękno i unikatowość krajobrazu kulturowego).</p> <p>Podstawą wyceny tą metodą jest przeprowadzenie badań ankietowych, w których respondentowi przedstawia się hipotetyczny scenariusz dostarczania dóbr, świadczenia usług przez elementy dziedzictwa. Bardzo istotne jest założenie, iż w takim hipotetycznym scenariuszu przedstawiamy cały kontekst, w tym: dostarczanie dóbr i usług, ale także kontekst instytucjonalny i sposób finansowania.</p> <p>W badaniu pyta się wprost respondentów:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ile byliby skłonni zapłacić za dostarczenie określonych dóbr, świadczenie usług, ale także osiągnięcie jakiegoś ściśle określonego celu związanego z dziedzictwem, • lub jaka powinna być (wyrażona pieniędznie) rekompensata utraty danego dobra czy usługi związanych z dziedzictwem. <p>Rozszerzeniem tej metody jest tzw. metoda wyboru z eksperymentem (w niektórych źródłach klasyfikowana jako osobna). Jej podstawą jest także ocena hipotetycznego scenariusza, ale prezentowany jest zestaw możliwych wariantów i respondent wybiera ten, który jego zdaniem jest najlepszy</p>
+	<p>Z wykorzystaniem tej metody można określić tzw. skłonność do płacenia.</p> <p>Co nie mniej ważne, określa się także wartość dziedzictwa poprzez wskazanie, jakie kwoty mogłyby stanowić rekompensatę utraty danego dziedzictwa, jego elementu – jest to istotny kontekst dla społeczności lokalnej pozwalający zwrócić uwagę na wyjątkowość dziedzictwa i tworzący silniejszą więź między ludźmi a dziedzictwem</p>
-	<p>Zakłada się, iż na prawdziwym rynku respondent zachowa się identycznie, jak deklaruje w przedstawionej hipotetycznej sytuacji (ale wcale tak nie musi być).</p> <p>Konstruowanie scenariuszy jest dość trudne, ale istnieją wytyczne pozwalające uniknąć błędów metodologicznych</p>
Uwagi praktyczne	<p>Najlepiej jeśli badania ankietowe prowadzone są w formie wywiadu bezpośredniego, gdyż możemy wtedy liczyć na najwyższy odsetek odpowiedzi.</p> <p>Z wykorzystaniem tej metody dokonano m.in. szacowania skłonności do płacenia na przykładzie Zespołu Zamkowo-Parkowego w Pszczynie.</p> <p>Badania przeprowadzone w 2004 r. przez M. Nowackiego, a dotyczące atrakcji turystycznych (wśród których jednak znalazły się obiekty dziedzictwa, gdyż badaniem objęto: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, Nowe ZOO w Poznaniu, Wielkopolski Park Etnograficzny w Dziekanowicach oraz Galerię Rzeźby i Malarstwa Muzeum Narodowego w Poznaniu) wskazują, iż deklarowana skłonność do płacenia jest nieco wyższa niż rzeczywista cena biletów</p>

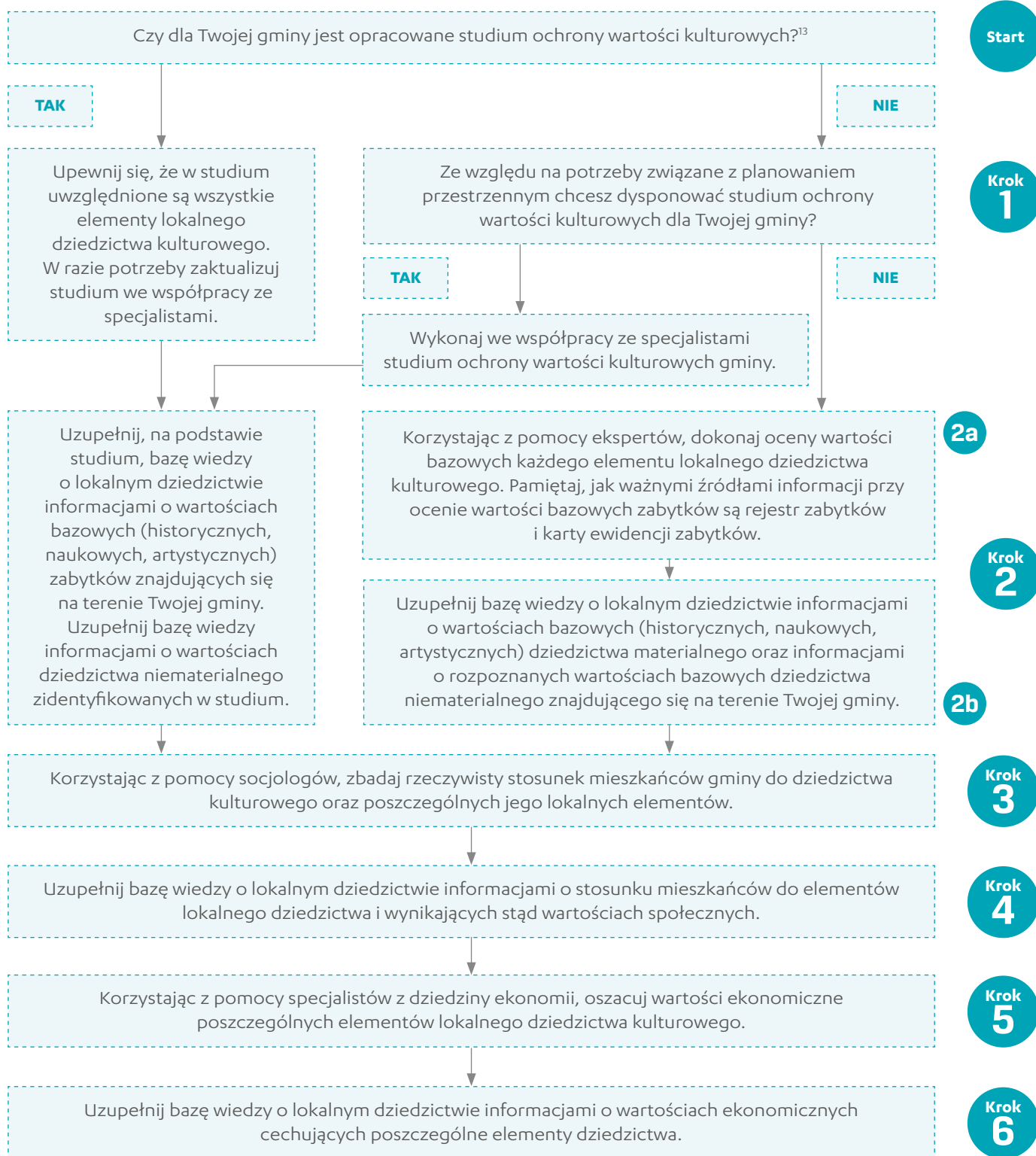
Tabela 2. Przykład metody bezpośredniej wyceny wartości ekonomicznej dziedzictwa, cd.

	<p>Wykorzystanie tej metody może więc dać praktyczną wiedzę na temat tego, jaka jest akceptowalna przez odwiedzających cena biletu wstępu (ewentualnie o ile można ją podnieść).</p> <p>Metoda deklarowanych preferencji pozwala także badać korzyści, i to zarówno użytkowe, jak i nieużytkowe. Pytania mogą wówczas dotyczyć np. częstości oraz powodów, dla których odwiedzamy dane miejsca, a także naszej opinii na temat przyszłości określonych obiektów i miejsc (np. zespołów parkowo-pałacowych), lub skłonności do partycypowania w kosztach określonego rozwiązania (np. utrzymania dotychczasowego stanu, dostosowania do rekreacji itp.)</p>
<p>Przykładowe pytania do zastosowania w metodzie deklarowanych preferencji</p>	<p>Przeprowadzając ankietę, opisujemy scenariusz, np.:</p> <p><i>Koszty zachowania (zabytku, muzeum itp.) dotychczas pokrywane są głównie z środków publicznych (podatki). Czy w związku z tym byłaby Pani/byłby Pan skłonna/skłonny płacić wyższe podatki, wiedząc, że są one przeznaczane na zachowanie dziedzictwa? (W tym ten konkretny podatek lokalny, tu powinno się wskazać w jaki sposób, zakładając, że uzyskamy pozytywną odpowiedź.)</i></p> <p>Możliwe pytania pod scenariuszem:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>O jaką maksymalnie kwotę rocznie byłaby Pani/byłby Pan w stanie płacić wyższe podatki? Maksymalnie o .....zł rocznie.</i> <p>lub podajemy konkretne kwoty do wyboru</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. <i>Czy zgodziłaby się Pani/zgodziłby się Pan płacić podatek dochodowy wyższy o:</i><ol style="list-style-type: none"> a) <i>4 zł rocznie</i> b) <i>8 zł rocznie</i> c) <i>12 zł rocznie</i> (podane kwoty są przykładowe) <p>Z wykorzystaniem tej metody możemy badać także skłonność do płacenia, np. poprzez pytanie o opłaty za wstęp, dodatkowe atrakcje.</p> <p>Możliwe pytania:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. <i>Proszę podać, jaką maksymalnie kwotę byłaby Pani/byłby Pan w stanie zapłacić za jednorazowy bilet wstępu do obiektu zabytkowego: .....zł</i> 2. <i>Ze względu na rosnące koszty utrzymania obiektu (przykład konkretnego obiektu zabytkowego) planowane jest wprowadzenie wejść biletowanych. Pani/Pana zdaniem koszt jednorazowego wejścia dla osoby dorosłej powinien wynosić:</i><ol style="list-style-type: none"> a) <i>2 zł</i> b) <i>4 zł</i> c) <i>6 zł</i> (kwoty są przykładowe – stawki do wybrania przez respondentów powinny odpowiadać cenom biletów wstępu do podobnych obiektów)

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Wycena dóbr nierynkowych, a do takich należy dziedzictwo, to stosunkowo młody kierunek badań w ekonomii. W Polsce do tej pory dokonano wyceny wielu wybitnych walorów środowiska, np. Roztoczańskiego Parku Narodowego, Puszczy Białowieskiej (jej wartości użytkowej i pozaużytkowej), Gostyńskiego-Włocławskiego Parku Krajobrazowego, Pienińskiego Parku Narodowego (jego wartości turystycznej).

Ścieżka przeprowadzenia oceny wartości lokalnego dziedzictwa

¹³ Więcej informacji o studium ochrony wartości kulturowych znajduje się w rozdziale III.1.

Dobra dziedzictwa należą jak na razie do stosunkowo rzadko wycenianych i raczej w ujęciu atrakcji turystycznych (np. wycenia się skłonność do ponoszenia opłat za bilety wstępu do obiektów zabytkowych). Przeprowadzono już jednak w Polsce badania na temat wyceny dziedzictwa, jak choćby pomników historii, zespołów parkowo-pałacowych. Dostarczają one cennej wiedzy dla zarządzających dziedzictwem (np. JST) i umożliwiają określenie (deklaratywnej) partycypacji w kosztach utrzymania dóbr dziedzictwa.

Należy pamiętać, że zaprezentowany wybór to najczęściej stosowane, zarówno do wyceny zasobów środowiska, walorów turystycznych, rekreacyjnych jak i dziedzictwa, metody szacowania wartości. Ich przeprowadzenie wymaga wykonania badań ankietowych, dlatego powinno być wspierane przez specjalistów lub przez nich realizowane (sprawdza się w tym przypadku współpraca JST z ośrodkami naukowymi, które prowadzą w tym zakresie badania). Uzyskana w wyniku badań wiedza pozwoli na uzupełnienie bazy wiedzy informacjami o wartościach ekonomicznych przypisanych poszczególnym elementom lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Cykl konferencji naukowych i kolejne publikacje dotyczące wartościowania dziedzictwa organizowane i wydawane przez PKN ICOMOS:

Szmygin B. (red.), *Wartość funkcji w obiektach zabytkowych*, Warszawa 2014.

Szmygin B. (red.), *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, Warszawa-Lublin 2012.

Szmygin B. (red.), *Wartościowanie zabytków architektury*, Warszawa 2013.

oraz

Czerner O., *Wartość autentyzmu w zabytkach*, „Ochrona Zabytków” nr 3/1974;

Hełpa-Liszkowska K., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 1 no 6 (255) 2013, s. 5–18.

Murzyn-Kupisz M., *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne”, nr 3 (13) 2010, s. 19–32.

Nowacki M., *Skłonność do zapłaty a cena wstępu do atrakcji turystycznej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” nr 536, Ekonomiczne problemy turystyki, nr 13, Szczecin 2009, s. 101–114.

Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1., Kraków 2001.

Purchla J., *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, „Małopolskie Studia Regionalne”, nr 1 (21) 2011, s. 5–8.

Rouba B.J., *Autentyczność i integralność zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 4/2008, Warszawa 2008, s. 37–57.

Sołtan M., *Selected methodological approaches to the hypothetical application of the valuation of cultural heritage to historical monuments*, Annals of Warsaw University of Life Sciences – SGGW, Horticulture and Landscape Architecture, no 33 2012, s. 43–51.

Szmygin B. (red.), *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, Warszawa 2011.

Witwicki M.T., *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 1/2007, Warszawa 2007, s. 77–98.

Dokument z Nara o autentyzmie (1994), <http://www.icomos-poland.org/polski.html>

Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>. Tłumaczenie na język polski wg angielskiej wersji językowej z 2012 r. Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa oprac.: K. Piotrowskiej i B. Szmygina, <http://www.icomos-poland.org/index.php/pl/dokumenty-doktrynalne>

Warto zapamiętać

- Kluczowe do właściwego zarządzania dziedzictwem kulturowym jest poznanie wartości poszczególnych elementów lokalnego dziedzictwa. Dzięki temu będzie można zagospodarować dziedzictwo w sposób nie tylko pozytywnie wpływający na rozwój gminy, lecz także gwarantujący długotrwałe zachowanie wartości elementów dziedzictwa, co umożliwi korzystanie z nich kolejnym pokoleniom.
- Niektóre wartości dziedzictwa są związane z obiektywnymi cechami i materialnymi atrybutami elementów dziedzictwa, inne wynikają z subiektywnego wartościowania przez poszczególne grupy społeczne.
- Ocena wartości dziedzictwa wymaga dużej wiedzy i zaangażowania specjalistów różnych profesji.
- Wartości związane z cechami i substancją dziedzictwa warunkują lub wzmacniają pozostałe wartości, dlatego powinny być objęte szczególną troską, a zachowanie dziedzictwa w jak najbardziej autentycznym stanie jest priorytetem ochrony.
- Warunkiem nadania elementom dziedzictwa wartości społecznych jest poznanie dziedzictwa i uznanie go za ważne przez mieszkańców gminy.

I.3 Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń lokalnego dziedzictwa

W rozdziale:

- **Dlaczego monitorowanie stanu dziedzictwa i jego zagrożeń jest ważne w zarządzaniu dziedzictwem**
- **Jakie są rodzaje zagrożeń dla dziedzictwa**
- **Jak monitorować zagrożenia i stan elementów dziedzictwa kulturowego**

Rozpoznanie wszystkich elementów dziedzictwa znajdujących się na obszarze gminy (zobacz rozdział I.1.) i szczegółowe oszacowanie ich wartości (zobacz rozdział I.2.) nie wystarczą do prawidłowego zarządzania zasobami. Niezbędna jest ocena stanu zachowania zarówno poszczególnych elementów dziedzictwa, jak i przypisanych lokalnemu dziedzictwu wartości:

- w przypadku elementów dziedzictwa materialnego należy poddać analizie stan zachowania obiektu lub obszaru i ustalić, czy może on mieć negatywny wpływ na przypisane danemu zabytkowi wartości; należy też zbadać, czy sposób jego użytkowania i jego status własnościowy, a także inne okoliczności nie powodują degradacji przypisanych mu wartości,
- w przypadku elementów dziedzictwa niematerialnego należy zbadać stan zachowania ich żywotności, a zwłaszcza ocenić, czy są one praktykowane przez swoich depozytariuszy i czy nie ma żadnych barier w swobodnym ich kultywowaniu, a także czy przekaz międzypokoleniowy odbywa się płynnie, w sposób gwarantujący trwanie dziedzictwa niematerialnego.

Analiza stanu zachowania, sposobów użytkowania i statusu własnościowego elementów dziedzictwa jest bardzo ważna, gdyż pomaga w podejmowaniu właściwych decyzji na etapie programowania procesu zarządzania dziedzictwem (np. decyzji dotyczących: programu prac konserwatorskich, zakresu możliwych ingerencji, sposobu użytkowania obiektów, określenia parametrów kształtowania zabudowy etc.). Analiza ta, z jednej strony, pozwala odpowiednio reagować na zagrożenia i im przeciwdziałać, a z drugiej, jest potrzebna, by określić potencjał dziedzictwa dla rozwoju społeczno-gospodarczego. Jest także pomocna w zdefiniowaniu możliwych sposobów zagospodarowania poszczególnych elementów dziedzictwa i skorzystania z ich wartości. Najważniejszym efektem przeprowadzonej analizy stanu zachowania i sposobu użytkowania elementów dziedzictwa jest właściwe zdiagnozowanie zagrożeń (aktualnie lub potencjalnie występujących czynników prowadzących do unicestwienia elementu dziedzictwa lub degradacji jego wartości).

Pamiętaj, że dziedzictwo jest zasobem nieodnawialnym, a zniszczonego zabytku nie da się odzyskać, należy dołożyć wszelkich starań, aby w procesie zarządzania dziedzictwem przeciwdziałać zagrożeniom, których skutkiem może być redukcja wartości dziedzictwa lub całkowita destrukcja jego elementów.

Identyfikacja zagrożeń powinna być przeprowadzona w odniesieniu do poszczególnych elementów dziedzictwa i w podziale na kategorie dziedzictwa. Inne bowiem czynniki negatywnie wpływają np. na zabytkowy budynek, inne na zabytkową zieleń, a jeszcze inne na przestrzeń w zabytkowych obszarach miast i wsi czy na dziedzictwo niematerialne.

Zagrożenia dla elementów dziedzictwa i ich wartości

1. Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary czy powodzie, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do **fizycznej destrukcji obiektu**.
2. Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne **zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów**, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych.
3. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też **niefachowo prowadzone prace remontowe, konserwatorskie, adaptacyjne lub rewitalizacyjne**. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym zmianom negatywnie wpływającym na autentyczność obiektu i posiadane wartości bazowe. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów – są to np.

Ilustracja 10. Drewniany dwór zniszczony w wyniku pożaru, fot. B. Podubny, archiwum NID OT w Rzeszowie

Prace przy zabytkach

Prace remontowo-konserwatorskie i adaptacyjne należy wykonywać zgodnie z uzgodnionym z WKZ programem tych prac. Czasami WKZ, przed zatwierdzeniem programu prac, będzie wymagał przeprowadzenia szczegółowych badań konserwatorskich. Ich celem jest pozyskanie informacji niezbędnych do podjęcia właściwych decyzji, zapewniających zachowanie wartości zabytku. Niezwykle ważne jest, by podczas wszelkich prac prowadzonych przy zabytkach zachowywać oryginalną substancję oraz stosować tradycyjne techniki i materiały, a także by przy pracach tych korzystać z usług profesjonalnych, doświadczonych firm i konserwatorów dzieł sztuki.

Ilustracja 11. Zabytkowa cerkiew, fot. L. Starzak, ok. 1980, archiwum NID OT w Rzeszowie, Zbiór po Wojciechu Sobockim

Ilustracja 12. Ten sam obiekt po przeniesieniu w nowe miejsce i adaptacji na kościół rzym.-kat. Skrajny przykład przekształcenia, w wyniku którego całkowicie zatarto cechy stylowe dawnej cerkwi, fot. R. Kwolek, archiwum NID OT w Rzeszowie

Ilustracja 13. Negatywny przykład rozplanowania i doboru nawierzchni alejki w parku dworskim – układ powinien być inspirowany kompozycją z planu historycznego. Nawierzchnia alejek również powinna nawiązywać do form historycznych. fot. B. Potera, archiwum NID OT w Rzeszowie

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy ruralistyczne i urbanistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miast czy wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji (m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie i układy bloków zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków), a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Znaczenie ochrony prawnej

Oprócz omówionych bezpośrednich zagrożeń istnieje także pośrednie zagrożenie dla obiektów zabytkowych, jakim jest nieobjęcie zabytku stosowną formą ochrony prawnej. Zgodnie z prawem zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece (*Ustawa oozionz* art. 6.). Niezależnie od podstawowej ochrony, o której mowa w art. 4. *Ustawy oozionz*, ustawa ta określa 4 formy ochrony zabytków, z którymi wiąże się bardziej szczegółowe przepisy prawnej ochrony (zobacz rozdział III.1. oraz załącznik 3.). Samo objęcie zabytku najbardziej odpowiednią ustawową formą ochrony nie gwarantuje jego zachowania, jest jednak czynnikiem istotnie zwiększającym szansę na zachowanie zabytku i jego wartości.

- nielegalne, prowadzone bez stosownych pozwoleń WKZ, prace rozbiórkowe związane z presją inwestycyjną,
- niszczenie zabytków i degradacja ich wartości wynikające z aktów wandalizmu (przewracanie nagrobków na zabytkowych, nieużytkowanych już cmentarzach, malowanie na murach zabytkowych kamienic graffiti itd.),

zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu na inne, niż pierwotnie zastosowano w danym obiekcie, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Zdarza się, że ingerencje dotyczą także bryły budynku – np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, ale też nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów, nawierzchnie dróg i alejek.

4. Kolejnym zagrożeniem dla wartości zabytku jest jego **niewłaściwe użytkowanie, nadanie mu nieodpowiedniej funkcji**, nieuwzględniającej zdefiniowanych wcześniej wartości zabytku.

5. Najczęstszą przyczyną złego stanu technicznego zabytków jest **brak użytkownika lub brak współczesnej funkcji**. Obiekty opuszczone, pozbawione stałej opieki właściciela, takiego, który zapewnia bieżące remonty oraz chroni przed dewastacją, bardzo szybko niszczą się. Ich stan techniczny ulega szybko postępującemu pogorszeniu, straty dotyczą też oryginalnych historycznych elementów (materiału, konstrukcji, wystroju itd.). W bliższej lub dalszej perspektywie zawsze prowadzi to do degradacji ich wartości, a czasami nawet unicestwienia.

6. Niestety zdarzają się przypadki mniej lub bardziej świadomego **niszczenia zabytku w wyniku działań człowieka**, np.:

- szkody górnicze,
- niszczenie stanowisk archeologicznych przez inwestycje, które nie zostały poprzedzone badaniami archeologicznymi,
- nielegalna eksploatacja surowców naturalnych (np. żwiru, piasku itp.) na stanowiskach archeologicznych,
- nielegalne poszukiwania zabytków archeologicznych (m.in. za pomocą wykrywaczy metali) i rozkopywanie stanowisk przez tzw. poszukiwaczy skarbów,
- niszczenie stanowisk archeologicznych poprzez głęboką orkę na terenach rolniczych,
- włamania do obiektów zabytkowych i kradzieże zabytków ruchomych.

Informacje wrażliwe

Podczas analizy stanu zachowania i sposobów użytkowania zabytków ruchomych należy zwrócić uwagę na okoliczności przechowywania tych obiektów. Wiele cennych zabytków ruchomych jest przechowywanych w miejscach niewystarczająco zabezpieczonych przed rabunkiem lub zniszczeniem. Optymalnym rozwiązaniem w takich przypadkach jest podjęcie kroków, których efektem będzie właściwe zabezpieczenie zabytków przed zagrożeniami (np. kradzieżą, wandalizmem, pożarem). Jeżeli nie jest to możliwe, należy unikać szerokiego rozpowszechniania informacji o wartości i miejscu przechowywania niewystarczająco zabezpieczonych zabytków. Niezależnie od warunków przechowywania zabytków tryb informowania opinii publicznej na ich temat powinien być uzgadniany z ich właścicielami.

7. Jednym z poważnych zagrożeń dla dziedzictwa niematerialnego są wszelkie **ograniczenia i przeszkody w naturalnym, zgodnym z tradycją kultywowaniu elementów dziedzictwa niematerialnego** przez ich depozytariuszy.
8. Kolejnym ważnym zagrożeniem dla żywotności dziedzictwa niematerialnego jest **przerwanie przekazu międzypokoleniowego** i zmniejszenie się grupy depozytariuszy konkretnych elementów dziedzictwa.
9. Dużym zagrożeniem dla elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a zwłaszcza lokalnych tradycji, jest ich **przedmiotowe traktowanie** przez władze gminy. Efektami takiego podejścia mogą być pozabawienie autentycznych depozytariuszy dziedzictwa decyzyjności, zafałszowanie elementów dziedzictwa i w konsekwencji dewaluacja wartości społecznych z nimi związanych.

Urynkowienie dziedzictwa

Wiele elementów lokalnego dziedzictwa ma potencjał gospodarczy i może z powodzeniem być elementem działań rynkowych. Z urynkowaniem dziedzictwa wiąże się jednak duże ryzyko. Jego skutkami mogą być utrata autentyczności i degradacja wartości dziedzictwa (np.: próba dostosowania komercjalizowanych elementów dziedzictwa do gustu potencjalnych konsumentów, wbrew wartościom bazowym) lub szybsze pogarszanie się stanu zachowania jego elementów, wynikające z bardziej intensywnego użytkowania obiektu, np. wskutek zwiększonego ruchu turystycznego. Komercjalizacja może także prowadzić do konfliktów wśród mieszkańców gminy, korzystających z zasobów dziedzictwa. W procesie komercjalizacji dziedzictwa ważnym problemem staje się kwestia własności: kto ma dostęp do jego zasobów, kto może nimi dysponować i kto czerpie z nich korzyści. Trzeba zastanowić się, jak zabezpieczyć lokalną społeczność przed nadmierną eksploatacją zasobów dziedzictwa, skutkującą ich wyczerpaniem. Problemy związane z komercjalizacją dotyczą zarówno dziedzictwa materialnego, jak i niematerialnego. Przykładem są nieporozumienia pomiędzy hafciarkami z Koniakowa, które nie akceptują wykorzystywania koniakowskich koronek, elementu dziedzictwa

kulturowego, przez część swoich koleżanek do produkcji damskiej bielizny. Prawidłowo przeprowadzone urynkowanie zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego powinno być dostosowane do wartości (zwłaszcza bazowych) elementów, które stają się przedmiotem działań rynkowych. W procesie tym należy korzystać z wartości bazowych dziedzictwa, ale jednocześnie zagwarantować ich zachowanie i wykluczyć ich degradację. Ważne jest także precyzyjne określenie, kto jest właścicielem komercjalizowanych dóbr. Bez tego etapu może dojść do wyłączenia lokalnej społeczności z ich cennych (ekonomicznie i społecznie) zasobów kulturowych.

Diagnoza stanu zachowania elementów dziedzictwa – propozycja działań dla gminy

Aby baza wiedzy o lokalnym dziedzictwie była wsparciem w podejmowaniu właściwych decyzji w procesie zarządzania dziedzictwem, powinna być uzupełniona, w miarę możliwości, dla każdego elementu dziedzictwa, o takie informacje jak:

1. Dla zabytków i innych elementów dziedzictwa materialnego

- a. **Określenie aktualnego stanu technicznego obiektu.** Pierwszym czynnikiem istotnym podczas oceny stanu zachowania zabytku jest stan techniczny obiektu. W jego ocenie można wykorzystać kwestionariusz umożliwiający określenie stanu technicznego oraz pilności koniecznego działania naprawczego.

Stan techniczny obiektu	Pilność koniecznych działań naprawczych ¹⁴	Wskazania ¹⁵
Brak objawów zniszczenia		Obiekt nie wymaga napraw
		Obiekt wymaga napraw
Słabe objawy zniszczeń	☐ długoterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność podjęcia napraw w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego podjęcia napraw
		Obiekt wymaga remontu zabezpieczającego
Umiarkowanie silne objawy zniszczeń	☐ długoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego wykonania remontu
		Obiekt wymaga remontu kapitalnego
Silne objawy zniszczenia	☐ długoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu dwóch lat
	☐ średnioterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu roku
	☐ krótkoterminowa	Konieczność wykonania remontu w ciągu sześciu miesięcy
	☐ pilna	Konieczność natychmiastowego wykonania remontu

Opracowanie własne NID

¹⁴ W kwestionariuszu przyjęto cztery klasy oceny stanu technicznego zabytków architektury i budownictwa określone w normie PN-EN 16096:2013-02E.

¹⁵ Dla innych kategorii zabytków (np. zabytkowej zieleni, zabytków ruchomych) można przyjąć analogiczny wykaz, zastępując termin „naprawa” i „remont” w kolumnie „wskazania” odpowiednimi pojęciami dla danej kategorii zabytku.

- b. **Określenie stopnia zachowania autentyzmu** (stopień zachowania oryginalnej substancji, stopień zachowania oryginalnej formy). Drugą kluczową składową, która powinna być brana pod uwagę podczas oceny stanu zachowania zabytku, jest autentyzm jego substancji i formy. Dokonanie właściwej oceny stopnia autentyzmu wymaga specjalistycznej wiedzy, dlatego w procesie tym należy skorzystać z pomocy ekspertów.
- c. **Zidentyfikowanie zagrożeń**. Opisując zdiagnozowane zagrożenia, należy wskazać, na czym polegają, ocenić, jakie jest prawdopodobieństwo ich wystąpienia i jak poważne będą ich ewentualne skutki, gdy chodzi o zachowanie elementu dziedzictwa i jego wartości. W ocenie zagrożeń można wziąć pod uwagę takie czynniki jak np.:
- sposób użytkowania zabytku i jego najbliższego otoczenia,
  - stan techniczny obiektu,
  - wyposażenie obiektu w systemy przeciwpożarowe, gaśnicze i przeciwwłamaniowe,
  - presja inwestycyjna w okolicy,
  - wywiązywanie się właściciela lub posiadacza zabytków z jego obowiązków w zakresie opieki nad zabytkami,
  - stan wiedzy o zabytku i jego wartości wśród społeczności lokalnej.
- d. **Określenie statusu własnościowego** (forma własności). To ważna informacja w zarządzaniu dziedzictwem. W zależności od formy własności obiektu (własność prywatna, własność samorządowa, własność państwowa, własność Kościoła lub związku wyznaniowego, własność spółdzielcza, nieuregulowany status prawny) właściciel może mieć dostęp do niektórych zewnętrznych źródeł finansowania utrzymania obiektu, w tym koniecznych prac remontowo-konserwatorskich lub adaptacyjnych. Status własnościowy może mieć także znaczący wpływ na stan zachowania zabytku (np. gdy status własnościowy jest nieuregulowany, istnieje duże ryzyko, że stan techniczny obiektu będzie się szybko pogarszał).
- e. **Określenie optymalnej formy ochrony prawnej**. Biorąc pod uwagę wartości obiektu, zidentyfikowane zagrożenia oraz status własnościowy, należy ocenić, czy obiekt jest objęty optymalną ochroną prawną, a także wskazać rekomendacje dotyczące ewentualnej, zalecanej zmiany statusu ochrony prawnej. Przy diagnozie rekomendowanego stanu prawnego obiektów z obszaru gminy można skorzystać z kilku pytań pomocniczych:
- czy są w gminie cenne krajobrazy kulturowe, dla których wskazane byłoby utworzenie parku kulturowego?
  - czy są obiekty lub zespoły tak ważne dla dziedzictwa Polski, że mogłyby być uznane za pomnik historii?
  - czy są na terenie gminy obiekty, które powinny zostać objęte ochroną prawną, poprzez wpis do rejestru?
  - czy wszystkie ważne dla gminy obiekty są uwzględnione w gminnej ewidencji zabytków?
  - czy wszystkie ważne historycznie obszary objęte ochroną poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego?

W razie wątpliwości należy konsultować się z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i specjalistami wskazanymi w rozdziale 1.1.

2. Dla elementów dziedzictwa niematerialnego

- a. **Określenie aktualnych sposobów praktykowania dziedzictwa niematerialnego.** Pierwszym czynnikiem kluczowym podczas oceny żywotności niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest analiza aktualnych sposobów praktykowania dziedzictwa niematerialnego. By zbadać aktualne sposoby praktykowania elementu dziedzictwa i zdiagnozować poziom jego żywotności, użyteczne może być wykorzystanie listy sprawdzającej¹⁶:

l.p.	Pytanie kontrolne	tak/nie
1.	Czy intensywność praktykowania elementu dziedzictwa niematerialnego utrzymuje się co najmniej na stałym poziomie?	
2.	Czy element praktykowany jest z autentycznej potrzeby jego depozytariuszy (a nie np. wyłącznie na potrzeby turystów)?	
3.	Czy w praktykowanie elementu dziedzictwa niematerialnego zaangażowani są wszyscy depozytariusze?	
4.	Czy istnieje przekaz międzypokoleniowy elementu dziedzictwa niematerialnego?	
5.	Czy praktykowanie i przekazywanie elementu dziedzictwa niematerialnego kolejnym pokoleniom uznawane jest przez społeczność lokalną za ważne?	

Opracowanie NID

Im więcej będzie odpowiedzi twierdzących na powyższe pytania, tym bardziej sposób praktykowania będzie świadczył o żywotności badanego elementu dziedzictwa niematerialnego.

- b. **Określenie skuteczności przekazu międzypokoleniowego.** Drugim ważnym czynnikiem wpływającym na żywotność dziedzictwa niematerialnego jest zapewnienie skutecznego przekazu międzypokoleniowego, który zagwarantuje, że kolejne pokolenie depozytariuszy będzie kultywować dany element dziedzictwa. W punkcie tym należy opisać, w jaki sposób dziedzictwo niematerialne przekazywane jest następnemu pokoleniu, i ocenić skuteczność tego przekazu.
- c. **Zidentyfikowanie zagrożeń.** Diagnoza zagrożeń powinna zawierać ich opis, ocenę prawdopodobieństwa zaistnienia każdego z nich, a także informację o ich ewentualnych skutkach w odniesieniu do zachowania elementu dziedzictwa i jego wartości. W ocenie zagrożeń można wziąć pod uwagę następujące zagadnienia:
- istnienie przeszkód i barier w swobodnym kultywowaniu dziedzictwa niematerialnego,
  - nieobecność danego elementu dziedzictwa niematerialnego w świadomości lokalnej społeczności,
  - brak zainteresowania młodego pokolenia danym elementem dziedzictwa,
  - ograniczenia w dostępie do potrzebnych w praktykowaniu danej tradycji przedmiotów i zasobów materialnych oraz pozamaterialnych,
  - brak akceptacji treści i praktyk związanych z danym elementem dziedzictwa niematerialnego przez mieszkańców gminy,
  - konflikt wśród depozytariuszy dotyczący kultywowania danego elementu,
  - sposób i skutki ewentualnej komercjalizacji danego elementu dziedzictwa.

¹⁶ Ocena żywotności elementów dziedzictwa niematerialnego jest czasami bardzo złożona i niejednoznaczna. Wiele informacji ułatwiających działania związane z ochroną dziedzictwa niematerialnego, w tym także ocenę żywotności, można znaleźć na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa [<http://niematerialne.nid.pl>]

- d. **Precyzyjne zdefiniowanie depozytariuszy.** Zgodnie z rekomendacjami UNESCO (*Konwencja z 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*) depozytariusze niematerialnego dziedzictwa kulturowego powinni być w jak największym stopniu włączani we wszelkie działania dotyczące ich dziedzictwa niematerialnego. Dlatego tak ważne, w procesie zarządzania lokalnym dziedzictwem, jest właściwe i precyzyjne zidentyfikowanie depozytariuszy każdego elementu dziedzictwa niematerialnego ujętego w wykazie lokalnego dziedzictwa. Należy w tym miejscu wskazać wszystkie osoby, grupy społeczne i środowiska bezpośrednio związane z praktykowaniem danego elementu, a także organizacje (zwłaszcza pozarządowe) i instytucje zainteresowane danym przejawem dziedzictwa niematerialnego.
- e. **Określenie statusu własności intelektualnej, prawa autorskiego i praw pokrewnych.** Ustalenie osoby lub grupy osób (o ile takie są¹⁷), które w uzasadniony sposób roszczą sobie prawo autorskie, prawa pokrewne lub słusznie przypisują sobie własność intelektualną do danego elementu dziedzictwa niematerialnego lub integralnej jego części, jest bardzo ważne, zwłaszcza w przypadku tych elementów dziedzictwa, które są lub będą komercjalizowane. Zaniedbanie tego i nieuwzględnienie kwestii własności intelektualnej w procesie zarządzania dziedzictwem może w przyszłości skutkować poważnym konfliktem w gminie.
- f. **Określenie optymalnych środków ochrony.** Biorąc pod uwagę zdiagnozowane wcześniej wartości związane z danym elementem dziedzictwa niematerialnego, a także aktualny poziom jego żywotności i rozpoznane zagrożenia, należy ocenić, czy istnieje potrzeba zastosowania jakichś środków ochrony. Środki ochrony mogą polegać, m.in., na:
- promocji dziedzictwa niematerialnego, jego konkretnych przejawów i wartości, których są nośnikami,
  - formalnej i nieformalnej edukacji mieszkańców gminy, zwłaszcza młodego pokolenia, w zakresie dziedzictwa niematerialnego i lokalnych jego przejawów,
  - podejmowaniu działań związanych z inwentaryzacją, dokumentacją i badaniem przejawów lokalnego dziedzictwa niematerialnego,
  - wspieraniu depozytariuszy w praktykowaniu dziedzictwa niematerialnego,
  - wspieraniu przekazu międzypokoleniowego elementów dziedzictwa,
  - wsparciu finansowym i rzeczowym podtrzymywania różnych aspektów dziedzictwa, wzmacniania ich i rewitalizowania.

Depozytariusze dziedzictwa niematerialnego

Rekomendując wdrożenie konkretnych środków ochrony wobec tych elementów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które tego wymagają, należy bezwzględnie pamiętać, że jakiegokolwiek działania dotyczące elementów dziedzictwa niematerialnego muszą być planowane i wdrażane w porozumieniu z jego depozytariuszami, za ich zgodą, a najlepiej z aktywnym ich udziałem.

¹⁷ Wiele elementów dziedzictwa niematerialnego jest traktowanych przez ich depozytariuszy jako element dobra wspólnego i własności zbiorowej.

Potrzeba aktualizowania wiedzy

Ważne, by ocena stanu zachowania i statusu własnościowego elementów dziedzictwa odbywała się cyklicznie (minimum raz na dwa lata). Ocena taka posłużyć może do przygotowania sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami (więcej informacji o programie opieki nad zabytkami znajduje się w rozdziale III.1.); zgodnie z przepisami *Ustawy o ożionz wójt, burmistrz lub prezydent miasta jest zobowiązany sporządzić je co dwa lata. Ocena powinna się odbywać we współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych i depozytariuszami dziedzictwa niematerialnego, a także specjalistami z dziedzin obejmujących badania nad elementami dziedzictwa. Efektem cykliczności oceny powinna być aktualizacja bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie, polegająca na umieszczeniu w niej adnotacji o wszystkich zmianach – pozytywnych (np. przeprowadzenie prac remontowo-konserwatorskich) i negatywnych (pogorszenie stanu, utrata użytkownika, zmiana funkcji), a także ewentualnych zagrożeniach, które mogą zaistnieć w najbliższej przyszłości. Przede wszystkim należy takiemu monitorowaniu poddawać obiekty wpisane do rejestru zabytków (z uwzględnieniem dóbr z *Listy światowego dziedzictwa UNESCO* i pomników historii) oraz elementy znajdujące się na *Krajowej liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, jako obiekty i zjawiska ważne nie tylko w lokalnej perspektywie. Wszystkie zauważone nieprawidłowości i zagrożenia dotyczące zabytków należy zgłaszać do odpowiedniego terytorialnie Urzędu Ochrony Zabytków.*

Warto zapamiętać

- Wiedza o stanie zachowania lokalnego dziedzictwa, sposobie jego użytkowania i statusie własnościowym, a także o istniejących zagrożeniach dla jego wartości jest niezbędna w procesie zarządzania dziedzictwem i właściwej jego ochrony.
- Diagnoza stanu zachowania i zagrożeń elementów lokalnego dziedzictwa wymaga udziału specjalistów z różnych dziedzin, a samorząd lokalny powinien w tym procesie aktywnie uczestniczyć oraz go inicjować, gdyż zasób dziedzictwa zachowany w dobrym stanie może przynieść znacznie więcej korzyści lokalnej społeczności i samorządowi.
- Ignorowanie kwestii związanych z własnością intelektualną elementów niematerialnego dziedzictwa kulturowego może doprowadzić do niepotrzebnych konfliktów wśród społeczności lokalnej.
- Dziedzictwo jest zasobem nieodnawialnym, dlatego lepiej przeciwdziałać zagrożeniom, niż naprawiać skutki zjawisk mających niekorzystny wpływ na dziedzictwo i jego wartości.
- Diagnoza stanu zachowania lokalnego dziedzictwa oraz występujących zagrożeń powinna być powtarzana, najlepiej nie rzadziej niż co dwa lata.
- Zagrożenia dla dziedzictwa wynikają niejednokrotnie z braku wiedzy, niezrozumienia znaczenia i wartości jego elementów. Dlatego – poza innymi działaniami *stricte* ochronnymi – tak ważne są działania edukacyjne oraz popularyzacja idei ochrony dziedzictwa. Samorządy lokalne, a zwłaszcza znajdujące się na terenie gminy instytucje kultury, mają na tym polu dużą rolę do odegrania.

II. ROZWÓJ LOKALNY – POTENCJAŁ DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W I części poradnika omówione zostało, jak identyfikować elementy lokalnego dziedzictwa, jakie wartości je charakteryzują i jakie informacje są potrzebne podczas tworzenia bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie. Pozyskanie tych informacji jest pierwszym etapem włączenia dziedzictwa w rozwój społeczno-gospodarczy gminy. Drugi etap to rozpoznanie potencjału i wpływu dziedzictwa na procesy rozwojowe w gminie. Należy zidentyfikować czynniki i bariery rozwojowe związane z poszczególnymi elementami dziedzictwa, a następnie ustalić, jak przezwyciężyć bariery i dobrze wykorzystać czynniki rozwojowe.

II.1 Dziedzictwo kulturowe w procesach rozwojowych gminy

W rozdziale:

- Czym jest rozwój lokalny
- Jak dziedzictwo może przełożyć się na rozwój lokalny

W I części poradnika przedstawiono problematykę budowania bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym. Należy jednak pamiętać, że samo posiadanie informacji, a także nawet najlepiej przygotowanej i najbardziej obszernej bazy wiedzy na temat dziedzictwa automatycznie nie przełoży się na wykorzystanie dziedzictwa w procesach rozwojowych, jest natomiast podstawą do działań związanych z programowaniem rozwoju z wykorzystaniem dziedzictwa. Żeby możliwe było wykorzystanie dziedzictwa w rozwoju lokalnym, powinno się wskazać, które z ujętych w bazie wiedzy elementów dziedzictwa gminy mają potencjał rozwojowy i czy jest on możliwy do uruchomienia w procesach rozwojowych w danej, specyficznej dla gminy sytuacji wynikającej z jej poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, świadomości społecznej, dostępności środków finansowych czy zasobów kadrowych.

Aby lepiej zrozumieć metody stosowane do określenia potencjału rozwojowego elementów dziedzictwa, warto poznać kilka pojęć, porządkujących terminologię. Pierwszym takim pojęciem jest **rozwój lokalny** rozumiany jako proces przyczynowo-skutkowy, czyli wszelkie pozytywne zmiany zachodzące w danej jednostce terytorialnej. Są to zmiany tak jakościowe, jak i ilościowe, obejmujące procesy społeczne, gospodarcze, kulturowe i ekologiczne, które mają doprowadzić do osiągnięcia wysokiej jakości życia. Rozwój lokalny jest procesem stanowiącym rezultat (wypadkową) czynników rozwojowych i barier rozwojowych.

Zasoby a aktywa gminy

Zasoby to inaczej unieruchomiony potencjał, który ma szansę zostać ujawniony i wykorzystany w procesie rozwoju. Zasoby same w sobie nie są źródłem budowania konkurencyjności terytorialnej i nie oddziałują na rozwój.

Aktywa gminy, to te czynniki rozwojowe, które zostały uruchomione i są wykorzystywane w danym momencie w procesach rozwojowych oraz są silnie powiązane z terytorium gminy.

Bardzo istotną kategorią są zasoby i aktywa specyficzne, które są trudne do oddzielenia od danej gminy, są nietransferowane poza jej terytorium lub ich odtworzenie w innym miejscu jest nieoptyczne z ekonomicznego punktu widzenia, albo niebezpieczne dla samego zasobu (np. unikatowe zabytki, meandrujące rzeki, dostęp do morza itp.).

Czynniki rozwoju to te elementy, które wpływają pozytywnie na proces rozwojowy, tj. ułatwiają go lub inicjują i mogą zostać uruchomione w celu zwiększenia konkurencyjności czy podnoszenia jakości życia. Czynniki rozwoju dzielimy na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne. Współcześnie szczególne znaczenie w rozwoju lokalnym przypisuje się **czynnikom wewnętrznym**, które rozumiane są jako posiadane przez gminę różnego rodzaju zasoby, np. ludzkie, kapitałowe, kulturowe, przyrodnicze, i są przypisane do terytorium danej gminy. Z kolei **zewnętrzne czynniki rozwoju** to wszystkie czynniki wpływające z bliższego i dalszego otoczenia, na które gmina nie ma wpływu, ale które musi brać pod uwagę w planowaniu rozwoju. Każdy czynnik rozwoju ma swój **potencjał rozwojowy** rozumiany jako tkwiąca

w nim zdolność i możliwość wpływania na rozwój. Mówiąc o potencjale rozwojowym, możemy go rozpatrywać jako już wykorzystywany i możliwy do wykorzystania pod pewnymi warunkami, dlatego wyróżniamy aktywa i zasoby.

Drugą grupą zjawisk, które warunkują rozwój lokalny, są **bariery rozwojowe**. Są to przeszkody, problemy uniemożliwiające, utrudniające lub osłabiające procesy rozwojowe.

Możliwie dokładna identyfikacja czynników rozwojowych i barier pozwala na prawidłowe określenie kierunków rozwoju w procesie programowania, np. przy projektowaniu strategii.

Dziedzictwo w procesach rozwoju lokalnego

Z uwagi na cele poradnika istotne jest określenie roli, jaką dziedzictwo odgrywa w procesach rozwoju lokalnego.

Dziedzictwo jest wewnętrznym czynnikiem rozwoju, który uruchomiony poprzez odpowiednie zarządzanie może pozytywnie wpływać zarówno na rozwój społeczny, jak i gospodarczy. Może bezpośrednio oddziaływać na pobudzenie działalności (np. tradycyjne rzemiosło, turystyka kulturowa), jak i uruchamianie **efektów mnożnikowych** (zobacz rozdział III.4.). Przez te ostatnie rozumie się dodatkowe efekty działalności gospodarczej bezpośrednio wynikające z wykorzystania zasobu dziedzictwa, np. gdy wydatki turystów odwiedzających gminę generują przychody innych podmiotów, nie tylko turystycznych. Oprócz potencjału ekonomicznego dziedzictwo posiada również potencjał społeczny: może wspierać budowę więzi społecznych, poczucia wspólnoty, dumy z miejsca zamieszkania, być nośnikiem pozytywnych wzorców społecznych. Co więcej, rozpoznanie zasobu dziedzictwa kulturowego i jego wykorzystywanie w procesach rozwojowych wzmacnia budowę kapitału społecznego, jednego z nowoczesnych czynników rozwoju i konkurencyjności. Potencjał dziedzictwa wynika z jego wartości, czyli cennych cech, walorów, które powodują, że dziedzictwo ma znaczenie i można je wykorzystać (zobacz rozdział I.2.).

Z drugiej strony, dziedzictwo może stanowić barierę w rozwoju społecznym i gospodarczym, np. wówczas gdy stanowi zbyt obciążające wyzwanie organizacyjne i finansowe. Istnienie zaniedbanych i zniszczonych obiektów, zwłaszcza znajdujących się w reprezentacyjnych czy turystycznych miejscach, nie wpływa pozytywnie na wizerunek miejscowości i wystawia złe świadectwo jej gospodarzowi. Co więcej, gmina nie wykorzystuje wtedy potencjału swojego dziedzictwa, które może mieć wpływ na kształtowanie procesów rozwojowych. Czasami taka sytuacja prowadzi też do poczucia wstydu mieszkańców, jak również braku identyfikacji z miejscem, w którym mieszkają. Wspólnota niepodzielająca wartości, tradycji, niescementowana z miejscem i historią, niezaangażowana w pracę dla dobra gminy utrudnia lub wręcz uniemożliwia wiele procesów rozwojowych.

Korzyści z zarządzania dziedzictwem w gminie

Zarządzanie dziedzictwem w gminie to szansa na polepszenie jej atrakcyjności, podniesienie poziomu życia mieszkańców i budowanie przewag konkurencyjnych. Jest warunkiem koniecznym do wykorzystywania czynników rozwojowych związanych z dziedzictwem, które wynikają z jego wartości, oraz do przewyższenia barier rozwojowych.

Dobre Miasto

Działania podjęte w Dobrym Mieście są przykładem na to, jak zasób dziedzictwa – w tym przypadku XIX-wieczne domy posadowione na średniowiecznych murach obronnych – staje się aktywem. Znajdujące się w centrum miasta niszczone i nieremontowane budynki wraz z zaniedbanym otoczeniem, również w wymiarze społecznym, przez wiele lat odstraszały potencjalnych spacerowiczów i turystów.

Ilustracja 14. Dobre Miasto, domy przy ul. Sowińskiego, widok od południowego-zachodu, stan przed remontem, fot. I. Liżewska, archiwum NID

Ilustracja 15. Dobre Miasto, domy przy ul. Sowińskiego, widok od północnego-wschodu, stan po remoncie, fot. I. Liżewska, archiwum NID

Przeprowadzone w latach 2013–2014 przez Gminę Dobre Miasto, z wykorzystaniem zewnętrznych funduszy, prace polegające na remoncie i adaptacji budynków do nowych funkcji oraz uporządkowaniu i zagospodarowaniu otoczenia sprawiły, że mieszkańcy zyskali atrakcyjną przestrzeń publiczną, miejsce do spacerów i odpoczynku, pozbyli się dyskomfortu i poczucia wstydu z powodu bałaganu miejskiego oraz zyskali szansę docenienia wartości skromnego, ale ważnego fragmentu miasta. Dodatkowo obiekty te zaadaptowane na cele wystawiennicze, tzw. skansen miejski, mieszczące ekspozycję prezentującą wyposażenie warsztatów rzemieślniczych, częściowo związanych z historią mieszkańców Dobrego Miasta, w istotny sposób przyczyniły się do poszerzenia oferty turystycznej miasta, dotychczas przez turystów odwiedzanego tylko z powodu wspaniałej, gotyckiej kolegiaty. Poszerzenie oferty turystycznej może sprzyjać dłuższemu pobytowi turystów w mieście, co zwiększy popyt na inne usługi (np. gastronomiczne), a to z kolei może skutkować ich rozwojem na terytorium lokalnym.

W efekcie potencjał dziedzictwa został wykorzystany dla dobra mieszkańców oraz zwiększa konkurencyjność terytorialną gminy.

Warto zapamiętać

- Rozwój lokalny to proces mający doprowadzić do pozytywnych zmian w gminie.
- Dziedzictwo powinno być (choć w praktyce nie zawsze ma to miejsce) istotnym elementem na każdym etapie planowania rozwoju, szczególnie na etapie diagnostycznym (analizy strategicznej), w którym wskazujemy potencjał i aktywa gminy.
- Potencjał rozwojowy dziedzictwa wynika z jego wartości, zarówno historycznych, naukowych, artystycznych, estetycznych, jak i społecznych oraz gospodarczych.

II.2 Rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego

W rozdziale:

- **Jak rozpoznać i szacować społeczny i gospodarczy potencjał rozwojowy dziedzictwa w gminie**
- **Jak go powiązać z programowaniem rozwoju**

Zarządzanie rozwojem lokalnym oraz budowanie każdego dokumentu strategicznego rozpoczyna się od poszukiwania odpowiedzi na następujące pytania:

- *na jakim etapie rozwoju jako gmina jesteśmy?*
- *w jakich czynnikach tkwi nasz lokalny potencjał rozwojowy?*
- *jakie czynniki związane z dziedzictwem już wykorzystujemy?*
- *jakie czynniki rozwojowe należy wzmocnić?*

W kontekście tematyki niniejszego poradnika ważne jest przede wszystkim poszukiwanie odpowiedzi na pytania: *jakie miejsce w procesach rozwojowych naszej gminy zajmuje dziedzictwo, czy jest zaliczane do czynników rozwoju?* Lokalne dziedzictwo możemy wykorzystać w procesach rozwojowych, zawsze jednak należy uwzględniać specyfikę jego wartości, a także stan prawny – tak co do własności, jak i ochrony konserwatorskiej elementów dziedzictwa. Kluczowe do wykorzystania dziedzictwa jako czynnika rozwoju jest określenie, które z elementów ujętych w bazie lokalnego dziedzictwa stanowią:

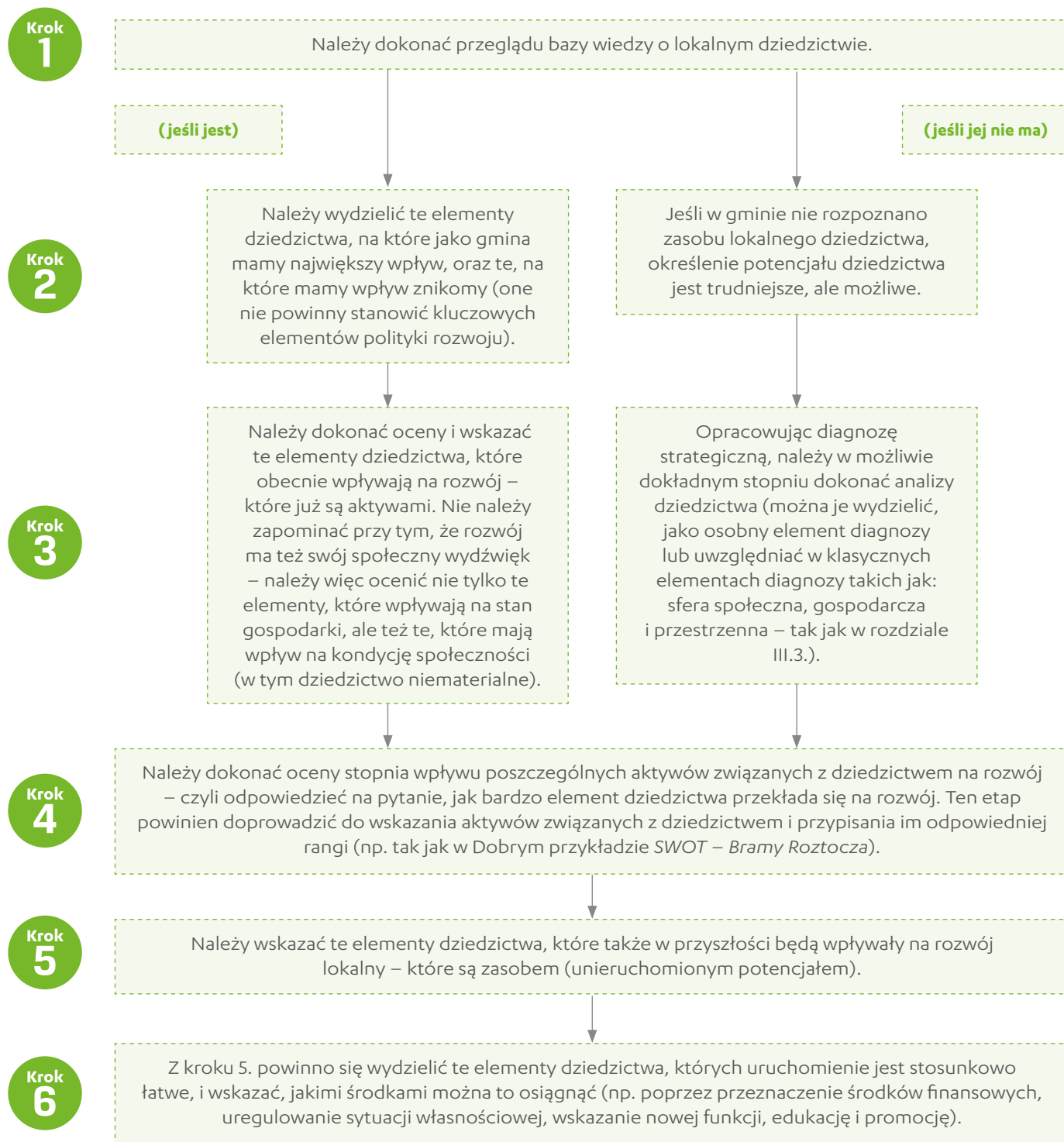
- zasób – a więc potencjał, który nie został uruchomiony,
- a które aktywa, czyli potencjał już uczestniczący w procesach rozwojowych.

Podejście holistyczne

Aby zwiększyć możliwość oddziaływania dziedzictwa kulturowego na rozwój, należy wszystkie elementy dziedzictwa traktować całościowo, łączyć wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Dlatego, w procesie rozpoznawania zasobów i aktywów, zasadne będzie użytkowanie bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie, w której tworzeniu wykorzystywane są informacje na temat różnych kategorii dziedzictwa (zobacz rozdział I.1.).

Jak rozpoznać zasoby i aktywa?

W całym procesie powinni brać udział, w możliwie szerokim stopniu, interesariusze.

Z wykorzystaniem zaproponowanych kroków gmina będzie mogła sporządzić listę tych elementów dziedzictwa, które już oddziałują na rozwój, oraz wskazać stopień ich oddziaływania. Co więcej, lista będzie zawierać także te elementy, które pod pewnymi warunkami będą oddziaływać na rozwój gminy. Tabela 3. to propozycja, w jaki sposób można uporządkować wiedzę na temat czynników i barier rozwoju, w tym dziedzictwa. W efekcie zastosowania metod zaproponowanych w tej tabeli gmina otrzymuje uporządkowany zbiór kluczowych czynników rozwoju, czyli podsumowanie diagnozy, które umożliwia poprawne wskazanie wyzwań i kierunków rozwoju.

Ilustracja 16. Pensjonat w Świeradowie-Zdroju. Uzdrowisko wykorzystuje czynniki rozwojowe tkwiące w lokalnym dziedzictwie kulturowym, fot. Kasias32, Licencja: CC BY-SA 3.0

Zaprezentowane metody i techniki oceny kluczowych czynników rozwoju można wykorzystać również w ocenie barier, o których mowa w rozdziale II.3.

Tabela 3. Wybrane metody i techniki oceny kluczowych czynników rozwoju – zastosowanie dla dziedzictwa

Metoda	SWOT ¹⁸	SWOT zintegrowany
Krótki opis metody	<p>Analiza pozwalająca na wskazaniu pozytywnych (i negatywnych) czynników rozwoju, tak wewnętrznych jak i zewnętrznych.</p> <p>Samo jednak wylistowanie poszczególnych kategorii czynników rozwojowych JST nie stanowi dogłębnej analizy i nie odpowie na pytanie, gdzie poszukiwać aktywów JST.</p> <p>W analizie SWOT skupiamy się na podejściu od wewnątrz (od naszych wewnętrznych czynników i barier) na zewnątrz (do zewnętrznych szans i zagrożeń). Poszukujemy więc odpowiedzi na pytania:</p> <ul style="list-style-type: none"> • czy mocne strony pozwolą wykorzystać szanse? • czy słabości uniemożliwią (zablokują) wykorzystanie szans? • czy mocne strony pozwolą przezwyciężyć zagrożenia? • czy słabe strony pogłębią zagrożenia? 	<p>Zintegrowana analiza SWOT jest poszerzeniem klasycznego SWOT-a.</p> <p>Wykonanie zintegrowanego SWOT-a rozpoczynamy od przygotowania analizy SWOT z podziałem na aspekty rozwoju, tj. gospodarkę, społeczeństwo oraz przestrzeń (w tym infrastrukturę). Drugim etapem tej analizy jest poszukiwanie związków pomiędzy poszczególnymi aspektami rozwoju. Wskazujemy więc zarówno te elementy, które się wzmacniają, jak i te, które mogą osłabiać silne strony</p>
Kiedy z niej korzystać (do jakich prac, dokumentów)	<p>Analiza SWOT jest najczęściej stosowaną metodą wykorzystywaną w diagnozach JST, w opracowaniu praktycznie wszystkich dokumentów programowania. Wykonywana jest powszechnie, co nie znaczy, że nie przysparza problemów (szczególnie w rozdzielaniu czynników wewnętrznych od zewnętrznych)</p>	<p>Analiza zalecana do budowania zintegrowanych¹⁹ strategii, planów, programów</p>
Miejsce dziedzictwa w metodzie	<p>Możliwe jest dwojake podejście:</p> <ul style="list-style-type: none"> • w ogólnej analizie SWOT uwzględniane jest dziedzictwo, • sporządzana jest analiza SWOT dedykowana dziedzictwu jako jednemu z elementów rozwoju albo jako podsumowanie opracowań dotyczących diagnozowania dziedzictwa lokalnego 	<p>Samo dziedzictwo nie jest osobnym elementem analizy. Jednak dzięki badaniu zależności (wpływu) pomiędzy podstawowymi obszarami (aspektami) rozwoju można wskazać te elementy, które wpływają wzmacniająco na dziedzictwo, i te, które mogą stanowić zagrożenie dla dziedzictwa</p>
Komentarze, uwagi praktyczne, czyli jak planować prace z wykorzystaniem tych metod, z kim współpracować	<p>Jak praktycznie wykorzystać SWOT do określenia, co stanowi czynnik uruchomiony (lub taki, który może zostać uruchomiony) w procesach rozwoju?</p> <p>1) Przeprowadzenie wartościowania analizy SWOT – w każdym z elementów analizy SWOT (mocnych, słabych stronach, szansach i zagrożeniach) wskazujemy te, które mają istotny wpływ na rozwój (największą siłę oddziaływania), średnie oddziaływanie, słabe oddziaływanie</p> <p>2) Poszerzenie analizy SWOT o podejście z zewnątrz do wewnątrz (analiza TOWS), które skupia się na poszukiwaniu odpowiedzi na następujące pytania:</p> <ul style="list-style-type: none"> • czy zagrożenia osłabią mocne strony? • czy szanse spotęgują mocne strony? • czy zagrożenia spotęgują słabe strony? • czy szanse pozwolą na przezwyciężenie słabych stron? <p>Łącząc pytania analizy SWOT i analizy TOWS, możliwe jest zbudowanie macierzy TOWS/SWOT, która wskazuje na relacje między poszczególnymi: zagrożeniami, szansami oraz silnymi i słabymi stronami.</p> <p>Wartościowanie analizy SWOT oraz budowanie macierzy TOWS/SWOT jest dość trudną i żmudną pracą, wykonywaną zazwyczaj przez zespoły eksperckie. Podkreślić równocześnie należy, że pozwala wskazać najistotniejsze czynniki rozwoju i ich wzajemne korelacje. (Dobry przykład SWOT – <i>Bramy Roztocza</i>)</p>	<p>SWOT zintegrowany jest stosunkowo nową metodą. W budowaniu dokumentów lokalnych jest kilka przykładów zastosowania tej metody (np. w strategii rozwoju powiatu wieruszewskiego czy warszawsko-łódzkiego obszaru funkcjonalnego).</p> <p>W Poradzie eksperta <i>SWOT zintegrowany</i> zaprezentowano poglądowo przykład wykorzystania tej metody dla dziedzictwa.</p> <p>SWOT zintegrowany jest raczej metodą pracy grup ekspertów</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu oraz obserwacji uczestniczącej

¹⁸ SWOT: S (*Strengths*) – mocne strony, W (*Weaknesses*) – słabe strony, O (*Opportunities*) – szanse, T (*Threats*) – zagrożenia.

¹⁹ Zintegrowane podejście zyskuje na znaczeniu, o czym świadczy choćby fakt, że od 2014 r. w Komitecie Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN trwają prace nad zintegrowanym systemem planowania rozwoju. Do tej pory (marzec 2016 r.) odbyło się VI seminariów roboczych. Więcej informacji na temat wyników prac na stronie www.kpz.k.pan.pl

SWOT – Bramy Roztocza

Poszerzoną analizę SWOT wykorzystano m.in. do opracowania *Strategii długoterminowej współpracy Narola i Zwierzynca „Bramy Roztocza”*. W dokumencie dokonano oceny wszystkich elementów SWOT wedle następujących kryteriów: ranga czynnika (1–3), ocena punktowa (1–3), ocena ważona dokonana wedle metody opracowanej przez J. Śniadka i A. Zajadacza.

Trudno zaprezentować całą analizę SWOT – poniżej wybrane przykłady:

Czynnik	Ranga czynnika	Ocena punktowa	Ocena ważona
Układ przestrzenny Zwierzynca jako rezydencji- ogrodu (mocna strona)	3	3	0,18
Brak profesjonalnych produktów turystycznych (słaba strona)	3	-3*	-0,20*
Aktywizacja turystyczna wokół odbudowywanego pałacu w Narolu (szansa)	3	3	0,31
Konkurencja ze strony innych regionów w kraju (w tym gmin sąsiednich, np. Horyniec, Susiec) (zagrożenie)	3	-3*	-0,41*

* czynniki oddziaływające negatywnie

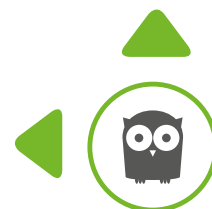
Źródło: *Strategia długoterminowej współpracy Narola i Zwierzynca „Bramy Roztocza”*, s. 49–57.

Nie ma jednej metody określania siły oddziaływania czy wagi czynników rozwoju. Warto jednak zadbać o to, żeby skala nie była zbyt rozbudowana – jeśli liczbowa, to np. skala od 1 do 3 (gdzie 1 oznacza słabe oddziaływanie, 3 – silne). Rozbudowanie skali może powodować problemy z zakwalifikowaniem, np. różnica pomiędzy bardzo silne a silne oddziaływanie jest czasem trudna do uchwycenia.

SWOT zintegrowany – poglądowy przykład budowania analizy Obszar diagnozy: gospodarka

Szanse zewnętrzne	Szanse wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony	Zagrożenia wewnętrzne	Zagrożenia zewnętrzne
<ul style="list-style-type: none"> Wzrost zainteresowania społecznego turystyką blisko miejsca zamieszkania, poszukiwanie korzeni, źródeł tożsamości lokalnej 	<ul style="list-style-type: none"> Dobra dostępność przestrzenna (w tym komunikacyjna) najciekawszych turystycznie obiektów Wspólne działania stowarzyszeń lokalnych (np. KGW) na rzecz zachowania lokalnych tradycji 	<ul style="list-style-type: none"> Dogodne warunki do rozwoju turystyki weekendowej (krajobraz, obiekty zabawkowe) 	<ul style="list-style-type: none"> Słabo rozwinięta baza noclegowa i usług okołoturystycznych na terenie gminy 	<ul style="list-style-type: none"> Niski kapitał społeczny objawiający się brakiem zaufania do władz lokalnych i ich działań Słaby stopień skanalizowania tej części gminy, która jest najbardziej atrakcyjna pod względem rozwoju turystyki 	<ul style="list-style-type: none"> Duża konkurencja innych gmin, w tym ościennych (które ponadto z sobą współpracują w ramach LGD i posiadają wspólny produkt turystyczny)

Kolorem niebieskim oznaczono te elementy SWOT zintegrowanego, które stanowią nowe ujęcie względem SWOT klasycznego. W analizowanym przykładzie są to elementy wynikające ze sfery społecznej bądź przestrzennej. Szanse wewnętrzne wzmacniają mocne strony lub mogą przyczynić się do przewyciężenia słabych stron. Zagrożenia wewnętrzne potęgują słabe strony lub osłabiają mocne.

Do określenia wagi dziedzictwa, jego potencjału rozwojowego dla lokalnej społeczności nie zawsze potrzebne jest użycie metod i technik powszechnie stosowanych do analizy strategicznej – tym bardziej że wiąże się ono często z pracą zespołu ekspertów zewnętrznych.

Można do określania wagi dziedzictwa w procesach rozwojowych gminy zastosować też metody szeroko partycypacyjne, oparte na współpracy z interesariuszami (zobacz rozdział III.5.). Ważne jest zapewnienie możliwości udziału w takich pracach wszystkim kluczowym aktorom rozwoju – poniżej przykładowa karta pracy do wykorzystania podczas takich procesów.

Tabela 4. Karta pracy pozwalająca na ocenę potencjału rozwojowego dziedzictwa – propozycja²⁰

Element dziedzictwa, np. zabytek, lokalny zwyczaj ²¹	Rodzaj dziedzictwa (materialne, niematerialne)	Sytuacja prawna (wpis do rejestru, ewidencji itp.)	Znaczenie dla społeczności lokalnej ²²	Obecne wykorzystanie dla rozwoju, budowania tożsamości lokalnej, wzmocnienia kapitału społecznego ²³	Propozycje (w tym uruchamiające potencjał oraz nowe funkcje) ²⁴	Ogólna ocena ²⁵

Opracowanie P. Legutko-Kobus

²⁰ Karta może być wypełniana zarówno przez pojedyncze osoby, jak i grupy osób, organizacje, np. KGW, LGD, Radę Gminy, lokalnych przedsiębiorców itp.

²¹ Jeśli zestawienie przygotowywane jest po raz pierwszy, może się tu znaleźć wiele wskazań. Wówczas warto poprosić wypełniających np. o podanie elementów dziedzictwa dla nich ważnych (może to być np. 10 najważniejszych).

²² Albo opisowo, albo poprzez przygotowaną wcześniej skalę, np.:

0 – nie ma znaczenia, 1 – ma niewielkie znaczenie, 2 – ma istotne znaczenie

²³ Opisowo – hasła, główne problemy w zarządzaniu. Jeśli w poprzedniej kolumnie znaczenie oceniono na 1 lub 2, powinny się tu znaleźć krótkie opisy.

²⁴ Możliwość burzy mózgów, dyskusji pomiędzy interesariuszami (aktorami rozwoju)

²⁵ Poprzez przygotowaną wcześniej skalę, np.:

0 – nie ma znaczenia, 1 – obecnie nie ma znaczenia, ale możliwe jest wykorzystanie dla rozwoju w przyszłości pod pewnymi warunkami (jakimi? Na przykład pozyskania funduszy na remont czy rewitalizację, podjęcia współpracy z właścicielami, wykreowania produktów lokalnych, w tym lokalnego dziedzictwa kulinarnego itp.) 2 – ma niewielkie znaczenie w procesach rozwojowych, 3 – ma istotne znaczenie dla rozwoju lokalnego.

Współpraca z interesariuszami

W odniesieniu do wszystkich proponowanych działań i metod opisanych w tym rozdziale gmina powinna zakładać współpracę z interesariuszami (zobacz rozdziały III.4., III.5., III.6.). Ta współpraca powinna być nawiązana m.in. z:

- mieszkańcami,
- lokalnymi liderami (zarówno formalnymi, jak i nieformalnymi),
- pasjonatami historii (i szerzej: osobami zajmującymi się dziedzictwem, jego poznawaniem, interpretacją),
- animatorami kultury i edukatorami (w tym nauczycielami),
- lokalnymi przedsiębiorcami, którzy swoje działania prowadzą z wykorzystaniem dziedzictwa,
- teoretykami i praktykami programowania rozwoju (w tym ośrodkami naukowymi prowadzącymi badania nad rozwojem lokalnym).

Dzięki zaprezentowanym powyżej metodom możliwe będzie stwierdzenie, które elementy dziedzictwa mają potencjał rozwojowy w gminie. Aby zidentyfikowany potencjał uruchomić w procesach rozwoju gminy i przekształcić zasoby w aktywa, potrzebny jest cały zestaw narzędzi i działań, którym poświęcona jest III część poradnika.

Bourdieu P., *The Forms of Capital*, w: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, J. Richardson (ed.), New York, 1986.

Dziemianowicz W., Szmigiel-Rawska K., Nowicka P., Dąbrowska A., *Planowanie strategiczne. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Giordano K., *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2005.

Kłosowski W., Warda J., *Wyspy szans. Jak budować strategię rozwoju lokalnego?*, Wyspy Szans, Bielsko-Biała 2001.

Legutko-Kobus P., *Odpowiedzialność przed przyszłymi pokoleniami a programowanie rozwoju lokalnego*, w: *Wolność i odpowiedzialność. Wymiar ekonomiczny, społeczny i polityczny*, red. nauk. J. Osiński, Kolegium Ekonomiczno-Społeczne, SGH, Warszawa 2009.

Strategia długoterminowej współpracy Narola i Zwierzyńca „Bramy Roztocza”, Synergia Kancelaria doradcza, 2010.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, MBPR, Warszawa 2013.

Warto zapamiętać

- Do rozpoznania potencjału rozwojowego dziedzictwa kulturowego może posłużyć wiele metod. Warto wybierać te, które uwzględniają specyfikę gminy oraz lokalnego zasobu, a także angażują interesariuszy.
- Prawidłowe rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa jest gwarantem poprawnego ujęcia go w celach rozwojowych, a także sprawnego zarządzania rozwojem i dziedzictwem.
- Dziedzictwo samo w sobie nie będzie oddziaływało na rozwój. Tylko właściwe zarządzanie nim może uwolnić jego potencjał i sprawić, że będzie ono oddziaływać na rozwój gminy.

II.3 Rozpoznawanie barier związanych z wykorzystaniem dziedzictwa w rozwoju i przezwyciężanie ich

W rozdziale:

- **Jak rozpoznać bariery rozwojowe związane z dziedzictwem**
- **Jakie są przykładowe bariery w zarządzaniu dziedzictwem**
- **Jak przezwyciężać te bariery**

Dziedzictwo, jako element rozwoju, może stanowić nie tylko jego czynnik, lecz także barierę. Dodatkowo samo zarządzanie dziedzictwem często napotyka na bariery. Przezwyciężanie barier i wykorzystywanie czynników rozwojowych to szansa na rozwój lokalny i poprawę jakości życia lokalnych społeczności.

Niniejsza część poradnika odpowiada na pytania: *czy dziedzictwo jest barierą rozwojową, jakie są bariery w zarządzaniu dziedzictwem, jak te bariery można przezwyciężać?*

Bariery, czyli napotymane w rozwoju problemy i trudności wynikające z aktualnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, mogą być w różny sposób klasyfikowane. Mówimy więc o barierach: społecznych, gospodarczych, przestrzennych, infrastrukturalnych, planistycznych, organizacyjnych i instytucjonalnych. Mogą mieć źródło w powszechnie obserwowanych procesach, takich jak np. starzenie się społeczeństwa czy też problemy z wejściem na rynek pracy ludzi młodych, jak i wynikać z bardzo specyficznych uwarunkowań lokalnych, np. związanych z trudną dostępnością komunikacyjną lub naturalnymi barierami na terenach zalewowych czy osuwiskowych.

Bariery w procesie zarządzania dziedzictwem

Ponieważ niniejszy poradnik dotyczy problematyki zarządzania dziedzictwem, warto się zastanowić, jak traktować dziedzictwo kulturowe w kontekście barier rozwoju. Poszukując odpowiedzi na to pytanie, należy nadmienić, że dziedzictwo nie jest rozpatrywane na gruncie nauki i badań nad rozwojem lokalnym jako osobny czynnik rozwoju lub bariera. W każdej z wymienianych w Tabeli 5. grup barier mogą znaleźć się te związane z dziedzictwem. Na przykład do barier społecznych rozwoju zaliczamy brak tożsamości lokalnej, której jedną z możliwych przyczyn jest nierozpoznanie dziedzictwa przez społeczność lokalną.

Tabela 5. Bariery rozwoju lokalnego

Rodzaje barier rozwojowych	Krótki opis
Bariery społeczne	Są to przede wszystkim bariery rozwojowe wynikające z niedostatków kapitału ludzkiego i społecznego oraz braku zdolności władzy do współpracy ze społecznością. Do tej grupy barier zaliczyć można także te, które wynikają z niekorzystnych trendów demograficznych czy przedsiębiorczości i innowacyjności na niezadowalającym poziomie
Bariery ekonomiczne	Bariery wynikające z małej atrakcyjności inwestycyjnej terytorium, a także niewłaściwej struktury gałęziowej gospodarki czy niedostatecznego poziomu kapitału. Bariery z tej grupy, niezmiernie trudną do przezwyciężenia, jest wysoki poziom bezrobocia
Bariery przestrzenne (w tym infrastrukturalne)	Bariery wynikające z ukształtowania terenu, wyłączenia obszarów z zagospodarowania. To również brak równowagi ekologicznej i ładu przestrzennego. Bariery infrastrukturalne to nade wszystko braki w infrastrukturze (np. drogi odpowiedniej jakości), w tym związanej z nowoczesnymi technologiami (np. dostęp do szerokopasmowego Internetu)
Bariery planistyczne	Wynikające z ułomności planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego, a przede wszystkim z braku koherentności dokumentów programowania polityki rozwoju. Do barier tych można zaliczyć: brak obligatoryjności sporządzania mpzp, a także fakultatywny charakter strategii rozwoju lokalnego
Bariery organizacyjne i instytucjonalne	Bariery związane z trudnościami, a czasem niechęcią do współpracy, tworzenia partnerstw (tak publiczno-publicznych, jak i publiczno-prywatnych)
Bariery wynikające z bieżącego zarządzania	Są to bariery związane z wdrażaniem procesów rozwoju lokalnego, ich finansowaniem i monitorowaniem

Opracowanie P. Legutko-Kobus na podstawie literatury przedmiotu

Jak wskazują doświadczenia ekspertów ze współpracy z JST, współcześnie dziedzictwo nie jest postrzegane jako bariera rozwoju gmin. Przedstawiciele władz lokalnych upatrują w nim raczej czynnika rozwoju, choć często niewykorzystywanego. Zarządzający JST podkreślają także, że dziedzictwo stanowi wyzwanie finansowe i organizacyjne. Mieszkańcy również postrzegają dziedzictwo kulturowe jako czynnik ważny w procesach rozwoju. Wyniki ankiety internetowej przeprowadzonej wśród mieszkańców gmin biorących udział w projekcie DoM (w ankiecie wzięło udział 79 osób, 42 mężczyzn i 37 kobiet) wskazują, że nikt z respondentów nie uznał dziedzictwa za barierę dla rozwoju gminy.

Z którym ze stwierdzeń podanych obok zgadza się Pani/Pan w największym stopniu?

0%	0,0%	0		Dziedzictwo kulturowe stanowi barierę dla rozwoju mojej gminy.
68,4%	63,5%	54		Dziedzictwo kulturowe stanowi czynnik wspomagający rozwój mojej gminy.
1,3%	1,2%	1		Dziedzictwo kulturowe nie ma wpływu na rozwój mojej gminy.
38,0%	35,3%	30		Tradycja i zabytki mogłyby stanowić czynnik rozwoju, ale na razie brakuje pomysłu, jak wykorzystać ten zasób.

Ilustracja 17. Postrzeganie dziedzictwa kulturowego

Źródło: badanie – ankieta internetowa przeprowadzona w ramach projektu DoM w lutym 2014 r.

Równocześnie należy zauważyć, że w procesach rozwojowych gminy napotykają na bariery w zarządzaniu dziedzictwem (zobacz *Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja*). Część z tych barier ma wymiar ogólny, krajowy (np. bariery prawne), a część to typowe bariery lokalne, np. związane z polityką lokalną czy niepełną informacją o dziedzictwie lub jej brakiem.

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa²⁶ do najczęstszych barier w zarządzaniu dziedzictwem w gminie należą:

- brak wyspecjalizowanych jednostek odpowiedzialnych za dziedzictwo kulturowe oraz rozproszenie kompetencji i obowiązków dotyczących zarządzania dziedzictwem w różnych wydziałach i instytucjach podległych gminie, a wobec tego brak możliwości całościowego podejścia do tego procesu. Do tego dochodzi fragmentaryzacja samego zasobu w tych wydziałach. Najczęściej, zabytkami zajmują się wydziały ds. planowania przestrzennego, inwestycji bądź gospodarki komunalnej lub też wydziały kultury, natomiast dziedzictwem niematerialnym – domy kultury,
- niedostateczne zasoby kadrowe i brak urzędników, którzy mogliby zająć się dziedzictwem kulturowym,
- niewystarczające środki finansowe na zarządzanie dziedzictwem, bądź też w przypadku szukania oszczędności – obniżanie wydatków na ten cel w pierwszej kolejności, a także doraźność inwestycji zależąca w głównej mierze od dostępności środków zewnętrznych,
- niedostateczne przywiązywanie wagi do zagadnień związanych z dziedzictwem, traktowanie ich marginalnie, o czym świadczy m.in. fakt, iż gminny program opieki nad zabytkami posiada, zgodnie z deklaracją, jedynie 48% urzędów miast, gmin oraz starostw, mimo iż jest to dokument obowiązkowy,
- niedostateczna wiedza na temat praw i obowiązków gminy odnośnie do dziedzictwa, związana z zarządzaniem dziedzictwem, jego ochroną, opieką nad nim, jak również niedostatki wiedzy dotyczącej skomplikowanych przepisów prawnych. Brak dostatecznej miękkiej wiedzy odnośnie do sposobów angażowania społeczeństwa, edukacji, współpracy z partnerami,
- niewystarczająca wiedza oraz niewiele pomysłów na to, jak powiązać dziedzictwo kulturowe z rozwojem społeczno-gospodarczym, a także jak wpisywać je w dokumenty planistyczne i strategiczne gminy oraz w jej polityki dotyczące rozwoju, edukacji, promocji, turystyki,
- trudności w kontaktach z partnerami: instytucjami publicznymi oraz organizacjami pozarządowymi.

---

²⁶ P. Adamiak, B. Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego: współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Stowarzyszenie Klon/Jawor dla Narodowego Instytutu Dziedzictwa, Warszawa 2015, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Aktualnosci/2016/2016.01.20_raport%20a%20gajc/RAPORT%20-badania%20wolontariat.pdf

Tabela 6. Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja

Rodzaj bariery	Krótki opis	Możliwości przezwyciężenia barier
Bariery wynikające z braku informacji o dziedzictwie, w tym braku świadomości odnośnie do wartości dziedzictwa	<p>Trudno zarządzać czymś, o czym mamy niepełną wiedzę. Dlatego też brak informacji lub niepełne informacje dotyczące zasobów dziedzictwa lokalnego stanowią podstawową barierę w zarządzaniu nimi.</p> <p>W podejmowaniu decyzji zarządczych bardzo przydatne jest dokonanie oceny wszystkich wartości i wyceny dziedzictwa, określenie jego wagi dla społeczności lokalnej, w tym także w kontekście zasady sprawiedliwości międzypokoleniowej.</p> <p>Niepełna wiedza i brak świadomości na temat wartości dziedzictwa utrudniają podejmowanie kluczowych decyzji strategicznych i priorytetyzację działań.</p> <p>Ocena wszystkich wartości i wycena dziedzictwa powinna się odbywać (o ile to możliwe) w procesach partycypacyjnych, a informacja o jej wynikach powinna być szeroko upowszechniana</p>	<p>Pierwszym krokiem w przezwyciężaniu tej bariery jest zbieranie możliwie szerokiej informacji, tworzenie lokalnej bazy wiedzy o dziedzictwie (zobacz rozdziały I.1-3.).</p> <p>Drugi etap to dokonanie oceny wszystkich wartości (zobacz rozdział I.2.) To proces, który może być prowadzony wieloetapowo, ale warto, a w przypadku obowiązku prawnego (zobacz rozdział III.1.) należy go rozpocząć. Często pozwala on społeczności lokalnej na dyskusję na temat tego, co jest ważne (w tym w procesach rozwojowych).</p> <p>Jeśli już posiadamy informacje dotyczące dziedzictwa, bardzo istotne jest ich upowszechnianie, w tym także działania edukacyjne (zobacz rozdział III.7.). Należy bowiem pamiętać, że istnienie informacji na temat dziedzictwa nie jest równoznaczne z posiadaniem wiedzy o nim</p>
Bariery wynikające z polityki lokalnej	<p>Polityka lokalna powinna odpowiadać na pytania, jakie cele rozwojowe dla danej społeczności lokalnej są istotne, a w kontekście dziedzictwa także jakie jest miejsce dziedzictwa w procesach rozwojowych.</p> <p>Bariery wynikające z polityki lokalnej można więc podzielić na następujące kategorie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak odniesień do dziedzictwa w polityce rozwoju, • brak spójnej koncepcji zarządzania rozwojem i zarządzania dziedzictwem (w tym brak myślenia o nowych funkcjach obiektów zabytkowych), • zredukowanie dziedzictwa do atrakcji turystycznych 	<p>Pierwszym krokiem w przezwyciężaniu barier tego rodzaju jest ocena i ewaluacja dotychczasowej polityki rozwoju w kontekście ujmowania problematyki dziedzictwa. Mogą być w tym procesie pomocne pytania zaproponowane w podrozdziale dotyczącym celów rozwoju i celów zarządzania dziedzictwem (porównaj <i>Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem</i>, zobacz rozdział III.3.).</p> <p>Drugim krokiem powinna być decyzja o ujęciu dziedzictwa w nowych, kolejno opracowywanych lub aktualizowanych dokumentach lokalnych (porównaj rozdział III.3. <i>Model smart</i>)</p> <p>Krok trzeci to dbanie o spójność dokumentów – należy pamiętać, że każdorazowa zmiana w dokumentach planistycznych czy strategicznych powinna pociągać za sobą przegląd innych dokumentów lokalnych i ocenę potrzeby ich aktualizacji</p>

Znaczenie spójności dokumentów

Spójność dokumentów planistycznych i strategicznych jest niezmiernie istotna w kontekście ochrony dziedzictwa i uznania, jakie wartości mają funkcje nadrzędne. Brak spójności dokumentów w tym zakresie może prowadzić do konfliktów o podłożu społecznym i przestrzennym.

Przykład: Nie do pogodzenia jest zapis w strategii rozwoju dotyczący preferowania rozwoju energetyki wiatrowej dla danego obszaru, na którym – w planie zagospodarowania województwa i w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy – planowany jest park kulturowy, którego celem jest ochrona tradycyjnego krajobrazu kulturowego.

Tabela 6. Przykłady barier w procesie zarządzania dziedzictwem – klasyfikacja, cd.

<p>Barriere prawne</p>	<p>Dziedzictwo może mieć skomplikowaną sytuację prawną (szczególnie obiekty zabytkowe). Na pewno barierą w zarządzaniu dziedzictwem jest brak tytułu własności do obiektu.</p> <p>Barierę prawną mogą stanowić także trudne, skomplikowane, mało elastyczne przepisy. Trudnością mogą być też nieprecyzyjne lub niejasne wytyczne konserwatorskie.</p> <p>Bardzo ważną barierą prawną związaną z zarządzaniem dziedzictwem jest także niezadowolająca egzekucja obowiązków prawnych względem dziedzictwa, szczególnie obiektów zabytkowych</p>	<p>Ten rodzaj barier jest trudny do przezwyciężenia w całości na poziomie lokalnym, gdyż JST (poza lobbieniem) nie mają wpływu na stanowione przepisy.</p> <p>Jeżeli chodzi o trudności związane ze stosowaniem prawa, można zasięgnąć informacji u odpowiednich instytucji, np. w MKiDN, WKZ bądź NID.</p> <p>Możliwe jest jednak przezwyciężanie części barier z tej grupy w wyniku wpływu na postawy właścicieli obiektów zabytkowych (poprzez edukację, informację) oraz podejmowanie współpracy w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego</p>
<p>Barriere związane z niedostateczną współpracą</p>	<p>Dziedzictwo lokalne nigdy nie jest przypisane do jednego właściciela czy zarządzającego, a ponadto interesariuszy procesu zarządzania dziedzictwem może być wielu. Istotne jest jednak, żeby wszyscy interesariusze widzieli potrzebę współpracy. Bariery w zarządzaniu dziedzictwem związane z niedostatkami współpracy mogą dotyczyć niechęci do współpracy pomiędzy JST, pozornej współpracy JST z organizacjami społecznymi. Szczególnym wyzwaniem w kwestii współpracy są obiekty, których ochrona i wykorzystanie w procesach rozwojowych przewyższają możliwości organizacyjne i finansowe jednej gminy</p>	<p>Jest to grupa barier bardzo powszechna zarówno ogólnie w procesach rozwojowych, jak i w zarządzaniu dziedzictwem. Na te bariery zwracają uwagę także Komisja Europejska i Ministerstwo Rozwoju, tworząc zachęty do współpracy, m.in. poprzez obszary funkcjonalne i premiowanie projektów zintegrowanych. Takie pokonywanie barier związanych z niedostateczną współpracą można określić jako zewnętrzne, odgórne. Tymczasem niezmiernie istotne jest, po pierwsze, dostrzeżenie tej bariery zarówno w procesach rozwoju, jak i w zarządzaniu dziedzictwem, a po drugie, oddolne jej pokonywanie. JST mogą w tym procesie odegrać kluczową rolę jako zapraszające do współpracy. Wszystkie działania dotyczące <i>governance</i> przybliżają do przezwyciężania bariery związanej z niedostateczną współpracą</p>
<p>Barriere finansowe</p>	<p>Dziedzictwo, w tym obiekty zabytkowe, wymagają nakładów finansowych. Szczególnie w małych gminach utrzymanie wielu obiektów dziedzictwa jest problematyczne pod względem finansowym, gdyż wygenerowanie funduszy lokalnych nawet na wkład własny do projektów zewnętrznych jest nie lada wyzwaniem. O ile jednak równocześnie nie występują bariery prawne, należy zauważyć, że dostępność środków na obiekty zabytkowe znacznie wzrosła od akcesji Polski do UE. Także środki przeznaczane na rewitalizację czy wzmacnianie kapitału społecznego w sposób znaczący wpływają na możliwości pozyskania środków finansowych na dziedzictwo. Warto jednak pamiętać, że możliwość przezwyciężenia tej bariery jest ściśle związana ze sprawnością bieżącego zarządzania rozwojem lokalnym</p>	<p>Są to bariery najbardziej dotkliwe dla małych gmin, które mogą się poszczycić ciekawym dziedzictwem. Problemem jest bowiem wówczas nie tylko samo utrzymanie obiektów, ale także w razie potrzeby poszukiwanie dla nich nowych funkcji. Trudniej też w sytuacji ciągłego niedostatku środków finansowych na rozwój decydować o przeznaczaniu ich na dziedzictwo.</p> <p>JST zazwyczaj nie dysponują odpowiednimi środkami finansowymi na utrzymanie dziedzictwa i zarządzanie nim, natomiast mogą korzystać z wielu zewnętrznych form wsparcia finansowego (zobacz rozdział III.8.). Optymalnie byłoby, gdyby także takie projekty były prowadzone we współpracy np. z organizacjami społecznymi lub innymi JST (projekty o znaczeniu ponadlokalnym mają zazwyczaj większą siłę oddziaływania na procesy rozwoju)</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Rozpoznawanie i ocena kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa

Możliwe jest rozpoznanie barier rozwoju i wybranie najważniejszych, których przełamanie przełoży się na wykorzystanie potencjału dziedzictwa kulturowego do rozwoju społecznego i gospodarczego. Metody opisane w Tabeli 3., jak również opisana poniżej metoda drzewa problemów będą w tym pomocne.

Tabela 7. Drzewo problemów – metoda oceny kluczowych barier rozwoju – zastosowanie w odniesieniu do dziedzictwa

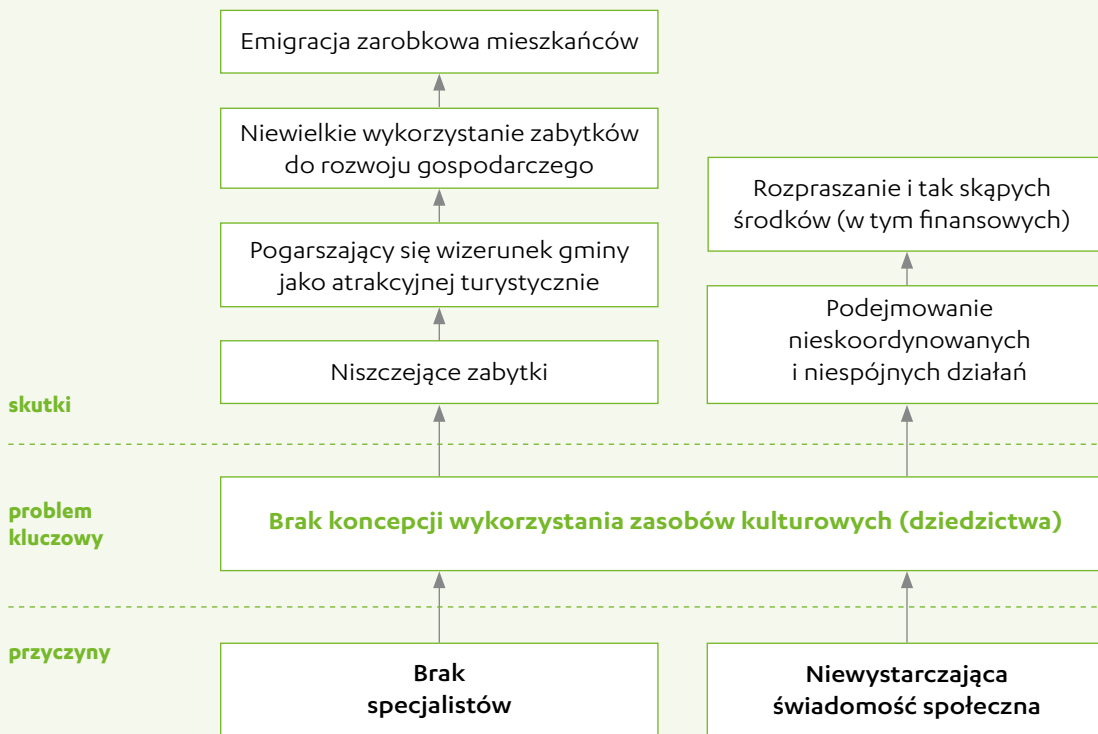
Metoda	Drzewo problemów
<p>Krótki opis metody</p>	<p>W budowaniu drzewa problemów można wydzielić następujące etapy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • identyfikacja problemów rozwojowych gminy (wylistowanie problemów). Na tym etapie rozpoczynamy od wskazania wszystkich problemów, nie rozpatrujemy ich rangi ani wpływu na procesy rozwojowe, • grupowanie problemów podobnych, grupowanie problemów terytorialnie (np. te dotyczące całej JST, albo tylko jakichś konkretnych miejsc), • wskazanie problemu kluczowego, czyli tego, który generuje najwięcej problemów, a jego skutki są najbardziej odczuwalne dla większości interesariuszy procesu rozwojowego, • poszukiwanie związków przyczynowo-skutkowych
<p>Kiedy z niej korzystać (do jakich prac, dokumentów)</p>	<p>Powszechnie jest użytkowana przy realizacji projektów wykorzystujących środki Unii Europejskiej czy Banku Światowego.</p> <p>Metodę można także z powodzeniem stosować w budowaniu dokumentów programowych. Może to być jedyna zastosowana metoda lub metoda uzupełniająca np. do analizy SWOT</p>
<p>Miejsce dziedzictwa w metodzie</p>	<p>Tak jak w przypadku innych metod możliwe jest zbudowanie drzewa problemów dla dziedzictwa, jednak cenniejsze z punktu widzenia poszukiwania potencjału rozwojowego dziedzictwa jest budowanie drzewa problemów obejmującego wszystkie aspekty rozwoju, gdyż można wtedy wskazać zależności przyczynowo-skutkowe związane z wykorzystaniem dziedzictwa jako czynnika rozwojowego</p>
<p>Komentarze, uwagi praktyczne, czyli jak planować prace z wykorzystaniem tych metod, z kim współpracować</p>	<p>Jest to dobra metoda do pracy w nawet dużej grupie partycypacyjnej. Pracując z wykorzystaniem tej metody, warto zadbać o techniczne przygotowanie, np. różne grupy problemów oznaczać przypisanymi im kolorami kartek itp.</p> <p>Od dokładności zdiagnozowania barier rozwojowych zależy powodzenie budowania celów, a tym samym proces programowania rozwoju. Wykorzystując tę metodę, można wskazać, gdzie są bariery związane z możliwością wykorzystania dziedzictwa. Jeśli dla danej JST wykonywana była ponadto analiza TOWS/SWOT lub SWOT zintegrowany, zyskujemy dodatkowo wiedzę, czy bariery (problemy rozwojowe) związane z dziedzictwem są możliwe do przewyżczenia</p>

Opracowanie P. Legutko-Kobus

Ilustracja 18. Dom Pomocy Społecznej w dawnym Pałacu w Rościśławicach, fot. S. Milejski, Licencja: CC BY-SA 3.0

Drzewo problemów (związanych z dziedzictwem) dla gminy Węgorzewo

Źródło: Drzewo zbudowane w czasie warsztatów przez uczestników projektu DoM (marzec 2014 r., Węgorzewo)

Pokonywanie barier związanych z dziedzictwem

Pokonywanie barier rozwojowych jest kluczowym elementem polityki lokalnej.

1. Pierwszym istotnym etapem pokonywania barier jest ich zdiagnozowanie i wskazanie ich lokalnej specyfiki, co może być przedmiotem społeczno-gospodarczej diagnozy, albo diagnozy samego dziedzictwa lokalnego.
2. Drugi etap związany jest z wytypowaniem tych barier, które są kluczowe dla zarządzania dziedzictwem i rozwoju oraz które możliwe są do przewyciężenia. Przykładowo: choć wiele gmin uznaje za poważne bariery prawne, ich przewyciężenie nie jest możliwe na poziomie lokalnym.
3. Trzeci etap to działania podejmowane w celu łagodzenia rozpoznanych barier lub ich przewyciężenia, np.:
  - przewyciężanie barier społecznych i gospodarczych związanych z bezrobociem, słabościami lokalnego rynku pracy i niewystarczającą przedsiębiorczością: sposobem na to jest dostrzeżenie i uruchomienie potencjału rynkowego dziedzictwa, skupionego w sektorze dziedzictwa²⁷. Równocześnie możliwe jest przewyciężanie barier związanych z zarządzaniem dziedzictwem (np. bariery wynikające z braku informacji o dziedzictwie, w tym braku świadomości odnośnie do wartości dziedzictwa),

Pasma doliny Wisły

W województwie mazowieckim w dokumentach strategicznych wskazano kilka pasm przyrodniczo-kulturowych korzystnych dla rozwoju turystycznego. Jest to np. pasmo doliny Wisły, gdzie można wskazać wiele przykładów pobudzania działalności gospodarczej, choćby związanych z turystyką wodną, ale także działania popularyzatorskie i edukacyjne związane z dziedzictwem, np. działalność Muzeum Wisły w Wyszogrodzie czy promowanie kultury kołbielskiej (w tym odtwarzanie zwyczajów np. podczas wesela kołbielskiego).

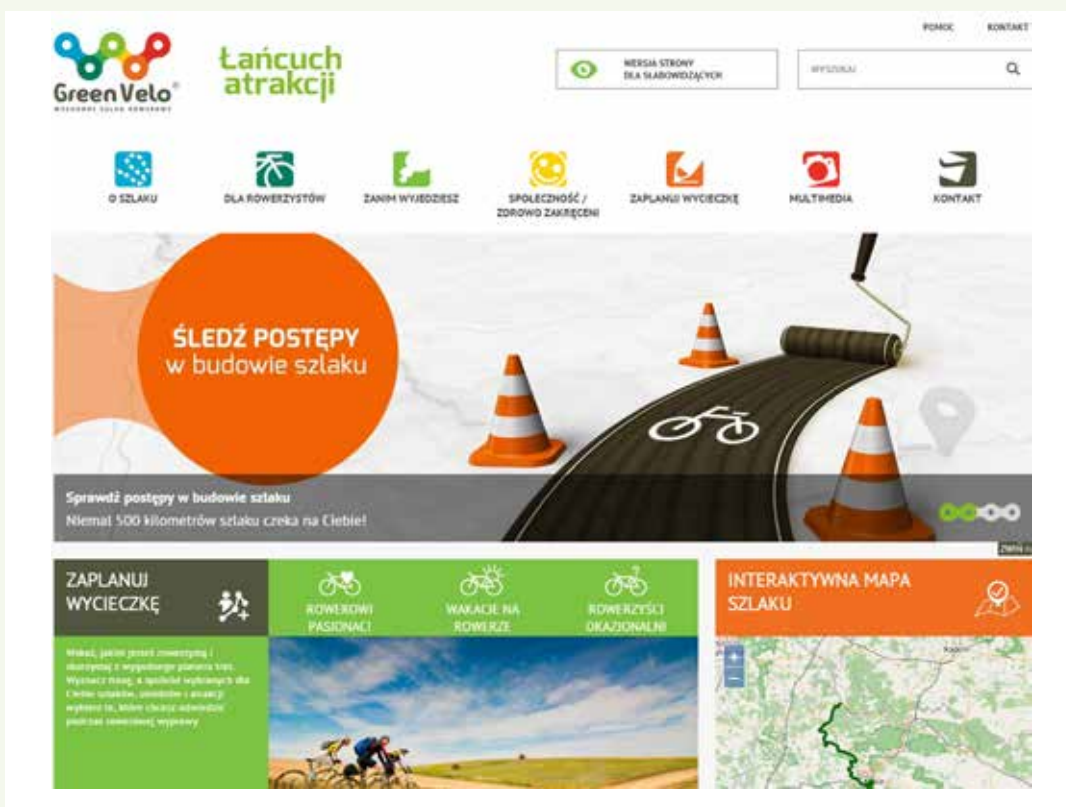
²⁷ Według modelu rynkowego oddziaływania dziedzictwa w: Zespół autorski: A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz, *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013. Sektor dziedzictwa obejmuje części wyodrębnione z istniejących sektorów działalności gospodarczej, dla których dziedzictwo jest argumentem i warunkiem koniecznym ich istnienia i rozwoju – są to tzw. branże sektora dziedzictwa (np. turystyka kulturowa wyodrębniona z turystyki, handel antykami, dziełami sztuki wyodrębniony z handlu).

- przezwyciężanie barier związanych z niedostateczną współpracą (lub szerzej barier organizacyjnych i instytucjonalnych). Można tego dokonać poprzez podejmowanie wspólnych działań promocyjnych czy realizację wspólnych projektów,

Wspólne działania

Dobrym przykładem może być realizowanie wspólnych przedsięwzięć rozwojowych przez związki gmin czy obszary funkcjonalne, a nawet regiony (Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo czy szlak Jana III Sobieskiego, w skład którego wchodzi jedna z gmin projektu DoM – tj. Horyniec-Zdrój).

Ilustracja 19. Witryna internetowa Wschodniego Szlaku Rowerowego, <http://greenvelo.pl/portal/>

- przezwyciężanie barier rozwojowych poprzez akcentowanie różnorodności kulturowej, tradycyjnego rzemiosła czy żywności.

Bariera rozwojowa może stać się także atutem...

źródło: <http://www.cittaslow.org/network/country/27>

Przykładem takiego podejścia może być sieć Cittaslow²⁸. Sieć wpisuje się w szerszy ruch promowania kultury dobrego życia (w Polsce skupia 23 miasta różnej wielkości²⁹). Polskie miasta reklamujące się jako *miasta ślimaki* leżą zazwyczaj na obszarach o słabej dostępności komunikacyjnej (co samo w sobie postrzegane jest jako bariera w rozwoju, jednak w tym przypadku może stanowić atut), nie nastawiają się na turystykę masową, ale zrównoważoną, opartą o różnorodność kulturową (w tym regionalne potrawy i tradycje), promowanie dobrej jakości życia tak dla mieszkańców, jak i odwiedzających. Praktyczna realizacja idei *cittaslow* wymaga przezwyciężania bariery zarządzania dziedzictwem związanej z polityką lokalną, ponieważ wymaga konsekwentnego przyjęcia i realizacji kierunków i celów rozwoju.

Hełpa-Liszkowska K., *Dziedzictwo kulturowe jako czynnik rozwoju lokalnego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 1 no 6 (255) 2013, s. 5–18.

Zespół autorski: **A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz**, *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Warszawa 2013 (szczególnie rozdział 3. i 4.).

Noworól A., *Bariery rozwoju lokalnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe” 1/2008, Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Szczecinie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP w Warszawie, oddział zamiejscowy w Szczecinie, Szczecin, s. 21–36.

Strzelecki Z., *Czynniki i bariery rozwoju polskich regionów i jednostek lokalnych*, w: *Gospodarka regionalna i lokalna. Czynniki i bariery*, red. nauk. Z. Strzelecki, OW SGH, Warszawa 2011, s. 49–79.

Warto zapamiętać

- Zarządzanie dziedzictwem, tak jak i zarządzanie rozwojem, napotyka na trudności, czyli bariery.
- Rozpoznanie barier i ich specyfiki lokalnej pozwala na ich przezwyciężenie lub osłabienie ich oddziaływania.
- Nie jest możliwe i zasadne oddzielenie dziedzictwa od procesu rozwoju, a także rozpatrywanie dziedzictwa w oderwaniu od czynników i barier społecznych, ekonomicznych i przestrzennych.

²⁸ Ruch Cittaslow powstał w 1999 roku we Włoszech i wpisuje się w filozofię *Slow Food*.

²⁹ Stan na 19.05.2016 r. Wedle oficjalnej strony internetowej sieci Cittaslow były to: Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Bisztynek, Dobre Miasto, Działdowo, Gołdap, Górowo Iławeckie, Kalety, Lidzbark, Lidzbark Warmiński, Lubawa, Murowana Goślina, Nidzica, Nowe Miasto Lubawskie, Nowy Dwór Gdański, Olsztynek, Orneta, Pasym, Prudnik, Rejowiec Fabryczny, Reszel, Ryn. Oficjalna strona internetowa: <http://cittaslowpolska.pl/index.php/pl/>

Ilustracja 20. Cerkiew w Woli Wielkiej, fot. B. Kazior, archiwum prywatne

**III. PLANOWANIE I WDRAŻANIE
ZARZĄDZANIA DZIEDZICTWEM
– METODY I NARZĘDZIA**

W poprzednich częściach poradnika pokazano, jak identyfikować zasób gminnego dziedzictwa i jego wartości, a także jak rozpoznać jego potencjał i występujące w gminie czynniki i bariery rozwoju z nim związane. W części trzeciej poradnika koncentrujemy się na przedstawieniu narzędzi planowania i wdrażania działań, które prawidłowo stosowane skutecznie ten potencjał uruchamiają, wpływając w ten sposób na rozwój gminy i jednocześnie chroniąc dziedzictwo lokalne. Zostaną tu przedstawione m.in. instrumenty prawne, które gmina ma obowiązek, powinna lub może w pewnych przypadkach stosować, ze specjalnym uwzględnieniem instrumentów związanych z planowaniem przestrzennym. Obszernie omówione zostaną różnorodne narzędzia, które gmina, samodzielnie lub we współpracy z innymi podmiotami, może stosować w takich obszarach jak rozwój gospodarczy, partycypacja czy edukacja.

Zostanie też przedstawione istotne zagadnienie, jak i kiedy tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem w gminie.

III.1 Prawa i obowiązki gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad nimi

W rozdziale:

- **Co to jest prawna ochrona i opieka nad zabytkami**
- **Jakie procedury związane są z rejestrem zabytków**
- **Pomnik historii – czym jest ten tytuł i jakim zabytkom jest nadawany**
- **Park kulturowy – kiedy warto go ustanawiać i jak to zrobić**
- **Czym jest gminna ewidencja zabytków i jak ją stworzyć**
- **Gminny program opieki nad zabytkami – kiedy i dlaczego warto go utworzyć**
- **Planowanie przestrzenne – jakie zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach i prawie lokalnym gminy można i należy tworzyć**
- **Jakie istnieją instrumenty prawne używane w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku**

Zabytki stanowią wartościowy zasób (zobacz rozdział I.2.), który może pełnić bardzo ważną funkcję w rozwoju społecznym i gospodarczym regionu (zobacz rozdział II.1.). Zasób ten jest nieodnawialny, dlatego ochrona zabytków jest interesem publicznym i stanowi ważny element zrównoważonego rozwoju.

Zgodnie z prawem (art. 4. *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*) ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Samorząd gminy jako organ administracji publicznej ma obowiązek chronić zabytki, co podkreślone jest w *Ustawie z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Ustawa o s.g.)*, gdzie ochrona zabytków uznana jest za zadanie własne gminy (art. 7. ust. 1. pkt 9. *Ustawy o s.g.*).

Ważne dokumenty doktrynalne

Ochrona zabytków oparta jest o dokumenty doktrynalne, utworzone przez międzynarodowe środowiska związane z zabytkami. Ich ustalenia wpisują się nie tylko w prawodawstwo i wypracowania pewnych polityk na poziomie krajowym. Polityki lokalne są bowiem często uzgadniane z krajowymi. Wpływ ten widać też w praktyce konserwatorskiej czy sposobach współpracy pomiędzy różnymi środowiskami, których ochrona zabytków dotyczy (samorządy, specjaliści, społeczność, itp.). Najważniejsze dokumenty doktrynalne dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego:

- Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wencka), Wenecja 1964,
- Międzynarodowa Karta Ogródów IFLA-ICOMOS (Karta Florencka), Florencja 1981,
- Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Waszyngton 1987,
- Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna 1990,
- Dokument z Nara o Autentyzmie, Nara 1994,
- Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym, Sofia 1996,
- Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Meksyk 1999,
- Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych, Meksyk 1999,
- Karta Ochrony Dziedzictwa Architektury Wernakularnej, Meksyk 1999,
- Karta Krakowska, Kraków 2000,
- Rekomendacja UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego, Paryż 2011.

Szczegółowe zasady i zakres ochrony zabytków, a także podział odpowiedzialności za stan zachowania zabytków pomiędzy organy administracji rządowej i samorządy lokalne oraz instrumenty prawne składające się na system ochrony zabytków wynikają z uregulowań aktów prawnych różnego szczebla. Są to:

- *Konstytucja RP* i ratyfikowane umowy międzynarodowe,
- ustawy regulujące kompetencje samorządu terytorialnego,
- *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* wraz z towarzyszącymi jej aktami wykonawczymi,
- inne ustawy definiujące szczegółowe prawa i obowiązki dotyczące zabytków wynikające z regulacji różnych obszarów funkcjonowania państwa (m.in. *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, *Ustawa – Prawo budowlane*, *Ustawa o gospodarce nieruchomościami*, *Ustawa o ochronie przyrody*, *Ustawa – Prawo ochrony środowiska*, *Ustawa o muzeach*, *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*).

W załączniku 3. przedstawiamy ważne dla gmin wybrane zapisy polskiego ustawodawstwa oraz dokumentów prawa międzynarodowego odnoszące się do zagadnień dziedzictwa kulturowego, ze wskazaniem na zapisy dotyczące praw i obowiązków gminy.

Samorządowy konserwator zabytków

Gminie (a także powiatowi, związkom gmin i powiatów) może zostać powierzona część zadań znajdujących się w kompetencjach wojewódzkiego konserwatora zabytków. Na wniosek WKZ stosowne porozumienie podpisuje wojewoda i wójt, burmistrz lub prezydent miasta (art. 96. ust. 2. *Ustawy oozionz*). Powierzone gminie zadania może realizować powołany samorządowy konserwator zabytków.

Atutem takiego rozwiązania jest większa samodzielność w prowadzeniu polityki z zakresu ochrony zabytków, co może wpływać pozytywnie np. na wdrażanie strategii zarządzania dziedzictwem w gminie. Samorządowi konserwatorzy zabytków prowadzą szczególnie działania z zakresu administracji, ewidencjonowania, badania i dokumentowania zabytków, edukacji i popularyzacji dziedzictwa kulturowego, rewaloryzacji obiektów zabytkowych, finansowania konserwacji zabytków. Samorządowy konserwator zabytków może ściśle współpracować z WKZ w zakresie obejmowania obiektów zabytkowych ustawowymi formami ochrony: zna lokalne uwarunkowania oraz posiada, co do zasady, lepsze rozeznanie w zasobie dziedzictwa na swoim terenie.

Należy pamiętać, że wojewoda nie może powierzyć realizacji zadań związanych z prowadzeniem rejestru zabytków, wojewódzkiej ewidencji zabytków, ani wydawania w tym zakresie decyzji administracyjnych. Co więcej, ma on prawo kontrolować wykonywanie powierzonych zadań z zakresu administracji rządowej (do których w tym przypadku zalicza się ochrona zabytków), pod względem legalności, gospodarności i rzetelności (art. 3. ust. 2. *Ustawy o wojewodzie i administracji rządowej w województwie*). Wojewoda ma więc prawo wglądu do dokumentów, żądania wyjaśnień bądź wydawania zaleceń.

Obecnie w Polsce na podstawie porozumień działa 65 samorządowych konserwatorów zabytków. Przykładowe zadania powierzane do realizacji na podstawie porozumienia pomiędzy wojewodą a wójtem (burmistrzem, prezydentem miasta):

- uzgadnianie projektów decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7. *Ustawy oozionz* oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
- wydawanie pozwoleń na prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, dokonywanie podziału zabytku nieruchomości wpisanego do rejestru, umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam oraz napisów,
- uzgadnianie pozwoleń na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 39. ust. 3. *Ustawy Prawo budowlane*),
- wydawanie zaświadczeń w sprawach gruntów i budynków wpisanych indywidualnie do rejestru zabytków w celu zwolnienia od podatku od nieruchomości (art. 7. ust. 1. pkt 6. *Ustawy o podatkach i opłatach lokalnych* w zw. z art. 217. KPA).
- opiniowanie przedsięwzięć mających wpływ na wygląd i funkcjonowanie miejscowości.

Ochronie zabytków gminy służą ustawowo zdefiniowane narzędzia, które gmina ma możliwość lub obowiązek tworzenia i stosowania. Ustawowym obowiązkiem jest utworzenie Gminnej ewidencji zabytków oraz opracowanie Gminnego programu opieki nad zabytkami (gponz). Do kompetencji gminy należy też uchwalanie zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i możliwość powołania parku kul-

turowego. Gmina, wypełniając zadania wynikające z jej kompetencji dotyczących ochrony zabytków, może wpływać na postępowanie właściciela lub posiadacza zabytku. Zakres i charakter tego wpływu może się różnić w zależności od tego, jaką formą ochrony prawnej objęty jest zabytek i jakie prawa i obowiązki ciążą z tego tytułu na jego właścicielu lub posiadaczu.

Wedle zapisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* opieka nad każdym zabytkiem, niezależnie od prawnej formy jego ochrony, sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Szereg dalszych, bardziej szczegółowych praw i obowiązków wynika z objęcia zabytku jedną z ustawowych form ochrony, w szczególności wpisem obiektu do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków

Najwięcej obowiązków prawnych spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów wpisanych do rejestru zabytków, będącego szczególną formą ochrony prawnej.

Rejestr zabytków jest prowadzony dla każdego województwa przez właściwego WKZ jako stale aktualizowany, jawny wykaz otwarty.

Samorząd gminy (i podległe mu jednostki) mogą być właścicielami lub użytkownikami obiektów zabytkowych. W takiej sytuacji gmina ma takie same prawa i obowiązki związane z opieką nad zabytkami jak każdy inny właściciel zabytków.

Rejestr prowadzony jest w postaci znormalizowanych ksiąg z podziałem na trzy kategorie:

- księga A – dla zabytków nieruchomości,
- księga B – dla zabytków ruchomych,
- księga C – dla zabytków archeologicznych.

Wpis do rejestru zabytków

Postępowanie administracyjne w sprawie wpisania zabytku do rejestru może prowadzić WKZ z urzędu (w przypadku zabytków nieruchomości zgoda właściciela nie jest wymagana) lub na wniosek:

- właściciela zabytku nieruchomego lub
- użytkownika wieczystego gruntu, na którym taki zabytek się znajduje.

Gdzie szukać informacji o zabytkach wpisanych do rejestru

Rejestr zabytków jest prowadzony przez WKZ, a informacja o obiektach wpisanych do rejestru jest publikowana m.in. na stronie internetowej i geoportalu Narodowego Instytutu Dziedzictwa oraz na większości witryn internetowych wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków.

Czym są doktryny konserwatorskie

Są to zdefiniowane, przeważnie w szerokich gronach międzynarodowych ekspertów i określone w dokumentach wspólne filozofie, sposoby myślenia, postępowania i działania (realizacji) dotyczące kwestii konserwatorskich.

Postępowanie administracyjne w sprawie wpisania zabytku do rejestru może również zostać wszczęte z urzędu na żądanie organizacji społecznej, jeżeli WKZ uzna to żądanie za uzasadnione celami statutowymi tej organizacji oraz jeżeli przemawia za tym interes społeczny.

W pierwszym etapie postępowania gromadzony jest materiał dokumentacyjny i przeprowadzane są oględziny obiektu, mające zweryfikować posiadanie przez obiekt określonych wartości zabytkowych (artystycznych, historycznych lub naukowych). Posiadanie przez obiekt wartości zabytkowych, których zachowanie leży w interesie społecznym, stanowi podstawową przesłankę do wpisania obiektu do rejestru zabytków. Postępowanie w sprawie kończy się wydaniem przez WKZ decyzji administracyjnej o wpisie do rejestru zabytków. Ma ona uznaniowy charakter, jednak nie jest dowolna i każdorazowo oparta jest na indywidualnej ocenie przedmiotu decyzji. Rozstrzygnięcia zawarte w decyzji muszą być potwierdzone rzetelnymi, jednoznacznymi, merytorycznymi i opartymi na doktrynach konserwatorskich uzasadnieniami.

Zgodnie z *Kodeksem postępowania administracyjnego* (KPA) stronom postępowania, które zostało zakończone decyzją o wpisie do rejestru zabytków, przysługuje prawo złożenia odwołania do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Zabytki są wpisywane do ksiąg rejestrowych na podstawie ostatecznych decyzji administracyjnych WKZ. Decyzja o wpisie zabytku do rejestru zawiera:

- oznaczenie organu administracji, który ją wydaje,
- datę wydania, numer rejestru zabytków (nadawany po uprawomocnieniu się decyzji o wpisie),
- oznaczenie strony lub stron, do których decyzja jest skierowana,
- podstawę prawną, na mocy której została wydana,
- rozstrzygnięcie sprawy,
- uzasadnienie faktyczne i prawne,
- pouczenie o możliwości odwołania, terminach i trybie,
- podpis z podaniem imienia i nazwiska oraz stanowiska służbowego osoby upoważnionej do jej wydania.

Strony często w odwołaniach od decyzji o wpisie obiektu do rejestru powołują się na zły stan techniczny zabytku lub brak ekonomicznego uzasadnienia do podejmowania prac remontowych czy konserwatorskich. Jednak nie jest to powodem, dla którego zabytek nie mógłby znaleźć się w rejestrze albowiem zgodnie z art. 6. *Ustawy o ochronie zabytki* podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania.

Decyzja WKZ jest doręczana stronom wraz z pouczeniem o skutkach wpisu do rejestru zabytków, a jej potwierdzone kopie przekazywane są do NID-u oraz właściwemu, ze względu na miejsce położenia zabytku, wójtowi (burmistrzowi lub prezydentowi miasta), w przypadku gdy gmina nie była stroną tego postępowania.

Decyzja powinna być jednoznaczna i zredagowana w sposób niewzbudzający wątpliwości interpretacyjnych. W jej sentencji wskazuje się określony obiekt, który został wpisany do rejestru zabytków. Załączniki decyzji, będące jej integralną częścią, mogą mieć formę:

- graficzną, w postaci: map, planów, podkładów sytuacyjnych czy wyrysów z map ewidencyjnych, na których precyzuje się lokalizację obiektu i wyznacza granicę ochrony i/lub obszar mu towarzyszący, np. otoczenie zabytku, lub
- tekstową, np.: w postaci wykazów wymieniających literalnie obiekty znajdujące się na terenie objętym wpisem do rejestru zabytków.

Wyjaśnianie treści decyzji administracyjnej

W przypadku niektórych decyzji o wpisie do rejestru zabytków pojawić się może problem dotyczący ich niejasnej lub nieprecyzyjnej treści. W takiej sytuacji strona może na podstawie art. 113. par. 2. KPA zwrócić się do WKZ z wnioskiem o wyjaśnienie treści decyzji administracyjnej. Decyzje WKZ dotyczące wpisów do rejestru zabytków były wydawane na przestrzeni całych dziesięcioleci, ich forma i treść mogą znacznie różnić się od siebie, podobnie jak interpretacje zapisów. Wyjaśnienie treści decyzji WKZ wydaje się w formie postanowienia. Nie może ono jednak służyć korygowaniu ewentualnych błędów pisarskich, rachunkowych i oczywistych omyłek popełnionych przez organy administracji, co realizowane jest w trakcie sprostowania. Nie może ono także służyć usuwaniu istotnych wadliwości lub uchybień tkwiących w decyzji o wpisie bądź prowadzić do zmiany jej rozstrzygnięcia. Uprawnienie do składania żądania wyjaśnienia treści decyzji zostało ograniczone do organu egzekucyjnego i stron postępowania, i może być dokonane wyłącznie przez organ wydający przedmiotową decyzję. Uprawnienie to nie jest ograniczone żadnym terminem i może być wydane w każdym czasie.

Uchylenie, zmiana lub stwierdzenie nieważności decyzji ostatecznej WKZ w sprawie wpisania zabytku do rejestru, czy wznowienie postępowania może nastąpić tylko w przypadkach i w trybie przewidzianym w KPA.

Wpis do rejestru zabytku nieruchomego może skutkować trwałymi zmianami w sposobie użytkowania obiektu i/lub jego otoczenia, niosąc za sobą nie tylko szczególne prawa, ale i obowiązki właścicielskie. Powoduje to ustawową konieczność ujawniania go, na wniosek WKZ i na podstawie jego decyzji ostatecznej, w księdze wieczystej nieruchomości i w katastrze nieruchomości. Na wniosek WKZ informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się również w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Dla zabytków wpisanych do rejestru WKZ zakłada tzw. zbiór dokumentów, gdzie gromadzi się dokumentację prawną, finansową, konserwatorską, historyczną, ikonograficzną i inwentaryzacyjną. Elementem tej dokumentacji jest karta ewidencyjna zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Jest to standardowe opracowanie konserwatorskie zawierające m.in. informacje dotyczące: historii zabytku (wraz z podstawowymi źródłami archiwalnymi i bibliografią), jego formalnych rozwiązań architektonicznych, technicznego stanu zachowania, istniejących i potencjalnych zagrożeń oraz najpilniejszych postulatów konserwatorskich. Na kartach ewidencyjnych zabytku odnotowywane są informacje o przeprowadzanych inspekcjach, dokonywanych w nim zmianach oraz dokumentacjach inwentaryzacyjnych, projektowych i miejscu ich przechowywania.

Zmiany numerów wpisów do rejestru

W wyniku reformy administracyjnej i utworzenia 16 nowych województw od 1 stycznia 1999 r. wojewódzcy konserwatorzy zabytków mają zmieniony (w stosunku do okresu poprzedniego) zakres terytorialny swoich kompetencji, czego konsekwencją była również zmiana ksiąg rejestrowych poszczególnych województw i nadawanie nowych numerów obiektom wpisanym do rejestru. O zmienionych numerach wpisów do rejestru strony były i są nadal (z uwagi na to, że zadanie to nie zostało zakończone) informowane w zawiadomieniach. Podaje się w nich zarówno wcześniejszy, jak i nowy numer wpisu do rejestru zabytków. Zmiana numeru nie wymaga wszczęcia postępowania administracyjnego, ma charakter czysto informacyjny, nie wiąże się z jakimikolwiek zmianami sytuacji prawnej. Od zawiadomienia nie przysługuje tryb odwoławczy, a WKZ nie może przy ich wykorzystaniu zmieniać ani przedmiotu, ani zakresu ochrony zabytku oraz uzupełniać i korygować załączników, mogących mieć wpływ na zmianę rozstrzygnięcia pierwotnej decyzji o wpisie do rejestru zabytków.

KARTA EWIDENCYJNA ZABYTKU NIERUCHOMEGO WPISANEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW		3. Miejscowość SIEDLIMOWICE 12150
1. Nazwa BUDYNKI TOWARZYSZĄCE nr 3 w zespole młyna (FURSZAJDOWNA I CZOPAJA)	2. Czas powstania XIX/XX w., pocz. XX w.	4. Adres Siedlimowice 1 5B-13D Żarów nr ewidencyjny działki 54/1, 55/1, 55/3, 55/4
 Lokalizacja budynków towarzyszących (3) w zespole młyna	 Widok ogólny budynków towarzyszących od północy	5. Przynależność administracyjna województwo dolnośląskie powiat świdnicki gmina Żarów
		6. Współrzędne geograficzne 50:55:47.14-16:34:26.09
 Rzut przyziemia budynków towarzyszących	 Plan orientacyjny, skala 1:25000	7. Poprzednie nazwy miejscowości Schönfeld
		8. Właściciel i jego adres
		9. Użytkownik i jego adres
		10. Formy ochrony A/5959/1-3 z 31.03.2015

Ilustracja 21. Pierwsza strona karty ewidencyjnej zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków. Autorzy: K. Czartoryski, P. Roczek, archiwum NID

Zwolnienie od podatku od nieruchomości gruntów i budynków wpisanych do rejestru zabytków

Skorzystanie ze zwolnienia od podatku gruntów i budynków wymaga, by każdy grunt/budynek będący przedmiotem opodatkowania podlegał indywidualnemu wpisowi do rejestru zabytków. Zatem w przypadku gdy dany obiekt znajduje się jedynie na obszarze wpisanym do rejestru zabytków (np. w układzie urbanistycznym lub ruralistycznym) i nie jest przy tym indywidualnie wpisany do rejestru zabytków, brak będzie podstaw do zastosowania zwolnienia od podatku od nieruchomości.

Zgodnie z art. 7. ust. 1. pkt 6. *Ustawy z 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych* grunty i budynki wpisane do rejestru podlegają zwolnieniu od podatku od nieruchomości, wówczas gdy łącznie spełnione są następujące warunki:

- grunt lub budynek objęty jest indywidualnym wpisem do rejestru zabytków,
- zabytek jest utrzymywany i konserwowany zgodnie z przepisami *Ustawy o oozionz*,
- zabytek nie jest wykorzystywany w celu prowadzenia działalności gospodarczej.

W orzecznictwie wskazuje się, że „utrzymywanie” zabytku zgodnie z przepisami *Ustawy o oozionz* w praktyce sprowadza się do przestrzegania przepisów nakładających na właściciela zabytku obowiązek realizacji działań wynikających z definicji opieki nad zabytkami, tj. zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak naj-

lepszym stanie i korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości. Spełnienie tego warunku może być dowiedzione w dowolny, dopuszczalny prawem sposób, przy czym w interesie samej strony jest współpraca z organami podatkowymi w celu potwierdzenia spełnienia przedmiotowego warunku.

Zwolnienia podatkowe odnoszące się do nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków przewidziane są również na gruncie przepisów *Ustawy z 30 października 2002 r. o podatku leśnym* i *Ustawy z 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym*.

Zbycie lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

Przepisy *Ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami* (dalej jako *Ustawa ogn*) określają szczególny reżim w odniesieniu do gospodarowania nieruchomościami wpisanymi do rejestru zabytków i stanowiącymi własność gminy, w szczególności w zakresie zbycia własności takiej nieruchomości lub oddania jej w użytkowanie wieczyste.

Sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub JST, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Brak stosownego pozwolenia może skutkować nieważnością umowy przenoszącej własność lub oddającej nieruchomość w użytkowanie wieczyste. Obowiązek uzyskania pozwolenia WKZ dotyczy przy tym jedynie „pierwszego” oddania nieruchomości w użytkowanie wieczyste, nie zaś kolejnych umów rozporządzających prawem użytkowania wieczystego.

Jednocześnie w umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub JST, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku WKZ ma obowiązek nałożyć na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku, gdy jego stan zachowania tego wymaga. Z kolei w sytuacji, gdy przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości WKZ może nałożyć na nabywcę, w razie potrzeby, obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie. Druga ze wskazanych sytuacji może mieć szczególnie ważne znaczenie, jako że ewentualne niewykonanie przez użytkownika wieczystego nałożonych na niego bezpośrednio w akcie notarialnym obowiązków lub korzystanie przezeń z nieruchomości w sposób sprzeczny z celem ustalonym w umowie może być podstawą do żądania przez właściwy organ rozwiązania umowy użytkowania wieczystego przed upływem ustalonego okresu, na jaki umowa ta została zawarta.

W przypadku sprzedaży nieruchomości stanowiącej własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego ustaloną, zgodnie z przepisami *Ustawy ogn* cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%, przy czym właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. Zgodnie z tym sprzedaż nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wiąże się z obowiązkiem udzielenia bonifikaty od ustalonej ceny sprzedaży. Wartość bonifikaty określa się indywidualnie, należy jednak brać pod uwagę, że zasadą jest obniżenie ceny sprzedaży o 50%. Bonifikata związana z faktem wpisu nieruchomości do rejestru zabytków dotyczy także opłat

rocznych z tytułu użytkowania wieczystego nieruchomości, którą to opłatę obniża się o 50%. Powyższe bonifikaty nie przysługują jednak wówczas, gdy dana nieruchomość nie jest wpisana indywidualnie do rejestru zabytków, a jedynie znajduje się na obszarze wpisanego do rejestru zabytków układu urbanistycznego lub historycznego zespołu budowlanego.

Skreślenie z rejestru zabytków

Zabytek może być skreślony z rejestru w przypadku, gdy:

- uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej lub jeżeli
- wartość, na podstawie której wydano decyzję o wpisie do rejestru, nie została potwierdzona w nowych badaniach naukowych.

Skreśleniu z rejestru zabytków podlegają również otoczenie zabytku skreślonego oraz zabytki wpisane do inwentarza muzealnego (wtedy dalsza ochrona zabytku jest realizowana na podstawie przepisów *Ustawy o muzeach*).

Co ważne, skreślenie z rejestru zabytków następuje jedynie w przypadku, gdy dowiedzie się w sposób dostatecznie wiarygodny i wystarczający, że nie tylko doszło do zniszczenia, ale także, że stopień tego zniszczenia spowodował utratę wartości zabytku lub gdy dowiedzie się, że nowy stan wiedzy nie potwierdza wartości zabytkowych, które były podstawą do wpisania obiektu do rejestru zabytków.

Postępowanie administracyjne w sprawie skreślenia z rejestru zabytków może być przeprowadzone z urzędu lub na wniosek właściciela nieruchomości lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym zabytek się znajduje. Wniosek strony w tej sprawie kierowany jest za pośrednictwem właściwego WKZ do MKiDN, w imieniu którego decyzję wydaje GKZ.

W trakcie postępowania analizuje się szereg dokumentów, dowodów i przeprowadza wizję lokalną, aby zbadać, czy obiekt spełnia przesłanki do skreślenia go z rejestru zabytków. Na potrzeby wydania decyzji GKZ może występować do NID-u o opracowanie specjalistycznych opinii, a także zlecić wykonanie opinii rzeczoznawcy MKiDN danej specjalności. Decyzja w sprawie skreślenia z rejestru zabytków jest ostateczna w administracyjnym toku postępowania i nie przysługuje od niej odwołanie. Jednak w przypadku, gdy strona nie jest z niej zadowolona, może zwrócić się do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z wnioskiem o ponowne rozpatrzenie sprawy. Wniosek jest rozpatrywany tak, jak odwołanie od decyzji. Od wydanej w wyniku ponownego rozpatrzenia sprawy decyzji MKiDN stronie postępowania przysługuje skarga do właściwego sądu administracyjnego.

Skreślenie zabytku z rejestru odnotowuje się w księdze rejestru. WKZ na podstawie decyzji ostatecznej wnioskuje o wykreślenie zapisu (o wpisie do rejestru zabytków) z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości oraz ogłasza ten fakt w dzienniku urzędowym województwa.

Szczegółowy opis praw i obowiązków właściciela obiektu wpisanego do rejestru zabytków znajduje się w załączniku 3.

Pomnik historii

Pomnik historii jest jedną z czterech form ochrony zabytków wymienionych w obowiązującej *Ustawie o ochronie*. Tytułem tym określa się obiekty o szczególnej wartości artystycznej i historycznej dla dziedzictwa kulturowego naszego kraju. Uznanie za pomnik historii jest formą nobilitacji zarówno ze względu na wyróżniające obiekty wartości zabytkowe, jak i sposób nadania tego tytułu. Przyznaje go Prezydent RP na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w drodze rozporządzenia, w treści którego określona jest nazwa pomnika historii, wymienione cechy świadczące o jego najwyższej wartości oraz określone granice ochrony w formie opisowej i graficznej.

Pomniki historii są wyłaniane spośród zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków lub parków kulturowych, przy czym dla układów przestrzennych i obszarów wskazane jest opracowanie (i uchwalenie) miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Wśród 60 obiektów wyróżnionych tym tytułem (stan na 04.2016 r.) znajdują się wybitne dzieła architektury, krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, zabytki techniki, dzieła budownictwa obronnego, parki i ogrody, cmentarze, stanowiska archeologiczne oraz miejsca pamięci najważniejszych wydarzeń lub postaci historycznych.

Pomniki historii oznaczane są logotypem, będącym własnością Narodowego Instytutu Dziedzictwa, który przekazuje ów logotyp bezpłatnie zarządcom pomników historii do celów oznakowania i promocji obiektu. Funkcjonowanie zabytku będącego na liście pomników historii nie nakłada na jego właściciela dodatkowych obowiązków ponad te, jakie wynikają z wpisu do rejestru zabytków lub uchwały ustanawiającej park kulturowy, natomiast stwarza większe możliwości dofinansowania z funduszy państwowych oraz unijnych będących w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

O uznanie zabytku za pomnik historii może ubiegać się jego właściciel lub zarządca. W procedurze obowiązuje wzór dokumentacji, który wraz z innymi przydatnymi informacjami znajduje się na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w zakładce *Dla właścicieli i zarządców*.

Procedura uznania zabytku za pomnik historii:

- propozycję uznania zabytku za pomnik historii, wraz z właściwą dokumentacją, zgłaszający składa do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, za pośrednictwem i po zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- Departament Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje zgłoszenie do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, w celu zweryfikowania danych zawartych w dokumentacji i wydania opinii co do zasadności propozycji uznania zabytku za pomnik historii,
- zaopiniowane przez NID zgłoszenie Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przedkłada Radzie Ochrony Zabytków,
- po wyrażeniu pozytywnej opinii przez Radę Ochrony Zabytków Departament Ochrony Zabytków przekazuje dokumentację zgłoszenia do Narodowego Instytutu Dziedzictwa, który przygotowuje projekt rozporządzenia Prezydenta RP (wraz z uzasadnieniem i załącznikiem graficznym),
- projekt rozporządzenia analizowany jest przez Departament Ochrony Zabytków i przekazywany Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego do ostatecznej akceptacji,
- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego kieruje do Prezydenta RP wniosek z dołączoną dokumentacją o uznanie zabytku za pomnik historii,

- jeżeli zasadność wniosku Ministra Kultury i Dziedzictwa Kultury uzyska akceptację – Prezydent RP w drodze rozporządzenia uznaje obiekt za pomnik historii, określając jego granice,
- rozporządzenie Prezydenta RP jest ogłaszane w „Dzienniku Ustaw”.

Park kulturowy

Tworzenie parku kulturowego, jednej z czterech form ochrony zabytków, leży w kompetencji gminy.

Możliwe do wprowadzenia zakazy i ograniczenia

Zakazy i ograniczenia, które mogą obowiązywać na terenie parku, definiuje art. 17. ust. 1. *Ustawy ooozonz*. Dotyczą one prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomości, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury oraz składowania lub magazynowania odpadów.

Mimo że ustawodawca nie stawia wymagań dotyczących formy i zakresu planu ochrony parku kulturowego, warto skorzystać z rad i wskazówek dotyczących jego struktury i treści opublikowanych w poradniku dostępnym na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa <http://www.nid.pl>, jako materiał zarekomendowany przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Źródło: *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzenia planu jego ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*. Kierownik tematu: dr hab. inż. arch. Zbigniew Myczkowski, opracowanie zespołowe

Zgodnie z ustawową definicją krajobraz kulturowy to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka. Park kulturowy tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

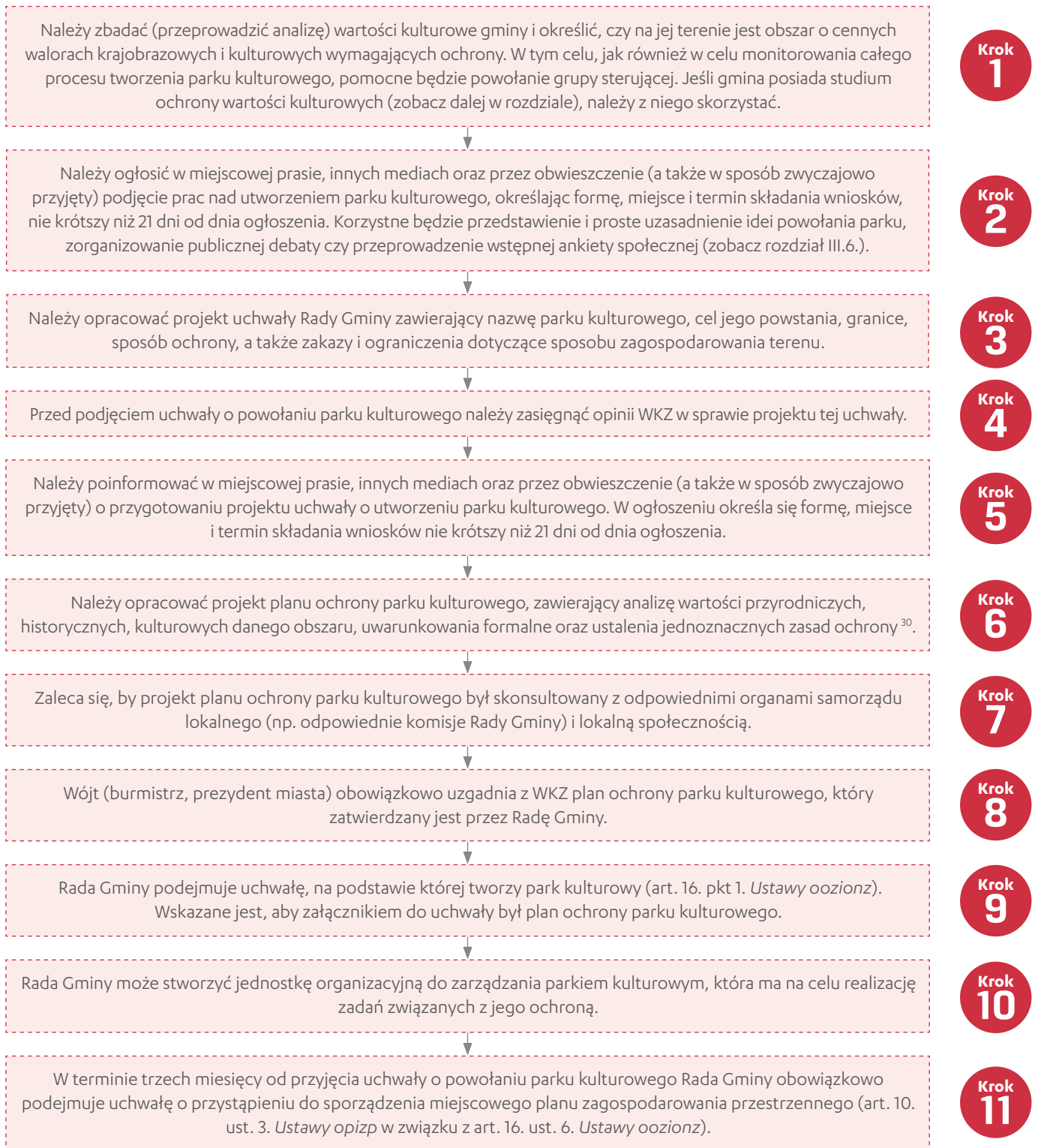
Krajobraz kulturowy tworzy złożoną strukturę przestrzenną, na którą składają się płaszczyzny (pola, łąki, lasy, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, kanały, drogi, granice) i punkty (zabytki i obiekty przyrodnicze), w całość zaś wpisane jest dziedzictwo niematerialne (np. rodzaj użytkowania gruntów uwarunkowany historycznie). Do ochrony tak skomplikowanej struktury, zajmującej często dość znaczny obszar, najlepiej nadaje się przewidziana w *Ustawie ooozonz* forma ochrony, jaką jest park kulturowy.

Utworzenie parku kulturowego może przyczyniać się do zapewnienia zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego na danym obszarze oraz powiązania ochrony zabytków z ochroną środowiska przyrodniczego.

Procedura tworzenia parku kulturowego pozwala społeczności gminnej zdefiniować najważniejsze wartości oraz wprowadzić ich ochronę, dostosowaną do potrzeb danego obszaru.

Jak utworzyć park kulturowy

³⁰ Plan ochrony parku kulturowego można opracować przed uchwaleniem powołania parku lub po nim. Rekomendowanym sposobem jest stworzenie planu ochrony przed podjęciem uchwały – taki scenariusz proponujemy w ścieżce postępowania.

Park kulturowy Osada Łowców Fok

Park kulturowy Osada Łowców Fok w Rzucewie został utworzony w 2008 r. nad brzegiem Zatoki Puckiej, na terenie Cypla Rzucewskiego, w celu ochrony wyjątkowych walorów nadmorskiego krajobrazu, o ponadregionalnych wartościach archeologicznych, krajobrazowych i kulturowych. Ochroną objęte zostały zabytki archeologiczne i ślady historycznej wsi rybackiej w Rzucewie (nie tylko budynki, krzyże i kapliczki, ale też historyczny podział funkcjonalno-przestrzenny osadniczej wsi rybackiej). Obiekty archeologiczne były już wcześniej objęte ochroną prawną poprzez wpis do rejestru zabytków, ponadto teren ten położony jest w obrębie Nadmorskiego Parku Krajobrazowego, w granicach obszaru Natura 2000 oraz w granicach ochronnych brzegu morskiego. Jednak społeczność lokalna i władze gminy zdecydowały, że skuteczniejsza ochrona wartości kulturowych tego terenu, zwłaszcza widokowa, panoramy i pola ekspozycji, wymaga ustanowienia parku kulturowego oraz planu jego ochrony. Za warte zachowania i ochrony uznano następujące wartości historyczne: parcelacja, układ i rozłóg pól, ukształtowanie terenu, układy i linie zabudowy, nawierzchnie.

Utworzenie na tym obszarze parku kulturowego wpłynęło w widoczny sposób na właściwe zagospodarowanie terenu, utrzymanie standardów wizualnych i estetycznych, wyeksponowanie walorów edukacyjnych i kulturowych, a w efekcie na podniesienie turystycznej atrakcyjności gminy. Jednostką zarządzającą parkiem kulturowym jest Gminny Ośrodek Kultury, Sportu i Turystyki w Pucku.

Tabela 8. Plusy i minusy utworzenia parku kulturowego

Plusy	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość wprowadzania indywidualnych, akceptowanych przez lokalną społeczność zakazów i ograniczeń, • możliwość ochrony obszarowej, nie tylko jednostkowej, • wzrost atrakcyjności oferty edukacyjnej, • wzrost atrakcyjności oferty turystycznej, • możliwość skutecznego zarządzania cennym krajobrazowo i kulturowo obszarem, • zwiększenie poczucia identyfikacji lokalnej społeczności, • większa możliwość ochrony krajobrazu (np. przed chaosem reklamowym)
Minusy	<ul style="list-style-type: none"> • wprowadzenie ograniczeń dotyczących zagospodarowania przestrzeni i kształtowania zabudowy, • nakłady finansowe związane z opracowaniem dokumentów, przede wszystkim miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku

Gminna ewidencja zabytków

Gminna ewidencja zabytków to wykaz zabytków nieruchomych znajdujących się na terenie gminy. Gminną ewidencję zabytków (GEZ) tworzą:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Gminna ewidencja zabytków to zbiór otwarty. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi ją w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

Instrukcję opracowania karty adresowej zabytku nieruchomego i jej wzór można pobrać ze strony Narodowego Instytutu Dziedzictwa – www.nid.pl (zakładka: *Dla właścicieli i zarządców, dla samorządów, gminna ewidencja zabytków*)

Karta adresowa zabytku

Zgodnie z par. 17. ust. 1. *Rozporządzenia MKiDN z 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem* karta adresowa zabytku nieruchomego powinna zawierać następujące informacje:

- nazwa obiektu,
- czas powstania,
- miejscowość,
- adres,
- przynależność administracyjna,
- formy ochrony,
- autor i data opracowania karty adresowej,
- fotografia z opisem wskazującym orientację albo mapa z zaznaczonym stanowiskiem archeologicznym.

Jak stworzyć GEZ

Należy wystąpić do WKZ o przekazanie aktualnego, pełnego wykazu zabytków nieruchomych z terenu gminy, które są ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, w tym obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków.

Należy dokonać rozpoznania, czy poza obiektami znajdującymi się w wykazie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na terenie gminy znajdują się inne zabytki, które należałoby ująć w gminnej ewidencji zabytków. W tym przypadku warto skorzystać z trybu zaproponowanego w krokach 13., 14. i 15. zalecanych przy tworzeniu bazy wiedzy o lokalnym dziedzictwie (zobacz rozdział 1.1.).

Dla wszystkich obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków należy wykonać karty adresowe zgodnie z wzorem określonym w rozporządzeniu.

W GEZ powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru; inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Krok
1

Krok
2

Krok
3

Krok
4

Ujęcie obiektu w Gminnej ewidencji zabytków rodzi określone skutki prawne. Dla obszarów i obiektów ujętych w GEZ uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków wymaga:

- wydanie decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz wydanie decyzji o warunkach zabudowy (z art. 53. ust. 4. pkt 2. oraz art. 60. ust.1. *Ustawy opizp* z 27 marca 2003 r.),
- wydanie decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39. ust. 3. *Ustawy z 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane*).

Ze względu na te wymogi gmina powinna prowadzić skuteczną politykę komunikacyjną i informować właścicieli o włączeniu do GEZ ich nieruchomości.

Gminny program opieki nad zabytkami

Gminny program opieki nad zabytkami jest elementem polityki samorządowej (ma charakter strategiczny) w części dotyczącej zabytków na terenie gminy. Odnosi się bowiem zarówno do jej zasobów własnych, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów.

Tworzenie i wdrażanie gminnego programu opieki nad zabytkami ma na celu m.in.:

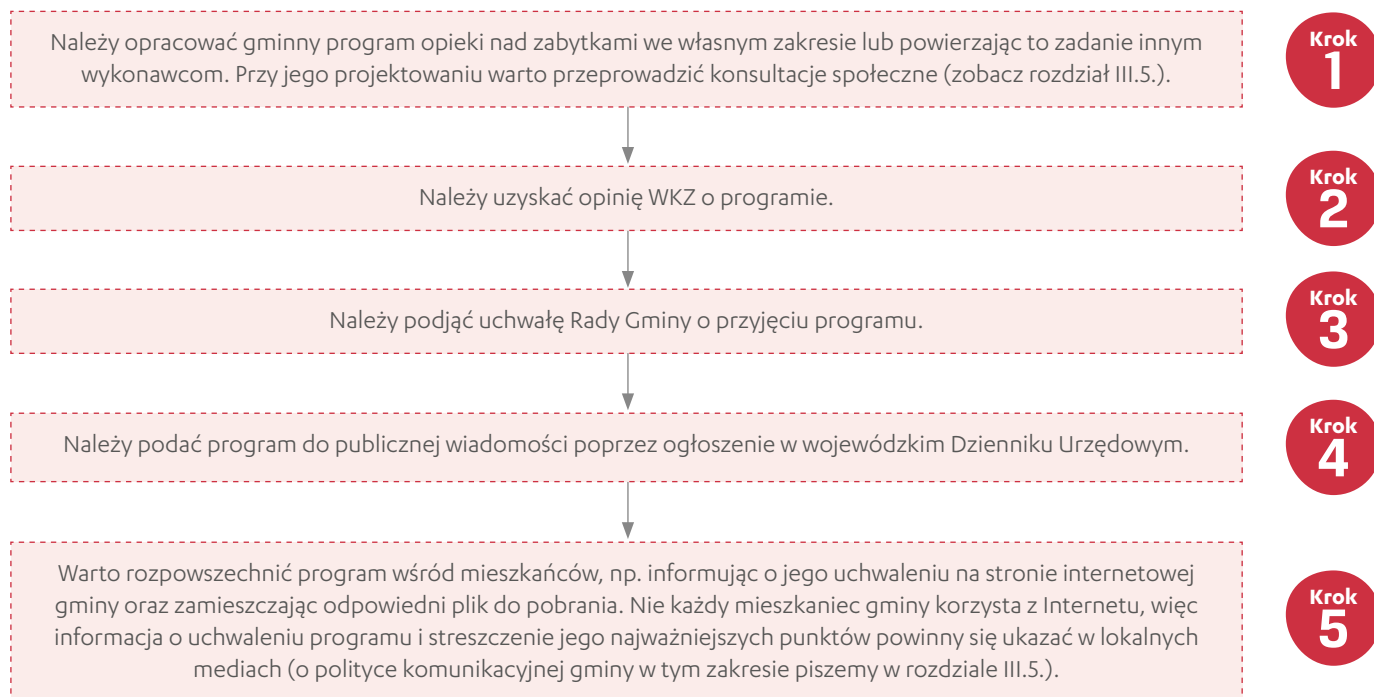
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami,
- wyznaczanie celów i kierunków działania w zakresie ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, służących do planowania badań i prac z zakresu ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz do planowania rozwoju gminy,
- upowszechnianie i promowanie dziedzictwa gminy,
- wzmacnianie współpracy z właścicielami zabytków, środowiskami naukowymi, organizacjami pozarządowymi i innymi jednostkami samorządu terytorialnego,
- skuteczne zarządzanie zasobem zabytków gminnych, a przez to wzmacnianie rozwoju gminy.

Program jest opracowywany raz na cztery lata. Co dwa lata wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza sprawozdanie z jego realizacji, które przedkłada Radzie Gminy (lub miasta).

Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował poradnik metodyczny dotyczący tworzenia takich programów (*Gminny program opieki nad zabytkami. Poradnik metodyczny*). Może on służyć zarówno jako wzór do samodzielnego opracowywania programów przez gminę, jak też jako podstawa sporządzenia specyfikacji opisu przedmiotu zamówienia przy zleceniu wykonania programu ekspertom zewnętrznym.

W poradniku zawarto opis metody opracowania programu, instrukcję jego wykonania oraz dobre przykłady, mogące służyć jako inspiracja dla autorów programów. Można z niego korzystać, pobierając plik ze strony internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa: www.nid.pl (w zakładce: *Dla specjalistów, opracowania NID*).

Ważne kroki podczas przyjmowania gminnego programu opieki nad zabytkami

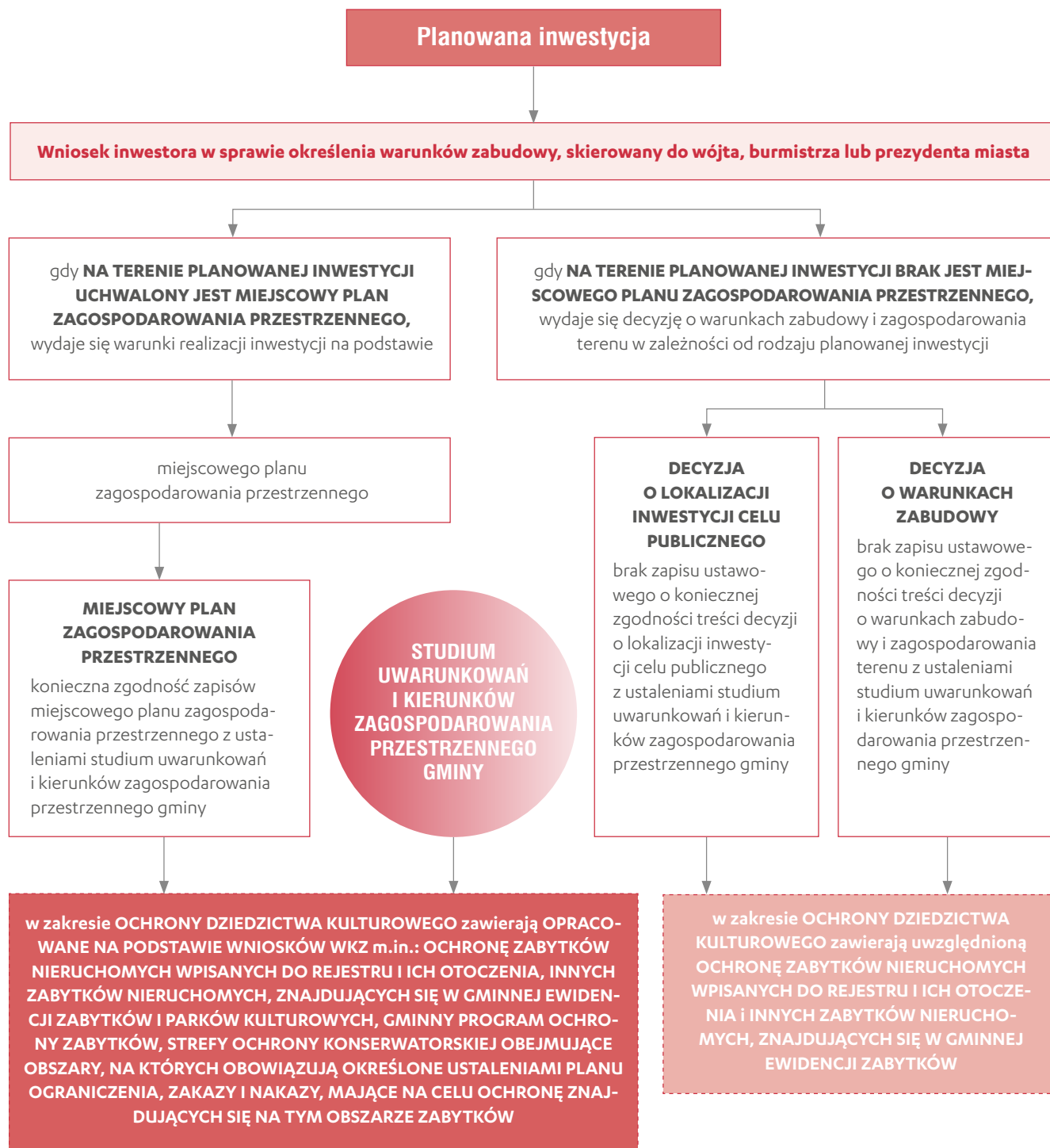

Narzędzia przedplanistyczne i planistyczne

Podstawowym i strategicznym działaniem samorządów, wpisującym się w ochronę zabytków, jest wdrażanie rozwiązań, mających zapewnić zachowanie zabytków i ich zrównoważone wykorzystanie do rozwoju, w gminnych strategiach rozwoju, studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjach o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzjach o warunkach zabudowy.

Schemat 4. Zakres uwzględniania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w procesie ustalania warunków zabudowy

Opracowanie B. Makowska

Samorządy opracowujące dokumenty planistyczne są zobowiązane do stosowania w nich zasad ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego. Działania planistyczne dotyczące ochrony zabytków mają na celu m.in.:

- zapewnienie trwałego zachowania zabytków poprzez odpowiednie ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla ich wartości,
- uwzględnianie działań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Polityka i sposób realizacji m.in. ochrony dziedzictwa kulturowego zawiera się w obligatoryjnie wykonanym dokumencie, jakim jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy. Choć nie jest to akt prawa miejscowego, jego treść i rysunek uwzględniane są przez organy wykonawcze gminy w procedurach sporządzania dokumentu planistycznego, jakim jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Dla terenów, dla których nie został opracowany miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, określenie sposobu zagospodarowania i ustalenie warunków zabudowy realizuje się poprzez decyzję o warunkach zabudowy lub decyzję o lokalizacji inwestycji celu publicznego. Samorządy są zobowiązane do wprowadzania zasad ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego do projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego i projektów decyzji o warunkach zabudowy. Zobowiązanie to dotyczy też uchwały Rady Gminy ustalającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty, standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane. Uchwała ta została wprowadzona do prawodawstwa w 2015 r. jako akt prawa miejscowego.

Czym są wnioski konserwatorskie

To ustalenia wynikające z analiz i opracowań specjalistycznych dotyczących zabytków (również np. studiów ochrony wartości kulturowych) przed ich zaakceptowaniem lub pozytywnym zapiniowaniem i wykorzystaniem przez WKZ na potrzeby np. zaleceń konserwatorskich lub wnioski WKZ redagowane na potrzeby dokumentów planistycznych: Studiów uikzpg lub mpzp.

Wymienione dokumenty to narzędzia, które mogą mieć szeroki wpływ na realizację polityki gminy. Ścisłe określone procedury ich tworzenia i wymagane treści wskazują na ich szczególną wagę. Dokumenty te odnoszą się przede wszystkim do racjonalnego wykorzystania przestrzeni i jej zasobów. Ponieważ częścią zasobów terenu poddawanego procesowi planowania są zabytki, zapisy tych dokumentów mogą ustosunkowywać się wprost do sposobu ich zagospodarowania. W konsekwencji dokumenty planistyczne w znacznym stopniu określają również zasady ochrony zabytków. Zatem im wyższa jest jakość i precyzja zapisanych w dokumentach planistycznych rozstrzygnięć, im bardziej właściwy dla zachowania wartości zabytków kierunek wprowadzanych zapisów, tym skuteczniejsza będzie określona w prawie lokalnym ochrona zabytków. Mają na to wpływ:

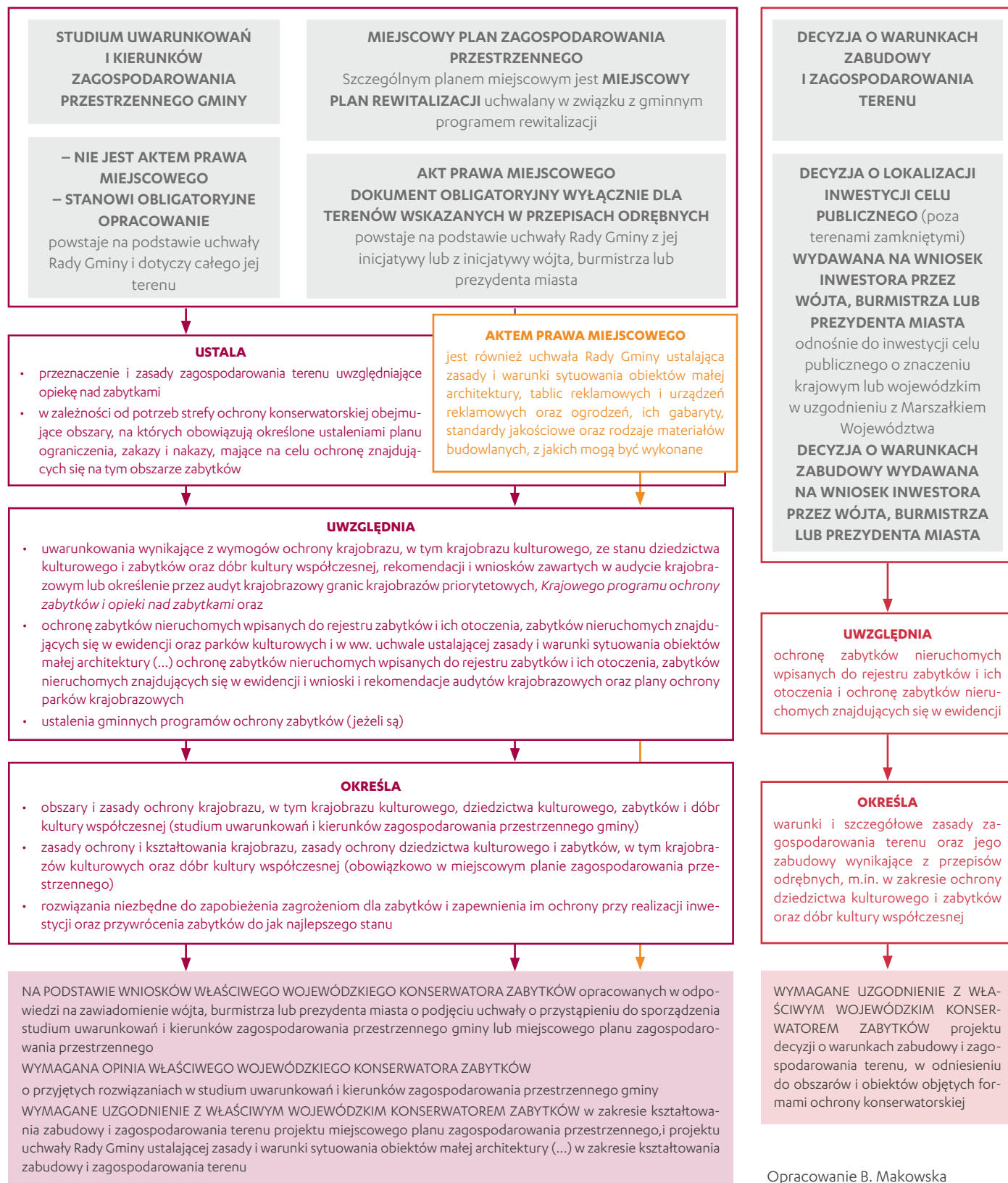
- jednoznaczność wniosków konserwatorskich, opracowywanych obowiązkowo na etapie sporządzania dokumentów planistycznych i wydawanych przez właściwego WKZ,
- zakres inicjatyw samorządu i precyzja sformułowań polityki samorządu w projektach dokumentów planistycznych (precyzyjność ogranicza margines interpretacji).

Planowanie i zagospodarowanie może wpływać na ograniczenie korzystania z praw własności, dlatego należy przy tworzeniu tych dokumentów stosować mechanizmy partycypacji społecznej.

Dobrze przygotowane dokumenty planistyczne w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków będą odzwierciedlać nie tylko zasady ochrony wartości lokalnego dziedzictwa, lecz także ocenę spodziewanych skutków realizacji zamierzeń planistycznych.

Schemat 5. Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w dokumentach gminy dotyczących zagospodarowania przestrzennego

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy

Studium uikzpg jest aktem planowania ogólnego, nazywanym *planem dla planistów*. Jest to jedyny obligatoryjny dokument planistyczny opracowywany dla całej gminy w jej granicach administracyjnych. Określa jej perspektywiczną politykę przestrzenną i filozofię rozwoju oraz interesy publiczne, które mają być współrealizowane przez innych uczestników zagospodarowania przestrzennego. Jest też ono olbrzymim zbiorem danych dotyczących gminy i prezentuje – jak wskazuje nazwa – zarówno uwarunkowania, czyli bariery i czynniki rozwoju, jak i kierunki zamierzeń planistycznych.

Pierwsza część Studium uikzpg, dotycząca uwarunkowań, to podsumowanie stanu istniejącego w momencie ogłoszenia o przystąpieniu do jego opracowania. Ta część uwzględnia istniejące zagrożenia, wskazuje na dotychczasowe przeznaczenia, zagospodarowania, ład przestrzenny, stan środowiska, przyrodę i właśnie krajobraz kulturowy oraz stan dziedzictwa kulturowego, w tym występowanie obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych oraz wymogi ochrony tych elementów.

Druga część Studium uikzpg dotyczy kierunków zagospodarowania przestrzennego, a odnośnie do środowiska kulturowego wskazuje na ewentualne planowane jego przekształcenia oraz na kierunki ochrony i sposoby użytkowania. Zakres ochrony dziedzictwa kulturowego definiowany w Studium uikzpg jest realizowany poprzez przyjęte w nim rozwiązania, które dotyczą m.in.:

- kierunków zmian w strukturze przestrzennej,
- zagospodarowania i użytkowania terenów, w tym wyłączonych spod zabudowy,
- potrzeb określenia obszarów oraz zasad ochrony krajobrazu kulturowego i zabytków oraz obszarów o wartościach kulturowych,
- wskazywanych kierunków rozwoju systemów komunikacji i infrastruktury technicznej,
- obszarów, na których będą realizowane inwestycje celu publicznego o znaczeniu lokalnym i ponadlokalnym,
- obszarów, dla których obowiązkowe jest sporządzenie mpzp,
- obszarów wymagających przekształceń, rehabilitacji lub rekultywacji czy innych obszarów problemowych.

W części Studium uikzpg, odnoszącej się do kierunków zagospodarowania przestrzennego, w sposób szczególny uwzględnia się:

- ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*,
- ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami,
- metody zapobiegania lub ograniczania zagrożeń dla zabytków,
- zasady użytkowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Dwustopniowa konstrukcja Studium uikzpg odpowiada takiemu też podejściu do zabytków w tym dokumencie. Część dotycząca uwarunkowań realizuje przypisaną jej funkcję informacyjną (diagnostyczną) – czyli definiuje wartość zasobu, a część dotycząca kierunków – funkcję regulacyjną (stanowiącą) – czyli określa politykę gminy w tym zakresie.

O przystąpieniu do sporządzania Studium uikzpg powiadamia się właściwego WKZ, który ustawowo jest zobowiązany do złożenia wniosków do studium. Wnioski te mają walor wytycznych konserwatorskich, a ich celem jest pomoc w spełnieniu obowiązku umieszczenia w Studium uikzpg zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów znajdujących się na terenie gminy. Treść wniosków WKZ powinna być precyzyjna i nie wzbudzać żadnych wątpliwości interpretacyjnych oraz wykluczać wszelką interpretację uznaniową. W interesie autora projektu Studium uikzpg jest jak najwłaściwsze wykorzystanie wniosków WKZ, ponieważ brak współpracy na tym polu może skutkować nie tylko przedłużaniem się procedury ostatecznego uchwalenia dokumentu, ale i uchwaleniem nieprecyzyjnych ustaleń, pozostawiających szeroki margines interpretacyjny i w efekcie niewłaściwą, bo niedoprecyzowaną ochronę zabytku oraz krajobrazu kulturowego.

Niedostateczne ustalenia w zakresie ochrony zabytków zapisane w Studium uikzpg mogą skutkować przeniesieniem tej wady do treści miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu.

Wnioski WKZ przygotowywane do Studium uikzpg odgrywają znaczącą rolę w określaniu polityki przestrzennej i muszą być w całości uwzględniane. Ich forma odpowiada zazwyczaj formie opracowania Studium uikzpg i składa się z:

- części dotyczącej zasobu, która określa stan istniejącej ochrony prawnej, istniejące uwarunkowania w innych dokumentach oraz zasady ochrony obiektów i obszarów wpisanych do rejestru, oraz z
- części odpowiadającej kierunkom, czyli związanej z działaniami ochronnymi, zasadami gospodarowania zabytkami i kształtowania krajobrazu.

Wnioski WKZ do Studium uikzpg powinny być opracowywane z uwzględnieniem gponz i planu zagospodarowania przestrzennego województwa, na podstawie analiz dotyczących m.in.: sieci osadniczej, zespołów i układów przestrzennych zabudowy czy zieleni komponowanej. Za optymalny materiał wyjściowy do redakcji wniosków konserwatorskich wydawanych na potrzeby projektu Studium uikzpg uważane jest specjalistyczne opracowanie: studium ochrony wartości kulturowych gminy.

Wnioski WKZ, jak wszystkich innych uprawnionych organów, wykorzystywane są w redakcji projektu Studium uikzpg. Jego ostateczna część tekstowa i graficzna przedkłada się do zaopiniowania tym samym organom, które wnoszą do nich swoje wnioski, czyli również WKZ. W trakcie opracowywania projektu Studium uikzpg WKZ ma dodatkowo obowiązek udzielania informacji oraz wyrażania opinii w zakresie swoich kompetencji. Opinia WKZ (pozytywna lub negatywna) dotycząca projektu Studium uikzpg wymaga stwierdzenia, że jego autorzy właściwie opisali (lub nie) i zdiagnozowali (lub nie) stan zasobu zabytkowego na terenie gminy, a przyjęte kierunki zagospodarowania uwzględniają (lub nie) właściwą jego ochronę. Projekt Studium uikzpg z wprowadzonymi ewentualnymi poprawkami i uwagami, zawartymi w nim po kolejnych uzgodnieniach, przechodzi procedurę wyłożenia, dyskusji publicznej i uchwalania przez Radę Gminy.

Czym jest dyskusja publiczna

Obowiązkowy (określony prawnie) etap procesu planistycznego, m.in. w czasie opracowywania dokumentów planistycznych; nie dopełnienie tego obowiązku przez organy gminy skutkuje unieważnieniem uchwał Rady Gminy.

Wnioski WKZ do studium uikzpg i do mpzp muszą przez autorów tych dokumentów być w całości uwzględnione

- albo na etapie redagowania tych dokumentów,
- albo na etapie uwzględniania uwag zawartych w opinii WKZ do projektu studium czy planu; nie wyklucza to oczywiście negocjacji co do ich formy, zakresu itd. prowadzonych pomiędzy opiniodawcami a autorami zapisów w dokumentach planistycznych.

Zasadnicza różnica polega jednak na różnym udziale WKZ w obu procedurach:

- odnośnie do studium uikzpg – WKZ: wydaje wnioski i opiniuje projekt studium,
- odnośnie do planu – WKZ wydaje wnioski i go uzgadnia (choć tylko w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania przestrzennego).

I tak: nieuwzględnienie wniosków WKZ może skutkować opinią negatywną WKZ dotyczącą projektu (odnośnie do studium) lub nieuzgodnieniem przez WKZ (w przypadku planu). Warto przy tym wskazać, że opinia jest takim wyrażeniem stanowiska WKZ, które nie ma charakteru wiążącego, w przeciwieństwie do uzgodnienia, co do którego ewentualne uwagi WKZ muszą zostać uwzględnione przez organ wykonawczy gminy.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy

Ustalenia ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte w mpzp stanowią prawo lokalne i jedną z ustawowych form ochrony zabytków. Mpzp jest dokumentem planistycznym wykonywanym na podstawie ustaleń Studium uikzpg i tym samym uwzględnia przyjęte w nim ogólne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zawiera dodatkowe szczegółowe wnioski (wytyczne konserwatorskie) opracowane na potrzeby projektu mpzp.

Proces opracowywania mpzp inicjowany jest uchwałą Rady Gminy o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego. Podobnie jak w procesie sporządzania projektu Studium uikzpg WKZ i inne organy zobowiązane są ustawowo do przedstawienia swoich wniosków, opiniowania rozwiązań i udzielania informacji na temat procedowanego planu oraz – po zaznajomieniu się z wersją końcową projektu tego dokumentu – jego uzgodnienia lub opiniowania. W mpzp w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego określa się obowiązkowo szereg ustaleń, z których zdecydowana większość ma lub może mieć bezpośredni wpływ na skuteczność realizacji polityk, dotyczących ochrony wartości zabytkowych, znajdujących się na terenie objętym opracowaniem. Ustalenia te dotyczą m.in.:

- przeznaczenia terenów i ich linii rozgraniczających,
- zasad kształtowania ładu przestrzennego,
- ochrony środowiska, przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego,
- zasad kształtowania zabudowy, scalania i podziału nieruchomości,
- organizacji systemów komunikacyjnych, terenów inwestycji celu publicznego o znaczeniu lokalnym lub ponadlokalnym i innych.

Orzecznictwo a ważność uchwał gminnych

Stosowanie prawa jest zadaniem złożonym. Szereg rozstrzygnięć sądów i regionalnych izb obrachunkowych wskazuje na to, że gminy nierzadko uchwalają prawo miejscowe niezgodne z zapisami *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, co prowadzi do stwierdzania nieważności tych uchwał. Ważne zatem jest przeanalizowanie stanu orzecznictwa w wybranych sprawach odnoszących się do zarządzania dziedzictwem. Wybór środków prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powinien być adekwatny do potrzeb przedmiotu ochrony. Użyteczne zestawienia orzeczeń sądów znajdują się na portalach internetowych, m.in.: www.lexlege.pl oraz www.orzeczenia-nsa.pl.

Analogicznie jak w Studium uikzpg, przy opracowywaniu mpzp uwzględnia się ustalenia *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami* (dalej jako kpozionz), określa się – m.in. – rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, ustala przeznaczenie i zasady zagospodarowania zabytków oraz ochronę zabytków wpisanych do rejestru, ujętych w GEZ i ochronę parków kulturowych.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, ustalając przeznaczenie terenów oraz sposoby ich zagospodarowania i zabudowy, muszą być zgodne z zapisami studiów uwarunkowań i kierunków rozwoju przestrzennego gminy i stanowią akt prawa miejscowego.

Ustalenia mpzp odnośnie do dziedzictwa kulturowego dotyczą, poza oczywistymi kwestiami związanymi z obiektami i obszarami, również wszystkich aspektów zagospodarowania przestrzennego mogących mieć wpływ na kondycję środowiska kulturowego. Formułowane są one w trybie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń. W przypadku gdy zapisy projektu mpzp nie spełniają oczekiwań (żądań) WKZ, może on odmówić uzgodnienia projektu planu, musi jednak podać warunki, po spełnieniu których możliwe będzie uzgodnienie mpzp. Uzgodnienie WKZ wydaje w drodze postanowienia.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego powinny zawierać ustalenia ogólne i szczegółowe na tyle jednoznaczne, by mogły być podstawą do wydawania decyzji o pozwoleniu na budowę przez odpowiednie służby. Wydanie decyzji opnb poprzedza jedynie pozwolenie właściwego WKZ na prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie wpisanym do rejestru, a w przypadku planowanej rozbiórki obiektu wpisanego do rejestru – decyzja GKZ, działającego w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, o skreśleniu z rejestru tego zabytku. W przypadku zabytków niewpisanych do rejestru zabytków, a znajdujących się w GEZ, obowiązuje uzgodnienie decyzji opnb z WKZ.

Potrzeba analizy otoczenia

Obecna sytuacja prawna nie obliguje gmin do sporządzania mpzp oraz dopuszcza możliwość opracowywania mpzp dla terenów dowolnej wielkości. Niestety często są one ograniczane jedynie do obszaru zajmowanego przez planowaną inwestycję lub szczególny sposób zagospodarowania i prawie zawsze mniejszego niż teren gminy. Ważne, aby w takich przypadkach nie ograniczać zakresu analiz, które są podstawą określania polityk gminy odnośnie do wartości kulturowych. Na przykład ograniczenie analizy jedynie do obszaru, dla którego opracowany jest mpzp, z pominięciem nawet najbliższego otoczenia, może skutkować różnymi niepotrzebnymi niedogodnościami dla mieszkańców (w tym również niewłaściwymi ograniczeniami dla inwestorów, o których gmina zazwyczaj dba) lub degradacją czy nawet utratą niemożliwych do odtworzenia wartości zabytkowych, mających zazwyczaj znaczny potencjał społeczno-gospodarczy.

Studium ochrony wartości kulturowych i jego rola w kształtowaniu polityki konserwatorskiej i wspieraniu promocji gminy³¹

Studium ochrony wartości kulturowych gminy³² jest jednym z opracowań wyjściowych – przedplanistycznych, zalecanym do opracowania przed sporządzaniem Studium uikzpg oraz mpzp³³ i najważniejszym opracowaniem wyjściowym do sporządzania właściwych zapisów dotyczących ochrony zabytków w dokumentach planistycznych. Planowanie przestrzenne – poprzedzając zamierzone ingerencje w krajobraz kulturowy, ma za zadanie utrzymanie lub powrót do jego harmonii, przy uwzględnianiu potrzeby rozwoju.

Studium owkg nie jest opracowaniem obligatoryjnym (w przeciwieństwie do opracowania ekofizjograficznego czy prognozy oddziaływania na środowisko), ale wspomnianym w różnych komentarzach i publikacjach związanych ze standardami dokumentacji konserwatorskich³⁴, w tym w Krajowym pozionz³⁵. Warunek jego wykonania może znaleźć się w treści wniosków konserwatorskich, sporządzanych na potrzeby Studium uikzpg lub mpzp.

Celem opracowywania Studium owkg jest przede wszystkim zdefiniowanie zasobu środowiska kulturowego:

- zdiagnozowanie jego stanu (odczytanie i opisanie nawarstwień historycznych i tradycji miejsca oraz przeprowadzenie analiz form i funkcji),
- ustalenie jego wartości na różnych poziomach, w kontekście ochrony zasobu zabytkowego,
- ustalenie zasad i zakresu ochrony środowiska kulturowego, zwłaszcza zredagowanie wniosków konserwatorskich, w zakresie właściwego gospodarowania, w zależności od stopnia wartości i stanu jego zachowania
- ustalenie zasad dopuszczalnych przekształceń oraz likwidacji czy ograniczania konfliktów z nimi związanych.

Zakres Studium owkg powinien być odpowiedni do zakresu dokumentów opracowywanych przez gminę, a zawierających podstawy i elementy dotyczące zakładanej przez samorząd polityki w zakresie ochrony i korzystania z dziedzictwa kulturowego oraz odnosić się do:

- wartości zasobu (w tym: istniejących form ochrony zabytków i stanu ich zachowania, wyników analiz uwarunkowań historycznych oraz wskazywania głównych elementów stanowiących o wartościach kulturowych),
- wniosków konserwatorskich w kwestiach zachowania, poprawy stanu, rozszerzenia, a w uzasadnionych przypadkach korekty zakresu stosowanej ochrony, form użytkowania wraz ze wskazaniem istniejących i potencjalnych zagrożeń oraz sposobów wykorzystania w działaniach promocyjnych, edukacyjnych związanych z optymalnym zarządzaniem wspierającym rozwój społeczno-gospodarczy gminy.

³¹ Przy redakcji tekstu wykorzystano: Janusz Bogdanowski, *Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego*, Teki Krakowskie VI, Kraków 1998.

³² Dotychczas opracowywane studia ochrony wartości kulturowych powstawały również pod innymi nazwami, np. jako: studia krajobrazu kulturowego, studia wartości krajobrazu kulturowego, studia ochrony wartości krajobrazu i środowiska kulturowego, studium ochrony podstawowych wartości kulturowych, (...).

³³ Studia ochrony wartości kulturowych opracowywane mogą być również z inicjatywy wojewódzkich konserwatorów zabytków, jako materiały wykorzystywane na potrzeby formułowania wniosków konserwatorskich do przygotowywanych przez gminy projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego czy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego lub jako materiały wyjściowe, z inicjatywy samorządów przystępujących do opracowania tych dokumentów czy nawet ich autorów, włączających realizację ich opracowania do harmonogramu i kosztów opracowania dokumentów gminnych.

³⁴ J.Welc-Jędrzejewska, E.Kulesza-Szerniewicz, B.Makowska, E.Steiler, E.Jagielska, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa 2011, do pobrania na stronie www.nid.pl, zakładka: *Dla właścicieli i zarządców/ dla samorządów/ planowanie przestrzenne*.

³⁵ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, kierunek działania 4: Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków, zadanie 3: Wsparcie samorządu terytorialnego przy tworzeniu dokumentów planistycznych poprzez opracowanie studiów ochrony wartości kulturowych, opracowanie wytycznych dla tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami oraz zasad przygotowania i treści planu ochrony parku kulturowego. s. 59. Do pobrania na stronie: bip.mkidn.gov.pl, zakładka: *Legislacja/ Programy wieloletnie*.

Studium owkg zazwyczaj dotyczy obszaru całej gminy. W przypadkach, gdy do zdefiniowania lub zwaloryzowania krajobrazu kulturowego obszar objęty studium owkg jest niedostatecznie wyznaczony, może zachodzić konieczność jego opracowywania dla obszarów większych niż przyjęte. O konieczności rozszerzenia analizowanego obszaru powinien móc decydować zespół autorski w porozumieniu z WKZ. Zasadniczą cechą Studiów owkg jest indywidualne traktowanie przedmiotu opracowania w zakresie definiowania i analiz zasobu, i formułowania wniosków konserwatorskich na potrzeby dokumentów, dla których jest ono opracowywane. Należy je także poddać opiniowaniu przez WKZ przed wykorzystaniem ich treści do projektów dokumentów opracowywanych przez gminę.

Zapisy i rozstrzygnięcia studium owkg powinny być aktualizowane na podstawie analiz zmian dokonujących się w środowisku kulturowym oraz analizy wpływu innych zmian rozwojowych gminy na zasób dziedzictwa kulturowego. Analizy powinny być przeprowadzane w odpowiednich przedziałach czasowych, odpowiadających np. kolejnym aktualizacjom Studiów uikzpg. Prowadzony na bieżąco monitoring zasobu dziedzictwa gminy może być oczywiście źródłem częstszych aktualizacji Studium owkg, co sprzyjać będzie z pewnością podejmowaniu szybszych i trafniejszych decyzji gminy dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi oraz ograniczania np. konfliktów przestrzennych. Również korzystanie podczas redakcji dokumentów planistycznych ze Studiów owkg powstałych wcześniej (np. na potrzeby innych dokumentów lub z inicjatywy i na potrzeby służb konserwatorskich), przed wszczęciem procedur opracowywania dokumentów planistycznych musi być bezwzględnie poprzedzane aktualizacją (zwłaszcza w zakresie weryfikacji wyników najnowszych badań naukowych, terenowych i wytycznych konserwatorskich) oraz uwiarygodnione pozytywną opinią WKZ.

Z uwagi na brak uregulowań prawnych struktura i zakres tego opracowania w pełni zależą od decyzji i kompetencji autorów, jednak zaleca się, by posiadały one i część tekstową, i rysunkową oraz by były podzielone na części analityczne i wnioskowe. Intencją wprowadzania ogólnych standardów dotyczących zawartości Studiów owkg byłoby uporządkowanie formy zapisu wytycznych wniosków konserwatorskich poprzez zagwarantowanie pełnego wykorzystania najbardziej aktualnego stanu badań nad krajobrazem kulturowym i bieżących badań terenowych. Studia owkg powinny kompleksowo odnosić się do tematyki ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz wszystkich zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań, wpływających na właściwe zarządzanie dziedzictwem kulturowym.

Studium owkg, niezależnie od przyjętego zakresu tematycznego i wykorzystanej metodyki, musi być opracowane zgodnie z trójpoziomowym schematem wynikającym z logiki działania: rozpoznanie zasobu – waloryzacja (szacowane wartości) – opracowanie wniosków.

Rozpoznanie zasobu to analiza faz rozwoju przestrzennego, zabytków oraz zachowanych elementów historycznych. Jej celem jest opracowanie wykazu ważnych z punktu widzenia wartości kulturowych obiektów i obszarów znajdujących się na terenie gminy.

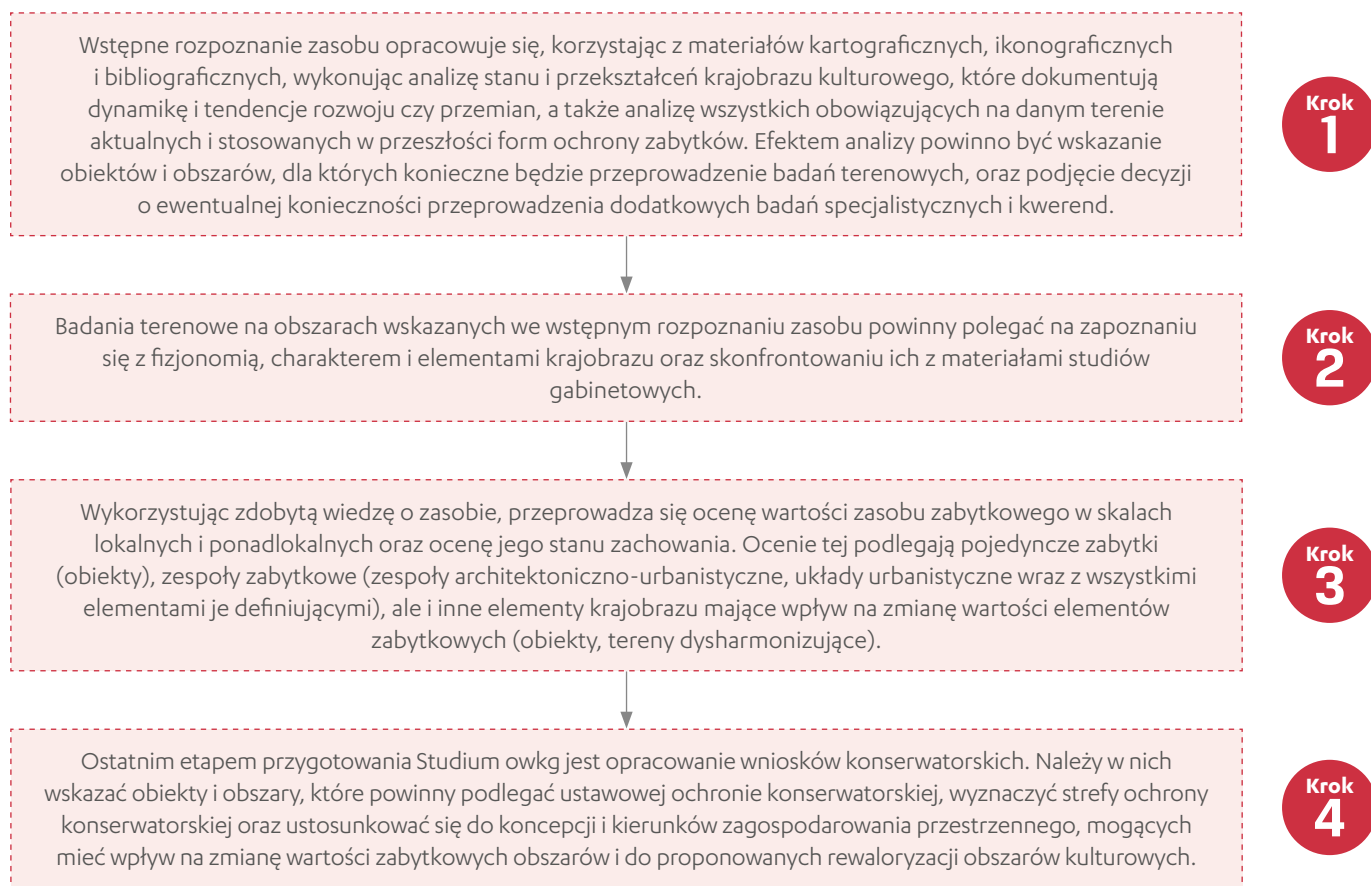
Waloryzacja, czyli szacowanie wartości, to weryfikacja stanu zachowania cennych kulturowo obiektów i obszarów znajdujących się na badanym obszarze, mająca na celu ustalenie wartości zabytków w skalach lokalnych i ponadlokalnych, na podstawie ustalonych przez autorów studium parametrów pozwalających na zastosowanie ocen i ujednoliconych zapisów.

Wnioski opracowuje się na podstawie wyników dwóch wyżej wymienionych opracowań. Obejmują one m.in.: ustalenia głównych kierunków koniecznej lub zalecanej ingerencji konserwatorskiej, rozszerzenia katalogu

form ochrony konserwatorskiej, wskazania stref ochrony konserwatorskiej, wytyczne konserwatorskie dla wyznaczonych terenów i obiektów, itd.

Na jakość opracowania Studium owkg mają przede wszystkim wpływ: merytoryczne przygotowanie autorów i ich doświadczenie w dziedzinach związanych z ochroną zabytków, głównie w zakresie planistycznym. Pożądane jest, aby posiadali oni jak najszerszą wiedzę o terenie, dla którego przygotowują Studium owkg. Zazwyczaj, z uwagi na szeroki zakres tematyczny Studium, w zespole autorskim powinni znaleźć się architekci, architekci krajobrazu, archeolodzy, etnografowie, historycy, historycy sztuki.

Proces wykonywania Studium owkg

Studium owkg składa się z części tekstowej i odpowiadającej jej części rysunkowej. Forma Studium owkg może być dostosowana do preferencji redakcyjnych autorów opracowań planistycznych, dlatego przedstawiony poniżej schemat formy opracowania studium ma jedynie walory poglądowe.

CZĘŚĆ TEKSTOWA

I Podstawa opracowania

- materiały wyjściowe opracowania: podstawa prawna, opis jego celu i zakresu, opis przyjętej metody, zestawienie obowiązujących materiałów planistycznych – polskie i międzynarodowe akty prawne dotyczące ochrony i opieki nad zabytkami,

- materiały źródłowe: wszystkie materiały, które posłużyły do przeprowadzenia analizy rozwoju przestrzennego, określenia stanu zachowania zabytków i ustalenia zakresu ich ochrony: zestawienia bibliografii, kartografii, ikonografii i opracowań publikowanych i nie, dokumentacji konserwatorskich oraz informacje o zapisach w dokumentach prawa lokalnego, dotyczących ochrony zabytków również np. w mpzp, które utraciły swoją ważność, opis dokumentacji fotograficznej wykonanej w trakcie prac terenowych,
  - słowniczek pojęć zastosowanych w opracowaniu, w tym m.in. definicje stref ochrony konserwatorskiej wraz z określeniem celów, dla jakich zostają ustanowione, i zakresu ochrony, jaka na ich terenie ma obowiązywać.
- II Zasób zabytkowy terenu objętego studium i jego waloryzacja
- rys historyczny – np. przedstawiony w formie kalendarium,
  - rozwój i analiza układu przestrzennego (historia rozwoju przestrzennego; ocena stanu zachowania historycznej kompozycji przestrzenno-architektonicznej i jej waloryzacja; inwentaryzacja zasobów wraz z wykazem istniejących ustawowych form ochrony – w tym zabytki archeologiczne, wykaz obiektów pozostających w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków, ochrona obszarowa w obowiązujących dokumentach prawa miejscowego, zdefiniowanie zagrożeń),
  - wartości niematerialne terenu objętego opracowaniem będące uzupełnieniem do objęcia ochroną dziedzictwa materialnego.
- III Wnioski konserwatorskie
- wnioski do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania posiadających wartości zabytkowe, ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych (wykaz obiektów typowanych do objęcia ustawowymi formami ochrony, w tym zabytków archeologicznych, weryfikacja gminnej ewidencji zabytków, ustalenie zakresu ochrony obszarowej poprzez np.: wyznaczenie stref ochrony konserwatorskiej),
  - wnioski do ochrony dziedzictwa niematerialnego.

CZĘŚĆ GRAFICZNA

Rysunki Studium owkg powinny stanowić jego integralną część i odzwierciedlać informacje dotyczące zasobu zabytkowego oraz waloryzacji i ustaleń ochrony.

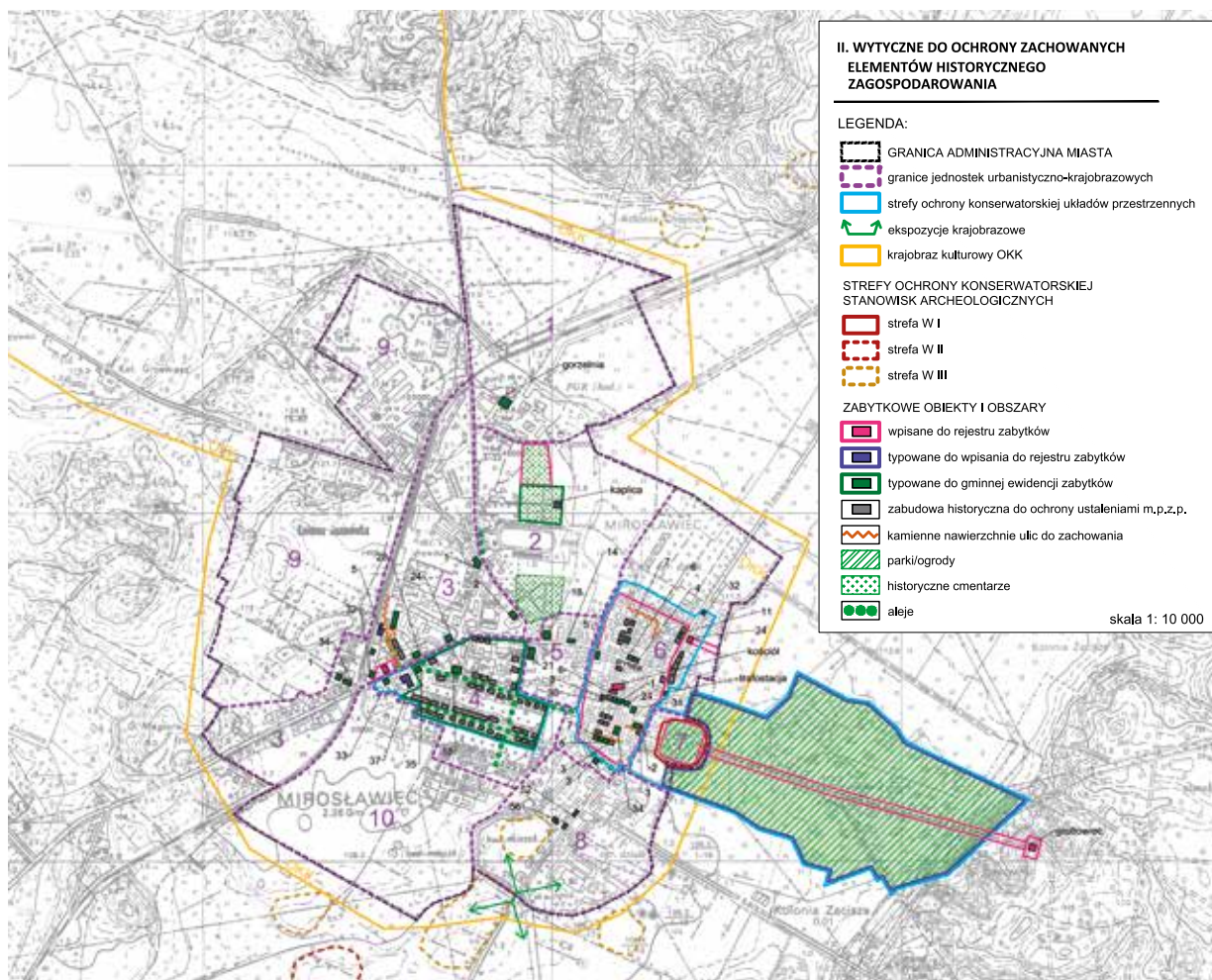
Plansza I (Zasób) Inwentaryzacja zasobów dziedzictwa i elementów krajobrazu kulturowego ilustrująca:

- etapy rozwoju przestrzennego,
- rozwarstwienie chronologiczne obiektów oraz elementów historycznego zagospodarowania,
- oznaczenie walorów krajobrazowych – dominant, osi kompozycyjnych, punktów i osi widokowych, panoram, ekspozycji, alei itp. i opcjonalnie innych obszarów objętych ochroną np. przyrodniczą ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych.

Plansza II Wnioski konserwatorskie do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania, w tym ustalenia z zakresu ochrony zabytków niezbędne do uwzględnienia w dokumentach planistycznych, ze wskazaniem na opracowanie ich, w przypadku opracowywania studium dla gmin wiejskich, osobno dla poszczególnych jednostek osadniczych, zawierające m.in.:

- obiekty i obszary objęte ochroną i proponowane do objęcia ochroną, z rozróżnieniem na formy, z uściśleniem granic ochrony obszarów zabytkowych tam, gdzie decyzja o wpisie do rejestru zabytków tego nie precyzuje,
- obiekty ujęte w wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz proponowane do ujęcia w tych ewidencjach,

Ilustracja 22. Część graficzna Studium owkg, wytyczne do ochrony zachowanych elementów historycznego zagospodarowania. Autor: Biuro Dokumentacji Zabytków w Szczecinie, archiwum NID

- granice strefy ochrony konserwatorskiej oraz tereny wskazane do rewaloryzacji). W przypadku opracowania studium dla obszaru całej gminy zagadnienia konserwatorskie należy opracować na mapach poszczególnych jednostek osadniczych wchodzących w skład danej gminy.

Plansza III Zagadnienia archeologiczne, uwzględniające:

- lokalizację stanowisk archeologicznych (zasób) oraz granice proponowanych stref ochrony konserwatorskiej tych stanowisk (wnioski).

W zależności od wielkości zasobu zabytkowego, a także wielkości opracowywanego obszaru informacje dotyczące zabytków archeologicznych można zilustrować graficznie na w planszy I i II.

CZĘŚĆ ILUSTRACYJNA

- archiwalia i ikonografia,
- fotografie.

Wykonanie zastępcze

Zarządzanie obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru może wiązać się z koniecznością realizacji nakazów WKZ. Może on np. wydać decyzję (właścicielowi lub osobie prawnej posiadającej tytuł prawny do nieruchomości) nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytku, jeżeli ich wykonanie jest niezbędne ze względu na zagrożenie zniszczeniem lub istotnym uszkodzeniem zabytku.

Jeżeli nakaz WKZ nie został realizowany w terminie wskazanym w decyzji, może dojść do zastępczego wykonania tych prac. Wykonanie zastępcze jest środkiem egzekucyjnym i realizowane jest za zobowiązanego i na jego koszt. W takim przypadku WKZ po wcześniejszym przesłaniu upomnienia wszczyna postępowanie egzekucyjne, poprzez wydanie postanowienia, orzekającego zastosowanie wykonania zastępczego. Postanowienie może być wydane nie wcześniej niż siedem dni od daty odebrania upomnienia. Postanowienie powinno zawierać:

- stwierdzenie niewykonania nakazu wraz z przywołaniem tytułu wykonawczego (którego odpis jest dostarczany z postanowieniem),
- informację o tym, iż prace lub roboty określone w nakazie zostaną wykonane zastępczo przez inną osobę za zobowiązanego, na jego koszt i niebezpieczeństwo,
- orientacyjny koszt wykonania zastępczego.

Jeżeli w postanowieniu nie wskazano osoby fizycznej lub prawnej, której zostało zlecone zastępcze wykonanie egzekwowanego obowiązku, organ egzekucyjny zleci wykonanie tych czynności określonej przez siebie osobie w terminie nie dłuższym niż miesiąc, zawiadamiając o tym zobowiązanego. Zakres prac objętych wykonaniem zastępczym nie może przekroczyć tych prac czy robót, które zostały wskazane w decyzji WKZ. Wykonawca realizujący wykonanie zastępcze odpowiada wobec zobowiązanego za rzetelność robót, celowe i prawidłowe użycie i korzystanie z materiałów i środków.

W postępowaniu egzekucyjnym zobowiązany ma zagwarantowane możliwości zgłaszania zarzutów i zażalenia odnośnie do wszczęcia i prowadzenia postępowania oraz możliwość wniesienia zażalenia na postanowienie o zastosowaniu wykonania zastępczego, jak również dochodzenia wobec wykonawcy roszczeń wynikających z nierzetelnego wykonania robót, niecelowego zużycia materiałów dostarczonych przez zobowiązanego oraz nieprawidłowego korzystania z jego środków przewozowych.

Po zakończeniu prac konserwatorskich lub robót budowlanych zrealizowanych w związku z wykonaniem zastępczym WKZ wydaje kolejną decyzję – określającą wysokość wierzytelności Skarbu Państwa z tego tytułu wraz z jej terminem wymagalności. Na podstawie tej samej decyzji na wniosek WKZ wierzytelność Skarbu Państwa jest zabezpieczona hipoteką przymusową na nieruchomości, której dotyczyły wykonane prace. Jeżeli nie ma ona założonej księgi wieczystej, zabezpieczenie jest dokonywane przez złożenie decyzji i wniosku do zbiornika dokumentów. Jednak w przypadku stwierdzenia nieściągalności wierzytelności lub gdy ściągnięcie spowoduje znaczny uszczerbek dla sytuacji materialnej właściciela zabytku, wojewoda w porozumieniu z GKZ może te wierzytelności umorzyć (w całości lub częściowo), a wykreślenie hipoteki przymusowej w księdze wieczystej następuje na wniosek wojewody.

Ograniczenia praw właścicielskich

Każdy właściciel obiektu zabytkowego ma zagwarantowane prawa, ale i jest obarczony obowiązkami wynikającymi z posiadania dobra kultury. Jeśli notorycznie nie spełnia swoich obowiązków wobec zabytku, czym naraża go na zniszczenie lub utratę wartości bazowych (zobacz rozdział 1.2.), może dojść do ograniczenia indywidualnych praw właścicielskich lub pozbawienia go ich. Służą do tego m.in. procedury: czasowego zajęcia zabytku, wykonania zastępczego, wywłaszczenia nieruchomości zabytkowej lub przejęcia zabytku ruchomego na rzecz Skarbu Państwa. Są to mechanizmy rozumiane jako realizacja dbałości państwa o dziedzictwo, przeprowadzana w trosce o interes publiczny, niezależnie od ochrony własności, gwarantowanej przez *Konstytucję RP*.

Czasowe zajęcie zabytku

W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia starosta, na wniosek WKZ, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia – na okres nie dłuższy niż sześć miesięcy. Czasowe zajęcie stosuje się wyłącznie w przypadkach konieczności natychmiastowego przeprowadzenia robót budowlanych lub prac konserwatorskich, dlatego decyzji o nim nadaje się rygor natychmiastowej wykonalności. W wyjątkowych przypadkach, gdy nagle potrzeba zapobieżenia zniszczeniu lub uszkodzeniu zabytku uniemożliwia złożenie wniosku o wydanie decyzji na czasowe zajęcie nieruchomości, właściciel lub użytkownik wieczysty nieruchomości ma obowiązek udostępnienia jej w celu zapobieżenia tym okolicznościom. Obowiązek ten podlega egzekucji administracyjnej. Podmiot, który zajął nieruchomość, składa wniosek o wydanie tej decyzji w terminie trzech dni od dnia zajęcia nieruchomości. Decyzja może być wydana nie później niż po upływie sześciu miesięcy, licząc od dnia zajęcia nieruchomości.

Jeżeli na skutek czasowego zajęcia nieruchomości właściciel lub użytkownik wieczysty nie będzie mógł korzystać z niej w sposób dotychczasowy, może żądać, aby podmiot, który zajął nieruchomość, nabył od niego własność lub użytkowanie wieczyste nieruchomości w drodze umowy.

W przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę, WKZ może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. Czasowe zajęcie zabytku ruchomego polega na przekazaniu go, w zależności od jego rodzaju, do muzeum, archiwum lub biblioteki.

Przepisy określają przesłanki czasowego zajęcia zabytku nieruchomego:

- możliwość zniszczenia zabytku,
- możliwość uszkodzenia zabytku.

Celem jest usunięcie zagrożenia bytu fizycznego zabytku (art. 50. ust. 3. *Ustawy oozionz*).

Wywłaszczanie nieruchomości zabytkowej

Wywłaszczenie nieruchomości jest regulowane przepisami *Ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Ustawa ogn)*, na mocy których może być dokonane, jeżeli cele publiczne nie mogą być zrealizowane w inny sposób niż przez pozbawienie albo ograniczenie praw do nieruchomości, a prawa te nie mogą być nabyte w drodze umowy.

Zabytek nieruchomy wpisany do rejestru może być wywłaszczony także w sytuacji, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia zniszczenia lub uszkodzenia zabytku.

Wywłaszczenie przeprowadza się:

- w odniesieniu do nieruchomości położonych na obszarach przeznaczonych w planach miejscowych na cele publiczne albo do nieruchomości, dla których wydana została decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego,
- za słusznym odszkodowaniem,
- na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia nieruchomości zabytkowej.

Organem właściwym w sprawach wywłaszczenia jest starosta, wykonujący zadanie z zakresu administracji rządowej, co znaczy, że procedura wywłaszczeniowa pozostaje domeną państwa. Wywłaszczenie może dotyczyć całej lub części nieruchomości. Jeżeli wywłaszczeniem jest objęta część nieruchomości, a pozostała część nie nadaje się do prawidłowego wykorzystywania na dotychczasowe cele – na żądanie właściciela lub użytkownika wieczystego, na podstawie umowy pozostała część nieruchomości jest nabywana na rzecz Skarbu Państwa lub na rzecz JST, w zależności od tego, na czyją rzecz następuje wywłaszczenie.

Rokowania w procedurze wywłaszczeniowej

Procedura wywłaszczeniowa jest bardzo uciążliwa, tak dla organów ją przeprowadzających, jak i dla właściciela. Wywłaszczenie wzbudza zazwyczaj wiele emocji i jest źródłem trudnych do rozwiązania konfliktów. W przypadku nieruchomości zabytkowych należy pamiętać również o kwestiach konserwatorskich i szeregu uzgodnień, jakie czekają nowego właściciela z właściwym WKZ, a dotyczących np. sposobu i terminu wykonania niezbędnych prac. Ze wszelkich miar słuszne jest zatem, aby traktować wywłaszczenie jako rozwiązanie ostateczne, a jego zastosowanie należy bezwzględnie poprzedzić ustawowo wskazanymi rokowaniami, prowadzonymi w przypadku wywłaszczania na rzecz Skarbu Państwa przez starostę, wykonującego zadanie z zakresu administracji rządowej, a w przypadku wywłaszczeń na rzecz gminy – przez organ wykonawczy gminy (na podstawie uchwały Rady Gminy). Rokowania dotyczą wszelkich istotnych elementów przyszłej umowy odnośnie do zasad nabycia nieruchomości przeznaczonej do wywłaszczenia.

Wszczęcie postępowania wywłaszczającego jest ujawniane w księdze wieczystej nieruchomości, prowadzona jest rozprawa administracyjna, w czasie której ustalane jest m.in. odszkodowanie za tę nieruchomość. Odszkodowanie ustala się na podstawie wartości rynkowej lub przy takiej woli właściciela przekazuje mu się nieruchomość zamienną z zasobów Skarbu Państwa, gminy, powiatu lub województwa. Postępowanie wywłaszczeniowe kończy się decyzją. Wszczęcie postępowania wywłaszczeniowego na rzecz Skarbu Państwa następuje z urzędu,

na rzecz jednostki samorządu terytorialnego – na wniosek jej organu wykonawczego. W przypadku realizacji celu publicznego może również zostać ono wszczęte na podstawie wniosku złożonego przez podmiot mający realizować ten cel. W przypadku nieruchomości zabytkowej WKZ, składając wniosek o wywłaszczenie, uczestniczy w postępowaniu wywłaszczeniowym na prawach strony.

Wszczęcie właściwego postępowania wywłaszczeniowego następuje z chwilą dostarczenia zainteresowanym stronom zawiadomienia o wszczęciu postępowania lub z dniem określonym w zawiadomieniu o zamiarze dokonania wywłaszczenia (odnośnie do nieruchomości o nieuregulowanym stanie prawnym). W rozprawie administracyjnej uczestniczą wszystkie strony, których udział w niej jest uzasadniony ze względu na jej przedmiot. W wyniku rozprawy może dojść do wydania decyzji wywłaszczeniowej przez starostę.

Zwrot nieruchomości wywłaszczonej jest możliwy w przypadku, gdy:

- nieruchomość uznaje się za zbędną na cel określony w decyzji o wywłaszczeniu lub
- organ administracji rządowej, który dokonał wywłaszczenia nieruchomości, chce przeznaczyć ją na inny cel niż przywołany w decyzji wywłaszczeniowej.

W takich przypadkach poprzedni właściciel lub jego spadkobierca, w odpowiedzi na obligatoryjnie wysyłane do niego zawiadomienie o zaistniałej sytuacji, w terminie trzech miesięcy ma prawo złożenia wniosku o zwrot tej nieruchomości. Jeśli podjęto decyzję o nierealizowaniu celu, na potrzeby którego wywłaszczenie zostało przeprowadzone, organ nie ma obowiązku zawiadamiać dawnego właściciela, a on może złożyć wniosek o zwrot nieruchomości w dowolnym czasie.

Przejęcie na własność Skarbu Państwa

Procedurą analogiczną do wywłaszczenia zabytku nieruchomego zagrożonego zniszczeniem jest procedura przejęcia zabytku ruchomego wpisanego do rejestru na własność Skarbu Państwa. Procedurę tę można stosować w przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia dla zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę.

Zabytek ruchomy może być przejęty przez WKZ, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku.

Prawo pierwokupu nieruchomości zabytkowych

Gminie, w imieniu której występuje organ wykonawczy gminy – wójt, burmistrz lub prezydent – przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży (m.in.) nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości. Prawo to nie przysługuje, jeżeli transakcja następuje:

- na rzecz osób bliskich dla sprzedawcy,
- pomiędzy osobami prawnymi tego samego Kościoła lub związku wyznaniowego,
- w przypadkach, gdy prawo własności lub użytkowania wieczystego zostało ustanowione jako odszkodowanie lub rekompensata za utratę własności nieruchomości,

- w sytuacji gdy prawo własności lub prawo użytkowania wieczystego zostało ustanowione w wyniku zmiany własności nieruchomości,
- w przypadkach, kiedy sprzedaż jest dokonywana w związku z działaniami dotyczącymi partnerstwa publiczno-prawnego, realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego i budowli przeciwpowodziowych,
- w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w sytuacji gdy prawo pierwokupu nie zostało ujawnione w księdze wieczystej.

Umowa sprzedaży zawarta bez zastrzeżenia warunku zawieszającego, umożliwiającego gminie wykonanie prawa pierwokupu, jest nieważna. Na notariuszu sporządzającym umowę sprzedaży spoczywa obowiązek zawiadomienia gminy poprzez przesłanie wypisu lub poświadczonego odpisu aktu notarialnego.

Ustawa zobowiązuje notariusza do powiadomienia organu wykonawczego gminy o treści umowy sprzedaży, a pierwokup może być wykonany w terminie miesiąca od daty otrzymania tego powiadomienia, poprzez złożenie przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta oświadczenia w formie aktu notarialnego u notariusza. Prawa pierwokupu realizują się z chwilą złożenia tego oświadczenia.

Z chwilą złożenia oświadczenia o wykonaniu prawa pierwokupu:

- nieruchomość staje się własnością gminy, jeżeli wykonanie prawa pierwokupu dotyczyło sprzedaży nieruchomości,
- prawo użytkowania wieczystego wygasa, jeżeli wykonanie prawa pierwokupu dotyczyło sprzedaży prawa użytkowania wieczystego nieruchomości gruntowej stanowiącej własność gminy,
- gmina uzyskuje prawo użytkowania wieczystego, jeżeli wykonanie prawa pierwokupu dotyczyło sprzedaży prawa użytkowania wieczystego nieruchomości gruntowej stanowiącej własność Skarbu Państwa, powiatu lub województwa.

Rękojmia wiary publicznej ksiąg wieczystych

Domniemywa się, że prawo jawne z księgi wieczystej jest wpisane zgodnie z rzeczywistym stanem prawnym. Jeżeli tak nie jest, pierwszeństwo ma treść księgi wieczystej. Definicja rękojmi wiary publicznej ksiąg wieczystych została zawarta w art. 5. *Ustawy o księgach wieczystych i hipotece*, zgodnie z którym *W razie niezgodności między stanem prawnym nieruchomości ujawnionym w księdze wieczystej a rzeczywistym stanem prawnym treść księgi rozstrzyga na korzyść tego, kto przez czynność prawną z osobą uprawnioną według treści księgi nabył własność lub inne prawo rzeczowe.*

J. Welc-Jędrzejewska, E. Kulesza-Szerniewicz, B. Makowska, E. Steiler, E. Jagielska, *Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Poradnik dla planistów i samorządów lokalnych*, Warszawa 2011, do pobrania na stronie internetowej <http://www.nid.pl/>

K. Zalasińska, K. Zeidler, *Wykład prawa ochrony zabytków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2015.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; Cel szczegółowy 2: Wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, kierunek działania 4: Merytoryczne wsparcie samorządu terytorialnego w ochronie zabytków, zadanie 3: Wsparcie samorządu terytorialnego przy tworzeniu dokumentów planistycznych poprzez opracowanie studiów ochrony wartości kulturowych, opracowanie wytycznych dla tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami oraz zasad przygotowania i treści planu ochrony parku kulturowego. Do pobrania na stronie internetowej <http://bip.mkidn.gov.pl>

Warto zapamiętać:

- Gmina kreuje politykę rozwojową dla swojego terenu, dlatego ma obowiązek tworzenia pewnych dokumentów.
- Istnieją też dokumenty nieobowiązkowe, jednak zalecane do opracowania. Jakkolwiek ich utworzenie wiąże się z pewnym wysiłkiem, m.in. finansowym, to mają one na celu wspieranie polityki planistycznej – a zatem i rozwojowej – gminy.
- Istnieją instrumenty prawne, stosowane w przypadkach wystąpienia zagrożenia dla zabytku.

III.2 Przeciwdziałanie najczęściej występującym zagrożeniom dla dziedzictwa

W rozdziale:

- Jak można zapobiegać najczęstszym zagrożeniom dla dziedzictwa i je minimalizować
- Jak planować nową funkcję zabytku

W rozdziale I.3. wymienione zostały najczęściej spotykane czynniki stanowiące zagrożenie dla dziedzictwa, a zwłaszcza zabytków nieruchomych, m.in.: brak użytkowania i powolne niszczenie opuszczonych obiektów, wandalizm czy wreszcie nieprzemyślane adaptacje do nowych funkcji. Zarówno właściciele zabytków, jak i zobowiązane do ich ochrony organy administracji publicznej powinny i mogą podejmować działania zapobiegające takim zagrożeniom.

Jednym z najbardziej podstawowych zapisów *Ustawy o ochronie zabytków i opiatek historycznych* określających, na czym polega ochrona zabytków, jest *zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków oraz udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków* (Art. 4., pkt 2. i 3.). Ustawowe określenie opieki nad zabytkiem też odwołuje się do *zapewnienia warunków do zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie oraz korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości* (Art. 5., pkt 3. i 4.). Kompetencje gmin nabierają szczególnego znaczenia w procesie rozwoju z wykorzystaniem zasobu zabytkowego. Mówi o tym ustawa, zobowiązując samorządy do określenia *rozwiązań niezbędnych do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu* (Art. 18., ust. 2., pkt 2.).

Odpowiedzialny użytkownik zabytku powinien uświadamiać sobie, że najlepszym i najtańszym sposobem utrzymywania obiektu w dobrym stanie przez długie lata jest codzienna dbałość o niego i bieżące zapobieganie niszczeniu. Prace pielęgnacyjne, bezpieczne użytkowanie, systematycznie prowadzone kontrole stanu, wykonywanie bieżących, drobnych napraw to najbezpieczniejsza, najpewniejsza i najtańsza metoda zapobiegania niszczeniu zabytku. Można powiedzieć, że jest to konserwacja zapobiegawcza, profilaktyczna. Gdy stan techniczny zabytku pogorszy się, zakres koniecznych do wykonania prac jest większy, więc rosną ich koszty. Dodatkowo prace remontowo-konserwatorskie wiążą się wówczas ze zwiększoną potrzebą ingerencji i wymiany oryginalnych elementów, co sprawia, że zabytek pozbawiony zostaje wielu wartości, a jego przekaz artystyczny i historyczny jest zubożony.

Za stan zabytku odpowiedzialny jest jego właściciel. Oznacza to, m.in., że właściciel powinien sprawować nad nim stałą opiekę i systematycznie monitorować jego stan.

By uniknąć błędnych decyzji, wszelkie prace przy zabytku powinny być poprzedzone szczegółowymi badaniami i wykonywane na podstawie zatwierdzonego przez WKZ programu prac konserwatorskich. Kluczowe jest też korzystanie z usług profesjonalnych, doświadczonych firm i konserwatorów dzieł sztuki.

Nie wszystko, co wydaje się zniszczone, musi zawsze podlegać wymianie. Dlatego specjalistyczne badania (np. ekspertyzy konstrukcyjne czy mykologiczne) są ważne nie tylko do oceny stanu technicznego, pomagają też w określeniu zakresu niezbędnych ingerencji.

Poniżej przedstawiamy poglądowy katalog profilaktyki najczęstszych zagrożeń i możliwych działań związanych z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami, minimalizujących zniszczenia i straty.

A. Wandalizm

Ważnym działaniem profilaktycznym jest edukacja społeczności, nie tylko dzieci, ale i dorosłych, aby reagowali na wszelkie przejawy wandalizmu. Ważne jest też uczulanie odpowiednich służb, np. policji, aby reagowały na tego typu zdarzenia, a nawet rozważenie instalacji monitoringu.

B. Włamania do obiektów zabytkowych i kradzieże zabytków ruchomych

Zasadniczym działaniem jest jak najlepsze zabezpieczenie obiektów przed dostępem osób nieuprawnionych; w przypadku zabytków o szczególnym znaczeniu warto rozważyć też monitoring i uwzględnienie okolicy w planie patrolowym służb mundurowych.

Techniczne działania ochronne może wesprzeć Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOSZ), konsultując i opiniując stan bezpieczeństwa i ochrony w danym obiekcie. Konsultacje i doradztwo są możliwe w zakresie dokumentacji i zabezpieczeń technicznych, doboru, rozmieszczenia i oceny urządzeń zabezpieczających (np. systemu sygnalizacji włamania czy kontroli dostępu) oraz – co ważne – ograniczenia ingerencji w materię zabytkową przy stosowaniu niezbędnych technik zabezpieczających.

W przypadku wykroczeń i przestępstw związanych z zabytkami ważne jest podejście trzech grup: władz lokalnych, właścicieli i opiekunów zabytków oraz mieszkańców. Świadomość wartości obiektów zabytkowych, nawet opuszczonych czy w złym stanie technicznym – oraz poczucie odpowiedzialności za nie i wola ich zachowania – są warunkiem ich skuteczniejszej ochrony. Z wielu powodów, m.in. braku finansów lub niejasnej sytuacji prawnej, obiekty takie nie są ani zagospodarowane, ani odpowiednio chronione i jako takie przyciągają wandalów czy złodziei. Jednak aktywna postawa pozwala nie tylko na szybką reakcję na doraźne wydarzenia, lecz także na zabezpieczanie obiektów.

Zabezpieczanie doraźne

Na zniszczenia szczególnie narażone są obiekty nieużytkowane, opuszczone. Ryzyko aktów wandalizmu, kradzieży (np. dekoracji architektonicznych czy elementów z metali) oraz zniszczeń powstałych w wyniku działania czynników atmosferycznych – to główna lista przyczyn pogarszającego się stanu takich budynków. W ich przypadku niezbędne jest doraźne zabezpieczenie (np. zabezpieczenie szczelności pokrycia dachowego, trwałe zamknięcie otworów drzwiowych i okiennych, podparcie niestabilnej konstrukcji itp.) oraz uniemożliwienie dostępu do nich osobom postronnym. Te działania powstrzymują niszczenie zabytku i zwiększają jego szanse na przetrwanie do czasu przeprowadzenia prac konserwatorskich.

C. Pożary

Ogień stanowi dla zabytków bardzo duże zagrożenie. Może doprowadzić do całkowitego zniszczenia zabytku lub dużej degradacji jego wartości. Pożary zdarzają się zarówno w zabytkach opuszczonych, o złym stanie technicznym, jak i w użytkowanych, zwłaszcza w budowach drewnianych, bardziej narażonych na pożary wywołane zarówno przez człowieka, jak i przez przyrodę. Najskuteczniejszą metodą przeciwdziałania pożarom

jest dbałość o instalacje elektryczne, odpowiednie użytkowanie obiektu, a także instalowanie systemów przeciwpożarowych, gaśniczych i sygnalizacji pożaru, specjalnie dostosowanych i przeznaczonych do zastosowań w obiektach zabytkowych.

Metody takie opracowuje i rozwija Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, współpracujący z Państwową Strażą Pożarną i z takimi jednostkami badawczymi, jak Centrum Naukowo-Badawcze Ochrony Przeciwożarowej. Instytut świadczy porady na rzecz właścicieli i zarządców zabytków oraz WKZ – warto nawiązać z nim współpracę, zwłaszcza gdy na terenie gminy znajdują się cenne obiekty wyjątkowo na pożary narażone.

Wnioski o udzielenie dotacji MKiDN na inwestycje związane z poprawą stanu zabezpieczenia technicznego podlegają opiniowaniu przez NIMOZ.

W ramach swojej działalności Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów organizuje dla właścicieli i zarządców zabytków szkolenia i seminaria dotyczące działań przy zabytkach optymalizujących zabezpieczanie ich przed przestępczością i z zakresu ochrony przeciwpożarowej oraz przygotowuje publikacje związane z tymi zagadnieniami. Więcej informacji na www.nimoz.pl

D. Zniszczenia stanowisk archeologicznych

Stanowiska archeologiczne są obiektami dziedzictwa szczególnie narażonymi na zniszczenie. Wiele z nich nie posiada własnej formy terenowej, więc mieszkańcy gminy nie są często świadomi ich istnienia i wartości. Jednocześnie wiele ze stanowisk położonych jest poza terenem zamieszkałym, co znacznie utrudnia kontrolowanie stanu ich zachowania i identyfikację bieżących zagrożeń. Nieruchome zabytki archeologiczne zagrożone są przede wszystkim przez:

- inwestycje budowlane i pobieranie kruszywy na terenie zabytkowym,
- prace rolnicze i orkę,
- nielegalne poszukiwanie zabytków oraz planowy rabunek.

Bardzo często zniszczenia dokonywane na stanowiskach archeologicznych pozostają niezauważone, bądź problem ten jest bagatelizowany, jak w przypadku lekceważenia procedury nielegalnych poszukiwań zabytków. Taka postawa powoduje nieustanne uszczuplanie zasobu dziedzictwa archeologicznego nie tylko w wymiarze całego kraju, ale zwłaszcza w skali lokalnej. Szczególnie dotkliwe są zniszczenia stanowisk archeologicznych w rejonach, gdzie o historii miejsca, etapach jego rozwoju i okresie świetności świadczą jedynie relikty archeologiczne. Dla lokalnej społeczności są to straty niemożliwe do odrobienia.

Co prawda zniszczenie lub uszkodzenie stanowiska archeologicznego jest przestępstwem niezależnie od tego, czy ujęto je w rejestrze i ewidencji zabytków, czy też nie (art. 108. *Ustawy o oozionz*), jednak bardzo trudno jest skutecznie egzekwować prawną ochronę nieruchomości zabytków archeologicznych bez zaangażowania i wsparcia świadomych mieszkańców gminy, jednoznacznie wyrażających wolę ochrony tych miejsc. Dlatego

bardzo istotne jest rozpoznanie przez gminę zabytkowych zasobów archeologicznych z jej terenu i opieka nad tymi zasobami poprzez:

- prowadzenie monitoringu stanu zachowania stanowisk archeologicznych,
- kontrolowanie podczas wydawania pozwoleń budowlanych, czy inwestycja nie będzie prowadzona w miejscu stanowiska archeologicznego bądź strefy archeologicznej ochrony konserwatorskiej wyznaczonej w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego,
- popularyzację zasad ochrony zabytków oraz znaczenia i atrakcyjności archeologicznego dziedzictwa kulturowego wśród społeczności lokalnej (np. przez organizowanie festynów i pokazów archeologicznych, wystaw tematycznych, szlaków archeologicznych, ścieżek dydaktycznych, wykładów i spotkań ze specjalistami).

Poznanie dziedzictwa archeologicznego w gminie, jego znaczenia oraz różnorodności pozwoli na zwiększenie wiedzy mieszkańców o swojej małej ojczyźnie. Wpłynie to na ich silniejsze zaangażowanie w sprawy ochrony zabytków i wzmocnienie postawy obywatelskiej, choćby poprzez reagowanie na nielegalne wykopaliska czy inne akty wandalizmu związane z zabytkami.

E. Brak użytkowania, opuszczenie obiektu

To jedno z najczęściej występujących zagrożeń dla zabytków. Opuszczone miejsce nieuchronnie niszczeje, co także generuje koszty i wpływa źle na wizerunek gminy. Znalezienie nowej funkcji dla obiektu stanowi nie tylko ratunek dla wspólnego dobra, często o dużej wartości historycznej czy społecznej, ale może się przyczynić, jak już wspomniano, do rozwoju gminy.

Szukanie dla zabytku nowej funkcji, szanujące autentyzm i integralność

Działania prowadzące do poprawy stanu zabytku należy rozpocząć od pomysłu na funkcjonowanie obiektu. Jest to etap, w który warto i należy włączyć mieszkańców, jeśli zabytek jest własnością gminy i poszukiwana funkcja ma mieć charakter użyteczności publicznej. To oni mogą przyczynić się do znalezienia przydatnej i atrakcyjnej funkcji zabytku, a jednocześnie będą taki projekt chętniej popierać (zobacz rozdział III.5.). Gmina może występować w podwójnej roli. Jako właściciel nieużytkowanego zabytku inicjuje i wspiera poszukiwania nowej funkcji zabytku, jest inwestorem i realizatorem przedsięwzięcia. Jako administracja publiczna, czyli gospodarz terenu, w różny sposób może inspirować, stymulować i wspierać innych właścicieli i użytkowników w ich pomysłach i rozwiązaniach. Jest to dla gminy szerokie pole do działania, poczynając od uwzględnienia walorów i wartości dziedzictwa historycznego gminy w strategii rozwoju, poprzez sprawne i przejrzyste mechanizmy finansowe, po działania edukacyjne. Są to rozwiązania korzystne dla obiektu (ochrona zabytkowych wartości), lokalnej społeczności (wzmocnienie poczucia tożsamości lokalnej dumy identyfikacji z miejscem zamieszkania), rozwoju gminy (tworzenie miejsc pracy, wzmocnienie potencjału społeczno-gospodarczego, podniesienie atrakcyjności gminy).

Nowy Staw, nieużytkowany kościół poewangelicki, obecnie „Galeria Żuławska”

Po II wojnie światowej kościół użytkowano niezgodnie z przeznaczeniem (jako magazyn, później sklep), ostatecznie został zamknięty i pozostawiony własnemu losowi. Usytuowany w centrum miasta odstraszał mieszkańców i gości powybijanymi szybami i spadającymi dachówkami. Od lat 90. XX w. stanowił własność parafii rzymskokatolickiej, właściciela cennej i wymagającej ciągłych prac fary. Z inicjatywy burmistrza i urzędników gminnych został przekazany w długotrwałe użytkowanie gminie, wyremontowany dzięki funduszom własnym i dotacjom unijnym, przy współpracy z lokalną społecznością i muzealnikami (Muzeum Zamkowe w Malborku). Remont przewidywał użytkowanie na cele kulturalne oraz wystawiennicze. Obiektem zarządza Nowostawskie Centrum Kultury, gminna instytucja kultury. Pomysł na nowe funkcje, jego realizacja i utrzymanie obiektu były inicjatywą gminy.

Korzyści: uporządkowanie przestrzeni publicznej, wzrost poczucia lokalnej dumy, możliwość włączenia mieszkańców w działalność kulturalną – bierną (odbiorcy oferty kulturalnej) i aktywną (możliwość prezentowania własnej twórczości).

Znalezienie użytkownika i sposobu użytkowania jest często ratunkiem dla zabytku, jednak trzeba pamiętać, że nowa funkcja nie może zagrażać jego wartości. Ważne, aby planować takie zagospodarowanie zabytku, które zapewni zachowanie autentyzmu i integralności. Jeśli remont zakłada całkowitą lub znaczną wymianę zachowanej, oryginalnej substancji – m.in. pokrycia dachowego, stolarki otworowej, tynków – to w efekcie tych prac zamiast zabytku być może pozostanie nam tylko opowieść o nim.

W czasie remontu dachu często okazuje się, że historyczna dachówka, w mniejszym lub większym zakresie jest uszkodzona. W takiej sytuacji można ją przełożyć, przy mniejszych ubytkach uzupełniając dachówką rozbiórkową z innego obiektu, przy większych używając jej np. do bardziej eksponowanej połaci dachowej (na mniej eksponowanej stosując podobny współczesny zamiennik).

Dlatego należy tak projektować konieczne zmiany, by w jak najmniejszym stopniu ingerować w historyczne elementy, a prace modernizacyjne ograniczać do niezbędnego minimum. Zmiany funkcji i prace adaptacyjne czy modernizacyjne zawsze powinny mieć charakter indywidualny, dlatego muszą być poprzedzone rozpoznaniem wartości i prowadzone przy wykorzystaniu wyników interdyscyplinarnych badań zabytku, bo tylko wówczas można uniknąć utraty tych wartości. To wartości zabytku,

a nie nowa funkcja, powinny determinować zakres ewentualnych zmian. Ponadto trzeba też uwzględnić fakt, że nie każda nowa funkcja jest odpowiednia dla danego zabytku.

Szukając pomysłu na nową funkcję zabytku, warto zastanowić się, czy jego wartości mogą być dla tej funkcji inspiracją. Jak najściślejsze powiązanie pomysłu na ożywienie zabytku z jego charakterem czy historią nie tylko pozwoli skuteczniej chronić jego wartości, ale też zwiększa atrakcyjność i siłę przekazu zabytku w jego nowej funkcji.

Nowa funkcja wieży ciśnień w Kościanie

Wieża ciśnień w Kościanie powstała w 1908 r. jako element centralnego systemu wodociągowego miasta. Prace adaptacyjne polegały na stworzeniu:

- ścian wspinaczkowych w trzonie wieży (o wysokości 18 m),
- muzealnej salki wystawowej na kondygnacji podziornikowej,
- miejsca ekspozycyjnego w zbiorniku wody,
- obserwatorium astronomicznego na wtórnie wykonanej, obrotowej kondygnacji powyżej zbiornika.

Ilustracja 23. Wieża ciśnień w Kościanie z zaaranżowaną we wnętrzu ścianą wspinaczkową, fot: B. Hyczeko, archiwum firmy Autograf

Kościańska wieża, symbol i punkt orientacyjny miasta, zyskała nowe życie. Dla społeczności, ale też dla realizatorów projektu ważne było, że mimo wprowadzenia nowej funkcji pierwotne przeznaczenie wieży jest wciąż czytelne. Dodatkowo aspekt edukacyjny prowadzonych działań daje możliwość przybliżania mieszkańcom zasad, na jakich działała wieża w systemie wodociągowym miasta.

Ściana wspinaczkowa idealnie koresponduje z charakterem wieży. Wysokość budowli zainspirowała też do utworzenia obserwatorium astronomicznego, prowadzącego działalność dydaktyczną i popularyzatorską. Teleskopowe obserwacje nieba, wykłady popularnonaukowe, warsztaty – dla grup przedszkolnych, młodzieży i dorosłych – są w większości bezpłatne. Opiekę nad obserwatorium sprawuje student astronomii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, a obserwatorium działa pod patronatem uczelnianego Obserwatorium Astronomicznego.

Przez wiele lat wieża ciśnień była w bardzo złym stanie technicznym, a jej funkcja ograniczała się do dodatkowego rezerwuaru wody. Dzięki rewitalizacji wieża wpisuje się w życie codzienne mieszkańców, jest miejscem spotkań, uprawiania sportu i nauki.

Ilustracja 24. Przelewice, dawna stodoła w założeniu pałacowo-folwarcznym, opuszczona po pożarze dachu, fot. T. Prajzendanc, Archiwum NID OT w Szczecinie

Ilustracja 25. Ten sam obiekt zaadaptowany na oranżerię roślin śródziemnomorskich Botanicznego Ośrodka Badawczo-Wdrożeniowego. Nowa funkcja zachowuje przeznaczenie gospodarcze, bryłę budynku, sylwetę dachu, kompozycję elewacji, oryginalny materiał ścian i fundamentów. Nie generuje niekorzystnych zmian i ingerencji w oryginalną strukturę i materiał, fot. I. Liżewska, archiwum prywatne

„Ładne” nie zawsze oznacza „prawdziwe”

Należy pamiętać o tym, że autentyczny i naprawdę cenny zabytek to nie ten, który jest „jak nowy”, tylko ten, który formą, fakturą i barwą od razu nas przekonuje o swojej dawności. W przeszłości nie było tak doskonałych materiałów i technologii jak współcześnie, znaczną część pracy wykonywano ręcznie, w systemie rzemieślniczym. Zatem kąty nie były idealnie proste, ściany idealnie gładkie, a dachówka idealnie równa. Ponadto rozmaite były gusty w różnych epokach. Nasz jest z pewnością inny niż naszych przodków. Bardzo często próbujemy narzucać współczesną estetykę w rozwiązaniach projektowych. A zabytek jest jak księga. Trzeba go najpierw odczytać, czyli dowiedzieć się za pomocą badań i analiz, jaki naprawdę kolor miała elewacja, jaki był kolor okien, a jaki drzwi. Czasami też spod wielu warstw prze-malowań trzeba wydobyć piękno i elegancję oryginału. Działając w taki sposób, zyskujemy podwójnie. Ratując materię, nie niszczy my ducha.

Oczywiście każdy zabytek i prowadzone przy nim prace to indywidualny proces, uwarunkowany stanem zachowania obiektu, jego wartością, czasami metryką lub oryginalnością form i rozwiązań, a także pełnioną funkcją czy możliwościami inwestora. Jednak każdemu remontowi powinna przyświecać idea prymatu wartości zabytkowych nad funkcją. Bardzo ważne zatem jest, aby tok myślenia przy projektowaniu remontu prowadził nas od zabytku do funkcji, a nie odwrotnie. Oznacza to, że adaptując zabytek, z góry powinniśmy odrzucić funkcje, których nie da się wprowadzić bez wyraźnej szkody dla materii zabytku – zabytek nie jest jedynie produktem rynkowym.

W przypadku stanowisk archeologicznych popularnym sposobem nadania im nowej funkcji stało się tworzenie skansenów archeologicznych bądź rekonstrukcji hipotetycznej zabudowy. Są to działania, które wiązać się mogą z zagrożeniami dla dziedzictwa archeologicznego. Niedopuszczalne jest wznoszenie skansenu czy hipotetycznej rekonstrukcji bezpośrednio na obszarze stanowisk archeologicznych. Inwestycje te mogą naruszyć zabytkowe nawarstwienia stanowisk – tym samym rekonstrukcja staje się przyczyną zniszczenia zabytku. Stanowisko archeologiczne powinno pozostać w stanie możliwie nienaruszonym, a budowlę i całą infrastrukturę turystyczną należy umieścić w pobliżu. Dzięki temu możliwe jest również oddzielenie oryginalnego zabytku od jego rekonstrukcji, która często jest odzwierciedleniem tylko jednej z wielu możliwych hipotez dotyczących historycznego wyglądu miejsca. Plany tworzenia skansenów i rezerwatów archeologicznych powinny w pierwszej kolejności uwzględniać zasadę nieszkodzenia oryginalnej substancji zabytku archeologicznego.³⁶

Ważne jest również otoczenie zabytku. Jeśli pieczołowicie i starannie wyremontujemy budynek czy inny obiekt, a zlekceważymy jego otoczenie, sukces będzie połowiczny, a może nawet pozorny. Podczas wprowadzania do otoczenia zabytku elementów dodatkowej, niezbędnej infrastruktury (parking, spa, plac zabaw dla dzieci, zieleń) powinno wykorzystywać się istniejące obiekty lub nowe elementy wpisywać w cały zespół w sposób harmonijny i spójny.

Warto zapamiętać:

- Zabytki to zasób nieodnawialny, który trzeba i warto szanować oraz chronić.
- Szczególną uwagę należy zwracać na obiekty, których wartość nie jest powszechnie znana, przez co ich niszczenie nie jest w świadomości społecznej uznawane za naganne.
- Adaptacja zabytku i poszukiwanie dla niego nowej funkcji powinny uwzględniać zasadę prymatu zabytku nad funkcją, nigdy odwrotnie.
- Otoczenie zabytku jest równie ważne jak sam obiekt, ponieważ często posiada walory warte ochrony.

Pamiętaj o otoczeniu

Wyremontowany pałac ze znajdującymi się w jego otoczeniu, wyekspozowanymi elementami współczesnej infrastruktury (basen w salonie ogrodowym, pole tenisowe przy wjeździe, domki campingowe w parku) to obiekt pozbawiony oryginalnego kontekstu otoczenia. Popularne ostatnio inwestycje na terenach przemysłowych lub pokoszarowych związane są bardzo często z tzw. dogęszczaniem zabudowy, w efekcie czego całkowicie przekomponowany zostaje układ przestrzenny, czyli zaburzona jest integralność zespołu.

Ilustracja 26. Przekomponowane bezpośrednie otoczenie zabytkowej wieży ciśniowej w Szczytnie. Kontrowersyjna inwestycja niemal całkowicie zasłoniła zabytek i niekorzystnie wpłynęła na panoramę tej części miasta, fot. P. Kobek, archiwum NID

³⁶ Byszewska A. *Rekonstrukcja destrukcja*, „Kurier Konserwatorski” 10, 2011, str 28-32

III.3 Kiedy i jak tworzyć strategię zarządzania dziedzictwem – programowanie rozwoju

W rozdziale:

- **Co to jest programowanie rozwoju**
- **Jakie miejsce w programowaniu powinno zajmować dziedzictwo**
- **Jak i kiedy budować system zarządzania dziedzictwem, w tym strategię zarządzania dziedzictwem**
- **Jakie znaczenie ma system monitorowania**

Programowanie rozwoju – istota procesu

W niniejszym poradniku – tak jak w praktyce programowania rozwoju w JST – stosowane jest szerokie podejście do programowania, które należy rozumieć jako określenie stanu docelowego (wizji rozwoju) danej JST wraz ze sposobem osiągnięcia zamierzonych celów (zobacz Tabela 9.).

W rodzimych warunkach, szczególnie po akcesji Polski do UE, programowanie rozwoju ściśle wiąże się z polityką rozwoju, ponieważ program stanowi zapis prowadzenia polityki w konkretnym horyzoncie czasowym. W praktyce programowania te horyzonty czasowe są wyznaczane przez graniczne daty okresów programowania w UE.

Tabela 9. Programowanie rozwoju jako proces wieloetapowy

Proces	Etapy procesu
Programowanie	Określenie stanu docelowego (wizji)
	Budowanie celów rozwojowych
	Określenie sposobów realizacji celów

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

Programowanie pozwala rozplanować działania JST w czasie, podporządkować cele szczegółowe ogólnym oraz przypisać im hierarchię (czyli ważność i następstwa czasowe). Nie mniej ważny od zarządzania rozwojem i budowania polityki rozwoju wydaje się wymiar praktyczny programowania, związany z możliwością ubiegania się o środki finansowe. Starając się o zewnętrzne dofinansowanie, powinniśmy wykazać, iż planowane działania wpisują się w politykę rozwoju lokalnego oraz będą się przyczyniać do poprawy jakości życia na danym terenie.

Programowanie, szczególnie poprzez wizję i scenariusze rozwoju, stanowi formę przewidywania przyszłości. Warto jednak pamiętać, że rozwój jako proces, na który wpływa wiele czynników³⁷, nie przebiega tylko wedle zakładanych scenariuszy, często bowiem nie jesteśmy w stanie przewidzieć wszystkich okoliczności (uwarunkowań tak zewnętrznych, jak i wewnętrznych) wpływających na wdrażanie celów. Dlatego też należy podkreślić także inne funkcje programowania, w tym korygującą (zobacz Tabela 10.).

Tabela 10. Funkcje procesu programowania

	Rodzaje pełnionych funkcji	Opis funkcji
Programowanie rozwoju	Wizjonerska	Sformułowanie pożądanego, docelowego stanu rozwoju (wizji), wraz z kreśleniem etapów osiągnięcia poszczególnych celów (w tym określenie hierarchii celów)
	Korygująca	Niwelowanie (przewycięzanie) barier rozwojowych lub jeśli to niemożliwe, adaptacja do zmieniających się warunków (czynników rozwojowych) Kluczową rolę w realizacji tej funkcji odgrywają monitoring i ewaluacja. To dzięki prowadzeniu monitoringu jesteśmy w stanie reagować na zmiany i, o ile jest taka potrzeba, korygować zapisy celów. Ewaluacja dostarcza nam natomiast wiedzy m.in. z zakresu: adekwatności celów, oddziaływania, efektywności, skuteczności podejmowanych działań
	Koordynacyjna	Identyfikacja interesariuszy procesu programowania i podjęcie z nimi współpracy, zgodnie z zasadą współzrządzenia i partycypacyjnego podejścia do polityki publicznej
	Informacyjno-promocyjna i edukacyjna	Programowanie rozwoju powinno być procesem wzajemnego uczenia się od siebie (gmina jako organizacja ucząca się). Ponadto w procesie programowania informujemy otoczenie o naszych aspiracjach rozwojowych

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus, na podstawie literatury przedmiotu

Praktycznym, najpełniejszym wyrazem programowania w gminach jest partycypacyjne opracowanie i przygotowanie wdrażania strategii rozwoju.

Programując rozwój, wybiegamy w przyszłość

Ponieważ musimy reagować na zmiany (tak w otoczeniu, jak i w samych JST), programowanie rozwoju powinno być procesem otwartym, uwzględniającym wyniki monitoringu. Programowanie, poprzez włączenie interesariuszy i ciągły dialog z nimi, jest procesem interaktywnym. Programowanie rozwoju (integrujące aspekty: społeczne, gospodarcze i przyrodnicze) jest gwarantem ujęcia zasad rozwoju zrównoważonego w lokalnej polityce rozwoju.

³⁷ Porównaj: rozdział II. 1.

Modele programowania rozwoju lokalnego

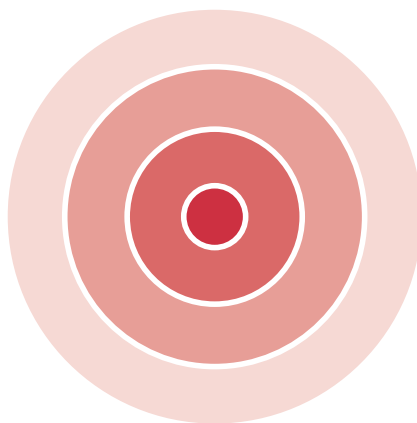

Zarządzanie rozwojem lokalnym jest zespołem skoordynowanych działań podejmowanych przez gminy, zmierzających do osiągnięcia (realizacji) wcześniej założonych (określonych) celów. Podstawę zarządzania rozwojem lokalnym stanowi strategia rozwoju, a cały proces opiera się na współpracy pomiędzy interesariuszami (aktorami rozwoju lokalnego), w której istotne są: koordynacja, organizowanie i delegowanie zadań. Biorąc pod uwagę powyższe, należy wskazać, że podstawę zarządzania rozwojem stanowi proces programowania rozwoju. Rodzi się pytanie, jak w procesie programowania i zarządzania rozwojem ujmować dziedzictwo³⁸. Odnosząc się do przepisów prawnych regulujących działanie samorządów lokalnych, można wskazać trzy podejścia do programowania rozwoju, które przekładają się na modele programowania rozwoju (Tabela 11.).

W ciągu ponad 25 lat przemian w Polsce zmieniały się obowiązki ustawowe JST dotyczące dokumentów programowych. Nigdy jednak na poziomie lokalnym nie było obowiązku opracowywania długofalowych dokumentów strategicznych (strategii rozwoju). Ustawodawca w ostatnich nowelizacjach prawa (w tym *Ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju*) przyjmuje, iż na poziomie lokalnym powinny być opracowywane raczej dokumenty operacyjne (typu programy) z horyzontem czasu kilku lat (6–8).

Programowanie rozwoju lokalnego (a także szersze zarządzanie rozwojem lokalnym) nie może się odbywać bez odniesienia do programowania ponadlokalnego, również uwarunkowań i wytycznych terytorialnych (np. obszarów funkcjonalnych), regionalnych, krajowych czy europejskich (zobacz Schemat 6.). Także zarządzanie dziedzictwem wymaga uwzględnienia ponadlokalnych uwarunkowań w tym zakresie.

Schemat 6. Programowanie rozwoju lokalnego w kontekście ponadlokalnych uwarunkowań

Programowanie rozwoju lokalnego

Kontekst ponadlokalny, w tym ujęcie terytorialne i regionalne

Kontekst krajowy

Kontekst międzynarodowy (w tym wynikający z dokumentów UE)

³⁸ Temat ujęcia dziedzictwa w etapie diagnostycznym programowania został zaprezentowany w II części poradnika, dotyczącej rozpoznania potencjału rozwojowego dziedzictwa.

Tabela 11. Modele programowania rozwoju lokalnego i możliwości ujęcia w nim dziedzictwa

Model programowania			
	Model obligatoryjny (wymagany)	Model maksimum	Model smart (inteligentne dostosowanie do uwarunkowań i potrzeb JST)
Składowe modelu	JST opracowują te dokumenty programowania rozwoju, których posiadanie wynika ściśle (bezpośrednio) z obowiązków legislacyjnych (zobacz ramka „Dodatkowa informacja” na s. 126.)	JST opracowują wszelkie dokumenty, jakie pojawiają się w zaleceniach eksperckich, wytycznych resortowych. Model ten bazuje na obligatoryjnym, uzupełnianym innymi dokumentami programowania	Model bazuje na obligatoryjnych dokumentach JST, a budowanie dokumentów nieobligatoryjnych uzupełnia i porządkuje system zarządzania. Dokumentem nieobligatoryjnym sporządzanym na potrzeby zarządzania lokalnego jest w tym ujęciu strategia rozwoju
Ujęcie dziedzictwa	Dokumentem obligatoryjnie opracowywanym na poziomie lokalnym jest program opieki nad zabytkami (zobacz rozdział III.1.). Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych	Gminny program opieki nad zabytkami i dokumenty planistyczne, z kanonu dokumentów obligatoryjnych. Ponadto sporządzane są inne dokumenty związane z dziedzictwem, np. strategia marki, strategia rozwoju turystyki (ekoturystyki), inwentaryzacje, dokumentacje dziedzictwa na potrzeby JST, opracowania służące ekorozwojowi, lokalne Agendy 21 itp.	Gminny program opieki nad zabytkami i dokumenty planistyczne stanowią bazę ujęcia problematyki dziedzictwa. W zależności od zasobu dziedzictwa (w tym jego oceny w kontekście ważności dla społeczności lokalnych jako czynnika rozwojowego) problematyka ujmowana jest w strategii społeczno-gospodarczej lub tworzone są osobne dokumenty zarządzania dziedzictwem, w tym strategię zarządzania dziedzictwem (zobacz ramka „Warto wiedzieć” s. 128)
Trudności w zastosowaniu	Ten model programowania bardzo trudno połączyć ze sprawnym i efektywnym zarządzaniem rozwojem. Brakuje bowiem ramy, dokumentu spajającego i porządkującego wszelkie działania, które zapisane są w poszczególnych dokumentach o charakterze operacyjnym (np. programie ochrony środowiska, strategii rozwiązywania problemów społecznych, programie opieki nad zabytkami, dokumentach planistycznych itp.)	Z czasem dokumentów programowych powstaje bardzo wiele, nie prowadzi się badania ich zgodności (koherentności), nie hierarchizuje, wreszcie nie robi przeglądów związanych z dezaktualizacją i powieleniem ich treści. Stosowanie tego modelu może doprowadzić do podejścia ilościowego (ważna jest liczba posiadanych dokumentów, w szczególności ponadobligatoryjnych) zamiast jakościowego i wynikającego z potrzeb oraz charakteru gminy. Opracowaniu dokumentów (ponadobligatoryjnych) nie towarzyszy refleksja związana z ich przydatnością w procesach zarządczych, często jest efektem swoistej mody	W modelu tym uwzględnia się charakter JST, jej uwarunkowania rozwojowe, a także potrzeby i aspiracje wszystkich interesariuszy procesu. Jest to uporządkowana struktura dokumentów pozwalająca na sprawne zarządzanie rozwojem (także efektywne prowadzenie lokalnej polityki rozwoju), w tym zarządzanie dziedzictwem. Jest to model najbardziej pożądanym z punktu widzenia wdrażania do procesów programowania zasad rozwoju zrównoważonego i uwzględniania elementów lokalnego dziedzictwa

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

W procesie zarządzania rozwojem lokalnym, w tym w programowaniu rozwoju, kluczowe znaczenie ma poszukiwanie specyfiki danego terytorium/gminy.

Dlatego też należy pamiętać, że nie ma jednego modelu zarządzania rozwojem, wzorca idealnych strategii, które można opracować dla każdej gminy.

Proces zarządzania rozwojem powinien uwzględniać specyfikę lokalną (także wynikającą z dziedzictwa, wzorców zachowań, kultury lokalnej) oraz dotychczasowe doświadczenia związane z zarządzaniem i programowaniem rozwoju.

Model *smart* programowania rozwoju lokalnego i możliwe ujęcie w nim problematyki dziedzictwa

Jak wskazano w tabeli 12., wśród trzech możliwych modeli programowania rozwoju lokalnego model *smart* uwzględnia w największym stopniu szeroko rozumianą specyfikę uwarunkowań gminy. Ponieważ jednak zasób dziedzictwa i dotychczasowe jego ujmowanie w lokalnej polityce rozwoju jest różny w poszczególnych JST, to w ramach modelu *smart* można wskazać dwa podejścia praktyczne do ujmowania dziedzictwa:

- model *smart* programowania rozwoju lokalnego z wykorzystaniem lokalnej strategii rozwoju i ujęcia w jej ramach dziedzictwa,
- model *smart* programowania rozwoju lokalnego na podstawie odrębnego podsystemu zarządzania dziedzictwem.

Oba praktyczne podejścia do możliwości ujmowania dziedzictwa w ramach modelu *smart* opisano poniżej.

Model *smart* programowania rozwoju lokalnego z wykorzystaniem lokalnej strategii rozwoju i ujęcia w jej ramach dziedzictwa

W tym ujęciu kluczowe znaczenie ma lokalna strategia rozwoju – w niej uwzględnione są także uwarunkowania rozwoju związane z dziedzictwem. W klasycznym ujęciu diagnozy strategicznej, tj. sfery społecznej, gospodarczej i przyrodniczej (w tym przestrzennej), uwarunkowania rozwoju związane z dziedzictwem, a następnie cele rozwoju odnoszące się do dziedzictwa mogą występować we wszystkich sferach rozwoju – zobacz Tabela 12. Ujęcie problematyki dziedzictwa w strategii będzie uzależnione od: posiadanego zasobu wiedzy na temat lokalnego dziedzictwa, a także od wagi przypisywanej dziedzictwu przez lokalną społeczność (podmiot strategii).

Tabela 12. Programowanie rozwoju na podstawie strategii rozwoju lokalnego

Strategia rozwoju			
Koherentność dokumentów, wynikanie, dopełnianie się celów rozwojowych*	Nadrzędny dokument programowania odnoszący się do podstawowych sfer rozwoju (społecznej, gospodarczej, przyrodniczej)		
	Dziedzictwo ujęte jest jako element procesów społeczno-gospodarczych. Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych.		
	Dokumenty programowe** (w tym obligatoryjne) odnoszące się do:		
	sfery społecznej	sfery gospodarczej	sfery przyrodniczej (w tym przekształceń przestrzeni)
	w tym uwzględniające problematykę dziedzictwa lokalnego		

System realizacji celów i monitoring

* w różnych dokumentach różna jest hierarchia i stopień szczegółowości tych celów – wskazane jest, aby dokumenty programowe (uszczegóławiające strategię) posiadały cele co najmniej niesprzeczne z celami zapisanymi w strategii

** w takim ujęciu dokumentem programowym będzie także program opieki nad zabytkami (zobacz: *Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny*)

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny

Gminny program opieki nad zabytkami może pełnić funkcje podstawowego dokumentu zarządzania dziedzictwem na poziomie lokalnym. Analiza wytycznych wyraźnie wskazuje, iż w dokumencie tym uwzględniane powinno być całe dziedzictwo, zarówno materialne jak i niematerialne. Cele programu powinny się odnosić do ponadlokalnych celów opieki nad zabytkami, a także do celów zapisanych w innych dokumentach rozwojowych gminy. W wytycznych podkreśla się także potrzebę pomiaru osiągnięcia założonych celów, w tym ich efektywności (poprzez system wskaźników).

Analiza ekspercka gminnych programów opieki nad zabytkami (przeanalizowano 10 dokumentów dla JST, zarówno dużych miast jak i małych gmin), opracowanych w ostatnich latach (od 2010 r.), wskazuje na inne podejście praktyczne do tego dokumentu. Po pierwsze, gminne programy opieki nad zabytkami skupiają się nade wszystko na kwestiach inwentaryzacyjnych (spisu z natury dziedzictwa lokalnego). Po drugie, koherentność celów programu z innymi dokumentami lokalnymi traktowana jest jako spełnienie zapisu wytycznych, a nie pogłębiona analiza spójności lokalnej polityki rozwoju. Wreszcie aspekt monitorowania i narzędzia wdrażania – postuluje się sprawozdania z realizacji przedkładane co najmniej raz na dwa lata Radzie Gminy, a nie system oparty o wskaźniki, pozwalający z jednej strony na pomiar realizacji zamierzonych celów, ale także dający podstawy do określenia, kiedy potrzebne są zmiany w dokumencie (aktualizacje).

Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Lanckorona w perspektywie roku 2020+

W wizji rozwoju Lanckorony zapisano: *Ze względu na szczególne zasoby kulturowe Lanckorony zakładamy rozwój lokalnego przemysłu turystyki i kultury, zbudowanych na*

1. *dziedzicznych i wytworzonych współcześnie zasobach kulturowych,*
2. *kapitale ludzkim i społecznym,*
3. *kapitale inwestycyjnym: zewnętrznym i lokalnym.*

(cytat ze s. 22. dokumentu)

W strategii wskazano dwa obszary programowe: obszar I Społeczeństwo oraz obszar II Gospodarka – Infrastruktura – Środowisko (przyrodnicze i kulturowe).

W ramach II obszaru programowego wśród pięciu priorytetów strategicznych dwa bezpośrednio odnoszą się do dziedzictwa – priorytet 2.3 Rozwinięta komercyjna oferta lokalnego przemysłu kultury i turystyki oraz priorytet 2.5 Zasoby kulturowe – harmonia i estetyka krajobrazu – chronione i eksponowane dziedzictwo.

Załącznikiem programowym do strategii rozwoju jest *Program ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego gminy Lanckorona, 2011*, obejmuje szeroki wachlarz proponowanych działań, co ważne nie tylko działań samorządu (czyli zarządzanie odgórne), ale i organizacji społecznych, lokalnych przedsiębiorców, a także instytucji kultury (zarządzanie partycypacyjne).

Źródło: Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego gminy Lanckorona w perspektywie roku 2020+, www.lanckorona.pl

Warto zaznaczyć, iż aktualnie obowiązujący dokument stanowi kontynuację kierunków rozwoju lokalnego określonych w *Strategii rozwoju gminy Lanckorona do roku 2015* (dokument przyjęty przez Radę Gminy w roku 1999).

Model smart programowania rozwoju i zarządzania rozwojem uwzględniający odrębność podsystemu zarządzania dziedzictwem

W drugim prezentowanym podejściu do programowania rozwoju zgodnego z modelem *smart* zakłada się wydzielenie z systemu zarządzania rozwojem lokalnym podsystemu zarządzania dziedzictwem. Podstawowym dokumentem dotyczącym zarządzania dziedzictwem staje się w tym ujęciu strategia zarządzania dziedzictwem, której zapisy uzupełniane są przez dokumenty programowe dotyczące dziedzictwa (w tym gminny program opieki nad zabytkami oraz inne dokumenty nieobligatoryjne z tego zakresu).

Strategia zarządzania dziedzictwem w ujęciu teorii zarządzania rozwojem powinna być jedną ze strategii sektorowych (jaką np. może być też strategia marki, strategia rozwoju turystyki) odnoszących się do lokalnej strategii rozwoju. W takim ujęciu zarządzanie dziedzictwem staje się wydzielonym, wyodrębnionym aspektem zarządzania rozwojem lokalnym (zobacz Tabela 13.).

Tabela 13. Zarządzanie dziedzictwem a system programowania rozwoju lokalnego (w tym zarządzania rozwojem)

Spójność dokumentów, wynikanie, dopełnianie się celów rozwojowych*	Strategia rozwoju	System realizacji celów i monitoring strategii oraz procesów rozwojowych	Strategia zarządzania dziedzictwem	System realizacji celów zwianych z zarządzaniem dziedzictwem, monitoring realizacji strategii, w tym stopień realizacji celów
	<p>Nadrzędny dokument programowania odnoszący się do podstawowych sfer rozwoju (społecznej, gospodarczej, przyrodniczej)</p> <p>Dziedzictwo ujęte jest jako element procesów społeczno-gospodarczych. Oczywiście należy zauważyć, iż problematyka dziedzictwa jest także podejmowana w lokalnych dokumentach planistycznych</p> <p>Dokumenty programowe** (w tym obligatoryjne) odnoszące się do:</p> <table border="0"> <tr> <td>sferę społeczną</td> <td>sferę gospodarczą</td> <td>sferę przyrodniczą (w tym przekształceń przestrzeni)</td> </tr> </table> <p>w tym <u>mogące</u> uwzględnić problematykę dziedzictwa lokalnego</p>		sferę społeczną	
sferę społeczną	sferę gospodarczą	sferę przyrodniczą (w tym przekształceń przestrzeni)		

* w różnych dokumentach różna jest hierarchia i stopień szczegółowości tych celów – wskazane jest, aby dokumenty programowe (uszczegóławiające strategię) posiadały cele co najmniej niesprzeczne z celami zapisanymi w strategii.

** w takim ujęciu dokumentem programowym będzie także program opieki nad zabytkami (zobacz: *Gminny program opieki nad zabytkami jako dokument strategiczny*)

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

Na gruncie zaprezentowanych dwóch propozycji (podejść) do modelu *smart* programowania rozwoju lokalnego powstaje pytanie, które z nich pozwala w sposób pełniejszy i skuteczniejszy zarządzać dziedzictwem. Poszukując odpowiedzi na tak sformułowane pytanie praktyczne, w tabeli 14. zestawiono korzyści i zagrożenia wdrażania modelu opartego o strategię zarządzania dziedzictwem.

Odniesienie do praktyki – *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublina 2014–2020, Lublin 2014*

Strategia zarządzania dziedzictwem miasta historycznego powinna wykraczać poza ochronę dziedzictwa i cele konserwatorskie – powinna wspomagać rozwój miasta, wzmacniać i uatrakcyjniać jego wizerunek i tożsamość, poprawiać ład przestrzenny, poprawiać warunki życia jego mieszkańców, podnosić atrakcyjności miasta jako produktu turystycznego.

Strategia zarządzania dziedzictwem miasta historycznego z zasady jest dokumentem programowym, a więc nie formułuje szczegółowych rozwiązań. Strategia określa natomiast misję, wizję, obszary działania, cele strategiczne, cele szczegółowe i zadania.

(cytaty ze str. 8. dokumentu)

Przygotowany dokument został opracowany w duchu wyodrębnienia z procesów zarządzania miastem strategii zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Tabela 14. Opracowanie strategii zarządzania dziedzictwem: korzyści i zagrożenia

Korzyści	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie dokumentu sektorowego i uporządkowanie celów dotyczących dziedzictwa, • nadanie określonej rangi dziedzictwu w procesach rozwoju lokalnego, • nowoczesne podejście do procesów zarządzania dziedzictwem (korzyści wizerunkowe), • sprawdza się szczególnie w dużych JST, gdzie dziedzictwem zajmuje się kilka osób (czy nawet wydziałów)	<ul style="list-style-type: none"> • możliwość oddzielenia problematyki dziedzictwa od programowania społeczno-gospodarczego, • potraktowanie dziedzictwa jako odrębnej dziedziny, co utrudnia budowanie i realizowanie zintegrowanych projektów rozwojowych (np. takich, w których dziedzictwo staje się podstawą osiągnięcia korzyści ekonomicznych i społecznych)

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

Dziedzictwo w wybranych dokumentach JST

Jak wynika z poprzedniej części rozdziału dotyczącej modelu *smart* zarządzania dziedzictwem, od charakteru gminy i jej doświadczeń związanych z programowaniem i zarządzaniem rozwojem zależy podejście do problematyki zarządzania dziedzictwem oraz w jakich dokumentach je ujmie. Poniżej przedstawiamy wybrane programy nieodnoszące się wprost do zarządzania dziedzictwem kulturowym, a których zapisy mogą mieć – i często mają – wpływ na zarządzanie nim.

Lokalna strategia rozwoju

Lokalna strategia rozwoju (LSR) jest dokumentem tworzonym przez lokalne grupy działania, stowarzyszenia działające na terenach wiejskich i małych miast. Opracowanie LSR przez mieszkańców, przedstawicieli przedsiębiorców, organizacji pozarządowych i gminę jest konieczne do pozyskania środków finansowych w ramach *PROW 2014–2020, program Leader*. Wpisanie w lokalną strategię dziedzictwa kulturowego jest dobrym rozwiązaniem. Część środków dostępnych za pośrednictwem LGD będzie dostępna bowiem na realizację inwestycji w ogólnodostępną i niekomercyjną infrastrukturę turystyczną, rekreacyjną lub kulturową. Oprócz środków na działania inwestycyjne dostępne będą również środki na aktywizację mieszkańców. Warunkiem skorzystania z tych funduszy jest poprawnie opracowana LSR, która definiuje aktualne problemy i wyzwania z terenu gminy. Wdrożenie LSR w obszarze dziedzictwa kulturowego to nie tylko możliwość pozyskania dodatkowych środków unijnych, lecz także możliwość aktywizacji mieszkańców wokół ważnych dla nich spraw i budowanie tożsamości kulturowej danego obszaru.

Doświadczenia okresu programowania 2007–2013 wskazują, że warto dokonać podziału problemów, a co za tym idzie również celów lokalnej strategii rozwoju w dwóch obszarach dotyczących dziedzictwa kulturowego. Pierwszym z nich powinien być ład przestrzenny, w tym materialne dziedzictwo historyczne i kulturowe. W tym obszarze głównym celem interwencji dzięki środkom *PROW 2014–2020* dostępnym w LSR może być nadanie zaniedbanym i popadającym w ruinę obiektom zabytkowym nowych funkcji, pożytecznych dla mieszkańców. Drugim obszarem, na który będziemy oddziaływać dzięki środkom *PROW 2014–2020* w ramach LSR, będzie niematerialne dziedzictwo kulturowe. Tutaj znajdują się różnego rodzaju projekty bazujące na lokalnych obrzę-

dach, kulinariach, legendach, folklorze oraz rzemiośle i sztuce ludowej. Podobne projekty były realizowane także w latach 2007–2013.

Projekt „Na ludowo w gminie Korytnica” zrealizowany w ramach Małych Projektów LGD Bądźmy Razem 2007–2013

Lokalna Grupa Działania Bądźmy Razem z siedzibą w Łochowie wdrażała *Lokalną strategię rozwoju na lata 2007–2013* na obszarze trzech gmin woj. mazowieckiego: Łochów, Korytnica oraz Stoczek. LGD dysponowała kwotą 4,3 mln zł na realizację celów wskazanych w lokalnej strategii. Jednym z trzech celów LGD była *Odnowa wsi i zachowanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego* (cel ogólny II.). Przykładem dobrej praktyki wydatkowania środków Leader w obszarze kultury i kapitału społecznego był projekt *Na ludowo w gminie Korytnica*. Kosztem 21 tys. zł, z czego 12 tys. zł dofinansowania unijnego, zrealizowano warsztaty taneczne dla dzieci, dające możliwość rozwijania zdolności i umiejętności ich uczestnikom, którzy doskonalili się, uczyli zachowań scenicznych, angażowali się w życie społeczne, pożytecznie spędzali czas. Dzieci uczestniczące w projekcie prezentowały nabyte umiejętności podczas wielu imprez, przedstawiając bogactwo kultury tego obszaru.

Plan odnowy miejscowości

Mimo pewnych barier coraz częściej w małych społecznościach rodzi się potrzeba aktywności społecznych. Czasem brakuje formy, w której mieszkańcy mogliby realizować swoje potrzeby działania, jednak chęć rozwoju – społecznego czy indywidualnego – jest coraz bardziej widoczna. Dobrym przykładem dotychczas realizowanych działań wykorzystujących ten potencjał był **Program odnowy wsi**, w ramach którego realizowano liczne działania, mające na celu aktywizację społeczności lokalnych, budowanie więzi społecznych, gospodarczych i kulturowych w środowisku wiejskim. Program ten zapoczątkowany został w województwie opolskim w latach 90. XX w. i jest z sukcesem realizowany również w innych regionach. Sukces *Programu odnowy wsi* skłonił administrację rządową do popularyzacji doświadczeń wynikłych z tego programu.

Warunkiem uzyskania wsparcia ze środków unijnych *PROW 2007–2013*, działanie *Odnowa i rozwój wsi* było stworzenie **Planu odnowy miejscowości**, który z założenia miał być zgodny ze strategią rozwoju gminy oraz innymi dokumentami strategicznymi. Dokument ten był konieczny do ubiegania się o środki w ramach *Osi 3 PROW 2007–2013*, która zakładała m.in. wspieranie działań mających wpływać na poprawę jakości życia na obszarach wiejskich, poprzez

Doświadczenia okresu programowania 2007–2013 wskazują, że wiele z planów odnowy miejscowości było przygotowanych przez gminy wyłącznie w celu pozyskania środków wsparcia unijnego i nie spełniało standardów dla tego dokumentu strategicznego. Plany odnowy miejscowości stawały się często instrumentem pozyskania środków finansowych, a ich strategiczny charakter był tylko deklaracyjny: formułowanie planu odbywało się bez niezbędnej konsultacji z lokalną społecznością. Niestety w wielu dotychczas powstających dokumentach opisu i analizy uwarunkowań kulturowych miejscowości albo nie było, albo wręcz wskazywano, że takiego dziedzictwa w gminie i miejscowości nie ma. Praktykę taką należy uznać za wysoce niewłaściwą.

zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi. Na podkreślenie zasługuje fakt, że w okresie programowania 2014–2020 będzie można również skorzystać ze środków unijnych na realizację projektów odnowy wsi. Będą one dostępne w *PROW 2014–2020*, w ramach działania *Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich*. Do pozyskania dodatkowych środków i realizacji ważnych dla mieszkańców projektów konieczne jest zapewnienie spójności dokumentów strategicznych przygotowanych przez gminę. Obszar zarządzania dziedzictwem kulturowym powinien być ujmowany spójnie w *Planie odnowy miejscowości*, *Strategii rozwoju gminy* czy opracowanych coraz częściej strategiach promocji turystycznej gminy. Warto zapamiętać, że **zgodnie z wytycznymi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi elementem Planu rozwoju miejscowości powinna być inwentaryzacja zasobów służących odnowie miejscowości, w tym w szczególności dziedzictwa kulturowego**, tj. obiektów zabytkowych, obiektów o wartościach historycznych czy sentymentalnych.

Gminny program rewitalizacji

W październiku 2015 r. została uchwalona, długo postulowana przez środowiska społeczne *Ustawa o rewitalizacji*³⁹, która wprowadza pojęcie Gminnego programu rewitalizacji (Gpr). Sama ustawa definiuje i precyzuje pojęcie rewitalizacji jako procesu *wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzonego w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji* (art. 2. ust. 1.).

Praca nad problemem rewitalizacji rozpoczyna się od diagnozy sytuacji w danej miejscowości. W ramach prowadzonych analiz wyznacza się obszary zdegradowane oraz wyodrębnia z nich wymagające rewitalizacji. Te ostatnie to takie, które cechują się szczególną koncentracją negatywnych zjawisk. Nie będą mogły być wskazane dla większej niż 20% powierzchni i 30% ludności miasta, a ich wyznaczenie będzie oparte na mierzalnych i obiektywnych miernikach degradacji społecznej, gospodarczej, środowiskowej, technicznej i przestrzennie-funkcjonalnej. Dobór mierników będzie indywidualnie zależny od decyzji gminy, natomiast instytucje będące w posiadaniu danych potrzebnych do ich budowy zostały zobowiązane do ich udostępnienia gminie.

Obszar w stanie kryzysowym to również taki o niewystarczającym poziomie uczestnictwa w życiu publicznym i kulturalnym (art 9. ust. 1.).

Gminny program rewitalizacji sporządzany jest właśnie dla obszarów rewitalizacji, przyjmowany w drodze uchwały Rady Gminy, ale nie stanowi aktu prawa miejscowego. Po przyjęciu Gpr gmina zyskuje prawo uchwalenia Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR) (uchwała w tej sprawie stanowi akt prawa miejscowego). W programie rewitalizacji mają znaleźć się

w szczególności: diagnoza obszaru, opis powiązań dokumentu z innymi dokumentami ważnymi dla rozwoju gminy, wizja obszaru po zakończeniu działań, ich szczegółowy opis, ramy finansowe, sposób zarządzania Gpr, monitoring, konieczne zmiany w dotychczasowym planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art. 15. ust. 1.).

Szczególną uwagę w ustawie, w tym w sposobie uchwalania Gpr, poświęca się partycypacji społecznej, w kilku formach, również poprzez powołanie Komitetu Rewitalizacji, co ma zminimalizować możliwość przeprowa-

³⁹ Ustawa z 9 października 2015 r. o rewitalizacji, DzU 2015 poz. 1777.

dzania rewitalizacji bez udziału mieszkańców. Gminny program rewitalizacji jest podstawą do uzyskania środków finansowych na ten cel, pochodzących w głównej mierze z funduszy UE.

W zakresie ochrony zabytków projekt gminnego programu rewitalizacji musi być zaopiniowany przez WKZ (art. 17. ust. 1.).

Należy pamiętać, że dla niektórych gmin korzystniejsze będzie realizowanie rewitalizacji w oparciu o *Lokalny plan rewitalizacji*, przyjęty na podstawie *Ustawy o samorządzie gminnym*. Rewitalizacja bez uchwalenia Gpr nie jest przeszkodą do aplikowania o środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej, gmina w takim przypadku musi opracować program rewitalizacji zgodny z wymaganiami wynikającymi z *Wytocznych w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020*, wydanych przez Ministra Infrastruktury i Rozwoju.

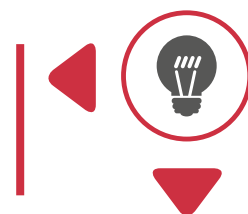
Przygotowanie, koordynowanie i prowadzenie rewitalizacji staje się zadaniem własnym gminy oraz celem publicznym. W trakcie prowadzenia rewitalizacji gmina zyskuje szczególne prawa:

1. po uchwaleniu obszaru rewitalizacyjnego prawo do:
  - pierwokupu przez gminę wszystkich nieruchomości położonych na obszarze rewitalizacyjnym,
  - wprowadzenia zakazu wydawania decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu,
  - uchwalenia dla obszaru rewitalizacji miejscowego planu rewitalizacji, umożliwiającego np. ustalenie ograniczeń dotyczących działalności handlowej lub usługowej.
2. po uchwaleniu Specjalnej Strefy Rewitalizacji (SSR) gmina uzyskuje prawo do:
  - wykwaterowania czasowego, na czas remontu, lokatorów mieszkań komunalnych do lokali zastępczych (z gwarancją ich powrotu po zakończonym remoncie), a także
  - zaspokajanie roszczeń majątkowych odnośnie własności nieruchomości położonych na terenie Strefy objętych przedsięwzięciami rewitalizacyjnymi służącymi realizacji celu publicznego odbywa się poprzez świadczenie pieniężne lub zaproponowanie nieruchomości zamiennej,
  - budownictwo czynszowe staje się celem publicznym gminy,
  - dotowanie remontów budynków prywatnych (także niewpisanych do rejestru zabytków) – do wysokości 50% kosztów remontu.

Ustanowienie Strefy możliwe jest tylko po uchwaleniu gminnego programu rewitalizacji.

Na terenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji gmina może udzielić właścicielom lub użytkownikom wiecznym dotacji do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich i prac restauratorskich przy nieruchomościach niewpisanych do rejestru zabytków, a więc również tych, które są ujęte w GEZ, bądź też objęte wpisem obszarowym.

Ustawa przewidziała procedurę (Art. 52.), w której dotychczasowe lokalne programy rewitalizacji będą mogły zyskać status Gpr.

Strategia promocji gminy, strategia marki

Gminy mają szansę stać się bardziej konkurencyjne i atrakcyjne poprzez promocję i oferowanie ciekawych produktów (np. poprzez wypromowanie marki). Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do promocji swojego regionu jest kluczowym elementem strategii promocji wielu JST. Uwzględnienie lokalnego dziedzictwa kulturowego podczas tworzenia strategii promocji gminy sprawia, że budujemy przewagę konkurencyjną przyciągającą nie tylko turystów, ale również inwestorów. Poniżej przedstawiony został przykładowy zapis zaczerpnięty z uchwalonego programu promocji marki JST w obszarze kultury.

Strategia marki Narol – z uwzględnieniem zasobów kulturowych gminy

Na terenie Narola (gmina miejsko-wiejska na Roztoczu Wschodnim, w woj. podkarpackim) znajduje się wiele obiektów o wartości kulturowej i zabytkowej. Na tle pięknego krajobrazu przyrodniczego najbardziej wyróżnia się charakterystyczne budownictwo drewniane. Liczne cerkwie budują nadzwyczajny klimat miejsca. Do najciekawszych zabytków Narola zalicza się Pałac Łosiów wraz z parkiem i ogrodem. W *Strategii marki Narol* opisano plan działań wykorzystujących zasoby dziedzictwa kulturowego w celu promocji gminy i mieszkańców. Określono również zadania organizacji współpracujących w obszarze wykorzystania dziedzictwa kulturowego z gminą: Lokalna Organizacja Turystyczna „Roztocze”, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Serce Roztocza”, Gminny Ośrodek Kultury, Związek Gmin Ziemi Lubaczowskiej, parafie w Narolu, Lipsku, Hucie Różanieckiej, Płazowie oraz Fundacja Pro Academia Narolense. W *Strategii* zaproponowano pozycjonowanie marki gminy – Narol ma być miejscem spotkań ludzi, których łączy pewna wrażliwość muzyczna.

Program współpracy z organizacjami pozarządowymi

Program współpracy z organizacjami pozarządowymi ma za zadanie określić warunki i tematy wzajemnej współpracy gminy z trzecim sektorem działającym na jej terenie. *Ustawa o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie* – w wyniku zmian wprowadzonych nowelizacją z 22 stycznia 2010 r. (DzU 2003 Nr 96 poz. 873.) – pozwala obecnie na przygotowywanie zarówno rocznych, jak i wieloletnich programów współpracy. Jednak o ile uchwalenie programu rocznego jest obowiązkowe, o tyle przyjmowanie programów wieloletnich pozostaje fakultatywne. Ustawodawca wskazuje 33 sfery zadań publicznych realizowanych przez organizacje pozarządowe. Jest to katalog zamknięty obejmujący również zadania w obszarze podtrzymywania i upowszechniania tradycji narodowej, pielęgnowania polskości oraz rozwoju świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej, a także kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. Zatem w takim zakresie związanym z dziedzictwem gmina może współpracować z organizacjami pozarządowymi. Program powinien wskazywać te spośród wymienionych powyżej obszarów, które w wymiarze lokalnym będą przedmiotem współpracy, oraz odwoływać się i nawiązywać także do innych dokumentów o charakterze planistycznym i strategicznym obowiązujących w gminie.

Program edukacji kulturalnej

Edukacja kulturalna jest pojęciem interdyscyplinarnym. Zawiera w sobie zarówno wiedzę z dziedziny pedagogiki, wychowania, jak i edukacji oraz kultury. Główne cele *Programu edukacji kulturalnej* to przekazanie mieszkańcom wiedzy na temat ich dziedzictwa kulturowego oraz zachęcenie ich do uczestnictwa we współczesnym życiu kulturalnym, zaangażowanie w procesy upowszechniania kultury, kształcenie wartości moralnych i obywatelskich, przygotowanie do krytycznego korzystania z masowych środków przekazu oraz kształcenie interkulturalne i wielokulturalne. Wzrost świadomości i uczestnictwa mieszkańców w kulturze może bezpośrednio przełożyć się na korzyści dla całej gminy. Podstawą prawną do utworzenia programu jest *Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (art. 13.). Programy te nie są obowiązkowe i przyjmowane są najczęściej w dużych miastach, choć coraz częściej tworzone są również w mniejszych miejscowościach i gminach. Program określa zadania na kilka lat. Powiązany jest przeważnie ze strategią rozwoju miasta lub gminy. W planie określone są zadania, jakie stawia przed sobą gmina w celu podniesienia kompetencji kulturowych mieszkańców, zwiększenia ich uczestnictwa w życiu kulturalnym oraz zwiększenia roli kultury w procesie edukacji. Jego przygotowanie najczęściej powierzane jest przez organy gminy gminnym ośrodkom kultury, a realizacja – placówkom oświatowym – szkołom, czy przedszkolom, przy wsparciu instytucji kultury (domy kultury) oraz JST.

Cele rozwoju a cele zarządzania dziedzictwem

Spośród zaprezentowanych modeli ujęcia problematyki zarządzania dziedzictwem w programowaniu rozwoju (i szerzej zarządzaniu rozwojem lokalnym) gmina powinna wybrać ten, który jest dla niej optymalny i dostosowany do lokalnych uwarunkowań. Zanim, w niniejszym poradniku, przejdziemy do analiz związanych z budowaniem celów strategii i charakterystyki miejsca, jakie w nich zajmuje zarządzanie dziedzictwem, warto zastanowić się nad tym, od jakich czynników powinno się uzależnić wybór modelu zarządzania dziedzictwem.

Zaprezentowany zestaw działań nie jest jedyny możliwy – to przykład, jak można określić model zarządzania dziedzictwem, który będzie powiązany z zasobami dziedzictwa i możliwościami rozwojowymi oraz ambicjami gminy.

Jak wybrać model i ścieżkę budowania celów

W grupie liderów lokalnych (formalnych i nieformalnych) należy odpowiedzieć na następujące pytania:

**Krok
1**

1. Co składa się na lokalne dziedzictwo i jaki jest jego charakter?
  - dziedzictwo o jedynie lokalnym znaczeniu – np. kilka obiektów wpisanych do rejestru zabytków, bez unikatowych wartości o charakterze ponadlokalnym,
  - specyficzne dziedzictwo niematerialne związane z silnie zakorzenionymi zwyczajami (o charakterze ponadlokalnym i rozpoznawalne w skali regionu) oraz dziedzictwo materialne związane z pozostałościami (ruinami) obiektów zabytkowych (np. zamek, pałac),

Należy zwrócić uwagę, iż posiadanie obiektu wpisanego na *listę światowego dziedzictwa UNESCO* nie stanowi jeszcze automatycznego wskazania do opracowania strategii zarządzania dziedzictwem dla JST, gdyż zgodnie z wytycznymi UNESCO obiekt taki powinien posiadać opracowany plan zarządzania dziedzictwem kulturowym (lub inne narzędzie zarządzania). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*, World Heritage Centre, 2008.

- specyficzne dziedzictwo niematerialne związane z silnie zakorzenionymi zwyczajami (o charakterze ponadlokalnym i rozpoznawalne w skali Polski) oraz dziedzictwo przemysłowe (dotychczas bez pomysłu na zagospodarowanie) i unikatowy obiekt wpisany na *listę światowego dziedzictwa UNESCO*,
- .....

2. Jaki stosunek do dziedzictwa ma społeczność lokalna?
  - dziedzictwo nie jest traktowane jako najważniejszy czynnik rozwojowy, do tej pory nie było uwzględniane w lokalnej polityce rozwoju,
  - dziedzictwo buduje tożsamość lokalną i w przyszłości może stać się źródłem dochodów dla społeczności lokalnej,
  - dziedzictwo stanowi ważne źródło dochodów lokalnych, choć społeczność słabo się z nim identyfikuje i nie podejmuje działań związanych z jego poznawaniem i propagowaniem,
  - wokół dziedzictwa skupia się aktywność społeczna, a inicjatywy podejmowane w tym zakresie zwiększają możliwości rozwoju lokalnego, w tym pozyskiwania dochodów przez mieszkańców,
  - .....
3. Jakie dotychczasowe doświadczenia związane z zarządzaniem dziedzictwem posiada Państwa gmina?
  - dziedzictwo było częścią strategii rozwoju turystyki,
  - dziedzictwo, tak jak i inne czynniki rozwojowe, było elementem strategii rozwoju (społeczno-gospodarczego),
  - nasza JST do tej pory nie ujmowała dziedzictwa w dokumentach strategicznych,
  - nasza JST miała specjalny program/strategię zarządzania dziedzictwem,
  - .....
4. Ile osób (i/lub podmiotów) odpowiada w Państwa gminie za zarządzanie rozwojem, w tym dziedzictwem?
  - jedna, która odpowiada za wdrażanie strategii rozwoju (np. pełnomocnik ds. strategii, Wójt/Burmistrz),
  - za zarządzanie rozwojem odpowiada Wójt/Burmistrz i Rada Gminy, a zadania związane z dziedzictwem przypisane są do obowiązków osoby odpowiadającej za planowanie przestrzenne,
  - za zarządzanie rozwojem, w tym dziedzictwem, odpowiada Wydział Promocji,
  - .....

⁴⁰ Podano przykładowe pytania, warto je jednak dostosować do specyfiki lokalnej.

Należy przejrzeć/przedyskutować odpowiedzi na tak sformułowane pytania, a także sprawdzić, czy liderzy mają podobne zdanie na ten temat (może się bowiem zdarzyć, że inny punkt widzenia będą reprezentować liderzy formalni, np. Wójt/Burmistrz, a inni liderzy nieformalni, np. twórcy ludowi, lokalni przedsiębiorcy, NGO). Ten etap powinien się zakończyć przyjęciem wspólnego stanowiska dotyczącego wagi dziedzictwa w procesach rozwojowych i podejścia do zarządzania dziedzictwem.

Przykładowe możliwe stanowiska:

1. Dziedzictwo jest dla naszej gminy istotne, ale do tej pory nie uwzględniliśmy go w procesach rozwojowych. Pora to zmienić!
2. Nasza gmina posiada bogate dziedzictwo materialne i niematerialne. Wiemy, że jest to jeden z filarów rozwoju. Do tej pory zarządzaliśmy dziedzictwem w ramach ogólnych procesów zarządzania rozwojem. Pora jednak zbudować strategię zarządzania dziedzictwem, gdyż uważamy, że to przełoży się na wzmocnienie kapitału społecznego (tożsamości lokalnej) oraz stanie się czynnikiem (aktywem) rozwojowym,
3. Dziedzictwo nie było do tej pory obecne w polityce rozwoju gminy i nie mamy pomysłu, jak je wykorzystać (nie odnotowujemy także aktywności społecznej w tym zakresie),
4. W naszej gminie jest wiele obiektów dziedzictwa materialnego (pozostałości kultur i religii, które w poprzednich wiekach zamieszkiwały te tereny), ale dziedzictwo niematerialne jest bardzo zróżnicowane i słabo powiązane z historią i zabytkami terytorium (zaszłości historyczne). Dziedzictwo daje szansę budowania tożsamości lokalnej, pora to wykorzystać w procesach zarządzania rozwojem.

Wybranie jednej z trzech ścieżek ujęcia zarządzania dziedzictwem.

Ścieżka 1.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, nie wydzielając jednak specjalnej części celów (szczególnie poziomu strategicznego⁴¹) związanych z dziedzictwem. **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 3**

Ścieżka 2.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, wydzielając cel (lub cele) strategiczny związany z dziedzictwem. **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 1 i 4**

Ścieżka 3.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach strategii zarządzania dziedzictwem (opracowujemy oddzielny dokument zarządzania). **PROPOZYCJA ZASTOSOWANIA DLA STANOWISKA 2**

Konsekwentne (wynikające z kroku 3.) budowanie celów zarządzania dziedzictwem.

⁴¹ Są to najważniejsze cele w całej strategii, to one świadczą o przyznaniu przez opracowujących dokument wagi (ważności) danym procesom i czynnikom w rozwoju lokalnym.

Wyznaczanie celów rozwoju – ogólne zasady

W rozdziale II.2. zaprezentowano metody oceny potencjału rozwojowego, w tym sposoby ujęcia dziedzictwa w diagnozie (analizie strategicznej). Wykorzystując metody takie jak: SWOT, SWOT/TOWNS, SWOT zintegrowany oraz drzewo problemów, otrzymujemy uporządkowane czynniki rozwojowe (porównaj rozdziały II.2. i II.3.).

Kolejnym etapem jest wyznaczenie celów, w tym celów zarządzania dziedzictwem, odnoszących się do ustaleń analizy strategicznej. Cele stanowią zapis planowanych działań, które mają doprowadzić do realizacji wizji rozwoju. W poradnikach dotyczących zarządzania rozwojem lokalnym zwraca się uwagę, że: celów nie powinno być zbyt dużo, powinny być one uporządkowane oraz niesprzeczne wewnętrznie (zapisy w dokumencie nie mogą być sprzeczne). Nie ma jednej hierarchii celów, która wynikałaby z uwarunkowań formalnych. Przyjmuje się (i tak wynika z analizy dokumentów strategicznych opracowanych dla JST, szczególnie regionalnych), iż układ hierarchiczny celów strategii powinien być następujący:

- wizja,
- cel główny/nadrzędny,
- cele strategiczne,
- cele operacyjne,
- ewentualnie działania, choć wiążą się już z operacyjnym charakterem strategii (czyli jej wdrażaniem), nie zawsze są obecne w dokumencie. Jeśli już w strategii pojawiają się cele niższego rzędu niż operacyjne, są to raczej kierunki działań lub przykładowe działania.

Poprawne formułowanie i zapisywanie celów w strategii umożliwia w przyszłości odpowiedź na pytanie, czy są one realizowane. Jednym ze sposobów sprawdzenia, ocenienia, czy zaproponowane w naszej strategii cele zbudowane są poprawnie, jest filtr SMART⁴².

Filtr SMART

Pozwala on ocenić zaproponowane cele pod względem:

- precyzji – zapis celu powinien być przez wszystkich aktorów rozwoju (interesariuszy) rozumiany w ten sam sposób,
- możliwości pomiaru jego realizacji, czyli monitorowania (jest to niezmiernie ważne w kontekście monitorowania całej strategii),
- akceptowalności – zgody na realizację określonych celów (jest to istotne także w kontekście współpracy pomiędzy interesariuszami),
- realizmu – cele mogą być wizjonerskie, ale powinny być wyjaśnione, osadzone w realiach konkretnej gminy,
- określenia czasu realizacji – strategia jest dokumentem długofalowym, stąd potrzeba określenia czasu realizacji poszczególnych celów, a także ich następstwa czasowego, co sprawia, że projekty realizowane są spójnie (nie dochodzi wówczas do takich sytuacji, że powstaje most, a droga dojazdowa do niego za dwa lata).

⁴² Jest to akronim od angielskich słów: *specific* (precyzyjny), *measurable* (mierzalny), *accepted* (akceptowany), *realistic* (realistyczny) oraz *time-dependent* (określony w czasie).

Trzy ścieżki a cele zarządzania dziedzictwem

Rozpoczynając prace nad wyznaczeniem celów strategii, bez względu na wybraną ścieżkę ujęcia dziedzictwa, należy pamiętać, że cele powinny odpowiadać na wyzwania wskazane w diagnozie strategicznej. To z niej wiemy, co jest naszą siłą, a co słabością. Gdzie w otoczeniu JST pojawiają się szanse (szczególnie te, które potrafimy wykorzystać), a co stanowi zagrożenie i może osłabiać pozytywy naszej JST. Wreszcie, biorąc pod uwagę tematykę poradnika, z diagnozy strategicznej wynika ocena potencjału dziedzictwa jako czynnika rozwoju (porównaj rozdział II.2.).

Ścieżka 1.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, nie dedykując (nie wydzielając) celów (strategicznym) związanych z dziedzictwem. W części analizy strategicznej nie wydzielamy obszaru dziedzictwo (lub kultura) – porównaj dobry przykład: *Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020* – dlatego też cele zapisywane w strategii zawierają problematykę zarządzania dziedzictwem, ale bez ich wydzielenia na poziomie strategicznym.

Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020

W ramach opracowanej w 2014 roku *Strategii rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020* jeden z celów operacyjnych dotyczy dziedzictwa: *Inicjowanie i koordynowanie współpracy w zakresie dziedzictwa kulturowego*. W ramach tego celu operacyjnego zaproponowano następujące kierunki działań:

- koordynowanie imprez związanych z poznawaniem i promowaniem dziedzictwa kulturowego (zakłada się prowadzenie wspólnego powiatowego kalendarza takich imprez oraz wspólną informację i promocję),
- współorganizowanie (z gminami, organizacjami społecznymi) imprez cyklicznych promujących kulturę, folklor, historię (np. Wesele Kołbielskie, Noc Muzeów, Powiatowy Festiwal Kultury),
- współpraca z gminami na rzecz opracowania i wdrażania lokalnych standardów urbanistycznych, promujących tradycyjne budownictwo,
- współpraca z jst, organizacjami pozarządowymi (w tym LGD) na rzecz powołania skansenu i/lub parku kulturowego, w tym kultury kołbielskiej, jako najbardziej rozpoznawalnej z tego obszaru,
- odtwarzanie lub tworzenie nowych ścieżek rowerowych, spacerowych szlaków turystycznych, na bazie atrakcyjnych miejsc krajobrazowych i historycznych

Źródło: *Strategia rozwoju powiatu otwockiego na lata 2014–2020*, Otwock 2014, s.43., 45–46.

Ścieżka 2.

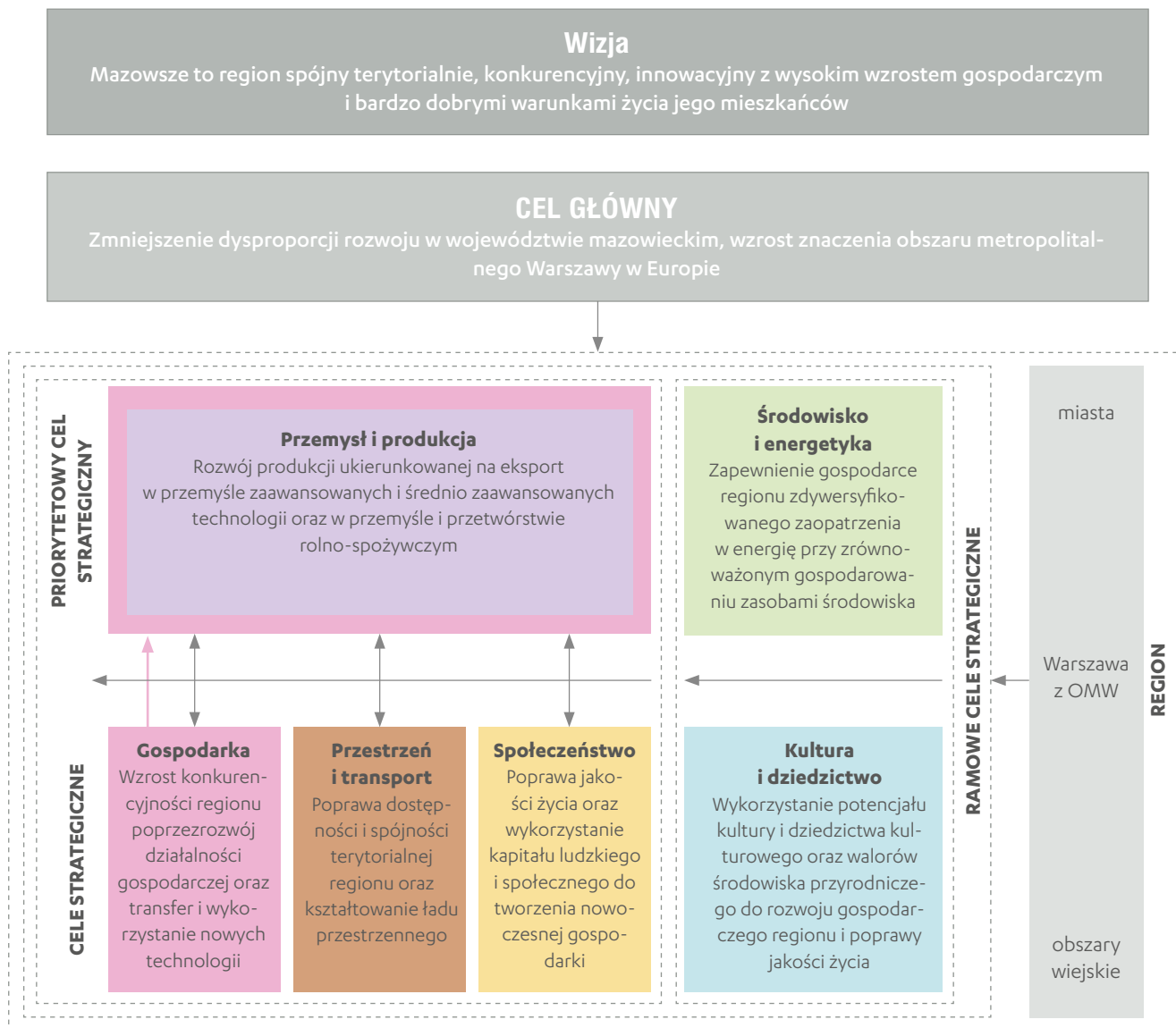
Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, wydzielając cele (najczęściej jeden cel) strategiczne związane z dziedzictwem.

Przykładem takiego podejścia może być przyjęta przez Zarząd Województwa w 2013 r. *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku*.

Jeśli w diagnozie strategicznej nie wydzielono obszaru dziedzictwo (i/lub kultura), a nasza JST chce budować strategię zarządzania dziedzictwem na podstawie ścieżki 2., może w tym procesie wykorzystać, jako pomocniczy element, drzewo problemów (porównaj rozdział II.3.). Formułując cele (lub budując drzewo celów) dotyczące dziedzictwa, odpowiadamy bowiem na problemy zidentyfikowane w drzewie problemów. Na przykład cel główny dotyczący dziedzictwa będzie odpowiedzią na problem główny wskazany w drzewie problemów (i analogicznie cele niższego rzędu).

Innowacyjne Mazowsze. W dokumencie przeprowadzono analizę strategiczną dla sześciu kluczowych obszarów strategicznych, a jednym z nich jest kultura i dziedzictwo. Analogicznie jak diagnozę zbudowano układ celów strategii (zobacz Schemat 7.).

Schemat 7. Układ celów w strategii rozwoju Mazowsza

Źródło: Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. *Innowacyjne Mazowsze*, s. 2.

Ścieżka 3.

Zarządzamy dziedzictwem w ramach strategii zarządzania dziedzictwem (budujemy oddzielny dokument zarządzania). Cały proces budowania strategii, w tym formułowania celów, nastawiony jest na dziedzictwo. W ramach tej ścieżki już w diagnozie strategicznej dla JST skupiamy się na elementach dziedzictwa, tzn. wykonujemy analizę SWOT dla obszaru dziedzictwo (pomijając inne obszary rozwojowe) i/lub budujemy drzewo problemów związane z obszarem dziedzictwa. Pomocne w budowaniu tej strategii może być szczególnie wykonanie drzewa problemów, gdyż określamy w nim problem kluczowy (w tym wypadku problem kluczowy dla obszaru strategicznego dziedzictwo), jego przyczyny i skutki (porównaj rozdział II.3.). Otrzymane w ten sposób ciągi przyczynowo-skutkowe stają się podstawą budowania celów (zobacz Schemat 8.).

Schemat 8. Uproszczony schemat budowy drzewa celów na podstawie drzewa problemów

Skutki problemów (A, B, C.....) <i>Niezadbane obiekty dziedzictwa materialnego</i> <i>Niska atrakcyjność dla rozwoju turystyki</i>	→	Oddziaływanie (jest to efekt realizacji strategii) <i>Wspólne (w ramach partnerstwa) rozwiązywanie problemów rozwojowych (nie tylko tych związanych z dziedzictwem)</i>
Problem kluczowy Przykładowe sformułowanie: <i>Niewystarczająca współpraca Urzędu i innych organizacji w zakresie dziedzictwa</i>	→	Cel główny (strategiczny) Przykładowy cel: Inicjowanie współpracy w zakresie dziedzictwa
Przyczyny problemu kluczowego i ich wzajemne relacje Problem A – Nieuporządkowany system planowania przestrzennego, w tym brak określonych kierunków polityki przestrzennej, Problem B – Brak koordynacji działań związanych z dziedzictwem podejmowanych przez organizacje społeczne (powielanie działań, zbytek skupienie się na szczegółach, niewielka promocja), Problem C – niskie zaufanie społeczne do władz JST	→	Cele niższego rzędu (operacyjne, kierunki działań) Cel operacyjny A. Uporządkowanie lokalnej polityki przestrzennej (możliwe działania: aktualizacja studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, określenie pożądanych pasm aktywności gospodarczej, w tym związanej z dziedzictwem) Cel operacyjny B. Koordynowanie (np. przez Urząd Gminy lub instytucje kultury) działań związanych z dziedzictwem (możliwe działania: uzgadnianie i prowadzenie wspólnego kalendarza imprez, wspólne (w tym także na większą skalę) działania promocyjne) Cel operacyjny C. Budowanie zaufania społecznego (możliwe działania: wdrożenie partycypacyjnego podejmowania decyzji, utworzenie Młodzieżowej Rady Gminy, Gminnej Rady Seniorów) .....

Praktycznym przykładem budowania dokumentu zarządzania dziedzictwem może być *Strategia zarządzania dziedzictwem kulturowym miasta Lublin 2014–2020* (dokument dostępny na stronie www.lublin.eu, zakładka: *Dokumenty/ Kultura i różnorodność kulturowa*).

Monitoring

Jak wspomniano w części rozdziału dotyczącej poprawności budowania celów, jednym z istotnych warunków, jakie przyjęte do realizacji cele powinny spełniać, jest ich mierzalność. Pomiar realizacji celów opiera się o wskaźniki, przyjęte w dokumentach strategicznych.

System monitoringu to niezmiernie istotny element całego procesu zarządzania rozwojem. Od wyników monitoringu, jego poprawności i precyzji zależą bowiem informacje, które zasilają cały system zarządzania, w tym konieczność aktualizacji, korekty, a nade wszystko pozwalają ocenić realizację celów. Dlatego też wskaźniki warto dokładnie przeanalizować już na etapie ich projekcji. Monitoring należy jednak wyraźnie oddzielić od ewaluacji (zobacz rozdział III.5.).

O czym warto pamiętać, przygotowując zestaw wskaźników do pomiaru celów:

- na poziomie celów zapisanych w dokumentach strategicznych do pomiaru powinno się stosować wskaźniki rezultatu, a dla programów także wskaźniki produktu – wskaźniki powinny być tak dobrane, żeby oddawały istotę celu. Powinny także zmieniać wartość w wyniku realizacji celu.

Wskaźniki rezultatu, czyli takie, które odzwierciedlają zamierzone efekty, inaczej zmiany w określonej dziedzinie⁴³, np. cel: wzrost atrakcyjności turystycznej – może być mierzony z wykorzystaniem następujących przykładowych wskaźników: liczba turystów odwiedzających rocznie daną gminę, liczba udzielonych noclegów na terenie gminy itp.

Wskaźniki produktu, czyli konkretne dobra i usługi powstałe w wyniku realizacji celów, np. liczba odnowionych zabytków, liczba punktów gastronomicznych, w których serwowane są regionalne potrawy, liczba nowo powstałych miejsc noclegowych, długość szlaków turystycznych związanych z dziedzictwem materialnym itp.

- wskaźniki powinny być metodologicznie poprawne i wiarygodne statystycznie,
- warto określić wartość bazową wskaźnika i docelową (lub przynajmniej pożądaną tendencję zmian) – wskaźniki powinny mieć wartość użyteczną, a zatem nie powinno ich być zbyt wiele: można dokonać hierarchizacji wskaźników i określić wskaźniki kluczowe i pomocnicze. Co ważne, wskaźniki kluczowe powinny być bezwzględnie cyklicznie określane, dlatego warto zadbać o to, by w tej grupie znalazły się takie wskaźniki, które są możliwe do pozyskania, a ponadto dają możliwości porównania (są to wskaźniki, które można wygenerować np. ze statystyki publicznej także dla regionów czy powiatów).

⁴³ Stosując wskaźniki rezultatu, często mamy do czynienia z dylematem, na ile rezultat jest wynikiem tylko realizacji zapisanego celu, a na ile wpływają na niego także czynniki zewnętrzne, np. w omawianym przykładzie czy wzrost atrakcyjności turystycznej uzależniony był tylko od działań gminy, czy wynikał z ogólnego trendu (mody) na turystykę w danym regionie. Oddzielenie czynników zewnętrznych jest trudne, ale możliwe i dlatego warto oprócz monitoringu wykonywać także ewaluacje (zarówno: *ex-ante*, *on-going*, jak i *ex-post*).

Tabela 15. Przykład ze Strategii rozwoju województwa mazowieckiego

WSKAŹNIK RAMOWEGO CELU STRATEGICZNEGO					
Wykorzystanie potencjału kultury i dziedzictwa kulturowego oraz walorów środowiska przyrodniczego do rozwoju gospodarczego regionu i poprawy jakości życia					
Wskaźnik	Jednostka miary	Wartość bazowa – 2011	Trend	Wartość docelowa	Źródło danych
Liczba widzów i słuchaczy teatrów i instytucji kultury oraz zwiedzających muzeów na 1000 mieszkańców	osoby	2219	↑	2600	BDL*
Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania w ciągu roku	%	39,5	↑	45,0	BDL

* Bank Danych Lokalnych

Źródło: Strategia rozwoju województwa mazowieckiego do 2030 roku. Innowacyjne Mazowsze, MBPR, Warszawa 2013, s. 82

Jak wpisać system monitoringu w trzy ścieżki zarządzania dziedzictwem?

Tabela 16. Przykład ze Strategii rozwoju województwa mazowieckiego

Ścieżka ⁴⁴	Cele zarządzania dziedzictwem	System monitorowania
Ścieżka 1. Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego	Cele związane z dziedzictwem pojawiają się kontekstowo w różnej problematyce strategicznej	Brak systemu wskaźników dedykowanych wyłącznie dziedzictwu. Mogą pojawiać się np. wskaźniki związane z turystyką czy kapitałem społecznym, które odnoszą się w jakimś stopniu do dziedzictwa
Ścieżka 2. Zarządzamy dziedzictwem w ramach ogólnej strategii rozwoju społeczno-gospodarczego, ale wydzielamy cel (lub cele) strategiczne związane z dziedzictwem	Najczęściej wydzielamy jeden cel strategiczny i przypisane do niego cele operacyjne związane z dziedzictwem	Każdy cel strategiczny powinien być opomiarowany, dlatego też dziedzictwo ma zestaw wskaźników (dla celu strategicznego i celów operacyjnych) odnoszący się tylko do tej dziedziny
Ścieżka 3. Budujemy strategię zarządzania dziedzictwem	Wszystkie cele zapisane w strategii odnoszą się do problematyki dziedzictwa	Wskaźniki odnoszą się tylko do zarządzania dziedzictwem (tworzymy system monitorowania obejmujący tylko tę dziedzinę)

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus

⁴⁴ Numery, nazwy ścieżek zgodne z częścią rozdziału *Trzy ścieżki a cele zarządzania dziedzictwem*

Wskaźniki, które będą używane do monitorowania, można podzielić w różny sposób (tu zaprezentowane są wybrane podziały):

Ze względu na rodzaj wykorzystywanych danych – wskaźniki finansowe i rzeczowe

Wskaźniki finansowe – odzwierciedlają wysokość nakładów przeznaczonych na realizację celów
Przykłady wskaźników: wysokość środków (w tys. zł) z budżetu gminy przeznaczana na remonty obiektów zabytkowych, środki ogółem (z podziałem na źródła finansowania) przeznaczane na remonty obiektów zabytkowych.

Wskaźniki rzeczowe – efekty działań

Przykłady wskaźników: liczba obiektów zabytkowych na terenie gminy wpisanych do rejestru, liczba imprez organizowanych na terenie gminy promujących dziedzictwo kulinarne, długość (w km) wybudowanej trasy rowerowej. Co istotne, powiązanie wskaźników finansowych i rzeczowych pozwala na obliczenie kosztów jednostkowych (np. ile kosztuje wybudowanie 1 km trasy rowerowej, którą turyści dojadą do zabytkowego obiektu).

Wskaźniki ilościowe i jakościowe

Wskaźniki ilościowe to te, które są policzalne, wyrażane albo w postaci bezwzględnej, albo względnej (%). W systemach monitorowania są zalecane – zmiany ich wartości pozwalają bowiem precyzyjnie określić, czy dany cel jest realizowany.

Przykłady wskaźników: liczba obiektów zabytkowych (wpisanych do rejestru) na terenie gminy, odsetek (%) obiektów dziedzictwa materialnego gminy wpisanych do rejestru.

Wskaźniki jakościowe, czyli opisowe. Pozyskanie wskaźników jakościowych jest trudne, czasochłonne, wymaga często pracy ekspertów (wskaźniki te zawierają elementy subiektywnej oceny). Warto jednak stosować je np. w ocenie krajobrazu kulturowego, wdrażanie przyjętej ostatnio ustawy krajobrazowej da z pewnością lepsze podstawy metodologiczne i źródła danych do takich ocen (np. z audytu krajobrazowego).

Przykłady wskaźników: unikatowość krajobrazu kulturowego, unikatowość obiektu dziedzictwa materialnego. W przypadku tak sformułowanego wskaźnika warto podać, jakie przyjmujemy kryterium unikatowości np. unikatowy, wyjątkowy w skali kraju, regionu, gminy.

Z kim współpracować?

Odpowiedź na to pytanie zależy od przyjętego w gminie modelu programowania rozwoju, w tym zarządzania dziedzictwem oraz metodologii budowania dokumentów programowania. Do współpracy w ramach procesu programowania powinno się angażować wszystkich interesariuszy.

Warto zwrócić uwagę na nowe podejście do procesów zarządzania rozwojem, nie tylko w granicach administracyjnych gmin, lecz także na obszarach funkcjonalnych (OF), które opiera się na współpracy i tworzeniu zintegrowanych strategii rozwoju.

Obszar funkcjonalny to inaczej terytorium, czyli zwarty układ przestrzenny kilku lub kilkunastu gmin. Co istotne, OF mają wspólne uwarunkowania rozwojowe, a tym samym wspólne przewidywane cele do realizacji. To nowe, zintegrowane podejście zakłada więc współpracę ponadgminną administracji publicznej, organizacji pozarządowych, sektora prywatnego nie na terenie wydzielonym administracyjnie, ale przestrzennie i funkcjonalnie. Często uzupełnieniem odrębności przestrzennej i funkcjonalnej (obok najpopularniejszych powiązań, tj. komunikacyjnych i infrastrukturalnych) jest dziedzictwo, tak materialne, jak i niematerialne (będące jedną ze składowych kapitału terytorialnego). Tak podejmowane wspólne działanie na rzecz rozwoju OF ma kluczowe znaczenie także w pozyskiwaniu środków zewnętrznych.

Strategie rozwoju dla OF mogą zawierać także cele związane z dziedzictwem, przykładem dokumentu, który dotyczy możliwości wykorzystania dziedzictwa dla rozwoju lokalnego, jest np. *Strategia rozwoju Wielkie Jeziora Mazurskie 2020* (dokument uchwalony w maju 2015 r. dostępny na stronie: bip.gmmragowo.warmia.mazury.pl, w zakładce: Strategie, plan rozwoju).

Jako przykłady działań w celu strategicznym konkurencyjna gospodarka zapisano:

- rewitalizację centrów miast i wsi oraz obszarów istotnych dla dziedzictwa kulturowego i atrakcyjnych turystycznie,
- dbałość o estetykę krajobrazu.

Jednym z projektów kluczowych zapisanych w *Strategii WJM* jest projekt: *Mazury – nie tylko cud natury – program rozwoju gospodarczego obszaru w oparciu o stworzenie oferty parków tematycznych*.

Dziemianowicz W., Szmigiel-Rawska K., Nowicka P., Dąbrowska A., *Planowanie strategiczne. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Góral A., *Dziedzictwo kulturowe jako zasób wspólny. Rola współpracy między interesariuszami w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym*, „Zarządzanie w kulturze” 2014, nr 15, z. 3, s. 277–286.

Kończak P., Wielgus P., *Przepis na rewitalizację*, Fundacja dla Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2015.

Kot. T., Weremium A., *Wskaźniki w zarządzaniu strategicznym. Poradnik dla pracowników administracji publicznej*, MRR, Warszawa 2012.

Kudłacz T., *Programowanie rozwoju regionalnego i lokalnego*, [w:] Strzelecki Z. (red. nauk), *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

Legutko-Kobus P., *Partycypacja w kreowaniu polityk publicznych*, [w:] Strzelecki Z., *Wybrane regionalne i lokalne polityki publiczne w Polsce. 10 lat doświadczeń w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*, MliR, Warszawa 2015.

Legutko-Kobus P., *Programowanie rozwoju lokalnego w gminach wiejskich w kontekście pozyskania środków finansowych z Unii Europejskiej*, [w:] Szewczak M., Ganczar M., *Finansowanie zadań administracji publicznej ze środków UE*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.

Legutko-Kobus P., *Programowanie rozwoju zrównoważonego w skali regionalnej i lokalnej – wyzwania w perspektywie nowego okresu programowania 2014-2020 i konferencji Rio+20*, „Studia Iuridica Agraria”, Tom XI, red. tomu, S. Prutis, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2013, s. 75–84.

red. Górniak J., Mazur S. *Zarządzanie strategiczne rozwojem*, MRR, Warszawa 2012, http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/1210/zarzadzanie_strategiczne_rozwojem.pdf

Warto zapamiętać:

- Gmina ma do wyboru wiele różnych sposobów budowania celów zarządzania dziedzictwem (w niniejszym poradniku nazwanych trzema ścieżkami), żaden z nich nie jest uniwersalny.
- Każda gmina, w zależności od zidentyfikowanego zasobu dziedzictwa oraz poziomu kapitału społecznego, powinna wybrać optymalną dla siebie ścieżkę ujęcia celów zarządzania dziedzictwem.
- System monitoringu bazujący na mierzalnych wskaźnikach pozwala na ocenę i aktualizację planów i działań. Usprawnia to pracę i pomaga w osiągnięciu zamierzonych celów gminy.

III.4 Narzędzia stymulujące przedsiębiorczość lokalną i gospodarkę

W rozdziale:

- **Instrumenty wspierania przedsiębiorczości**
- **Przedsiębiorczość społeczna i klastry**
- **Dziedzictwo w rozwoju lokalnej przedsiębiorczości – branże dziedzictwa**
- **Wsparcie gmin dla przedsiębiorczości opartej na dziedzictwie**

Rozwój lokalnej przedsiębiorczości zapewnia wyższą jakość życia, wpływa na kapitał ludzki i społeczny, a także (co istotne) przynosi określone korzyści tak przedsiębiorcom, jak i władzom lokalnym. To właśnie działalność samorządów lokalnych może w istotny sposób wspierać rozwój przedsiębiorczości, szczególnie poprzez kreowanie dobrego klimatu dla przedsiębiorczości (w tym, biorąc pod uwagę tematykę niniejszego poradnika, dla przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem). Co ważne, we współczesnych koncepcjach naukowych, ale także w potocznym rozumieniu, przedsiębiorczość nie jest postrzegana tylko jako prowadzenie działalności gospodarczej (zorientowanej na zysk), ale znacznie szerzej – jako postawa (poszczególnych osób lub organizacji, np. JST) przynosząca zakładane efekty, z wykorzystaniem niestandardowych działań i innowacji.

Narzędzia wspierania przedsiębiorczości

Gminy mają ustawowy obowiązek wspierania działalności gospodarczej, jednak przepisy prawne nie precyzują ani w jakiej formie ma się odbywać owo wspieranie, ani też nie wymieniają katalogu instrumentów (narzędzi), którymi JST mogą się posługiwać. Warto jednak nadmienić, że samorządy gminne mają ich do dyspozycji wiele, wśród nich można wyróżnić: dochodowe (zwolnienia i ulgi podatkowe) oraz wydatkowe (głównie inwestycje, np. w infrastrukturę). Ten bardzo ogólny podział narzędzi wspierania przedsiębiorczości nie jest jedynym funkcjonującym w literaturze i praktyce życia gospodarczego, a w zależności od przyjętego kryterium możemy w różny sposób klasyfikować instrumenty wspierania przedsiębiorczości.

Na potrzeby niniejszego poradnika dokonano kompilacji kilku podejść znanych z literatury przedmiotu, odnosząc się do tych narzędzi, które mogą być z powodzeniem stosowane przez JST do pobudzania przedsiębiorczości, związanej z dziedzictwem (zobacz Tabela 17.).

Gminy, które chcą skutecznie wspierać przedsiębiorczość, dążą do stworzenia dobrego klimatu dla przedsiębiorczości, na który składa się wiele aspektów. Najważniejsze z nich to: stosunek władz do działań przedsiębiorczych, podejście do zamówień publicznych, konsekwentnie realizowana strategia rozwoju, obsługa inwestorów, polityka podatkowa, dostęp do infrastruktury i dostępność komunikacyjna, a także wizerunek (na który składa się też ogólna estetyka miejsca).

Tabela 17. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości

Kategorie instrumentów wspierania przedsiębiorczości	Krótka charakterystyka	Możliwość zastosowania do stymulowania przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem
Instrumenty prawno-administracyjne	<p>Zaliczamy do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> • instrumenty planistyczne (sporządzenie dokumentów lokalnych takich jak: MPZP, SUIKZP, strategii lokalnej, programu rozwoju, programów wsparcia MŚP itp.), • pozwolenia administracyjne, decyzje administracyjne, • ustalanie zasad gospodarowania mie-niem gminy (przepisy dotyczące: najmu, dzierżawy, nabywania i zbywania), • porozumienia, w tym: partnerstwa pu-bliczno-prywatne oraz społeczno-pu-bliczne 	<p>Stymulowanie działań przedsiębiorczych związa-nych z dziedzictwem może się odbywać poprzez:</p> <ul style="list-style-type: none"> • kreowanie przestrzeni przyjaznych twórcom i klasie kreatywnej (zobacz dobry przykład <i>Instrumenty planistyczne</i>), • wyznaczenie stref aktywności gospodarczej ze wskazaniem rodzaju preferowanej działalności (np. rolnictwo związane z tradycyjnymi uprawami), • określenie celów rozwoju i miejsca dziedzictwa w rozwoju gminy, • utrzymanie lub przywracanie ładu przestrzen-nego i krajobrazu kulturowego (park kulturowy, narzędzia ustawy krajobrazowej), • wydawanie zezwoleń np. na prowadzenie tar-gowisk (możliwość wskazania pożądanego wy-glądu targowisk, w tym nawiązania do lokalnych wzorców architektury), • współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi i prywatnymi w zakresie realizacji usług publicz-nych
Instrumenty infrastrukturalne	<p>Zaliczamy do nich:</p> <ul style="list-style-type: none"> • inwestycje drogowe (budowa moderni-zacja dróg, budowa i modernizacja cią-gów pieszych, budowa ścieżek rowero-wych), • inwestycje w rozwój nowoczesnych tech-nologii informacyjnych (w tym Interne-tu), • inwestycje komunalne (rozbudowa sieci wpływających na jakość życia, jak np. sieci gazowe, wodociąg, kanalizacja), • inwestycje w infrastrukturę związaną z ochroną środowiska, np. instalacje OZE, składowiska odpadów itp., • inwestycje mające na celu kompleksowe przygotowanie terenów inwestycyjnych, • inwestycje w infrastrukturę turystyczną i okołoturystyczną 	<p>Instrumenty infrastrukturalne to tzw. twarde wsparcie dla rozwoju przedsiębiorczości. Dostęp-ność komunikacyjna, dostępność do usług komu-nalnych, a coraz częściej także do Internetu, to czynniki budujące przewagi konkurencyjne, rów-nież dla branż dziedzictwa.</p> <p>Szczególne znaczenie mają inwestycje komunalne w obiektach zabytkowych, ale także rozwój infra-struktury drogowej zwiększającej dostępność do obiektów dziedzictwa (np. połączenie siecią ście-żek rowerowych obiektów dziedzictwa z regionu).</p> <p>Przykładem zastosowania instrumentów z tej grupy może być rewitalizacja jakiejś części gmi-ny wraz z rozbudową infrastruktury: komunalnej, drogowej, nowoczesnych technologii i utworze-nie nowej przestrzeni publicznej (z częścią wy-znaczoną do działalności gospodarczej, np. loka-le gastronomiczne), przeznaczonej dla rekreacji i turystyki (zobacz Dobry przykład <i>Instrumenty z zakresu infrastruktury</i>)</p>

Tabela 17. Instrumenty wspierania przedsiębiorczości, cd.

Instrumenty finansowe	<p>Zaliczyć do nich możemy:</p> <ul style="list-style-type: none"> • podatki lokalne (od nieruchomości, od środków transportu, rolny, leśny), • opłaty lokalne (np. opłata skarbową czy opłata targowa), • systemy grantowe i pożyczkowe 	<p>Wspieranie działalności gospodarczej związanej z dziedzictwem (tzw. branża dziedzictwa) poprzez: ulgi, granty, pożyczki, zwolnienia podatkowe, a nawet zaniechanie poboru podatków</p>
Instrumenty miękkiego wsparcia	<p>Jest to duża grupa instrumentów obejmująca:</p> <ul style="list-style-type: none"> • szkolenia, doradztwo (np. we współpracy z ODR, LGD, agencjami rozwoju regionalnego), • organizacyjne wsparcie, np. poprzez centra obsługi inwestorów, • instrumenty promocyjne i informacyjne (portal internetowy, udział gminy w targach promocyjnych itp.), • instrumenty koordynacyjne inicjujące i wspomagające współpracę między instytucjami i organizacjami ważnymi do rozwoju przedsiębiorczości, • udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa 	<p>We wszystkich tych typach instrumentów jest miejsce na wspieranie działalności gospodarczej związanej z dziedzictwem. Podejmowanie tego wsparcia zależy od priorytetów rozwoju, jakie gmina określi w swojej strategii (zobacz dobry przykład <i>Instrumenty promocyjne</i>)</p>

Opracowanie: Paulina Legutko-Kobus, Anna Kozioł

Instrumenty z zakresu infrastruktury

W ramach projektu *Rozbudowa i modernizacja infrastruktury portowej nad jeziorem Ryńskim w Rynie*, nawiązując do historii i znaczenia miasta jako ważnego ośrodka wodnego na Mazurach, zostały wykonane następujące działania infrastrukturalne:

- modernizacja istniejącej przystani statków pasażerskich,
- budowa pomostu stałego przy przystani,
- budowa nowych umocnień brzegu jeziora,
- przebudowa kanału burzowego,
- budowa kanalizacji deszczowej,
- przebudowa sieci gazowej,
- przebudowa sieci teletechnicznej,
- zewnętrzne instalacje elektryczne i oświetlenie terenu.

Powstały w ten sposób teren obejmujący: ryńską Ekomarinę (bezpieczną dla środowiska powstałą w 2012 r.), tereny zielone, ciągi piesze dla turystów i mieszkańców. Inwestycja została zakończona w 2015 r. i przewidziana jest jako poprawa konkurencyjności Rynu na turystycznej mapie Mazur, poprzez połączenie szans, jakie daje rozwój infrastruktury i przynależność do Cittaslow.

Źródło: <http://www.miastoryn.pl/inwestycje/750/infrastruktura-portowa-nad-jeziorem-rynskim/>

Instrumenty planistyczne

Zastosowanie instrumentów planistycznych umożliwia tworzenie przestrzeni dla twórców, np. dla klasy kreatywnej. Dobrym przykładem takich działań jest Art_Inkubator mieszczący się w Fabryce Sztuki w Łodzi i wykorzystanie dziedzictwa poprzemysłowego do rozwoju klasy i sektorów kreatywnych.

Instrumenty promocyjne

Wśród instrumentów miękkiego wsparcia stosuje się często instrumenty promocyjne, które mogą przyjmować formę strategii promocji (strategii marki), a w hasłach promocyjnych odnosić się do dziedzictwa kulturowego – poniżej zestawiono kilka przykładów.

Nazwa gminy	Hasło promocyjne
Bochnia	<i>Miasto soli</i>
Kalisz	<i>Młode duchem najstarsze miasto w Polsce</i>
Narol	<i>Narol – miejsce muzycznych spotkań</i>
Toruń	<i>Gotyk na dotyk</i>
Zamość	<i>Miasto idealne</i>

Źródło: zestawienie na podstawie oficjalnych stron internetowych JST oraz <http://duolook.pl/slogany-i-logo-miast-i-województw-w-polsce/>

Innym instrumentem z tej kategorii są działania informacyjne, które zazwyczaj łączą się z promocją. Ich przykładem może być zamieszczanie na oficjalnych stronach urzędów gmin informacji dotyczących twórców ludowych (wraz z informacją, czym się zajmują oraz z danymi kontaktowymi i galerią zdjęć przy pracy), tak np. jest w witrynie internetowej gminy Myszyniec <http://www.myszyniec.pl/index.php/tworcy-ludowi>

Wspólnie z Regionalnym Centrum Kultury Kurpiowskiej (jednostka organizacyjną gminy) samorząd doprowadził także do powstania Galerii Rękodzieła Ludowego w Myszyńcu (część większego projektu Regionalnego Centrum Kultury Kurpiowskiej w Myszyńcu) – są to dwa pawilony (nawiązujące do architektury kurpiowskiej), w których można obejrzeć i kupić rękodzieło ludowe, ale także wyroby wykonane przez wychowanków Środowiskowego Domu Samopomocy w Myszyńcu.

Przedsiębiorczość społeczna

Przedsiębiorczość, jak wskazano, to nie tylko działalność gospodarcza, ale przede wszystkim postawa i działania, które podejmowane także w niestandardowy sposób mają przynieść określony efekt (np. włączenie społeczne). Jednym z takich działań jest ekonomia społeczna, która oznacza działalność gospodarczą łączącą w sobie cele gospodarcze i społeczne. Podstawą ekonomii społecznej są przedsiębiorstwa społeczne, których specyfikę najlepiej oddaje sformułowanie używane w pracach Yunusa: *bez dywidendy, bez straty*. Domeną ekonomii społecznej jest m.in. realizacja wielu ważnych funkcji wobec wspólnot lokalnych, w tym: aktywizujących, socjalizujących, opiekuńczych, a przede wszystkim walka z szeroko rozumianym wykluczeniem społecznym.

Jak gminy mogą wspierać przedsiębiorczość społeczną?

Gminy mogą samodzielnie, z inną JST lub z organizacjami pozarządowymi założyć podmiot ekonomii społecznej (mogą to być spółdzielnia socjalna, spółka non-profit, zakład aktywności zawodowej – ZAZ, centrum integracji społecznej – CIS).

Ponadto JST mogą wspierać rozwój ekonomii społecznej:

- finansowo – np. poprzez dotacje na działania w obszarze działalności społecznej, zlecenia wykonania lub dostarczenia towarów z wykorzystaniem klauzul społecznych (zgodnie z trybem ustawy *Prawo zamówień publicznych*),
- pozafinansowo – poprzez udostępnienie lokalu, budynku, działki pod działalność (ale niezarobkową). Możliwe jest także bezprzetargowe przekazanie nieruchomości osobom prawnym, które prowadzą działalność m.in. kulturalną lub turystyczną (na cele niezwiązane z działalnością zarobkową), a także organizacjom pożytku publicznego na cel prowadzonej działalności statutowej. Do pozafinansowego wsparcia zalicza się także doradztwo: finansowe, prawne, księgowo, marketingowe oraz usługi z tego zakresu dla spółdzielni socjalnych, które może sfinansować samorząd. Wreszcie, chyba co najważniejsze z punktu widzenia poruszanej w *Poradniku* problematyki, samorządy mogą tworzyć partnerstwa prorozwojowe z podmiotami ekonomii społecznej.

Wśród podmiotów ekonomii społecznej jest wiele takich, których działalność opiera się na dziedzictwie, bądź do niego się odwołuje. Przykładem może być Spółdzielnia socjalna Rybka, która od 2012 r. prowadzi w katowickiej, zabytkowej dzielnicy Giszowiec (ul. Radosna 35) stylową kawiarnię *U Rybki*. Spółdzielnia angażuje się w promowanie regionalnych tradycji i dziedzictwa kulturowego, m.in. organizując wieczorki śląskie pt. „Mówię i godom”. W 2012 r. zdobyła 1. miejsce w konkursie na Najlepsze Przedsiębiorstwo Społeczne Roku, a od tego czasu zawsze była w finale konkursu.

Klasy – możliwość kooperacji w oparciu o dziedzictwo

Klaster najczęściej jest rozumiany jako przestrzenna koncentracja przedsiębiorstw, instytucji i organizacji, które są powiązane wzajemnie siecią relacji o formalnym i nieformalnym charakterze. To, co je łączy, to wspólne cele rozwoju, wspólne działania, wspólne rynki docelowe czy strategia marketingowa (choć należy zauważyć, że w ramach klastra dochodzi i do konkurencji, i do kooperacji). Klasy bywają też nazywane *lokalnym systemem produkcyjnym*. Co istotne, klasy nie są tylko prostą sumą poszczególnych podmiotów, ale strukturą (w której dochodzi do intensywnych przepływów informacji i wiedzy) powstałą w wyniku interakcji i synergii, przestrzenną formą organizacji produkcji zwiększającą elastyczność i konkurencyjność.

Przykładem klasów opartych o dziedzictwo może być Turystyczna Sieć Współpracy – *klaster SUWALSZCZYNA-MAZURY*. Klaster działa na rzecz promowania dziedzictwa kulinarnego Mazur Garbatych i Suwalszczyzny, poprzez Kulinarne Przystanki, czyli miejsca (obiekty gastronomiczne, kwatery agroturystyczne), w których przygotowuje się wedle tradycyjnych receptur: kartacze, babki i kiszki ziemniaczane, soczewiaki, bliny, kołduny. Ponadto z mleka krowiego i koziego wytwarza się sery białe i dojrzewające. Klaster wspiera rozwój oparty nie tylko o dziedzictwo kulinarne, ale także o rękodzieło. Szlak rękodzieła i tradycji pozwala na poznanie twórców ludowych, którzy opowiadają o swojej pasji życiowej i tajemnicach rzemiosła. Klaster zrzesza także organizacje i osoby indywidualne, dzięki którym można odbywać warsztaty zarówno kulinarne, jak i rękodzielnicze.

Możliwości wykorzystania dziedzictwa i tworzenia inicjatyw gospodarczych

Podane powyżej instrumenty wspierania przedsiębiorczości lokalnej mogą być wykorzystywane do wspomagania konkretnych inicjatyw gospodarczych, tworzenia usług i produktów, których inspiracją jest dziedzictwo. Każda inicjatywa gospodarcza zaczyna się od pomysłu i zasobu, na bazie którego pomysłu można rozwijać. Następnie potrzebny jest rynek zbytu, czyli ktoś, kto kupi nasz produkt czy usługę. Ważne, żeby zostać zauważonym, aby produkt był wyjątkowy, aby istniało zapotrzebowanie na niego. Wszystkie te klasyczne elementy przedsiębiorczości działają tak samo w przypadku produktów i usług tworzonych na bazie dziedzictwa kulturowego.

Dziedzictwo kulturowe można wprowadzić do obiegu gospodarczego, prowadząc działalność handlową czy usługową, i wykorzystywać lokalny zasób. Oczywiście, trzeba być świadomym, jak wrażliwy i wyjątkowy jest to zasób (rozdział 1.3.). Dziedzictwo daje możliwość rozwijania zwłaszcza tych przedsięwzięć, których pomysł opiera się na lokalności, sąsiedztwie, ekologii, naturze, autentyczności społecznej i odpowiedzialności biznesu. Daje możliwość stworzenia czegoś wyjątkowego, różnego od oferty konkurentów. A co najważniejsze: produkt i usługa lokalna będzie dawała mniejsze tzw. efekty wyciekania – dla gminy, jest to szczególnie

ważne, gdyż prowadzenie całej działalności, wraz z produkcją, wzbogaca gminny budżet oraz daje dochód mieszkańcom. Sprzedaż pamiątek produkcji zagranicznej nie przysporzy tylu korzyści, co produkt zrobiony na miejscu z lokalnych surowców – warto o tym pamiętać i wykorzystywać instrumenty wspierania przedsiębiorczości lokalnej (zobacz ta-

Dziedzictwo kulturowe pozwala stworzyć takie produkty i usługi, z których dochód dystrybuowany jest lokalnie – zostaje w gminie. Produkt lokalny jest związany z historią, tradycją, pejzażem, architekturą gminy i wyróżnia gminę na tle innych.

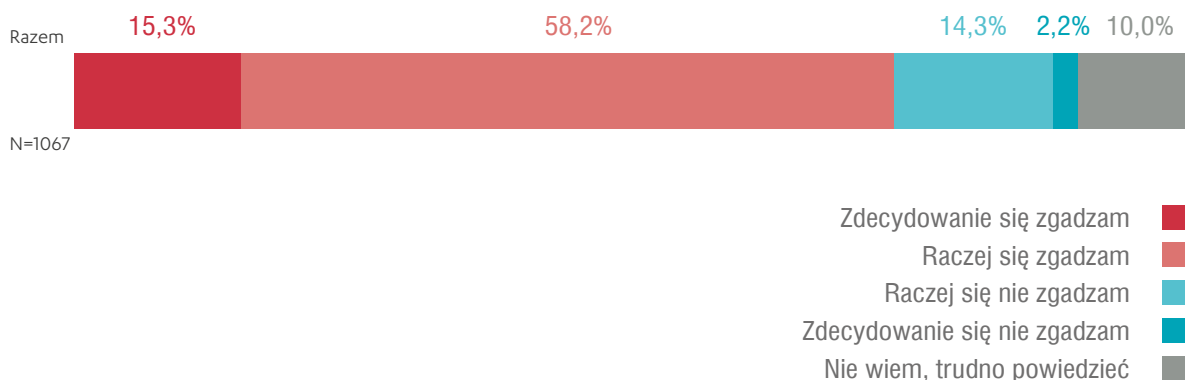
bela 17.). Każda gmina posiada własną historię, specyfikę kulturową – co jest potencjałem do tworzenia niepowtarzalnej oferty. Połączenie tradycyjnych produktów z nowoczesnymi metodami obróbki, prezentacji, sprzedaży daje często innowacyjny, bardzo konkurencyjny produkt. Produkty i usługi dziedzictwa tworzą nową klientelę: zarówno wśród turystów, którzy są coraz bardziej świadomymi konsumentami, jak i wśród mieszkańców, którzy chcą identyfikować się z miejscem pochodzenia czy zamieszkania.

Efekt wyciekania

To tyle, ile gmina może stracić, jeżeli nie posiada wystarczających zasobów, pozwalających w pełni czerpać z prowadzenia inwestycji lub działalności na jej terenie. Niedostatki mogą być różnego rodzaju, np.: brak odpowiedniej oferty i produktów dla mieszkańców i turystów, brak odpowiedniej infrastruktury czy siły roboczej. Skutkiem jest to, że prowadzący działalność na terenie gminy sięga po brakujące zasoby poza jej terytorium, co powoduje „wyciekanie” korzyści poza granice gminy.

Badanie przeprowadzone na zlecenie NID wskazuje, że 73,5% Polaków dostrzega potencjał ekonomiczny lokalnego dziedzictwa.

Na ile zgadza się Pani/Pan ze stwierdzeniem: *Dziedzictwo kulturowe może mieć wymiar ekonomiczny w mojej społeczności lokalnej, tzn. być źródłem dochodów, tworzyć nowe miejsca pracy, być podstawą do tworzenia produktów i usług, działalności komercyjnej?*

Źródło: Badanie „Dziedzictwo obok Mnie – Polacy i Norwedzy wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego” przeprowadzone na reprezentatywnej próbie Polaków w ramach projektu DoM – dziedzictwo obok Mnie. Wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczności lokalnych w 2015 roku na zlecenie Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

Serwis internetowy „Gryfnie”

Przykładem budowania produktu na bazie dziedzictwa jest serwis internetowy „Gryfnie”, które stworzyło młode małżeństwo z Pszczyny. Integralną częścią serwisu, który zawiera wiele informacji o kulturze, kuchni i gwarze Śląska, jest sklep, w którym można „łobyc się po naszymu”. Gyszeft (sklep) oferuje ubrania, torby, gadżety, których design bazuje na tradycyjnych pejzażach Śląska oraz gwarze, jednak w bardzo atrakcyjnym, nowoczesnym wydaniu. W sklepie można zakupić również książki, kartki pocztówki, gry związane ze Śląskiem. „Gryfnie” jest przykładem lokalnej przedsiębiorczości i bardzo dobrze działającej i rozwijającej się małej firmy. Odbiorcami nie są głównie turyści – a osoby mieszkające na Śląsku. Jest to sposób tworzenia produktu wykorzystującego lokalne dziedzictwo i jego specyfikę – jednocześnie budując poczucie lokalnej tożsamości i wyjątkowości, i to za pomocą nowoczesnych metod.

Ilustracja 27. Witryna internetowa serwisu Gryfnie

Sandomierskie Stowarzyszenie Winiarzy

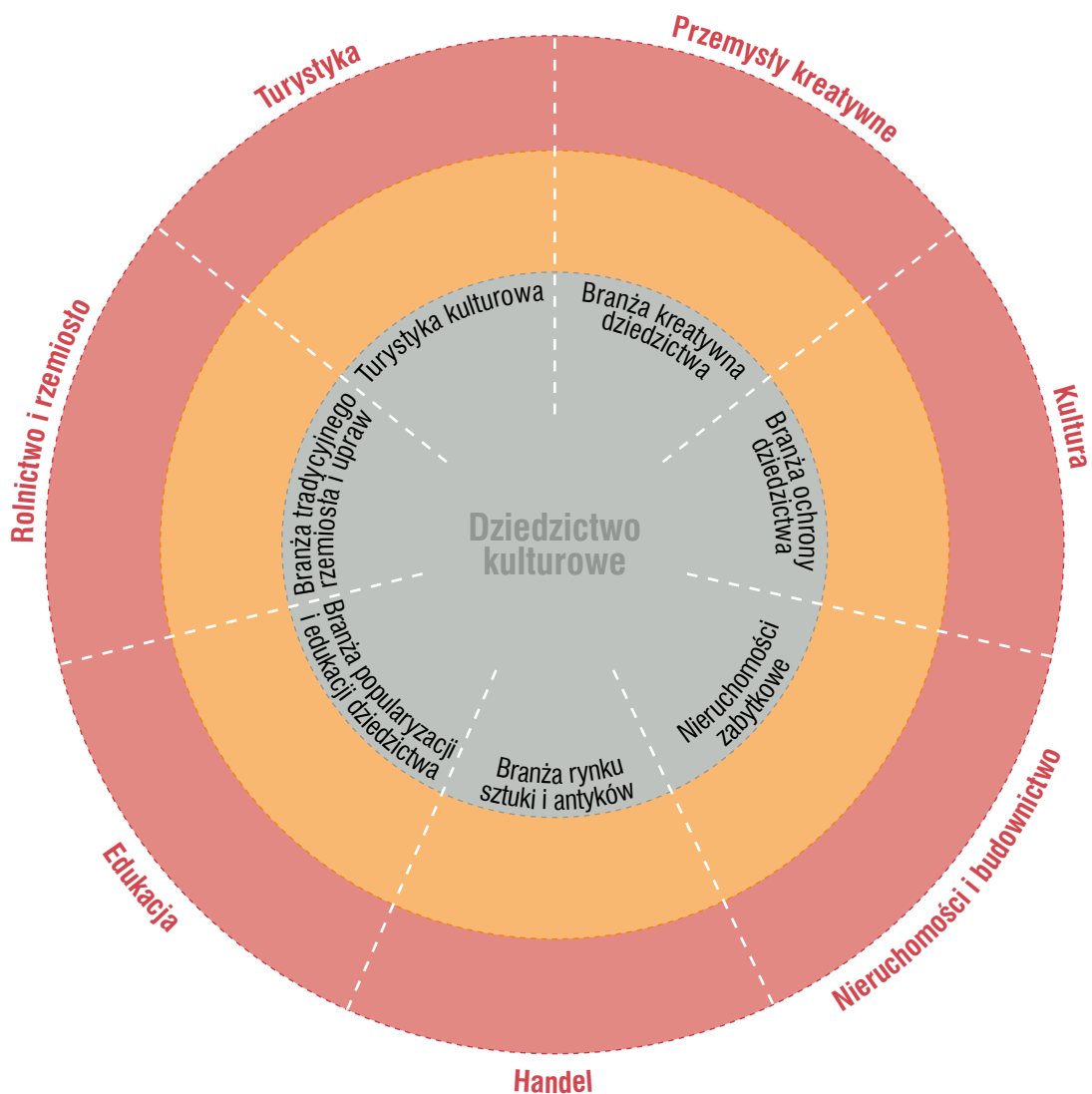
Właściciele kilku winnic w okolicach Sandomierza zrzeszyli się, aby wspólnie działać i propagować tradycje winiarskie tego terenu. Są to małe przedsiębiorstwa rolnicze dające zatrudnienie całym rodzinom, które kontynuują tradycje winiarskie, wzbogacając potencjał turystyczny regionu. Sandomierskie wina można kupić bądź w winnicach (które oferują również warsztaty winiarskie, degustacje, noclegi, sprzedają inne produkty rolnicze), bądź w wybranych restauracjach i sklepach. Winiarze uczestniczą również w przeróżnych targach i festiwalach. Przykład winnic zrzeszonych w Sandomierskim Stowarzyszeniu Winiarzy pokazuje sposób, w jaki można tworzyć potencjał ekonomiczny, bazując na tradycji. Winnice funkcjonują bardzo dobrze, wciąż się rozwijają i cieszą się zainteresowaniem ze strony turystów. Z pewnością na terenie innych gmin również jest wiele tradycji i zawodów wartych propagowania.

Ilustracja 28. Czas zbiorów w winnicy sandomierskiej. Tradycje winiarskie regionu odradzają się m.in. wśród potomków winiarzy, fot. M. Iskierka-Mańkiewicz, archiwum prywatne

Schemat 9. Model pokazujący przykładowe dziedziny gospodarki, w których dziedzictwo może być bazą do rozwoju przedsiębiorczości, tworząc branże dziedzictwa. Oddziaływanie tych branż na gospodarke

Legenda

- Oddziaływanie jako inspiracja
- Oddziaływanie mnożnikowe dziedzictwa
- Branże dziedzictwa – bezpośrednie oddziaływanie dziedzictwa

Źródło: A. Kozioł, M. Trelka, P. Florjanowicz, *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych NID*, Warszawa 2013, str. 47.

Cytując publikację NID pt. *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, przytaczamy model opisujący tzw. sektor dziedzictwa – do którego zaliczamy wszelką działalność gospodarczą, która wykorzystuje zasób dziedzictwa oraz istnieje i rozwija się dzięki niemu (zobacz Schemat 9.).

Serwis „Gryfnie” kwalifikuje się do branży kreatywnej dziedzictwa kulturowego, natomiast działalność Sandomierskiego Stowarzyszenia Winiarzy do branży tradycyjnego rzemiosła i upraw.

Branże te nie mają jedynie wymiaru ekonomicznego – ze względu na naturę dziedzictwa każda z działalności podjętych w branżach dziedzictwa ma dodatkowy, społeczny wymiar, a ich rozwijanie może realizować inne, społeczne zadania gminy (np. dostęp do kultury). Rozwój branż dziedzictwa będzie zależał często od różnego rodzaju wsparcia podmiotów zewnętrznych, np. gmin, a ich działalność, zwłaszcza w regionach bogatych w dziedzictwo kulturowe, może stać się źródłem ważnych dochodów gminy i jej mieszkańców.

Lista branż w sektorze dziedzictwa jest otwarta. Najważniejsze to zrozumieć, że dziedzictwo jest częścią gospodarki. Aby je z sukcesem wykorzystać, należy zmienić zapatrywanie na dziedzictwo: od kosztownego ciężaru do potencjału, który może wpływać na rozwój. Oczywiście, nakłady na dziedzictwo są niejednokrotnie wyższe, np. często taniej jest wybudować hotel, niż zaadaptować do tej funkcji obiekt zabytkowy. Nie można jednak zapominać o innych, pozaekonomicznych korzyściach, które taka adaptacja przyniesie, takich jak choćby: poprawa estetyki zabytku i jego otoczenia, wyjątkowość obiektu, która przyciąga gości, a także możliwość pozyskania zewnętrznych środków finansowania, nie tylko na remont, lecz także np. na działalność edukacyjną.

A. Turystyka dziedzictwa

Przykłady narzędzi, które będą pomocne w rozwoju turystyki kulturowej, są przedstawione w rozdziale III.7. Turystyka jest branżą, która czerpie z dziedzictwa w największym stopniu – inwestycje w obiekty zabytkowe najczęściej podyktowane są chęcią zwiększenia potencjału turystycznego. Z pewnością turystyka nadal będzie prężnie się rozwijać, równocześnie na znaczeniu będzie zyskiwała tzw. turystyka kulturowa, która polega na poznaniu wyjątkowości regionu, na dostarczeniu turystyce określonego, autentycznego przeżycia, specyficznego dla odwiedzanego regionu. Ważna więc jest nie tylko konserwacja zabytków, ale wprowadzenie do nich życia – i takiej oferty turystycznej, która pozwoli zabytkowi opowiadać swoją historię, a mieszkańcom zarabiać. Dlatego warto łączyć wartości dziedzictwa materialnego i niematerialnego, np. w obiekcie zabytkowym organizować dla turystów warsztaty z rzemiosła tradycyjnego albo chociaż otworzyć sklep z produktami regionalnymi.

B. Nieruchomości zabytkowe

Trudno oszacować, ile obiektów zabytkowych oferowanych jest na sprzedaż, gdyż brakuje precyzyjnych danych statystycznych w tym zakresie. Na przykład w 2013 r. Agencja Nieruchomości Rolnych na terenie bogatego w ten zasób województwa dolnośląskiego posiadała około 150 pałaców, a 30 z nich przygotowanych było do sprzedaży. Duży zasób takich nieruchomości posiadają gminy. Obiekty zabytkowe to również cenne tereny wokół nich, charakteryzujące się często atrakcyjną lokalizacją. Kupno obiektu zabytkowego stawia przed właścicielem szereg wyzwań, a przed inwestorem często wiele utrudnień. Zaliczyć do nich można m.in.: nieprzewidziane koszty czy konieczność uzyskiwania dodatkowych pozwoleń. Niemniej jednak rynek nieruchomości zabytkowych wraz z rosnącą konkurencją wśród obiektów użytkowych (konferencyjnych, hotelowych, na użytek mieszkalnictwa) zgodnie z prognozami ekspertów ma potencjał rozwojowy. Gminy mogą zachęcić do kupna

obiektu zabytkowego np. poprzez zwolnienie z podatku od nieruchomości lub inne narzędzia zaproponowane w niniejszym rozdziale. Ważne jest, aby przekazywać zabytkową nieruchomość wiarygodnemu inwestorowi. Nierzetelny właściciel, nie realizując właściwie swoich obowiązków w zakresie opieki nad zabytkami, doprowadzi obiekt do degradacji. Degradacja zabytku może powodować konflikty społeczne, jednocześnie znacznie zaniedbany obiekt zabytkowy może generować coraz większe problemy, w których rozwiązanie gmina będzie musiała się angażować. W takiej sytuacji ekonomiczny i społeczny koszt przekazania obiektu zabytkowego niewłaściwemu właścicielowi może być dla gminy bardzo wysoki.

Ilustracja 29. Zamek w Karpnikach zaadaptowany na hotel i restaurację, fot. G. Grajewski, archiwum NID

C. Branża ochrony dziedzictwa kulturowego

Do tej branży należy działalność instytucji kultury związanych z ochroną dziedzictwa oraz firm konserwatorskich i archeologicznych, które prowadzą prace badawcze, ratownicze i naukowe, lub firm realizujących projekty budowlane związane z odnawianiem nieruchomości zabytkowych oraz z innymi pracami przy zabytkowych obiektach ruchomych i nieruchomych. W przypadku gmin o bogatym zasobie zabytkowym warto wspierać takie lokalne firmy.

Branża ochrony dziedzictwa kulturowego może być bardzo użyteczna w walce z bezrobociem. Znane są programy angażujące bezrobotnych w prace związane z ochroną, utrzymaniem i renowacją zabytków – jak choćby projekt *Konserwator*.

Projekt Konserwator

Projekt *Konserwator* prowadzony był przez Wojewódzki Urząd Pracy w Krakowie. Koszt projektu sfinansowano z *Programu operacyjnego Kapitał Ludzki*. W ciągu czterech lat do udziału w projekcie zaproszono 710 osób mających największy problem ze znalezieniem pracy, tj. osoby po 50. roku życia, trwale bezrobotne oraz młode, bez doświadczenia zawodowego. Jego uczestnicy pracowali w instytucjach związanych z branżą ochrony dziedzictwa, np. jako przewodnicy, informatorzy, animatorzy, archiwiści. Na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej osoby objęte programem udostępniały obiekty oraz przeprowadzały drobne naprawy i remonty. Według szacunków urzędu ponad połowa bezrobotnych znalazła pracę po zakończeniu udziału w programie. Jednocześnie instytucje kultury mogły skorzystać z ich dodatkowej pomocy. Program doczekał się kontynuacji oraz nagrody „Dobre praktyki EFS 2013 – Najlepsza inwestycja w człowieka”.

D. Branża tradycyjnego rzemiosła i upraw

Coraz częściej konsumenci doceniają autentyczność, pomysłowość i jakość produktu. Warto rozwijać autentyczne produkty i usługi bazujące na lokalnym, tradycyjnym zasobie, tymczasem turyści często wracają z urlopu z niczym – ponieważ nie mają na co wydać swoich pieniędzy: produkty są powtarzalne, wytwarzane seryjnie nie tylko poza granicami regionu, ale nawet kraju, nieestetyczne, bądź też nie ma żadnej oferty pamiątkowej dla turysty. Tradycyjne rzemiosło, rękodzieło i wzornictwo jest źródłem inspiracji dla współczesnych twórców.

Również tradycyjne rolnictwo (produkty, przetwory, kuchnia regionalna), wraz ze wzrastającą świadomością ekologiczną, zainteresowaniem zdrową, lokalną żywnością, jest tą dziedziną gospodarki, która cieszy się coraz większą popularnością.

Produkty żywnościowe charakterystyczne dla regionu można wyróżnić wpisem na:

- *Listę produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi*,
- *Rejestru chronionych nazw pochodzenia i chronionych oznaczeń geograficznych*,
- *Rejestru gwarantowanych tradycyjnych specjalności*.

Oprócz walorów promocyjnych wpis pozwala na prawną ochronę produktów. Informacje na temat Listy i Rejestrów znajdują się w witrynie internetowej Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi: <http://www.minrol.gov.pl>, zakładka *Jakość żywności, Produkty regionalne i tradycyjne*.

Ilustracja 30. Jerzy Wałga, rusznikarz wyrabiający tradycyjne cieszyńki. Rusznikarstwo na Śląsku Cieszyńskim to tradycja sięgająca XVI w., wyrabiane tu strzelby były znane nawet poza granicami Europy, fot.: M. Kaźmierczak, archiwum NID

„Kraina pereborem tkana” – Pracownie Ginących Zawodów

Przykładem rozwoju mikroprzedsiębiorczości i jednocześnie kontynuacji lokalnych tradycji rzemieślniczych są Pracownie Ginących Zawodów powstałe przy Gminnym Ośrodku Kultury w Białej Podlaskiej. W ośmiu różnych pracowniach skupione są osoby, które łączą swoją pasję do regionalnego rzemiosła z zatrudnieniem: oferują udział w warsztatach, sprzedaż rękodzieła, kulinariów. W Pracowni Tkackiej można wziąć udział w warsztatach prezentujących proces uprawy lnu: od siania i pielenia aż po moczenie, łamanie i „czesanie”. W Pracowni Kulinariów Regionalnych można uczestniczyć w pokazie pieczenia sękacza oraz zdobienia korowaja i korowajczyków. Udało się także zainteresować lokalne firmy wykorzystaniem ornamentu ludowego, pereboru, w stworzeniu kolekcji odzieży.

Pracownie pełnią też ważną funkcję społeczną: są miejscem spotkań i integracji mieszkańców, skupiają rozproszonych wcześniej twórców.

Planując wspieranie lokalnej przedsiębiorczości, warto przemyśleć:

- Czym wyróżnia się gmina? Czy turyści, mieszkańcy mogą kupić pamiątki i lokalne produkty, wytworzone na miejscu, identyfikowane z gminą, czy mogą przywieźć do domu coś wyjątkowego z gminy?
- Jakich funkcji brakuje w gminie? Czy zaniedbany zabytkowy obiekt można zaadaptować, tak by wspierał przedsiębiorczość, np. lokując w nim siedzibę przedsiębiorstwa społecznego, organizacji lokalnej współpracującej w klastrze itp.?
- Czy w każdym udostępnionym dla zwiedzających i mieszkańców obiekcie istnieje interesująca oferta? Jak można ją uatrakcyjnić: proponując współpracę lokalnym twórcom, oferując lokalne produkty, rozwijając ofertę nowoczesnymi narzędziami?

Dropek K., *Działania samorządu terytorialnego wspierające przedsiębiorczość w gminach województwa wielkopolskiego*, „Studia Oeconomica Posnaniensia”, vol. 2 no 2 (263) 2014, s. 36–54.

Koziół A., Trelka M., Florjanowicz P., *Społeczno-gospodarcze oddziaływanie dziedzictwa kulturowego. Raport z badań społecznych*, NID, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2013.

Murzyn-Kupisz M., *Wpływ przedsięwzięć związanych z odnową obiektów i miejsc zabytkowych na gospodarkę lokalną i regionalną*, „Ochrona Zabytków”, nr 1–4, 2010, s. 139–156.

Plawgo B. red., *Kierunki rozwoju lokalnego w województwie podlaskim. Rola samorządu gminnego w aktywizacji obszarów wiejskich*, Białostocka Fundacja Kształcenia Kadr, Białystok 2007.

Sadowska-Spychała J. *Rola samorządu gminnego w rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej”, „Organizacja i Zarządzanie”, nr 61, 2013, s. 151–161.

Słownik innowacji – leksykon haseł, www.pi.gov.pl/PARP/

Szczudlińska-Kanoś A., *Wspólnoty lokalne wobec rozwoju ekonomii społecznej*, *Ekonomia Społeczna*, nr 3/2013 (8), UE w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, s. 40–52.

Yunus M., *Przedsiębiorstwo społeczne. Kapitalizm dla ludzi*, ConCorda, Warszawa 2011.

Warto zapamiętać:

- Gminy mają do dyspozycji wiele narzędzi wspierania przedsiębiorczości lokalnej, w tym związanej z dziedzictwem.
- Wykorzystywanie lokalnych zasobów dziedzictwa jako podstawy przedsiębiorczości daje nie tylko możliwości rozwoju gospodarczego, pomaga także rozwiązywać problemy społeczne i buduje silne więzi wśród mieszkańców społeczności lokalnej.

III.5 Udział społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – mechanizmy i metody partycypacji

W rozdziale:

- Jak partycypacja społeczna i publiczna pomaga w zarządzaniu dziedzictwem w gminie
- Jak planować i inicjować uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem
- Jakie są metody i techniki wpływania na wzrost partycypacji publicznej
- Jak budować strategię komunikacyjną wspomagającą działania na rzecz dziedzictwa
- Jakie jest znaczenie liderów życia społecznego we współzrządzeniu gminą

Uczestnictwo społeczności w zarządzaniu dziedzictwem – partycypacja społeczna i publiczna

Angażowanie mieszkańców w proces zarządzania dziedzictwem pozwala oszczędzać czas i pieniądze – podjęte decyzje cieszą się poparciem społecznym. Decyzje niepopularne, podjęte wbrew woli mieszkańców, generują protesty i nierzadko, pod wpływem nacisków społecznych, muszą być cofnięte, niekiedy na różnych etapach realizacji, co może powodować dodatkowe koszty i problemy.

W nowym modelu zarządzania dominuje podejście dobrego rządzenia, które zakłada zwiększenie udziału obywateli w podejmowaniu decyzji i realizacji działań. Ze względu na coraz bardziej skomplikowane problemy do rozwiązania, jakie stają przed władzami lokalnymi, obejmujące różne, powiązane ze sobą obszary życia gminy, niemożliwe jest racjonalne decydowanie o rozwoju i wdrażaniu nowych rozwiązań bez uwzględnienia opinii i postulatów społeczności lokalnej – to jej w głównej mierze dotyczą planowane działania.

Współdecydowanie mieszkańców w sprawach dla nich ważnych przynosi korzyści samej społeczności, ale także wpływa pozytywnie na jakość podejmowanych decyzji i wdrażanych na ich podstawie działań, pozwala bowiem:

- prowadzić skuteczniejszą politykę publiczną, lepiej dostosowaną do potrzeb i przez to bardziej akceptowaną przez mieszkańców,
- lepiej wykorzystywać lokalne zasoby (wiedzę, umiejętności, potencjał mieszkańców, zasoby materialne i niematerialne),
- zapobiegać różnego rodzaju konfliktom.

Udział mieszkańców w procesie zarządzania dziedzictwem pozwala poznać różne opinie i interesy, zwiększa komunikację między władzą a obywatelami poprzez uruchamianie partnerskiego dialogu, sprzyja integracji społecznej i tworzy atmosferę współpracy różnych środowisk.

Partycypacja może mieć dwa wymiary: społeczny i publiczny.

Partycypacja społeczna polega na mobilizacji i samoorganizacji społeczności w celu rozwiązania jakiegoś problemu, który jest np. bagatelizowany lub niepodejmowany przez władze, czy dotyczy wąskiej grupy, której szczególnie doskwiera. Wówczas zainteresowani sprawą mieszkańcy sami szukają rozwiązań i wdrażają działanie, które jest dla nich możliwe do samodzielnego zrealizowania i najlepiej odpowiada na ich potrzeby.

Prawidłowo zaplanowany proces partycypacji w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem kulturowym powinien przebiegać zgodnie z przedstawionym poniżej schematem 10. Cykl pięciu szczebli drabiny partycypacyjnej należy realizować według przedstawionej kolejności i może on być powtarzany.

Schemat 10. Pięć etapów procesu partycypacji społecznej

Źródło: Chojnowska-Ochnik N., Singer E., (red.), 2010, *Metodologia wspierania rozwoju społecznego gminy poprzez partycypację*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, s. 16.

Partycypacja publiczna bywa często utożsamiana z konsultacjami społecznymi, czyli opiniowaniem przez mieszkańców gotowego dokumentu (planu, programu) czy rozwiązania. Partycypacja to jednak coś więcej, jej skuteczność zależy od włączenia obywateli w cały proces podejmowania decyzji.

Partycypacja publiczna (inaczej obywatelska) polega na interakcji na linii władza – obywatele, zwykle z inicjatywy osób sprawujących władzę, w celu poznania opinii, pomysłów i postulatów mieszkańców w danej sprawie. Dialog służy wypracowaniu najlepszej decyzji, która odpowiada na potrzeby mieszkańców i jest realna do wprowadzenia z punktu widzenia władz. Wspólne podjęcie decyzji ma słu-

żyć budowaniu minimum przychylności dla jej realizacji, a optymalnie – sprzyjać zaangażowaniu i czynnemu wsparciu realizacji.

Obecnie najbardziej powszechną formą partycypacji publicznej są konsultacje społeczne, rozumiane jako proces, w którym przedstawiciele władz (każdego szczebla: od lokalnych po centralne) przedstawiają obywatelom swoje plany dotyczące np. aktów prawnych, inwestycji lub innych przedsięwzięć, które będą miały wpływ na życie codzienne i pracę obywateli. Konsultacje to nie tylko przedstawienie planów, ale przede wszystkim wysłuchanie opinii na ich temat, ich modyfikowanie i informowanie społeczności o ostatecznej decyzji. Podstawą do przeprowadzenia konsultacji społecznych w samorządzie są przepisy *Ustawy o samorządzie gminnym* z 8 marca 1990 r. oraz *Ustawy o samorządzie powiatowym i o samorządzie wojewódzkim* z 5 czerwca 1998 r. *Ustawa o samorządzie gminnym* w artykule 5a stanowi, że:

1. *W wypadkach przewidzianych ustawą oraz w innych sprawach ważnych dla gminy na jej terytorium mogą być przeprowadzane konsultacje z mieszkańcami gminy.*
2. *Zasady i tryb przeprowadzania konsultacji z mieszkańcami gminy określa uchwała rady gminy.*

Spośród ważnych regulacji prawnych, tworzących otoczenie normatywne dla konsultacji społecznych, należy wymienić *Ustawę o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, której zapisy dotyczą bezpośrednio zasobów dziedzictwa (np. obiekty zabytkowe i ich otoczenie, krajobraz kulturowy).

Dobrze przeprowadzone konsultacje społeczne mogą stanowić skuteczne narzędzie dialogu z mieszkańcami. Dzieje się tak, jeśli władze odnoszą się do uwag i sugestii zgłoszonych przez obywateli poprzez:

- wprowadzenie do planów zmian, korekt lub zaproponowanych przez mieszkańców rozwiązań,
- wyjaśnienie powodów odrzucenia zgłoszonych propozycji.

Mankamentem konsultacji jest to, że obywatele są zapraszani do wyrażenia opinii na temat gotowych planów i rozwiązań, nie uczestniczą natomiast w żaden sposób w procesie ich opracowania.

Podstawowa zasada partycypacji: najpierw aktywizacja, a potem partycypacja

Efektywność partycypacji publicznej zależy od:

- dwustronnego przepływu informacji,
- stopnia aktywizacji społecznej mieszkańców w działaniach na rzecz własnej miejscowości,
- jakości przygotowanego wcześniej planu strategii partycypacyjnej (np. techniki partycypacyjne powinny być odpowiednio dobrane do grup uczestników).

Kluczowe dla sukcesu partycypacji jest zapewnienie komunikacji na każdym jej etapie – bieżące informowanie mieszkańców oraz umożliwienie im wyrażenia poglądów i zapoznanie się z nimi. Prowadzenie procesu partycypacji wymaga nie tylko dobrej woli po obu stronach (władza – mieszkańcy), lecz także umiejętności, cierpliwości i otwartości. W dalszej części tego rozdziału można znaleźć wskazania, jak tworzyć strategię komunikacyjną, która powinna stanowić podstawę budowania wymiany informacji pomiędzy wszystkimi uczestnikami na każdym etapie procesu.

Poglądy na temat dziedzictwa i jego funkcji społecznych ewoluowały, obecnie coraz powszechniejsze jest myślenie, że *należy ono do nas wszystkich, a dostęp do niego to jedno z podstawowych praw człowieka. Dziedzictwo ma więc zawsze ludzki wymiar. Z tego faktu wynika też kluczowe znaczenie kapitału społecznego – nie tylko dla dynamicznego procesu nieustającego kreowania i reinterpretacji dziedzictwa, ale i dla jego skutecznej ochrony.* (...) ⁴⁵. To nowe podejście zakłada wzrost znaczenia społeczności lokalnej w strategicznym i bieżącym zarządzaniu dziedzictwem i włączanie różnych środowisk i grup społecznych w ten proces.

Zachowanie i wykorzystanie zasobów dziedzictwa w rozwoju lokalnym może być ważnym zagadnieniem zarówno dla władz lokalnych, jak i mieszkańców, którzy mogą nie tylko generować interesujące pomysły, kreować nowe rozwiązania i angażować się w ich realizację, ale również współfinansować przedsięwzięcia, w których wypracowaniu uczestniczyli. Dziedzictwo lokalne, zarówno materialne jak i niematerialne, jest przedmiotem zainteresowania społeczności, która ma prawo do poczucia współwłasności, stąd ma też wszelkie prawa (a i powinności) do współodpowiedzialności za jego zachowanie i do korzystania z jego zasobów (czyli do współdecydowania o kompleksowym zarządzaniu nim czy udziału w podejmowaniu decyzji bieżących, np. dotyczących znalezienia nowej funkcji zabytku).

Etapy procesu partycypacji publicznej

Dobre zaprojektowanie procesu partycypacji publicznej jest kluczowe dla jego powodzenia i skuteczności. Należy określić, jakie metody, narzędzia i instrumenty zostaną zastosowane na każdym etapie. W planowaniu i prowadzeniu partycypacji sprawdza się praca zespołowa – można wyłonić kilkusobową grupę, która będzie współpracowała, wykorzystując predyspozycje, wiedzę i umiejętności poszczególnych członków zespołu. Zespół można wyłonić spośród pracowników urzędu, ale dobrze zaprosić do udziału w jego pracach np. przedstawicieli lokalnych organizacji (zainteresowanych przedmiotem planowania/decyzji) czy inne osoby o przydatnej wiedzy i umiejętnościach, cieszące się autorytetem i zaufaniem społecznym. Jedną z opcji jest skorzystanie z profesjonalnego wsparcia w zaplanowaniu i przeprowadzeniu całego procesu lub tylko na pewnych jego etapach (np. przeprowadzenie diagnozy, moderowanie spotkań i warsztatów, opracowanie strategii komunikacyjnej czy kampanii informacyjnej).

---

⁴⁵ J. Purchla, *Dziedzictwo kulturowe (w:) Kultura a rozwój*. red. J. Hausner, A. Karwińska, J. Purchla. Warszawa 2013, s. 44.

Partycypacja obejmuje:

- A. diagnozę (wspólne określenie problemu, ocena sytuacji itp. w jakimś obszarze),
- B. poszukiwanie rozwiązania i planowanie działań (dialog, najlepiej w formie spotkań warsztatowych),
- C. realizację wypracowanego wspólnie planu czy projektu,
- D. ewaluację działań.

A. Diagnoza

Jest to proces poznania środowiska lokalnego lub jakiegoś wybranego aspektu jego funkcjonowania, w tym motywów, potrzeb i zasobów ludzi. To także okazja do skonfrontowania własnej wizji środowiska lokalnego z punktami widzenia innych osób.

Po co robić diagnozę? Przeprowadzenie diagnozy pozwala na:

- lepsze określenie potrzeb, kompetencji, motywów i możliwości odbiorców,
- skonfrontowanie własnych poglądów, opinii i wiedzy z danymi empirycznymi,
- lepsze wykorzystanie mniej znanych zasobów środowiska i energii ludzi,
- śledzenie zmian, procesów, trendów,
- zrozumienie, dlaczego „coś nie działa” – to dobry punkt wyjścia do szukania nowych rozwiązań,
- zaangażowanie ludzi i zdobycie sojuszników sprawy.

W procesie zarządzania dziedzictwem diagnoza może dotyczyć różnych obszarów, może mieć charakter kompleksowy (np. rozpoznanie potencjału rozwojowego dziedzictwa w gminie w procesie programowania rozwoju lokalnego – rozdział II.2.) czy też zbadania sytuacji w jakimś węższym obszarze (ocena potencjału dziedzictwa w budowaniu marki miejsca). Zakres i charakter diagnozy zależy od jej celu, przedmiotu badań, złożoności problematyki. Prowadzenie diagnozy powinno być przemyślane i dobrze zaplanowane, żeby dostarczało wartościowych i przydatnych informacji.

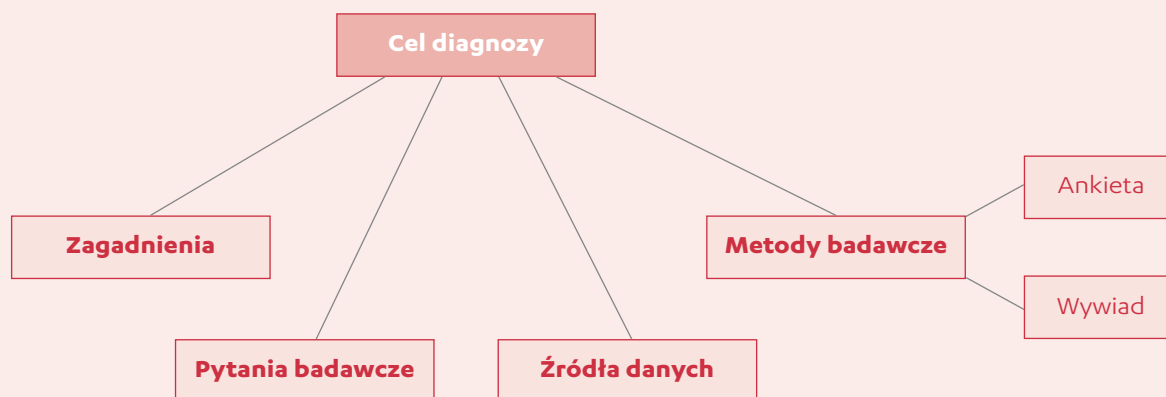
Podstawowe narzędzia diagnozy:

- analiza dokumentów,
- badanie ankietowe,
- wywiad indywidualny i grupowy,
- obserwacja.

Więcej informacji na temat narzędzi diagnozy i tego, kiedy i jak je stosować, można znaleźć w rozdziale III.6.

Przygotowania do przeprowadzenia diagnozy

Określenie celu i zakresu diagnozy – co ma być poddane badaniu i na jakim obszarze – można wykorzystać tu metodę znaną jako mapa myśli, zawierającą cel diagnozy i mapę zagadnień (pytania badawcze, źródła danych, metody badawcze, limit czasowy i ewentualnie finansowy).

Krok
1

Opracowanie mapy istotnych zagadnień (np. infrastruktura, ludzie, finanse) i określenie grupy interesariuszy (grupy docelowej)

Krok
2

Przygotowanie planu przeprowadzenia diagnozy (harmonogram, realizatorzy, koszty)

Krok
3

Zebranie ogólnodostępnych informacji (wstęp do diagnozy)

Krok
4

Wybór i opracowanie narzędzi do zbierania informacji (ankieta, wywiad, obserwacja) – w zależności od potrzeb można wybrać jedną metodę lub kombinację różnych metod

Krok
5

Analiza i interpretacja uzyskanych informacji – najlepiej w formie raportu, który może być upowszechniony w zrozumiałej formie

Krok
6

Opracowanie: Piotr Nowak

Przy prowadzeniu diagnozy można też wykorzystywać mniej konwencjonalne metody zbierania danych czy badania opinii. Jedną z nich jest coraz popularniejsza w Polsce kawiarenka obywatelska. Jest to metoda nastawiona na dialog. Polega ona na organizacji nieformalnego spotkania, podczas którego 8–10 uczestników dyskutuje między sobą na zadany temat. Dyskusja nie służy osiągnięciu porozumienia czy podjęciu decyzji, ale poznaniu punktów widzenia, opinii i poglądów reprezentantów różnych środowisk na temat będący przedmiotem dyskusji. Uczestnikami są osoby zainteresowane tematem, o określonej wiedzy, autorytecie i których opinia może być istotna przy podejmowaniu decyzji czy planowaniu działań. Dyskusję prowadzi moderator wg ściśle określonej procedury. Jest ona publiczna, ma charakter nieformalny przy kawiarnianym stoliku, i może jej się przysłuchiwać większa grupa zainteresowanych osób, które też mogą się w nią włączyć. Celem dyskusji nie jest udowodnienie racji czy przekonanie do swojej opinii, ale poznanie szerokiego spektrum poglądów, zrozumienie, na czym są oparte – skonfrontowanie naszych wyobrażeń o poglądach mieszkańców z ich realnymi zapatrywaniami.

Jak unikać błędów w diagnozowaniu?

- unikać nadmiaru informacji i skupić się na najważniejszym celu diagnozy,
- używać informacji nie dla nich samych, ale do poparcia hipotez i własnego toku myślenia,
- korzystać z wiedzy innych,
- konsultować zdobytą wiedzę ze społecznością, ekspertami, innymi praktykami,
- nie omijać konfliktów, spraw trudnych, kontrowersyjnych,
- być ciągle ciekawym środowiska i ludzi, bo zmiana dzieje się cały czas!

Niezależnie od zastosowanych metod i narzędzi wyniki diagnozy powinny być upublicznione – osoby, które udzieliły informacji (wypełniły ankietę czy udzieliły wywiadu), ale też wszyscy, dla których rezultaty mogą być interesujące, powinni mieć do nich dostęp (np. na stronie internetowej gminy, w lokalnej gazecie).

B. Poszukiwanie rozwiązań/planowanie działań

Mieszkańcy powinni mieć możliwość uczestniczenia w wypracowywaniu kierunków rozwoju, czy propozycji działań, oraz w jak największym stopniu współdecydować o ich ostatecznym kształcie. Dotyczy to zarówno opracowania dokumentów strategicznych, takich jak np. gminny program opieki nad zabytkami czy strategia zarządzania dziedzictwem, jak i dokumentów, w których zasoby dziedzictwa mogą stanowić ważną podstawę planowania (strategia marki, strategia rozwoju turystyki, ekoturystyki czy strategii społeczno-gospodarczych). Nie mniej ważne jest angażowanie mieszkańców w podejmowanie decyzji dotyczących wybranych zasobów dziedzictwa (wprowadzenie nowej funkcji, rewitalizacja wartościowych przestrzeni publicznych, np. parków) i wspólne szukanie najlepszych rozwiązań, których wdrożenie mogą później wspierać.

Aby móc włączyć mieszkańców w proces planowania, trzeba przeprowadzić akcję informacyjną, która da im wiedzę na temat przedmiotu planowania i harmonogramu procesu, oraz sposobów włączenia się w proces. Przygotowane materiały powinny być pomocne zainteresowanym w przygotowaniu się do rzetelnej i efektywnej pracy (o komunikacji w niniejszym rozdziale).

Dobrze zaprojektowane narzędzia planowania zależą od jego zakresu i przedmiotu i umożliwiają mieszkańcom uczestnictwo, najlepiej bezpośrednio (spotkania). Metody pracy warsztatowej zamiast tradycyjnej formy dyskusji w większym stopniu uwalniają twórcze podejście. Najbardziej rozpowszechnione obecnie metody to:

Burza mózgów – zebranie wszystkich zgłaszanych pomysłów poprzez spisanie bez dyskutowania nad nimi czy oceniania. Po zamknięciu listy analizuje się i wybiera najciekawsze i pracuje dalej nad nimi. W trakcie burzy mózgów uczestnicy mają pełną dowolność, warto ich zachęcić do poszukiwań nieszablonowych rozwiązań. Tę metodę można stosować na różnych etapach planowania, wtedy kiedy chcemy wygenerować jak największą liczbę ciekawych pomysłów, poszukujemy rozwiązań nieoczywistych. Można ją prowadzić na forum lub w mniejszych grupach.

Praca w grupach – uczestnicy dyskutują w podgrupach na wybrane tematy (te same lub różne), spisują pomysły na dużym arkuszu, a następnie prezentują wyniki swojej pracy na forum. Po prezentacjach następuje dyskusja. Praca w grupach angażuje do dialogu wszystkich, również osoby, które mają opory, żeby zabrać głos na forum, może też oszczędzać czas (można omawiać kilka problemów jednocześnie). Praca w grupach umożliwia bardziej kameralną wymianę zdań, pozwala na lepsze poznanie się, co tworzy warunki do wypracowania wspólnej koncepcji, uwzględniającej różne podejścia i potrzeby.

Praca w grupach nad indywidualnymi pomysłami – aby dać wszystkim uczestnikom przestrzeń do zaproponowania własnych pomysłów, można też rozpocząć od pracy indywidualnej – uczestnicy notują na kartkach swoje propozycje, a następnie są one odczytywane na forum lub w mniejszych grupach; podobne pomysły są grupowane, a potem uzgadnia się dla nich najbardziej adekwatny tytuł – jedno określenie, które pasuje do wszystkich i najlepiej oddaje istotę sprawy. Metoda ta jest często stosowana do formułowania celów i określania działań.

World Café – uczestnicy dyskutują w kilkusobowych grupach – każda na inny, zadany temat. Na sygnał prowadzącego grupy zmieniają stoliki, a wraz z nimi – tematy dyskusji. Każdy temat ma swojego „gospodarza”, który nie przesiada się do kolejnego stolika, ale zostaje i referuje dotychczasowe wyniki dyskusji nowej grupie. Wyniki pracy są prezentowane i dyskutowane na forum. Ważna w tej metodzie jest możliwość wypowiedzenia się wszystkich uczestników na każdy temat i przedstawienia swoich pomysłów czy propozycji.

Open space – metoda zbliżona do World Café, ale zakładająca większą swobodę uczestników w doborze tematów do dyskusji i przyłączania się do grup dyskusyjnych. Sami uczestnicy proponują tematy, które chcą omawiać, zmiany stolików (czyli tematów rozmowy) dokonują wedle własnej woli. Podobnie

Project for Public Spaces

Bardziej zaawansowane metody wymagają wiedzy i praktyki, mogą też wymagać udziału specjalisty (np. urbanisty) bądź licencjonowanego moderatora. Praca tymi metodami jest ustrukturyzowana i przebiega według określonych procedur. Przykładem takiej metody jest Project for Public Spaces: amerykańska metoda projektowania przestrzeni publicznych (placów, skwerów, ulic itp.) z udziałem mieszkańców. Celem jest stworzenie funkcjonalnych, bezpiecznych i „żywych” przestrzeni publicznych, w których mieszkańcy będą chętnie przebywać. Praca tą metodą odbywa się w siedmiu etapach. Jednym z nich jest „Gra w miejsce”, która pomaga ocenić miejsce i wypracować nowy sposób jego funkcjonowania. Zastosowanie tej metody wymaga udziału architekta, architekta zieleni bądź urbanisty w celu zapewnienia profesjonalnego projektu.

Więcej informacji: www.pps.org

Tabela 18. Charakterystyka metod pracy warsztatowej

Metoda	Kiedy stosować	Zalety	Wady
Burza mózgów	<p>przy konieczności szybkiej analizy różnych możliwości</p> <p>sytuacja kryzysowa – potrzeba znalezienia całkiem nowego rozwiązania (poza schematem)</p> <p>poszukiwanie nietuzinkowych, innowacyjnych pomysłów i rozwiązań</p>	<p>brak oceniania, w początkowej fazie wszystkie pomysły są dobre</p> <p>możliwość zebrania wielu, często niestereotypowych pomysłów</p> <p>innowacyjność, kreatywność</p>	<p>część pomysłów jest odrzucana (ktoś może się poczuć urażony)</p> <p>metoda pozornie łatwa</p>
Praca w grupach	<p>poszukiwanie alternatywnych kompleksowych propozycji</p> <p>zapewnienie dyskusji w mniejszych grupach</p> <p>potrzeba opracowania kilku zagadnień – optymalizacja czasu</p>	<p>różne punkty widzenia w różnych grupach</p> <p>większe zaangażowanie w mniejszej grupie</p> <p>oszczędność czasu, efektywność przy pracy nad różnymi zagadnieniami</p> <p>możliwość lepszego poznania się uczestników</p>	<p>ryzyko źle dobranych grup przy pracy nad różnymi zagadnieniami</p> <p>możliwość powtórzeń przy pracy nad tym samym zagadnieniem</p> <p>ryzyko dominacji silnej osobowości w grupie</p>
Praca w grupach nad indywidualnymi pomysłami	<p>kiedy trzeba zebrać różnorodne pomysły</p> <p>w sytuacji dużej grupy i potrzeby zachowania anonimowości pomysłów</p> <p>przy tworzeniu strategii, określaniu celów, poszukiwaniu nowych rozwiązań</p>	<p>usystematyzowanie</p> <p>ujednoczenie</p> <p>synteza pomysłów</p> <p>efekt synergii</p> <p>bezpieczny sposób wypowiedzi (anonimowość)</p>	<p>czasochłonna</p> <p>pracochłonna</p> <p>może przynosić oczywiste pomysły i rozwiązania</p>
World Café	<p>kiedy potrzeba zebrać różnorodne pomysły</p> <p>kiedy ważne jest, żeby każdy uczestnik mógł się wypowiedzieć na każdy temat</p>	<p>jest gospodarz tematu</p> <p>każdy uczestnik może się wypowiedzieć na każdy temat, wnieść swoje pomysły</p>	<p>czasochłonna</p> <p>pierwsza grupa może zamodelować sposób myślenia i postrzegania tematu</p> <p>pierwsza grupa może wyczerpać temat (jeśli dostanie za dużo czasu)</p>
Open space	<p>kiedy problem wymaga spojrzenia z różnych stron i chcemy dać uczestnikom swobodę w ich wyborze</p> <p>spotkanie „rozpoznawcze” – poszukiwanie wspólnych tematów czy istotnych aspektów danego zagadnienia</p> <p>dyskusja nad projektami w wybranych obszarach tematycznych</p>	<p>otwartość na tematy</p> <p>bazowanie na wiedzy i doświadczeniu uczestników, zainteresowanych określonym tematem,</p> <p>naturalny podział uczestników i integracja</p> <p>jest moderator dyskusji, znający temat</p>	<p>przypadkowość tematów dyskusji</p> <p>nie można zaplanować spotkania i realizować określonego celu</p>

Opracowanie: Barbara Kazior

jak w przypadku World Café, każdy stolik ma gospodarza, który na zakończenie podsumowuje wnioski z dyskusji i prezentuje je na forum. Zastosowanie tej metody pozwala uczestnikom samym zdecydować o ważnych aspektach danego problemu czy sprawy i omówić je w zainteresowanych grupach. W przypadku, gdy z listy wygenerowanych pomysłów chcemy wybrać te, nad którymi uczestnicy będą dalej pracować, można zastosować głosowanie. Uczestnicy oddają jeden lub więcej głosów na ich zdaniem najlepsze pomysły czy propozycje.

Powyższe metody pracy warsztatowej mogą być praktycznie zastosowane w większości sytuacji i obszarów do dyskusji i przynieść ciekawe pomysły i rozwiązania, których autorami będą sami mieszkańcy. Warto pamiętać, że czują się oni znacznie bardziej odpowiedzialni za realizację pomysłów, które współtworzyli, będą nie tylko sprzymierzeńcami w ich wdrożeniu, ale i aktywnymi ich współrealizatorami. W trakcie dyskusji na forum jest miejsce na wspólne zastanowienie się nad realnością i wykonalnością pomysłów.

Przy planowaniu i realizacji działań związanych z lokalnymi zasobami dziedzictwa można wykorzystać narzędzia ustawowe – takie jak inicjatywa lokalna, fundusz sołecki, czy pozaustawowe, jak budżet obywatelski. W jego ramach wydziela się kwotę z budżetu i przeznacza na realizację zgłaszanych przez mieszkańców projektów (mieszczących się w zadaniach własnych gminy i zgodnych z zasadami określonymi w regulaminie).

Niezależnie od zastosowanych metod wynik planowania działań powinien zostać zebrany w formie dostępnego dla wszystkich dokumentu – strategii, programu czy raportu. Przed ostatecznym zatwierdzeniem powinno się poddać go konsultacjom społecznym, gdyż niezależnie od jakości i skuteczności akcji informacyjnej, frekwencji mieszkańców i ich zaangażowania w cały proces liczba uczestników jest ograniczona – w związku z tym efekt pracy powinien być poddany pod szerszą opinię mieszkańców. Można to uzyskać poprzez spotkania, udostępnienia projektu dokumentu na stronie internetowej gminy, w Urzędzie itd., a to po to, aby uzyskać maksymalnie dużo informacji zwrotnych. Szczególnie warto poznać zastrzeżenia czy sugestie zmian do przyjętych planów i rozwiązań. Przekazane propozycje powinny bądź zostać uwzględnione w ostatecznym dokumencie, bądź ich autorzy powinni otrzymać wyjaśnienie, dlaczego zostały odrzucone.

C. Realizacja wypracowanego planu/projektu

Niezależnie od charakteru wypracowywanego dokumentu czy przedmiotu dialogu w jego efekcie powinien powstać plan wykonawczy lub jego założenia, tak by uczestnicy procesu mogli deklarować chęć współuczestniczenia w realizacji określonych w nim zadań. Najbardziej powszechnym założeniem jest, że jego wykonawcą będzie wyłącznie gmina (urząd gminy lub jej jednostki organizacyjne). Udział mieszkańców w planowaniu, ich zaangażowanie i uwzględnienie ich autorskich pomysłów powodują, że w znacznie większym stopniu czują się oni współodpowiedzialni za realizację zaplanowanych działań i okazują większą gotowość do aktywnego włączenia się w nie.

Udział ten może mieć różne formy:

Współpraca z organizacjami pozarządowymi – trzeci sektor ma coraz większe możliwości działania, korzysta z różnorodnych źródeł finansowania (często niedostępnych dla instytucji publicznych) i zaangażowania wielu chętnych do wspólnej pracy ludzi. Coraz częściej dzieje się tak, że za wdrożenie określonego zadania

może odpowiadać lokalne stowarzyszenie czy fundacja, która podejmuje się pozyskać na ten cel środki i przeprowadzić projekt we współpracy z mieszkańcami i samorządem.

Partnerstwo trójsektorowe – w jego skład wchodzi przedstawiciele sektora publicznego (instytucje różnego szczebla), gospodarczego (lokalni przedsiębiorcy) i społecznego (lokalne organizacje pozarządowe i grupy nieformalne). Może mieć charakter celowy i zostać zawiązane w celu zrealizowania określonego zadania. Może też mieć formę stałej współpracy i stawiać sobie cele perspektywiczne, i podejmować zadania ze swej natury i zakresu wymagające realizacji rozłożonej w czasie.

Partnerstwo publiczno-prywatne – umowa instytucji publicznej i przedsiębiorstwa prywatnego, której celem jest realizacja określonego przedsięwzięcia ze sfery zadań publicznych (np. inwestycji). Zawierane najczęściej, kiedy władze publiczne nie dysponują wystarczającymi funduszami na realizację danego zadania publicznego – zlecają je zatem prywatnemu podmiotowi na ustalonych, korzystnych dla obu stron warunkach.

Zaangażowanie wolontariuszy – praca wolontariuszy może być zorganizowana przez organizacje pozarządowe, stowarzyszenia czy fundacje, np. koła gospodyń wiejskich, ale może też opierać się o samoorganizację grup nieformalnych, dla których realizacja określonego zadania jest istotna i chcą się osobiście w nią zaangażować.

W trakcie realizacji warto prowadzić bieżące monitorowanie – czy działania są realizowane zgodnie z przyjętym planem i harmonogramem, czy sposób ich wdrożenia nie wymaga zmian i modyfikacji. Może się okazać, że w toku realizacji pojawią się możliwości lub utrudnienia. Potrzebne więc będą elastyczność i zmiany, aby osiągnąć najlepszy efekt. Ponieważ wprowadzenie zmian wymaga podejmowania decyzji, ważne, żeby uczestniczyli w nich wszyscy zainteresowani, w szczególności instytucje i mieszkańcy zaangażowani w proces wdrożenia.

D. Ewaluacja realizacji

Zrealizowanie przedsięwzięcia czy planu powinno być okazją do wspólnego świętowania – warto razem celebrować sukces. Ale to również czas podsumowań: wspólna ewaluacja realizacji jest ważnym etapem, obejmującym końcową ocenę sprawności organizacyjnej, celowości podjętych działań, ich efektywności (także ekonomicznej) i adekwatności sposobu realizacji. Wnioski z ewaluacji powinny być upowszechnione i brane pod uwagę przy planowaniu kolejnych przedsięwzięć. W procesie ewaluacji powinni uczestniczyć zarówno współrealizatorzy przedsięwzięcia, jak i odbiorcy działań. Więcej na temat ewaluacji i narzędzi, które można zastosować przy jej prowadzeniu, można znaleźć w rozdziale III.6.

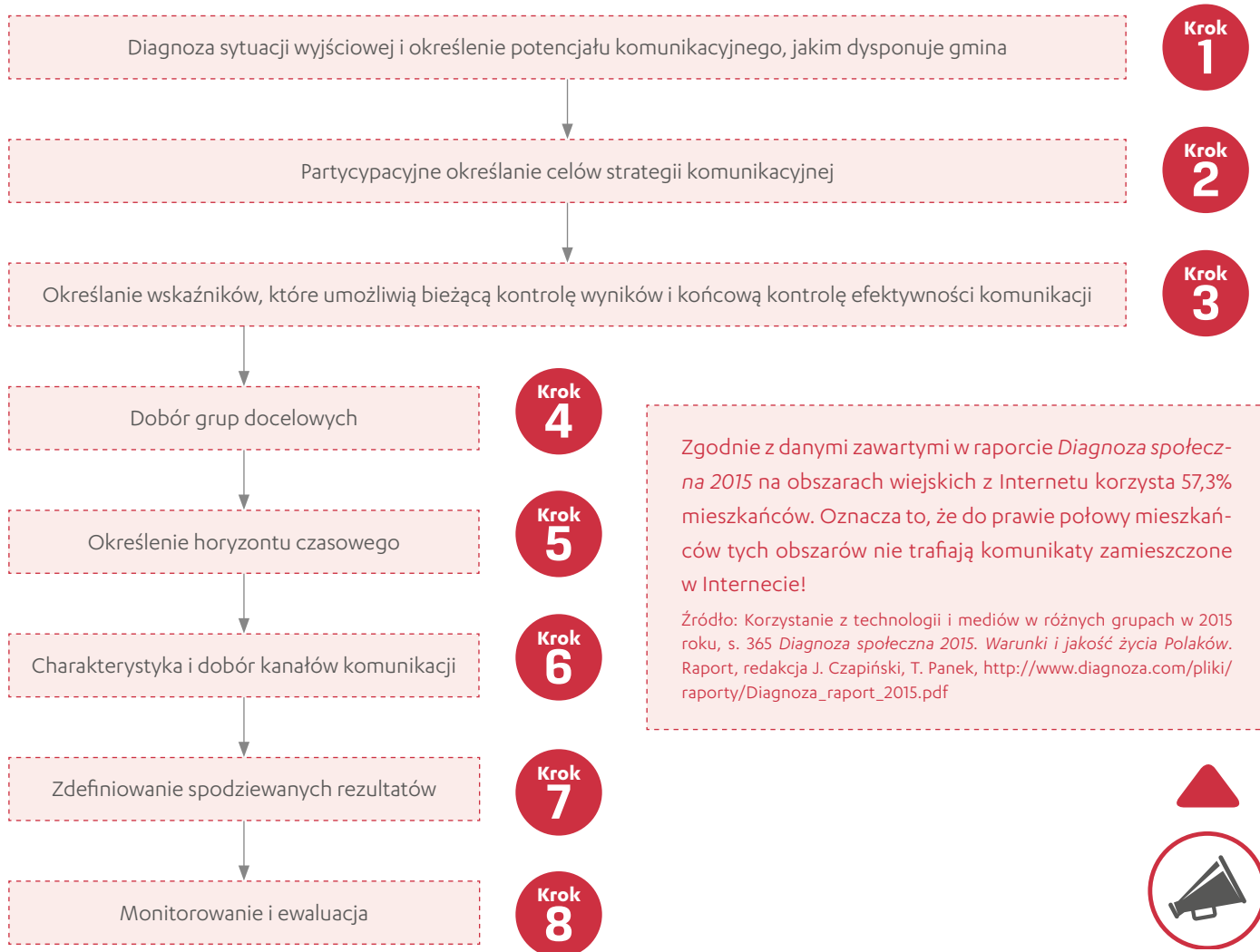
Budowanie strategii komunikacyjnej wspomagającej działania na rzecz dziedzictwa

Strategia komunikacyjna jest kluczowym elementem działań zwiększających udział społeczności w życiu gminy, np. przez współdecydowanie o gminnym programie opieki nad zabytkami.

- Strategia komunikacyjna musi zawierać plan bieżącego monitorowania efektywności działań komunikacyjnych,
- jeśli efektywność działań jest niska, należy wprowadzić plan naprawczy.

Planowanie strategii komunikacyjnej

Ewaluacja powinna być przeprowadzana: *ex ante* – przed rozpoczęciem realizacji strategii komunikacyjnej, *on-going* – w trakcie jej realizacji, i *ex post*, czyli po zakończeniu realizacji.

Kluczowe działania:

- rozwijanie umiejętności komunikacyjnych lokalnych liderów, biorących udział w realizowanym projekcie,
- używanie prostego języka i przekazu, aby komunikat był zrozumiały dla jak największej liczby mieszkańców, dostosowanie go do grupy docelowej,
- tworzenie w gminie atmosfery, w której każdy może powiedzieć *Nie rozumiem, Nie wiem, Czy możesz to wyjaśnić?*
- opracowanie planu komunikacji – zawierającego konkretne cele oraz zasady monitoringu i ewaluacji. Ma on stanowić część umowy partnerskiej i być faktycznie wdrażany,
- zaplanowanie zakresu informacji o ochronie dziedzictwa kulturowego do przekazania,
- przemyślenie, kto będzie szczególnie zainteresowany informacjami o działaniach na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego. Takie osoby będą wspierać projekt.

Plan komunikacyjny – to opis celów, działań komunikacyjnych i środków przekazu (narzędzi) używanych w celu przekazywania informacji (komunikatów) na linii Urząd Gminy - społeczności lokalne, które objęte będą gminną strategią ochrony dziedzictwa kulturowego. Oprócz pełnego dokumentu można przygotować streszczenie pozwalające na szybkie zapoznanie się z jego treścią i zrozumienie istoty planowanych zmian czy rozwiązań. Jego atrakcyjna forma graficzna sprawi, że dokument będzie można rozpowszechniać np. podczas lokalnych wydarzeń. Warto przy ich okazji zorganizować stoisko, gdzie mieszkańcy będą mogli od razu wyrazić swoją opinię, podyskutować i dopytać o coś w razie wątpliwości. Konsultacje są przedłużeniem dialogu, mieszkańcy uzyskują wyjaśnienia i odpowiedzi na swoje pytania.

Tabela 19. Przykładowe fragmenty planu komunikacyjnego wspierającego budowę dokumentu realizującego cele zarządzania dziedzictwem

Termin	1. kwartał 2017	2. kwartał 2017
Cel komunikacji	Poinformowanie mieszkańców o rozpoczęciu prac nad przygotowaniem dokumentu strategicznego	Poinformowanie mieszkańców o głównych założeniach dokumentu strategicznego
Nazwa działania komunikacyjnego	Kampania informacyjna o rozpoczęciu budowy dokumentu	Spotkania, warsztaty, wykłady na temat sposobu diagnozowania zasobów lokalnego dziedzictwa kulturowego i rozpoczęcia procesu konsultacji założeń dokumentu
Adresaci działania komunikacyjnego (grupy docelowe)	<ul style="list-style-type: none"> • wszyscy mieszkańcy gminy, • właściciele zabytków, • lokalne organizacje pozarządowe 	<ul style="list-style-type: none"> • wszyscy mieszkańcy gminy, • właściciele zabytków • lokalne organizacje pozarządowe
Środki przekazu	<ul style="list-style-type: none"> • artykuły w prasie lokalnej, • ogłoszenia w siedzibach instytucji publicznych (urzędy, GOK), • artykuły na stronach internetowych oraz portalach społecznościowych, • biuletyn gminny, • spotkania 	<ul style="list-style-type: none"> • artykuły w lokalnej prasie, • audycje w lokalnym radiu, • audycje w regionalnej telewizji, • prezentacje założeń na zebraniach wiejskich, • ulotki informacyjne wręczone na spotkaniach

Opracowanie: Barbara Kazior, Piotr Nowak

Znaczenie roli liderów życia społecznego we współrzędzeniu gminą

Lider to osoba (rzadziej instytucja) wspierająca proces partycypacyjnego zarządzania dziedzictwem lokalnym. W społecznościach lokalnych większość oddolnych działań opiera się na pracy liderów, którzy swoim przykładem przyciągają innych mieszkańców do działania społecznego. W sfragmentaryzowanych społecznościach bardzo trudno jest odgrywać rolę lidera, ponieważ musi on w zróżnicowanej społecznie zbiorowości niejako na nowo zdefiniować dobro wspólne. Takim dobrem wspólnym są zasoby lokalnego dziedzictwa kulturowego. Lokalni liderzy często przyczyniają się do tego, że owo dziedzictwo jest kapitałem rozwoju lokalnego. Poprzez swoje działania wpływają na wzrost kapitału społecznego, włączając ludzi w aktywne życie społeczne, dzięki czemu mieszkańcy odkrywają wartość wspólnych działań i odczuwają satysfakcję z osiągnięcia wspólnych celów. Jednym z ważniejszych zadań lidera powinna być międzypokoleniowa integracja społeczności. Aby lokalni liderzy mogli osiągnąć te cele, muszą ściśle współpracować z władzami samorządowymi i innymi instytucjami działającymi na obszarze lokalnej społeczności.

Dobry lider to osoba:

- potrafiąca zarazić mieszkańców pozytywną energią do działania społecznego,
- motywująca ich do działania,
- wspierająca proces organizowania się grupy,
- pomagająca innym w odkrywaniu talentów,
- skutecznie komunikująca się z otoczeniem,
- umiejętnie zarządzająca konfliktem,
- stale podnosząca umiejętności i kwalifikacje,
- posiadająca wysoki poziom zaufania do innych (obcych),
- dzieląca się sukcesem z innymi i potrafiąca odpowiednio nagradzać współpracowników,
- dostosowująca się do zmieniających warunków dzięki odpowiedniej wiedzy, pozwalającej zachować elastyczność myślenia i działania.

Tradycyjnymi liderami w społecznościach są osoby cieszące się wysokim prestiżem, najczęściej członkowie lokalnej elity, np. księża, nauczyciele, sołtysi, samorządowcy, lekarze czy przedsiębiorcy.

Sposoby na znalezienie nowego lidera

- badania sondażowe, w których pytamy mieszkańców: *Kto was reprezentuje, gdy trzeba coś załatwić dla waszej miejscowości? Kto rozwiązuje konflikty wśród mieszkańców? Kto najczęściej zabiera głos*

Spółeczny opiekun zabytków

Jedną z form społecznego zaangażowania w ochronę zabytków jest możliwość ustanowienia społecznego opiekuna zabytków (*Ustawa o ziozonz*, art. 102-105). Społecznym opiekunem zabytków może być osoba, która posiada pełną zdolność do czynności prawnych, nie była karana za przestępstwa popełnione umyślnie oraz posiada udokumentowaną wiedzę w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Społecznego opiekuna zabytków ustanawia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata na społecznego opiekuna zabytków.

Rolą opiekunów jest wspomaganie działalności organów ochrony zabytków, współpracują również ze starostą. Ich zadaniem jest informowanie służb o nagłych wydarzeniach, stanie zachowania zabytku, np. w miejscowościach oddalonych od urzędów, nieprawidłowościach, ale również edukacja i propagowanie idei ważnych dla ochrony zabytków.

Spółeczny lider, zaangażowany w partycypacyjne zarządzanie lokalnym dziedzictwem kulturowym, może przejąć część zadań, które musieliby wykonać urzędnicy samorządowi.

na zebraniach mieszkańców? Kogo darzycie największym szacunkiem w Waszej miejscowości? Dzięki odpowiedziom powstanie lista potencjalnych liderów lokalnych. Jeżeli będzie ona zbyt krótka, warto spytać osoby wskazane w badaniu, komu one powierzyłyby realizację ważnych zadań,

- przy okazji spotkań tematycznych w sołectwach obserwacja uczestników i wyłowienie tych przejawiających cechy dobrego lidera,
- ogłoszenia do mediów lokalnych (także społecznościowych): to sposób na dotarcie do osób zainteresowanych sprawami społecznymi, a nieujawniających się na publicznych spotkaniach. Ta forma poszukiwań lidera może się sprawdzić w gminach, w których jest dużo ludności napływowej, zwłaszcza młodej,
- obserwacja organizacji lokalnych imprez społeczno-kulturalnych: wyłowienie osób działających za plecami formalnych działaczy, pomagających twórczo w realizacji imprez. Osoby działające na zapleczu często mają predyspozycje do samodzielnego działania społecznego, jednak ich poczucie lojalności wobec dotychczasowego lidera jest tak silne, że blokuje ich usamodzielnienie,
- kontaktowanie się z środowiskiem wolontariuszów: to naturalne środowisko do poszukiwania liderów działań społecznych,
- kontakt z ponadlokalnymi instytucjami, np. Polski Czerwony Krzyż, Caritas, Szlachetna Paczka. Instytucje te posiadają informacje o współpracownikach, obecnych i byłych, którzy mogą włączyć się w działania na rzecz lokalnego społeczeństwa,
- kontakt z lokalną elitą. Tradycyjnie to spośród niej rekrutują się liderzy działający filantropijnie na rzecz swojej społeczności. Z racji swojego wysokiego kapitału kulturowego mają kompetencje do pełnienia funkcji lidera społecznego.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa, 2008.

Boni Z., Rościszewska E. (red.), *Udział obywateli w tworzeniu polityk publicznych. Wybór dobrych praktyk zagranicznych*, Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa, 2010.

Chojnowska-Ochnik N., Singer E. (red.), *Metodologia wspierania rozwoju społecznego gminy poprzez partycypację*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, 2010.

Czapiński J., Panek T., red. *Diagnoza społeczna 2015*, Warszawa, 2015.

Długosz D., J. Wygnański, *Obywatele współdecydują. Przewodnik po partycypacji społecznej*. Warszawa, 2005.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zys i S-ka, Poznań, 2001.

Gramerger M., *Obywatele jako partnerzy. Podręcznik OESD na temat informowania, konsultacji i udziału społeczeństwa w podejmowaniu decyzji politycznych*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa, 2010.

Hausner J. (red.), *Komunikacja i partycypacja społeczna*. Poradnik, Kraków, 1999.

Jarzębska A. (red.), *Partycypacja. Dyskutujemy, decydujemy, działamy. Doświadczenia projektu*, Fundacja Miejsca i Ludzi Aktywnych, Kraków, 2014.

Łuszczek M., Ptasieńska U., (red.), *Jak tworzyć miejsce. Podręcznik kreowania udanych przestrzeni publicznych*, Fundacja Partnerstwo dla Środowiska, Kraków.

Rogaczewska M., Chodacz W., Hejda A., Prędkopowicz D. (red.), *Planowanie rozwoju lokalnego z udziałem społeczności. Poradnik partycypacji publicznej oparty na doświadczeniach projektu „Decydujemy razem”*, Fundacja Fundusz Współpracy, Warszawa, 2014.

Warto zapamiętać:

- Partycypacja jest procesem znacznie głębszym i bardziej zaawansowanym niż same konsultacje, które mogą stanowić ważny, choć nie jedyny jego element.
- Na każdym etapie zarządzania dziedzictwem warto umożliwić dialog i zaangażowanie różnych środowisk, organizacji, instytucji i ludzi, którzy mogą wnieść swoje zasoby wiedzy i doświadczenia oraz niestereotypowe pomysły na wykorzystanie dziedzictwa w rozwoju.
- Angażowanie mieszkańców sprzyja budowaniu współodpowiedzialności za zasoby lokalnego dziedzictwa i wykorzystanie ich w rozwoju.
- W projektowaniu i prowadzeniu procesu partycypacyjnego warto sięgać po niekonwencjonalne, interaktywne metody warsztatowe.
- Podczas wdrażania mechanizmów partycypacyjnych po raz pierwszy warto korzystać z doradztwa i wsparcia ekspertów.

III.6 Narzędzia socjologiczne – metody i sposoby stosowania

W rozdziale:

- **Dlaczego warto wykonywać badania społeczne w procesie zarządzania dziedzictwem gminy**
- **Jakie metody badań warto stosować i w jakich przypadkach**

Co to są badania społeczne?

To systematyczna obserwacja życia społecznego w celu odkrycia i zrozumienia prawidłowości, którymi się ono charakteryzuje. Badania społeczne umożliwiają nam lepsze zrozumienie rzeczywistości społecznej, w której żyjemy. Pomagają ją opisywać, a następnie zmieniać, wykorzystując wyniki uzyskane w badaniu. Zastosowanie badań społecznych w procesie zarządzania dziedzictwem kulturowym może być przydatne na wielu jego etapach, podczas budowania bazy wiedzy o dziedzictwie lokalnym (zobacz część I), przy określaniu jego wartości społeczno-gospodarczych czy przy określaniu barier w procesie zarządzania dziedzictwem (zobacz rozdział II.3.). Mogą być też przydatne podczas tworzenia gminnego programu opieki nad zabytkami (zobacz rozdział III.1.) i innych działań związanych z partycypacyjnym udziałem społeczności lokalnej w zarządzaniu dziedzictwem (zobacz rozdział III.5.).

Badania społeczne są wiarygodne, gdy:

- metody i techniki badawcze są odpowiednio dobrane ze względu na badany problem,
- próba do badań jest odpowiednio dobrana, aby była reprezentatywna dla populacji, na którą uogólniamy wyniki, oraz obarczona małym błędem,
- narzędzia badawcze (np. ankieta, kwestionariusz, scenariusz wywiadu grupowego) są profesjonalnie przygotowane,
- osoby przeprowadzające badanie umieją stosować określone techniki badawcze, badacz opracowujący dane empiryczne pochodzące z badań ma kwalifikacje do ich analizy oraz wiedzę na temat wyjaśnianych problemów.

Badania ewaluacyjne to zróżnicowany zestaw metod i technik badawczych zorientowanych na krytyczną refleksję nad wartością i jakością interwencji publicznych – zarówno procesów ich wdrażania, jak i ich efektów.

Schemat 11. Co warto badać

Tabela 20. Metody i techniki badawcze polecane w odniesieniu do poszczególnych problemów badawczych

Problem badawczy	Społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa (zobacz część I)	Postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego	Proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem	Ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem lokalnym, np. gminnego programu opieki nad zabytkami
Jakie metody zastosować?	<ul style="list-style-type: none"> • kwerenda biblioteczna, • metody ilościowe, • na koniec metody jakościowe 	Lepiej zastosować najpierw metody jakościowe, a następnie ilościowe, jeżeli będzie taka potrzeba	Należy zastosować mieszane metody badań	Metody mieszane (triangulacja metod)
Sugerowane techniki badawcze	<ul style="list-style-type: none"> • ankieta lub wywiad kwestionariuszowy, • wywiad pogłębiony wzbogacony zdjęciami i/lub filmami 	<ul style="list-style-type: none"> • zogniskowane wywiady grupowe, • ankieta 	Należy stosować wiele technik	<ul style="list-style-type: none"> • ankiety, • wywiady swobodne, • analiza dokumentów, • obserwacja i analiza wizualna
Próba do badań	Próba reprezentatywna wylosowana spośród wszystkich mieszkańców. Do badań jakościowych dobrać odpowiednich ekspertów zajmujących się dziedzictwem kulturowym	Szeroka reprezentacja różnych grup społecznych z terenu JST, co najmniej pięć grup respondentów. Do badań ilościowych losowa próba z nieco większym błędem oszacowania, nawet do 7%	Próby w badaniach tego problemu powinny obejmować zarówno tych mieszkańców, którzy biorą udział w zarządzaniu dziedzictwem, jak i tych, którzy w nim nie uczestniczą	Próba powinna być dobrana spośród wszystkich mieszkańców (czasami instytucji) JST
Uwagi	Należy pamiętać, żeby badaniami objąć cały obszar JST	Przy konstruowaniu próby do badań jakościowych należy pamiętać o podziałach terytorialnych wśród mieszkańców JST	Przy doborze próby należy pamiętać, że osoby uczestniczące w zarządzaniu dziedzictwem robią to dobrowolnie	W trakcie tych badań zdobywamy wiedzę na temat skutków, jakie wywołała strategia wdrażania tych dokumentów, jak i efektywności rozwiązań w nich zawartych

W tabeli znajdują się wybrane informacje, które mogą być pomocne w projektowaniu badań związanych z problematyką zarządzania lokalnym dziedzictwem kulturowym lub w wyborze oferty i do kontroli pracy profesjonalnej firmy prowadzącej badania społeczne.

Opracowanie P. Nowak

Częstym błędem popełnianym przez lokalne władze jest określanie wartości społecznych dziedzictwa wyłącznie na podstawie opinii ekspertów lub członków lokalnej elity zgromadzonej wokół ośrodka władzy.

Znajomość postaw mieszkańców wobec zabytków, dziedzictwa niematerialnego i krajobrazu kulturowego na terenie gminy może pomóc w zarządzaniu dziedzictwem. Co ważne, znajomość nastrojów społecznych wobec dziedzictwa lokalnego może zapobiec potencjalnym konfliktom związanym z sprzecznymi interesami części mieszkańców w stosunku do niektórych zabytków. Przykładowo, zmiany granic i przesiedlenia powojenne sprawiły, że mieszkańcy wielu gmin żyją wśród wytworów innych grup etnicznych. Często nie znają zabytków znajdujących się w ich okolicy lub nie rozumieją, na czym polega wartość tych zabytków, co powoduje uprzedzenia i brak poparcia choćby dla działań ochronnych.

Jak przeprowadza się badania społeczne?

Najczęściej badania społeczne przeprowadzane są przez wyspecjalizowane firmy, jednak warto, aby zlecający wiedział, na czym polegają, jak prawidłowo powinny być przygotowane i przeprowadzone. To ważne, by mieć kontrolę nad realizacją usługi i pewnością, że zlecone badania będą dobrej jakości.

Zlecając badania społeczne:

- precyzyjnie określ główny cel badania,
- sformułuj problem główny i problemy szczegółowe,
- opisz populację, na którą chcesz uogólniać wnioski z badań,
- sprawdź, czy dobrana grupa respondentów do badania jest reprezentatywna dla populacji, na którą chcesz uogólniać wyniki badań,
- przeczytaj uważnie pytania, które będą zadawane respondentom,
- skontroluj pracę firmy badawczej w terenie; czy wykonali zadania, do realizacji których się zobowiązali,
- pisemny raport z badań skonsultuj z niezależnym ekspertem.

Tabela 21. Badania ilościowe i jakościowe

Wybrane metody i techniki stosowane w badaniach społecznych	Sposób ich wykorzystania w trakcie zarządzania lokalnym dziedzictwem kulturowym
<p style="text-align: center;">Badania ilościowe</p> <p>PAPI (ang. <i>Paper And Pencil Interview</i>) – realizowane techniką ankierskich wywiadów osobistych, przeprowadzanych w dowolnym miejscu za pomocą ankiety papierowej. Ankieter czyta pytania i zapisuje odpowiedzi respondenta. To najbardziej tradycyjna metoda badawcza oraz najbardziej skuteczna. Respondenci, rozmawiając z ankieterem twarzą w twarz, czują się silnie zmotywowani do udzielania rzetelnych odpowiedzi</p> <p>CATI (ang. <i>Computer Assisted Telephone Interview</i>) – wywiad telefoniczny wspomagany komputerowo. Ankieterzy zadają przez telefon pytania widoczne na monitorze komputera i zaznaczają w jego systemie odpowiedzi. Pozwala to na bieżące kontrolowanie postępu badania przez firmę badawczą i klientów. Odpowiedzi respondentów zostają zapisane w systemie i są dostępne do analizy natychmiast po przeprowadzonym badaniu. Jest to najczęściej stosowana metoda badań ilościowych</p> <p>CAWI (ang. <i>Computer Assisted Web Interviewing</i>) – badania on-line. Ankieta internetowa, którą badany wypełnia samodzielnie bądź z pomocą ankietera. Coraz więcej jest portali, które oferują możliwość stworzenia takiej ankiety (np. Google Forms czy portal www.wspoldecydujemy.pl, udostępniający ankietę nieodpłatnie do celów niekomercyjnych badań)</p> <p>CAPI (ang. <i>Computer Assisted Personal Interview</i>) – wywiad przeprowadzany przy użyciu komputera. Stosowany najczęściej podczas badań w domu respondenta bądź jako technika wspomagająca</p>	<ul style="list-style-type: none"> • społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym
<p style="text-align: center;">Badania jakościowe</p> <p>IDI (ang. <i>In-Depth Interview</i>). Metoda polegająca na uzyskaniu danych w trakcie indywidualnej i bezpośredniej rozmowy z respondentem. Ankieter ma swobodę w sposobie formułowania pytań i ustalania ich kolejności, może dopytywać badanego. Badanie trwa znacznie dłużej niż wywiady ankietowe, ale pozwala na uzyskanie pogłębionych odpowiedzi</p> <p>FGI (ang. <i>Focus Group Interview</i>) – zogniskowany wywiad grupowy, tzw. fokus, czyli wywiad przeprowadzany jednocześnie z kilkoma osobami (zazwyczaj 6–12), według określonego scenariusza. FGI bywają przeprowadzane z mniejszymi grupami, np. rodzinami. Cechą istotną FGI jest wzajemna stymulacja uczestników i zaistnienie w grupie efektu synergii</p>	<ul style="list-style-type: none"> • społeczna diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • proces partycypacji mieszkańców w zarządzaniu lokalnym dziedzictwem, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym
<p style="text-align: center;">Inne</p> <p>Obserwacja – metoda polegająca na zamierzonej obserwacji zjawisk, zachowań, zdarzeń według ustalonego wcześniej planu badawczego</p> <p>Desk Research – to zbieranie i analiza danych zza biurka, nie wymagają pracy w terenie. To analiza źródeł wtórnych, poszukiwanie informacji, które już istnieją i zostały zgromadzone przez innych. Najczęściej wykorzystywane raporty pochodzą z baz: GUS-u, CBOS-u, Diagnozy Społecznej. Zaletą takiego badania jest niski koszt i szybki oraz łatwy dostęp do danych, a wadą – aktualność tych danych oraz czasem częściowa tylko zbieżność z badanym problemem</p>	<ul style="list-style-type: none"> • postawy mieszkańców wobec dziedzictwa kulturowego, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym • diagnoza zasobów lokalnego dziedzictwa, • ewaluacja dokumentów strategicznych związanych z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym

Opracowanie: P. Nowak

Podstawowa różnica między badaniami ilościowymi a jakościowymi dotyczy celu i pytań, na jakie ankietowani mają udzielić odpowiedzi. Efektem badań ilościowych jest uzyskanie dużej liczby zróżnicowanych informacji: ustalają skalę badanych zjawisk i ich liczbowe lub procentowe parametry. Celem badań jakościowych jest analiza indywidualnych motywacji i mechanizmów zachowania badanych osób.

Najczęściej stosowanym narzędziem w badaniach społecznych jest kwestionariusz wywiadu.

Zasady budowy kwestionariusza

- kolejność pytań: od ogólnych pytań do szczegółowych (choć czasem kolejność bywa odwracana). Tzw. pytania metryczkowe (rok urodzenia, wiek, wykształcenie) zadawane są na końcu,
- pytanie powinno dotyczyć tylko jednej sprawy,
- pytanie powinno dotyczyć faktów, które respondenci mogą sobie łatwo przypomnieć,
- jeżeli respondentami nie są eksperci, nie należy wymagać syntetycznych uogólnień w odpowiedzi na pytania. Przykładowo, większość respondentów miałaby problem z odpowiedzią na pytanie: *czy w ostatnich dziesięciu latach średnia długość czasu pracy mieszkańców wsi wzrosła?*
- pytania powinny być jasne i zrozumiałe dla każdego uczestnika badań,
- należy unikać pytań sugerujących odpowiedzi oczekiwane przez organizatorów,
- należy unikać pytań kłopotliwych,
- układ i prezentacja graficzna kwestionariusza powinny ułatwiać udzielenie odpowiedzi.

Ankieta jest zbudowana na prawie takich samych zasadach jak kwestionariusz wywiadu. Podstawowa różnica polega na tym, że ankietę wypełnia samodzielnie respondent, dlatego powinny się w niej znaleźć informacje, których mógłby udzielić ankieter (np. jak zaznaczać odpowiedzi).

Przykładowy kwestionariusz wywiadu przedstawiony jest w załączniku 4.

Dobór próby

Próba jest to dobrana na podstawie określonych kryteriów część całości populacji, którą chcemy przebadać. Na podstawie prawidłowo dobranej próby badacz jest w stanie – badając zaledwie niewielką część całości populacji – mówić o zjawiskach dotyczących całości. Próba poprawnie dobrana powinna być reprezentatywna dla populacji, na którą będziemy uogólniali wyniki badań. Jeżeli jest niereprezentatywna, wyniki mogą być interpretowane wyłącznie w odniesieniu do ludzi, którzy zostali przebadani.

W badaniach społecznych badających postawy mieszkańców gminy wobec ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego konieczne należy zadbać o odpowiednią reprezentatywność próby. W tym celu najlepiej prowadzić badania wśród mieszkańców wszystkich wsi wchodzących w skład gminy.

Dobór próby obejmuje czynności doboru właściwych jednostek, które mają zostać poddane badaniu, i zagadnienia związane ze strukturą próby oraz analizą i interpretacją wyników. Rodzaj i sposób realizacji próby mają decydujący wpływ na możliwości analityczne uzyskanych danych. Dlatego kwestie związane z doбором próby są tak ważne w badaniach.

Etyka

Prowadząc badania społeczne w lokalnej społeczności, należy pamiętać o kwestiach etycznych. Bardzo ważna jest świadoma i dobrowolna zgoda na uczestnictwo w badaniu, oparta na pełnej informacji o nim. Kluczowe są anonimowość i poufność zgromadzonych danych, a więc niemożliwość identyfikacji respondenta i prezentacja wyników jedynie w postaci zbiorczych zestawień statystycznych.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, PWN, Warszawa, 2008.

Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka, Poznań, 2001.

Warto zapamiętać

- Regularnie prowadzona diagnoza społeczna na terenie gminy może znacznie zwiększyć skuteczność działań gminy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
- Prowadząc badania, należy wybrać metodę badawczą odpowiednią do badanego zagadnienia.

III.7 Narzędzia upowszechniające wiedzę o dziedzictwie i aktywizujące społeczność

W rozdziale:

- **Dlaczego warto prowadzić działania upowszechniające wiedzę o lokalnym dziedzictwie i wspierać je**
- **Czego unikać w edukacji i promocji dziedzictwa**
- **Z jakich narzędzi i metod korzystać w edukacji oraz promocji dziedzictwa**
- **Jak można wykorzystać potencjał dziedzictwa w rozwoju lokalnym, w szczególności poprzez turystykę**

Aby dziedzictwo mogło stać się czynnikiem rozwoju społecznego i gospodarczego, musi być poznane przez lokalną społeczność, która powinna być świadoma jego wartości, a także się z nim identyfikować. Jedynie dziedzictwo włączone w pamięć zbiorową lokalnej społeczności, przyjęte, „zaadoptowane” jako coś cennego i ważnego dla jej członków, może budować lokalną tożsamość, poczucie jedności i dumy ze swojej lokalności, inspirować ludzi do wspólnego działania – jednym słowem, tworzyć kapitał społeczny.

Edukacja a rozwój społeczny

Podstawowym warunkiem pozytywnego wpływu dziedzictwa na rozwój lokalny i możliwości wykorzystania jego wartości przez miejscową społeczność jest upowszechnienie wiedzy o historii i tradycji regionu. Edukacja nie może jednak polegać jedynie na suchym przekazie faktów historycznych czy informacji o walorach artystycznych zabytków. Istotne jest, aby działania edukacyjne były kierowane zarówno do rozumu odbiorców, jak i do ich serc. Uświadamianie poprzez edukację, że lokalne dziedzictwo odnosi się w ten czy inny sposób do ich osobistej historii i doświadczeń, że kryje się w nim wiele wartości, sprzyja tworzeniu i wzmacnianiu więzi emocjonalnej pomiędzy ludźmi a elementami dziedzictwa. Skutkiem dobrych działań edukacyjnych jest przekazanie rzetelnej wiedzy oraz budzenie pozytywnych emocji, dzięki którym ludzie będą chcieli angażować się w działania na rzecz dziedzictwa i korzystać z ich wartości.

Osiągnięcie takiego celu jest możliwe poprzez:

- odpowiedzialne przygotowanie działań edukacyjnych, tak aby ich przekaz był rzetelny i uczciwy merytorycznie oraz wiarygodny dla jego odbiorców, odwoływał się do ich wrażliwości,
- włączenie do przekazu edukacyjnego odniesień do osobistych doświadczeń jego adresatów,
- nawiązywanie w treści przekazu edukacyjnego do lokalnie znanych historii miejsc i tradycji, a następnie pokazywanie ich w szerszym kontekście historii Polski i Europy,
- wybieranie formy działań edukacyjnych animujących aktywne uczestnictwo adresatów przekazu edukacyjnego,
- ważnym elementem edukacji powinien być też dialog z mieszkańcami, dotyczący lokalnego dziedzictwa, jego elementów, wartości, znaczenia, zachowania i możliwości wykorzystania.

Edukacja a rozwój gospodarczy

Tak jak warunkiem wykorzystania potencjału dziedzictwa kulturowego do rozwoju społecznego regionu jest edukacja o dziedzictwie skierowana do jego mieszkańców, tak czynnikiem ułatwiającym wykorzystanie dziedzictwa kulturowego do lokalnego rozwoju gospodarczego jest edukacja i promocja lokalnego dziedzictwa i jego wartości skierowana do turystów. Warto pamiętać, że działania edukacyjne i promocyjne znacznie zyskują na skuteczności i sile przekazu, jeżeli zaangażowani są w nie znający swoje dziedzictwo, świadomi jego wartości i dumni ze swojego regionu przedstawiciele społeczności lokalnej. W tym sensie promocję lokalnego dziedzictwa na zewnątrz powinno się poprzeździć działaniami upowszechniającymi wiedzę wśród mieszkańców regionu.

Jeżeli gmina upatruje szansę na rozwój społeczno-gospodarczy w turystyce, powinna szukać wyjątkowych cech, na których może stworzyć atrakcyjną ofertę dla potencjalnych turystów. Warto poszukać inspiracji i potencjału w zasobach lokalnej historii, kultury, tradycji, które mogą stanowić podstawę wyróżniającej się na rynku oferty.

Trendy w turystyce

Obecne trendy w turystyce wskazują na zwiększającą się rolę turystyki poznawczej, kulturowej, edukacyjnej, której podstawą jest ciekawe i niestandardowe zaprezentowanie specyfiki lokalnego dziedzictwa, nie tylko poprzez tradycyjne metody zwiedzania, lecz także samodzielne odkrywanie, doświadczanie, smakowanie. Dlatego warto poszukiwać nowych metod prezentacji dziedzictwa, budowania atrakcyjności turystycznej i tworzenia produktów turystycznych, z powodzeniem funkcjonujących na rynku.

Rola gminy w tworzeniu produktów turystycznych

Rolą gminy nie jest tworzenie ani komercjalizacja produktów turystycznych. Może wspierać rozwój wybranych rodzajów turystyki na swoim obszarze poprzez, z jednej strony, tworzenie strategii, programów, planów rozwoju turystyki, najlepiej w sposób uspołeczniony, z udziałem wszystkich zainteresowanych i mogących się włączyć w realizację instytucji, organizacji, przedsiębiorców i mieszkańców. Z drugiej strony może tworzyć warunki sprzyjające rozwojowi turystyki dziedzictwa i kreować miejsca atrakcyjne dla turystów w obiektach, którymi zarządza, w tym obiektach i przestrzeniach o charakterze historycznym czy zabytkowym. Istotną rolę w tym zakresie mogą odgrywać także instytucje kultury, których organizatorem jest JST. Instytucje te, upowszechniając wiedzę o lokalnym dziedzictwie, mogą tworzyć produkty turystyczne i komercjalizować je.

Funkcje turystyczne, edukacyjne i promocyjne często są ze sobą powiązane i zaprezentowane poniżej metody i podejścia mogą łączyć w sobie wszystkie te atrybuty – mogą stanowić doskonałą ofertę edukacyjną (dla mieszkańców, szczególnie dzieci i młodzieży), jak i przyciągnąć ciekawych świata turystów, otwartych na poznawanie walorów i historii miejsca. Zaproponowane rozwiązania mogą też stanowić istotny element promocyjny gminy i jej dziedzictwa w formie gotowych, łatwo dostępnych ofert zawierających propozycje do zwiedzania.

Interpretacja dziedzictwa

W procesie udostępniania dziedzictwa turystom warto wykorzystać założenia i zasady interpretacji dziedzictwa, które służą jego rzetelnej, ale też ciekawej dla zwiedzających prezentacji. Celem interpretacji nie jest nauka, ale zmiana nastawienia i zachowania, inspiracja i motywacja, uczynienie z informacji sensownego i pasjonującego przekazu. Zadaniem właściwej interpretacji jest wydobycie elementów dziedzictwa ze sfery anonimowości, nadanie im charakteru. Odpowiednia interpretacja opiera się na sześciu zasadach:

- **interpretacja powinna być prowokująca** – informacja powinna się wyróżnić, stymulować zainteresowanie, motywować do aktywności i kształtowania własnej opinii,
- **interpretacja powinna być odkrywczą** – odbiorcy powinni dowiedzieć się o nowych faktach, które pobudzą zainteresowanie, a nawet ich zaskoczą,
- **interpretacja powinna odwoływać się do doświadczenia** – dzięki temu przekaz jest bardziej zrozumiały i zapada w pamięć odbiorcy,
- **interpretacja powinna być kreatywna** – powinna pozwalać na odkrywanie dziedzictwa wszystkimi zmysłami, zachęcać do myślenia i refleksji,
- **interpretacja powinna być rzetelna** – powinna przedstawiać fakty interesujące, ale też prawdziwe, zachęcać do dalszych dociekań i poszukiwań,
- **interpretacja powinna być dostosowana do odbiorcy** – przede wszystkim powinna uwzględniać potrzeby i możliwości odbiorcy wynikające z jego wieku.

Podjmując samemu lub wspierając działania edukacyjne i promocyjne, których przedmiotem jest dziedzictwo, należy bezwzględnie pamiętać przy ich organizacji o etycznym i odpowiedzialnym podejściu:

- celem nadrzędnym działań edukacyjnych powinno być dobro i rozwój ich adresatów, a nie doraźne korzyści organizatorów lub sponsorów takich działań,
- przekaz wynikający z podejmowanych działań powinien jednoznacznie i precyzyjnie oddzielać rzetelną wiedzę dotyczącą historii od hipotez jej interpretacji i rekonstrukcji,
- odnosząc się do „trudnych” dla społeczności lokalnej historii i tradycji, należy zachować dużą wrażliwość i unikać jednoznacznych ocen. Lepiej jest koncentrować się raczej na faktach historycznych niż na ich interpretacji,
- w żadnym razie nie wolno podejmować działań, które będą dezinformowały i przekazywały fałszywy, zakłamany obraz przeszłości,
- w działania edukacyjne i promocyjne w miarę możliwości należy włączać lokalnych mieszkańców.

Przegląd narzędzi i metod wykorzystania dziedzictwa w rozwoju turystyki, edukacji i promocji gminy

Lekcje muzealne

Lekcje muzealne mają długą tradycję w muzealnictwie. Jest to forma edukacji muzealnej kierowana przede wszystkim do grup szkolnych. Jej celem jest wykorzystanie potencjału muzeum (zbiorów muzealnych, a także kadry kustoszów i edukatorów) do wzbogacenia zajęć dydaktycznych prowadzonych w szkołach. Dlatego oferta

lekcji muzealnych jest zróżnicowana pod względem tematycznym i dopasowana do podstawy programowej przedszkoli czy szkół różnego szczebla. Ta forma edukacji może być także inicjowana przez inne podmioty (np. fundacje) oraz w miejscach niezwiązanych z muzeum.

Niezależnie od stosowanych metod przekazywania wiedzy głównym motywem lekcji powinno być bezpośrednie obcowanie dzieci i młodzieży z muzealiami lub miejscami historycznymi, a także poznawanie przez ich pryzmat „małych” i „dużych” historii ludzi – ich twórców, właścicieli lub użytkowników.

W lekcjach muzealnych powinno się:

- odchodzić od systemu klasowo-lekcyjnego,
- wykorzystywać i łączyć ze sobą różne formy przekazywania wiedzy: wykłady, prezentacje multimedialne, warsztaty, praktyczne zajęcia z wykorzystaniem ekspozycji muzealnej i elementów muzealnych kolekcji czy zabawy koncentrujące się wokół historii i sztuki,
- dawać uczestnikom możliwość odwiedzenia miejsc i zobaczenia zabytków oraz eksponatów na co dzień niedostępnych dla zwiedzających.

Wiele muzeów rozszerza ofertę, proponując lekcje muzealne nie tylko grupom szkolnym, ale także dając możliwość udziału w nich indywidualnym osobom. Zajęcia takie mogą być interesującą propozycją zarówno dla przedstawicieli lokalnej społeczności, jak i osób odwiedzających gminę w celach turystycznych.

Materiały dydaktyczne dla nauczycieli

Bardzo skuteczną ścieżką edukacji dzieci i młodzieży jest wprowadzenie wiadomości z zakresu wiedzy o lokalnym dziedzictwie kulturowym do programu zajęć przedszkolnych oraz lekcji szkół każdego szczebla. Trzeba przy tym mieć na uwadze, że interesujący nas zakres tematyczny co prawda będzie zbieżny z podstawą programową kilku przedmiotów (m.in. edukacja regionalna, edukacja plastyczna, historia, język polski), ale jednak w związku z bardzo napiętym programem nauczania przez większość nauczycieli będzie traktowany jedynie jako uzupełnienie wymaganych programem zajęć.

Narodowy Instytut Dziedzictwa jest organizatorem konkursu na opracowanie materiałów edukacyjnych dla szkół w zakresie dziedzictwa kulturowego. Najlepsze prace będą upowszechniane przez Instytut, m.in. na jego stronie internetowej.

Aby zachęcić nauczycieli do uwzględnienia w prowadzonych przez nich lekcjach tematyki związanej z lokalnym dziedzictwem kulturowym, należy wspierać ich, zapewniając rzetelne i rzeczywiście przydatne w prowadzeniu lekcji materiały dydaktyczne, zawierające scenariusz lekcji i pomoce naukowe, np.: karty pracy czy materiały multimedialne, umożliwiające kompletne przeprowadzenie zajęć.

Przygotowywane dla nauczycieli materiały dydaktyczne powinny:

- być ściśle dostosowane do programu nauczania określonych przedmiotów dla konkretnych poziomów nauczania,
- definiować czas potrzebny do przeprowadzenia lekcji oraz ich cel, opisany zakresem wiedzy i umiejętności, które powinni zyskać uczniowie uczestniczący w zajęciach, a także wskazać postawy, które będą wzmacniane u uczniów dzięki lekcji,
- wskazywać formy i metody pracy oraz środki dydaktyczne niezbędne do realizacji zajęć,

- szczegółowo omawiać scenariusz lekcji, wskazując nauczycielowi krok po kroku sposób prowadzenia zajęć i zakres wiedzy, która powinna być przekazana na każdym etapie,
- być kompletne i umożliwić przeprowadzenie lekcji bez konieczności długotrwałych przygotowań nauczyciela.

Głównym celem tworzenia questów jest zwrócenie uwagi na wyjątkowe elementy i historie związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym. Ważne jest odkrycie niezwykłego charakteru określonej przestrzeni – *genius loci*, poprzez zwrócenie uwagi na, często z pozoru zupełnie zwyczajne, codziennie spotykane miejsca i dostrzeżenie w nich wyjątkowości, wartości i atrakcyjności. Tworzenie questu to też sposób na zaplanowanie poznawania i zwiedzania miejsca i zwrócenie uwagi na to, co wartościowe i piękne, a często niedostrzegane zarówno przez mieszkańców, jak i turystów. Questing to sztuka odnajdywania wyjątkowości w rzeczach pozornie zwykłych.

Questing

Jest to metoda odkrywania dziedzictwa miejsca, polegająca na tworzeniu nieoznakowanych tras, które można zwiedzać, podążając za wskazówkami zawartymi w wierszowanych wskazówkach – czyli **quest**. Każdy quest ma swój punkt startu, a kolejne miejsca na trasie odnajduje się dzięki odgadnięciu zagadki i wyszukaniu w terenie miejsca pasującego do rozwiązania – może to być grupa pięciu drzew, albo liczba, która jest datą powstania jakiegoś budynku, rzeźba w terenie czy specyficzny detal architektoniczny. Na końcu szlaku umieszczona jest skrzyneczka – skarb, w której znajduje się pieczęć, potwierdzająca przebycie całej trasy. Quest to opowieść o miejscu i ludziach, którą sami odkrywamy i poznajemy, prowadzeni poetycką narracją.

Questy w Polsce – LGD Zielony Pierścień

W Polsce tworzone są sieci questów, które zachęcają do pozostania dłużej w miejscowości czy regionie, skorzystania z szerszej oferty i poznania miejsca w nietuzinkowy sposób. Sieć kilkunastu questów powstała na terenie Lokalnej Grupy Działania „Zielony Pierścień” (woj. lubelskie). Można je zwiedzać, nie tylko korzystając z wydrukowanych, ulotek questów, zbiorczej publikacji, w której znalazły się wszystkie questy z tego obszaru, ale także za pośrednictwem aplikacji mobilnej.

Gotowe questy mogą być atrakcyjną formą zwiedzania ciekawych miejsc i stanowić doskonałe uzupełnienie oznakowanych szlaków i tras turystycznych – przede wszystkim tych nastawionych na prezentację dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego i bazujących na lokalnej wiedzy.

Questy można tworzyć z wykorzystaniem aplikacji przeznaczonych na urządzenia mobilne. Zagadki w takich questach mogą mieć bardziej zróżnicowany charakter, mogą np. zawierać pliki audio i wideo, wymagać ułożenia puzzli czy zawierać obraz miejsca w formie rozszerzonej rzeczywistości (*Augmented Reality*), prezentujący, jak wyglądało w przeszłości.

Gry terenowe

Atrakcyjną metodą prezentacji lokalnego dziedzictwa jest zaprojektowanie i organizacja gry terenowej opartej na scenariuszu wykorzystującym lokalną historię, legendy i tradycje. Gra terenowa to rodzaj rozgrywki między drużynami lub pojedynczymi osobami, prowadzonej na określonym terenie i na określonych przez twórców gry zasadach. Rodowodu gier terenowych można doszukiwać się w harcerskich zabawach i grach. Gry mogą odwoływać się do różnicowanych umiejętności, np. orientacji w terenie czy czytania map, występują w nich zadania zręcznościowe i fabularne. Najpopularniejsze i, jak się wydaje, najlepsze do osnucia na zasobach lokalnego dziedzictwa są gry fabularne.

Wartą polecenia formą gry fabularnej jest **LARP** (z ang. *live action role-playing*), połączenie gry terenowej z grą RPG. Jest to aktywność na pograniczu gry i sztuki, podczas której uczestnicy wspólnie tworzą i przeżywają opowieść, odgrywając wyznaczone im role – dzięki czemu lepiej poznają lokalną historię i kulturę.

Szczególną formą gier terenowych jest **gra miejska**, która stanowi połączenie happeningu ulicznego, podchodów harcerskich z grami komputerowymi. Ideą gry miejskiej jest umożliwienie uczestnikom zabawy, żywego kontaktu z historią i kulturą danego miasta.

Co to jest RPG

RPG (ang. *role-playing game*) jest fabularną grą zespołową opartą na narracji, w której gracze (od jednego do kilku) wcielają się w role fikcyjnych lub historycznych postaci. Cała rozgrywka toczy się w świecie kreowanym w wyobraźni grających, czasami inspirowanym określonymi realiami historycznymi wybranej epoki. Jej celem na ogół jest rozegranie gry według zaplanowanego scenariusza i osiągnięcie umownie określonych celów. Scenariusz może być oparty na prawdziwych wydarzeniach historycznych istotnych dla danego miejsca.

Rodzina gra terenowa „Podgórskim szlakiem”

Gra została zaprojektowana i zorganizowana przez Staromiejskie Centrum Kultury Młodzieży z okazji 100. rocznicy przyłączenia Podgórza do Krakowa. Gra miała na celu przedstawienie dzieciom w formie zabawy zabytków, szczegółów architektonicznych i ciekawostek historycznych krakowskiego Podgórza. Drużyny rodzinne (dziecko z dorosłym opiekunem) z pomocą mapy, korzystając z zaszyfrowanych wskazówek i rozwiązując konkretne zadania, miały samodzielnie zwiedzać i odkrywać ciekawe zakamarki Podgórza. Na osoby, które rozwiązały zadania i trafiły do punktu końcowego, czekała niespodzianka.

Gry miejskie stały się inspiracją do tworzenia gier terenowych również w obszarach wiejskich – wykorzystują one zasoby przyrodniczego i kulturowego dziedzictwa, opierają się na lokalnych historiach i ciekawych wydarzeniach, legendach i postaciach związanych z miejscem. Gry terenowe powinny być tworzone przez pasjonatów, którzy nie tylko mają wiedzę na temat lokalnej przyrody, historii, legend czy osobowości związanych z daną miejscowością

Podczas tworzenia scenariusza gier można bazować na wydarzeniach z lokalnej historii, może on obejmować jakiś obrzęd, może być osnuty na historii ważnej lokalnie rodziny czy postaci, legendach. Scenografie gry mogą stanowić różne miejsca warte odwiedzenia. Inspiracji, jak projektować grę miejską, warto szukać w Internecie. Przykładowa strona: www.grymiejskie.krakow.pl

Organizując zajęcia terenowe, należy pamiętać, żeby nie promować form aktywności mogących stanowić zagrożenie dla dziedzictwa. Chodzi zwłaszcza o użycie detektorów metali do poszukiwania pamiątek historycznych. Mimo pozornej atrakcyjności poszukiwanie skarbów nie jest właściwym wzorcem do upowszechniania tematyki ochrony zabytków. Dodatkowo poszukiwanie zabytków za pomocą wykrywaczy metali wymaga uzyskania urzędowego pozwolenia.

czy regionem, lecz także potencjał do przygotowania i przeprowadzania takich gier. Gmina może wspierać działania tego typu poprzez udostępnianie lub pomoc w udostępnianiu obiektów, może promować przedsięwzięcia tego typu (np. na stronie WWW) lub animować podległe jej instytucje kultury do włączenia się w organizację tego typu działań.

Geocaching

Geocaching jest zabawą w poszukiwanie skarbów za pomocą odbiornika GPS. Ideą przewodnią jest znalezienie ukrytego wcześniej w terenie pojemnika (nazywanego geocache) i odnotowanie tego faktu na specjalnej stronie internetowej. Geocaching jest zabawą międzynarodową kierowaną do poszukiwaczy przygód w każdym wieku. Poszukiwanie skrytek może służyć też zwiedzaniu i poznawaniu nowych miejsc, ich przyrody i historii.

Geocaching dla dziedzictwa

Dobrym pomysłem jest tworzenie geograficznych szlaków geocachingu, wykorzystujących walory przyrodnicze, kulturowe i historyczne miejscowości i regionu lub ogólnopolskich szlaków tematycznych geocachingu, na których można zwiedzać określone kategorie obiektów i miejsc (np. „Polskie meteoryty”, „Skanseny architektury ludowej”). Inną możliwością wykorzystania geocachingu jest podniesienie atrakcyjności istniejących tematycznych szlaków kulturowych, przez dodanie nowej formy aktywności – tak się stało w przypadku Szlaku Architektury Drewnianej w Małopolsce.

Ekomuzea

Ekomuzeum jest coraz popularniejszą formą zachowania i prezentacji dziedzictwa z wykorzystaniem współpracy sieciowej na poziomie lokalnym czy regionalnym. Pozwala nie tylko na aktywną ochronę, kultywowanie lokalnych tradycji (np. zwyczaje, wytwórczość), lecz także na kreowanie ofert turystycznych i edukacyjnych. Wstępem do tworzenia ekomuzeum jest wieloaspektowa analiza zasobów lokalnego dziedzictwa i potencjału, zarówno zasobu lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, jak i potencjału infrastrukturalnego i organizacyjnego obszaru, na którym jest tworzone.

W strukturze każdego ekomuzeum powinno się znaleźć pięć podstawowych elementów. Nie muszą one być rozwijane równocześnie, natomiast pracując nad koncepcją, trzeba przewidywać ich stopniowe rozwijanie:

- **centrum informacyjno-dokumentacyjne** – miejsce i zespół ludzi odpowiedzialnych za koordynację, promocję, realizację wizji rozwoju regionu oraz prowadzenie działalności naukowo-badawczej, wydawniczej, informacyjnej i marketing. Centra tworzone są przez podmioty, które dysponują zapleczem umożliwiającym pełnienie wszystkich tych funkcji (np. lokalne organizacje, muzea, izby regionalne),
- **sieć obiektów i miejsc** rozproszonych w terenie stanowi decydujących o charakterze i atrakcyjności ekomuzeum. Do tej grupy zaliczają się różnorodne miejsca i obiekty, prezentujące lokalną przyrodę, historię i kulturę. Ważnym kryterium włączenia do sieci ekomuzeum jest ich autentyczność, walory artystyczne i poznawcze oraz dostępność,

- niezmiernie ważnym elementem są **warsztaty i pokazy**, podczas których miejscowi producenci, rzemieślnicy i artyści demonstrują proces produkcyjny i twórczy (np. garncarz przy kole garncarskim, kowal pracujący w kuźni czy wikliniarz). Przynajmniej w części z tych obiektów oferuje się również gościom udział w warsztatach, podczas których sami mogą spróbować np. ulepić garnek czy wypleść koszyk,
- ponieważ poszczególne obiekty są od siebie oddalone, warto zaprojektować **sieć oznakowanych ścieżek i szlaków**, które ułatwią przemieszczanie się między nimi. Temu celowi służy też tworzenie i udostępnianie **map**, we wszystkich obiektach i na ulotkach,
- aby uatrakcyjnić ofertę ekomuzeum, ale także w celu zapoznania turystów na żywo z lokalnymi zwyczajami i tradycjami organizowane są **cykliczne i okazjonalne imprezy**. Warto tworzyć ekomuzealny kalendarz imprez, tak aby turyści mogli zaplanować z wyprzedzeniem udział w interesującym ich wydarzeniu.

Co to jest ekomuzeum

Według definicji International Council of Museums (ICOM) ekomuzeum jest instytucją, która bada i wykorzystuje – metodami naukowymi, edukacyjnymi i kulturowymi – całe dziedzictwo danej społeczności, a także zarządza nim, uwzględniając środowisko naturalne i otoczenie kulturowe. W Polsce najbardziej rozpowszechniona jest definicja mówiąca, że ekomuzeum to sieć rozproszonych w terenie obiektów, które tworzą żywą kolekcję, obrazującą wartości przyrodnicze i kulturowe regionu oraz doświadczenia jego mieszkańców. Wyjątkowy charakter regionu jest prezentowany jako wypadkowa warunków naturalnych i działalności ludzi, historycznej i obecnej⁴⁶.

Ekomuzeum można tworzyć na terenie jednej gminy, szczególnie jeśli gmina jest bogata w walory dziedzictwa przyrodniczego oraz kulturowego i może zaoferować potencjalnym zwiedzającym ciekawą i zróżnicowaną ofertę spędzenia czasu. Tak funkcjonuje od ponad 10 lat Ekomuzeum Lanckorona. Korzystnie jest jednak współpracować z innymi gminami w ramach spójnego przyrodniczo, kulturowo czy historycznie obszaru/regionu i utworzyć ekomuzeum, korzystając z zasobów dziedzictwa większego terytorium. Przykładem takiego przedsięwzięcia jest Ekomuzeum Doliny Karpia, utworzone w 2014 r. Ekomuzeum zostało utworzone z inicjatywy Stowarzyszenia Dolina Karpia przy wsparciu merytorycznym Fundacji Miejsc i Ludzi Aktywnych.

Ekomuzeum Doliny Karpia

Obejmuje ono siedem gmin. Cechą wyróżniającą ten teren są liczne stawy, w których od wieków hodowano ryby, w tym tradycyjnego karpia zatorskiego. Ponadto historycznie obszar ten należał do Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego, co wciąż jest postrzegane jako wyróżnik przez mieszkańców tego regionu. Ekomuzeum połączyło ponad 40 miejsc i obiektów w regionie, które tworzą ofertę turystyczną i edukacyjną, pozwalającą poznać przyrodę, historię, tradycje i kulturę regionu. Wśród nich obiekty takie jak:

- Galeria Sztuki „Bałysówka”, utworzona w starej, odnowionej zgodnie z zasadami sztuki drewnianej willi w Tomicach, integruje środowisko lokalnych twórców, których prace można podziwiać i kupić na miejscu. Przy Galerii działa pracownia ceramiczna, w której można nauczyć się tworzyć przedmioty z gliny,
- dwie pracownie wikliniarskie w Zatorze i w Woźnikach, oferują nie tylko bogactwo różnych wyrobów wikliniarskich, udział w warsztatach wikliniarskich, ale też możliwość poznania tajników przygotowania wikliny,
- Młyn w Rudzach – prowadzony przez rodzinę lokalnych młynarzy od sześciu pokoleń, gdzie na miejscu

⁴⁶ Kazior B., *Ekomuzeum – metoda prezentacji lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. (w:) Dobry start 5, Warszawa 2013, s. 16–19.

można poznać proces produkcyjny oraz historię młynarstwa silnie powiązaną z historią tego terenu. W pobliżu młyna, w XIX-wiecznym dworcu mieści się gospodarstwo agroturystyczne, które prowadzi działalność edukacyjną – organizowane są tu różnorodne warsztaty, w tym kulinarne z wykorzystaniem produktów z młyna,

- Izba regionalna w Ryczowie, w której lokalni pasjonaci zgromadzili różne przedmioty związane z lokalną gospodarką, historią, kulturą i życiem codziennym mieszkańców. W Izbie prowadzone są różnorodne warsztaty rękodzielnicze.

Poprzez Ekomuzeum można też poznać przyrodę, przede wszystkim odwiedzić liczne stawy i poznać tradycyjną tu gospodarkę rybacką, dowiedzieć się wszystkiego o karpia zatorskim, odwiedzić liczne pasieki, artystów i pasjonatów oraz spróbować specjałów regionalnej kuchni. Po Ekomuzeum można się poruszać samochodem, na rowerze czy pieszo – korzystając np. z tras do nordic walking lub skorzystać z wycieczki zrekonstruowanym galarem, jakimi pływali tu flisacy w XIX wieku. Turyści zainteresowani zwiedzeniem ekomuzeum mogą skorzystać z aplikacji mobilnej, która doprowadzi do wybranego obiektu.

Informacja o obiektach Ekomuzeum znajduje się na dostępnej w regionie ulotce oraz stronie www.ekomuzeumdolinykarpia.pl. Każdy obiekt został wyposażony w tablicę informacyjną, która zawiera też mapę całego ekomuzeum i listę wszystkich obiektów i miejsc.

Ilustracja 31. Aplikacja mobilna Ekomuzeum Doliny Karpia. Widok ze strony internetowej ekomuzeum

Imprezy lokalne

Imprezy plenerowe mogą mieć zróżnicowany charakter i mają często wymiar zarówno społeczny (służą integracji mieszkańców), jak i gospodarczy (mogą być okazją do sprzedaży lokalnych produktów, przyciągają turystów). Można do nich zaliczyć: festyny, jarmarki, festiwale, koncerty, spektakle, happeningi, targi, rajdy, zloty, konkursy, święta lokalne i inne.

Imprezy lokalne tworzą bogaty kalendarz wydarzeń – ta forma prezentacji dziedzictwa nie wymaga popularyzacji. Jest wiele imprez, ale nie wszystkie stanowią wartościową ofertę i zachęcają do udziału, szczególnie przyjezdnych. Przy organizacji imprez lokalnych warto zadbać o:

- dobre wykorzystanie infrastruktury i organizację atrakcji w różnych miejscach,
- zapewnienie oprawy artystycznej z wykorzystaniem potencjału lokalnych twórców i artystów,
- zadbanie o jakość i spójność kulturową (nie może być przypadkowej muzyki, dekoracji, występów),
- stworzenie możliwości zakupu lokalnych wyrobów i posmakowania potraw lokalnej kuchni,
- stworzenie dla uczestników propozycji aktywnego spędzenia czasu (warsztaty rzemieślnicze, gry terenowe, quizy, konkursy),
- zapewnienie materiałów promocyjnych, informujących o walorach lokalnego dziedzictwa i ofercie gminy.

Dobrze zaplanowana i przeprowadzona lokalna impreza powinna zachęcić turystów do ponownego przyjazdu – być zaproszeniem do dłuższego pobytu.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Szczególnym, organizowanym regularnie od 1991 r. corocznym wydarzeniem są Europejskie Dni Dziedzictwa – wspólna inicjatywa Rady Europy i Komisji Europejskiej to największy w Europie projekt społeczno-edukacyjny, a także najważniejsze święto dziedzictwa Europy. Głównym celem Europejskich Dni Dziedzictwa jest promowanie różnorodności regionalnego dziedzictwa kulturowego, przypomnienie o wspólnych korzeniach kultury europejskiej i propagowanie dialogu międzykulturowego. Imprezy skierowane są do bardzo szerokiej i różnorodnej grupy odbiorców, co nadaje wydarzeniu uniwersalny wymiar. Co roku w Polsce to około 1600 imprez, organizowanych w ramach EDD w blisko 400 miejscowościach. Uczestniczy w nich corocznie ponad 250 tys. uczestników (źródło danych: NID). W wielu miejscach EDD wpisały się na stałe do kalendarza ważnych wydarzeń promujących lokalne dziedzictwo.

Ilustracja 32. Obchody EDD w zabytkowej zajezdni tramwajowej w Gołębiniu, fot. T. Prajzendanc, archiwum NID

Ścieżki dydaktyczne

Powszechnym sposobem prezentacji walorów lokalnego dziedzictwa jest ścieżka dydaktyczna (zwana potocznie edukacyjną) po najciekawszych miejscach i obiektach – dostarczająca informacji i wiedzy na temat obszaru, zjawisk przyrodniczych, flory, fauny, obiektów i miejsc historycznych itp. Ścieżki są oznakowane podobnie jak szlaki turystyczne, a ich podstawowym wyposażeniem są tablice informacyjne, wiaty, zadaszenia, punkty widokowe. Ścieżka dydaktyczna organizuje ruch po terenie i mogą z niej korzystać zarówno turyści indywidualni, jak i grupy, można też korzystając z jej zasobów, prowadzić zajęcia edukacyjne. Ścieżka może być interdyscyplinarna lub podejmować określony temat. Dobrze jest, jeśli ścieżka nie tylko dostarcza suchych faktów i informacji specjalistycznych, ale zachęca do obserwacji i angażuje. Warto, by tablice uzupełniała ulotka z mapką. W Polsce ścieżki dydaktyczne są popularne, specjalizują się w ich tworzeniu Parki Narodowe, wiele gmin zainwestowało w ścieżkę bądź sieć ścieżek dydaktycznych.

Jaka powinna być ścieżka dydaktyczna

- ścieżka powinna dostarczać rzetelnej wiedzy,
- należy unikać specjalistycznego języka – informacje powinny być zrozumiałe,
- ilość tekstu na tablicach powinna być rozsądna, najlepiej uzupełniona ilustracjami,
- warto wkomponować pytania lub proste zadania, bo wtedy ścieżka jest atrakcyjniejsza i uczestnicy bardziej się angażują,
- dobrze, jeśli oprócz tablic w terenie jest też ulotka z mapą, albo dodatkowa „zachęta”, np. quiz, który motywuje do przejścia całej trasy,
- trzeba regularnie przeprowadzać konserwację ścieżki i weryfikację informacji.

Nowoczesne technologie⁴⁷

Skuteczna promocja regionalna opiera się na unikatowych cechach regionu i eksponowaniu ich. Wyrazistość produktu turystycznego, jak i nietuzinkowość stosowanych narzędzi marketingowych to klucz do sukcesu. Obecnie na rynku turystycznym coraz częściej sięga się po nowoczesne formy promocji, jak Internet czy rozwiązania mobilne. Wykorzystuje się technologię geolokalizacji GPS, rozwiązania audio i wideo, różne formy wizualizacji przestrzeni, np. poprzez modelowanie 3D czy wirtualne spacerzy. Poza spójnością graficzno-wizualno-merytoryczną materiały i nośniki promocyjne powinny wzajemnie do siebie odsyłać: tak by turysta miał możliwość korzystania z wygodniejszych dla niego form odbioru treści lub też z kilku form i narzędzi równocześnie.

A. Strony WWW

Większość gmin w Polsce posiada strony WWW, których zadaniem jest dostarczanie przydatnych informacji o gminie mieszkańcom i inwestorom czy turystom. Witryny te często zawierają informacje o zasobach lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, mają ambicję prezentacji oferty turystycznej i usług

⁴⁷ W części dotyczącej nowoczesnych technologii wykorzystano opracowanie *System promocji oferty turystycznej i kulturalnej Krainy Jeziora Mucharskiego* autorstwa Tomasza Ostrowskiego (<http://www.jezioromucharskie.pl/docs/03-system-promocji-oferty-turystycznej-i-kulturalnejpdf.pdf>).

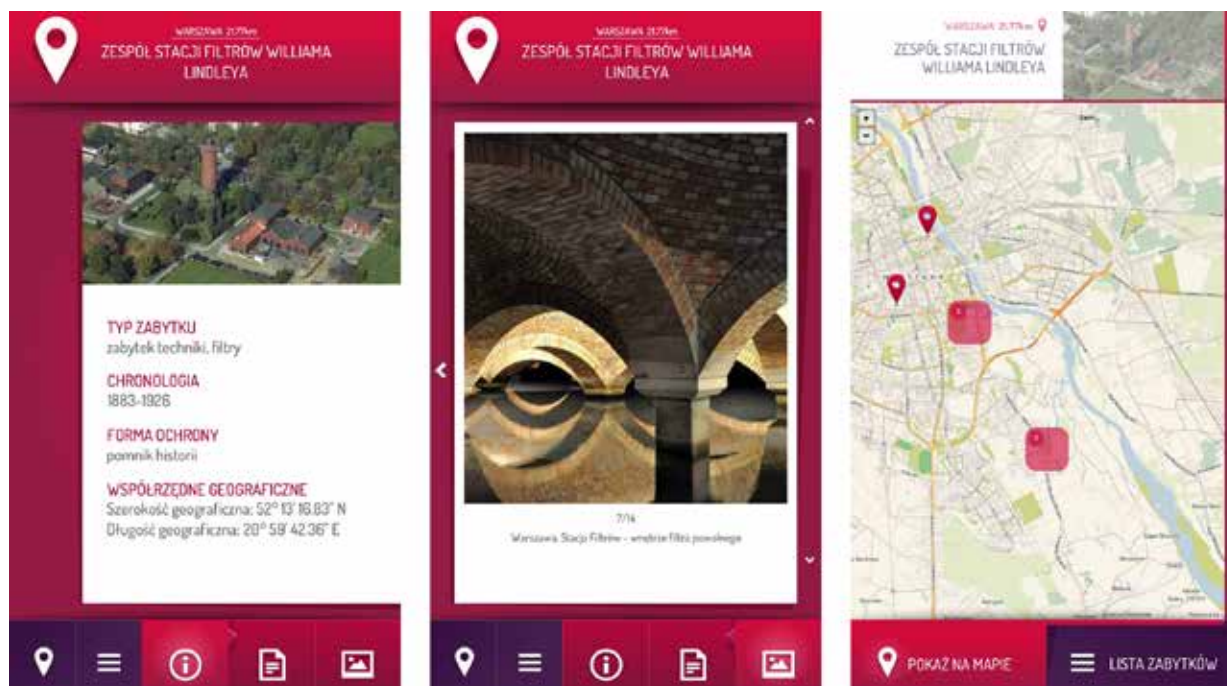

dostępnych na lokalnym rynku (np. noclegi, gastronomia, wypożyczalnie sprzętu sportowego czy kalendarz imprez). Jednak turyści z reguły nie szukają oferty na stronach gmin, ale poszukują stron i portali informacyjnych dedykowanych turystyce, z treściami przygotowanymi specjalnie dla nich i nieograniczonymi do terenu jednej gminy. Warto więc – zarówno przy rozwijaniu, jak i promocji turystyki – współpracować na większym terenie, tworząc ciekawszą, bardziej zróżnicowaną ofertę spędzenia wolnego czasu, zachęcającą do zaplanowania dłuższego pobytu, a jednocześnie tworzyć strony WWW dotyczące wspólnych ofert turystycznych. Dobrymi przykładami takiego działania są: www.ekomuzeumlubelszczyzny.pl, www.ekomuzeumzabikraj.pl, www.krainarowerowa.pl.

B. Aplikacje mobilne

O ile strony internetowe są powszechnym i w zasadzie podstawowym narzędziem dotarcia do potencjalnego odbiorcy – turysty czy pasjonata lokalnego dziedzictwa, o tyle aplikacje mobilne są stosunkowo nowym, ale bardzo dynamicznie rozwijającym się narzędziem, coraz popularniejszym – szczególnie jako instrument promocji i marketingu w turystyce. Aplikacje mogą spełniać różne funkcje i mieć różną formę. Do najbardziej rozpowszechnionych należą mobilne przewodniki i mobilne gry – uatrakcyjniające konwencjonalne sposoby zwiedzania świata. Mogą one korzystać z zaawansowanych technologii, które pozwalają w ciekawy sposób odkryć nie tylko teraźniejszość miejsca, ale też podejrzeć, jak wyglądało w przeszłości, dostarczają wiedzy, ciekawostek i stanowią atrakcyjną formę narracji.

- mobilny przewodnik ma na celu prezentację obiektów i szlaków na mapie regionu wraz z geolokalizacją własnej pozycji GPS. Użytkownik wie, gdzie znajduje się w danej chwili i jakie obiekty czy szlaki znajdują się w jego okolicy. Z poziomu mapy lub listy może wejść na wizytówki obiektów i szlaków, przeczytać opisy, zobaczyć zdjęcia czy skorzystać z innych multimediów (panoramy, wizualizacje, filmy, etc), znaleźć pobliską restaurację, hotel czy bankomat – przewodnik służy więc do planowania pobytu,

Ilustracja 33. Aplikacja mobilna Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Zabytki w Polsce. Umożliwia zlokalizowanie za pośrednictwem smartfona lub tabletu zabytków znajdujących się w najbliższej okolicy

- w ramach aplikacji mobilnych można wykorzystywać system poszerzonej rzeczywistości (*Augmented Reality*) – np. skierowanie aparatu na określony budynek z określonego miejsca pozwala na obejrzenie jego zdjęcia historycznego. System ten zamienia smartfon czy tablet w swoisty wehikuł czasu i pozwala zobaczyć wokół siebie rzeczywistość minioną,
- kolejną możliwością jest prezentacja wybranych obiektów zabytkowych jako modeli 3D (przy wykorzystaniu *Augmented Reality*). Patrząc przez aparat telefonu na znacznik zamieszczony np. na tablicy informacyjnej, w materiałach promocyjnych widać zwizualizowany obiekt zabytkowy. Umieszczając szereg takich znaczników na tablicy informacyjnej z mapą, można tworzyć wirtualny park miniatur widoczny na mapie,
- opis obiektów i atrakcji turystycznych w formie audioprzewodnika ułatwia odbiór treści. Głos lektora umożliwia łatwy odbiór treści grupie, także osobom niewidomym lub słabowidzącym.

Centrum Interpretacji Zabytku

Centrum Interpretacji Zabytku wiąże się z ideą szerokiego udostępnienia zabytku społeczeństwu i tworzenia warunków sprzyjających łatwemu korzystaniu z dziedzictwa i jego wartości. Ten sposób popularyzacji dziedzictwa jest w Polsce jeszcze mało rozpowszechniony, jednak wart promowania. Zasadą Centrum Interpretacji Zabytku jest prezentowanie w zabytkowej przestrzeni jego historii i wartości w sposób atrakcyjny i zrozumiały dla lokalnej społeczności i turystów. W centrach interpretacji zabytków stosuje się różne metody prezentacyjne: wystawy stałe i czasowe, instalacje przestrzenne, czy multimedia i zintegrowane z przestrzenią zabytku aplikacje mobilne. Centrum Interpretacji Zabytku to jednak przede wszystkim miejsce spotkań społeczności lokalnej i miłego, twórczego spędzenia czasu, przestrzeń otwarta na działania, których głównym tematem jest zabytek i jego historia. Organizowane są tu wykłady, projekcje filmów, koncerty tematycznie nawiązujące do historii obiektu, warsztaty i projekty edukacyjne. Służy to „oswojeniu” zabytku przez mieszkańców okolicy, którzy zyskują też możliwość rozwoju poprzez wykorzystanie uniwersalnej wartości zabytku.

Ilustracja 34. Prezentacja w pracowni artystycznej Zdzisława Pękalskiego w Hoczwi. Pracownie artystyczne i warsztaty rzemieślnicze to atrakcyjne elementy szlaków dziedzictwa, fot. Archiwum Fundacji Bieszczadzkiej

Szlaki dziedzictwa

Szlak kulturowy (szlak dziedzictwa kulturowego) jest trasą tematyczną prezentującą całokształt dorobku określonej społeczności czy grupy. Może dotyczyć znanej postaci, architektury, zabytków, specyficznego krajobrazu czy wydarzeń historycznych. Jest propozycją podróży, którą można nazwać podróżą edukacyjną. Trasy umożliwiają zapoznanie się z regionem, przez który prowadzą. Szlak kulturowy może służyć jako metoda ochrony dziedzictwa kulturowego regionu i zarządzania nim, z profesjonalnie przygotowaną ofertą służącą rozwojowi turystyki kulturowej, traktowanej jako istotny składnik gospodarki regionalnej.

Szlak dziedzictwa kulturowego może funkcjonować w dwóch podstawowych formach:

Profesjonalny produkt turystyczny. Szlak dziedzictwa kulturowego poddany profesjonalizacji, będącej wynikiem świadomości zasad sprawnego i skutecznego zarządzania. Z tego powodu obiekty muszą spełniać warunki brzegowe, określone jako niezbędne dla standardu oferowanej usługi. Prowadzona jest zaplanowana kampania marketingowa popularyzująca szlak. Dostępne są usługi przygotowane specjalnie dla odwiedzających, np. zorganizowany transport zbiorowy, umożliwiający dotarcie do kilku obiektów w ciągu dnia turystom niezmotoryzowanym, powszechnie dostępne usługi przewodnickie (w tym obcojęzyczne przewodniki audio), publikacje informacyjne i promocyjne w językach obcych. Prowadzone są profesjonalne badania opinii, w celu ciągłego doskonalenia oferty. Obiekty uczestniczą w przedsięwzięciu na zasadzie dobrowolności, decydują się jednak na przestrzeganie ustalonych reguł – nie tylko oczekują działań ze strony organizatora (podmiotu zarządzającego), ale same są gotowe kreować działania rzutujące na kondycję całości szlaku, a nie tylko własną.

Szlak kulturowy powinien tworzyć rozbudowany i dopełniający się zestaw produktów i usług kulturowych oraz turystycznych, wzbogaconych o propozycje aktywności. Jego głównym celem jest wzmocnienie poczucia tożsamości kulturowej przez wykorzystanie w edukacji regionalnej walorów edukacyjnych znajdujących się na nim obiektów. Szlak kulturowy powinien być wykorzystywany jako istotny element kreowania kulturalnej polityki regionu⁴⁸.

Tworzenie szlaków dziedzictwa kulturowego jest zwykle przedsięwzięciem przekraczającym możliwości pojedynczej gminy, z reguły bowiem szlaki obejmują większy obszar, pozwalający na szerszą i bardziej urozmaiconą prezentację specyfiki lub wyjątkowego charakteru regionu. Tak więc tworzenie i funkcjonowanie tego typu szlaków wymaga współpracy z różnymi instytucjami i organizacjami z obszaru, przez który przebiega dany szlak. Obecnie szlaki takie często tworzone są przez organizacje zrzeszające kilka, kilkanaście gmin, Lokalne Grupy Działania (działające w ramach *Programu LEADER*) czy Regionalne Organizacje Turystyczne (działające na obszarze określonego województwa), często przy silnym wsparciu samorządów wojewódzkich.

Zielony Rower – Greenway Karpaty Wschodnie

Jest to międzynarodowy szlak dziedzictwa łączący atrakcje przyrodnicze i kulturowe bieszczadzkiego pogranicza, warsztaty twórców ludowych, galerie oraz lokalne inicjatywy na rzecz ochrony przyrody i dziedzictwa kulturowego Bieszczad. To świat przyrody bez granic, gdzie od stuleci stykały się różne kultury, narody i grupy etniczne – Wołosi, Łemkowie, Bojkowie, Żydzi, Romowie, Rusini, Polacy, Słowacy, Ukraińcy i Węgrzy. Bieszczady dzisiaj to jeden z najrzadziej zamieszkałych obszarów górskich w Europie, a ich znaczną część zajmują fragmenty pierwotnej puszczy karpackiej – gdzie nadal spotyka się duże ssaki drapieżne z niedźwiedziem, wilkiem i rysiem na czele. Główna oś szlaku rowerowego Zielony Rower w Bieszczadach liczy 125 km, a przylegające do niej pętle lokalne oraz inne szlaki tematyczne blisko 1300 km, rozciągając się na obszarze 2428,6 km² i przebiegając przez pierwszy na świecie trójstronny rezerwat biosfery UNESCO „Karpaty Wschodnie”. Inicjatywę Zielony Rower podjęto w 2001 r., aby wzmocnić udział lokalnych społeczności w rozwoju regionu, a jednocześnie chronić wyjątkowy charakter przyrody Bieszczad i ich dziedzictwo kulturowe. Projekt szybko zyskał poparcie społeczne, a jego zwolennicy zawiązali Grupę Partnerską „Zielone Bieszczady”. Dzięki zaangażowaniu lokalnych społeczności Zielony Rower to znacznie więcej niż tylko szlak rowerowy – stanowi inspirację dla wszystkich, którym leży na sercu zachowanie piękna przyrody w Bieszczadach i różnorodności kulturowej. Zielony Rower został zapoczątkowany w Polsce, ale w 2004 r. uruchomiono trasę na Słowacji. Obecnie trwają prace nad ukraińską częścią szlaku.

⁴⁸ Gawęł Ł. *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2011.

Atrakcje turystyczne szlaku obejmują m.in.:

- pobyt na obszarze największego w Polsce górskiego parku narodowego – Bieszczadzkiego PN,
- przejazd bieszczadzką leśną kolejką wąskotorową po ostępach Ciśniańsko-Wetlińskiego Parku Krajobrazowego,
- fotografowanie, podglądanie i tropienie karpackiej zwierzyny,
- wieczory z karpacką muzyką i winem – spotkania z ciekawymi ludźmi,
- zwiedzanie zabytkowych drewnianych cerkwi,
- odwiedziny w galeriach i pracowniach artystów i rzemieślników,
- naukę tradycyjnego rzemiosła i rękodzielnictwa (garncarstwo, bibułkarstwo, malowanie na szkle, malarstwo sztalugowe, kowalstwo, wikliniarstwo),
- loty szybowcem, samolotem lub na paralotni nad górami, przejażdżki psimi zaprzęgami oraz zimowe piesze wędrówki na nartach i rakietach śnieżnych,
- odwiedziny w Ekomuzeum Trzy Kultury w Lutowiskach,
- możliwość posmakowania potraw wywodzących się z tradycji kulinarnej wielu kultur i narodów.

Organizacje zarządzające szlakiem: Karpackie Centrum Turystyki Aktywnej „Zielony Rower” – operator turystyczny i firma społeczna: Fundacja Bieszczadzka, więcej: www.gotocarpathia.pl.

Gawędziarstwo (storytelling)

Opowieści, legendy, anegdoty z danego regionu, opowiedziane barwnie i angażujące słuchaczy, mogą być motorem rozwoju turystyki. Dobrze opowiedziana historia o danym miejscu czy anegdota z nim związana mogą być wartością dodaną w promowaniu i uatrakcyjnianiu regionu turystycznego. Potencjał płynący z opowiadania gawęd nie został jeszcze w pełni wykorzystany w branży turystycznej. Opowieści uchylają rąbka magii miejsc, przekazują stare historie, dają gościom poczucie współudziału w odkrywaniu tajemnic miejsca. Co raz częściej wykorzystywane opowiadanie gawęd w turystyce tworzy nowy zawód, gawędziarzy – osób, które nie tylko znają dobrze lokalne historie, ale też potrafią z nich uczynić wciągające fabuły, także te angażujące słuchaczy (np. wskazujących możliwe rozwiązania opowiadanych historii czy wymyślających wspólnie następne wydarzenia).

Często w społeczności lokalnej są amatorzy – gawędziarze i opowiadacze lokalnych opowieści, którzy bez specjalnego przygotowania potrafią z pasją i talentem przekazać historie, legendy, baśnie i przypowieści, ubarwiają je humorem, mają zdolności do utrzymania słuchaczy w napięciu. Warto wykorzystać ich potencjał. Organizowane są też warsztaty rozwijające naturalne zdolności gawędziarzy, uczące przydatnych technik rozwijania narracji, budowania napięcia, tworzenia opowieści.

Warto pamiętać o stworzeniu oferty produktów, związanych z opowieścią, które mogą być dodatkową atrakcją, pamiątką przypominającą wysłuchaną opowieść. Można też zaoferować turystom drobny upominek związany z fabułą lub postaciami z narracji.

W Krainie Mistrza Twardowskiego – Gospodarstwo Bania

Opowiadanie gawęd może też być wkomponowane w szerszą ofertę spędzenia czasu w danym miejscu. Gospodarstwo Agroturystyczne „Bania” na Mazowszu oferuje pobyt w Krainie Mistrza Twardowskiego, który obejmuje wypoczynek, naukę i przygodę, inspirowane jedną z najpiękniejszych polskich legend – *Dziejami Mistrza Twardowskiego*. Podczas wizyty w gospodarstwie można skorzystać z różnorodnych atrakcji i aktywności, jak choćby:

- opowiadanie bajek i legend przy ognisku: o Twardowskim, o Kaśce, co z diabłami tańcowała, o Żółtej Damie i wielu innych,
- zdrowa i regionalna kuchnia: tradycyjne potrawy kuchni regionalnej,
- zajęcia rekreacyjne ceramiczne i wikliniarskie.

Więcej informacji: <http://bania.mazowsze.pl/>

Rekonstrukcje historyczne

Rekonstrukcje historyczne to działania, podczas których uczestnicy odtwarzają w strojach i za pomocą artefaktów (wytworzonych współcześnie lub oryginalnych) konkretne wydarzenia z przeszłości (najczęściej bitwy) lub różne aspekty życia w wybranym okresie historycznym. Coraz częściej są wykorzystywane do uatrakcyjnienia lokalnych imprez i wydarzeń, są też organizowane jako atrakcja sama w sobie. Rekonstrukcje mogą odtwarzać wydarzenie w miejscu, w którym się ono rozegrało historycznie (jak coroczna rekonstrukcja Bitwy pod Grunwaldem), jeśli jednak w danej miejscowości nie odbyło się żadne historyczne wydarzenie, można odtwarzać sposób życia z epoki, która dla tej miejscowości miała duże znaczenie (lub z której pochodzą najważniejsze zabytki), co także zapewnia związek rekonstrukcji z miejscem. Wykorzystanie rekonstrukcji historycznej w turystyce może mieć różnoraki charakter:

- **odtworzenie określonych zbiorowości** z przeszłości, np. kręgu rycerskiego, warsztatu rzemieślniczego, czy trupy artystów. Odbudowa wybranych fragmentów nieistniejącej już grupy społecznej polega na uczeniu się ról odgrywanych przez jej członków, relacji z osobami pełniącymi inne funkcje w grupie, kompletowaniu związanych z rolami przedmiotów i poznawaniu sposobów posługiwania się nimi. Proces odtwarzania określonej grupy jest niezbędny, aby w trakcie
- **inscenizacji** możliwe było pokazanie, jak taka zbiorowość funkcjonowała w praktyce, np. poprzez zaprezentowanie działania warsztatu rzemieślniczego, wejścia książęcego orszaku do miasta czy turnieju rycerskiego. Podczas inscenizacji można też organizować dodatkowe zajęcia dla uczestników – np. warsztaty tańca z epoki, możliwość przymierzania strojów z epoki itp.,
- inny typ działań stanowią rekonstrukcje bitew, zdarzeń historycznych czy obrzędów – są to **złożone logistycznie imprezy** zorganizowane według rozbudowanego scenariusza, trwające wiele godzin, a nawet dni i wymagające zaangażowania znacznej liczby ludzi.

Oblężenie klasztoru w Lubiążu

Klasztor w Lubiążu to największe w Polsce i drugie w Europie założenie klasztorne. Coroczna, organizowana w sierpniu impreza „Oblężenie klasztoru w Lubiążu” dotyczy walk między wojskami niemieckimi a sowieckimi, jakie miały tu miejsce podczas II wojny światowej. Rekonstrukcja obejmuje dwa podstawowe etapy: 1) pokaz życia obozowego, musztry wojskowej i sprzętu podczas przygotowania tajemniczego transportu z fabryki Telefunken w Lubiążu; 2) główną potyczkę, w której udział biorą wszyscy rekonstruktorzy i jednostki zmechanizowane. Oprócz inscenizacji historycznej przez cały dzień na przyklasztornym terenie odbywają się koncerty czy występy grajków, którzy spacerując między przybyłymi gośćmi, śpiewają zakazane piosenki. Inscenizacji zwykle towarzyszy konferencja historyczna na temat historii lubiąskiego klasztoru, jego tajemnic oraz tajemnic innych miejsc na Dolnym Śląsku, w których historii wpisały się wydarzenia z okresu II wojny światowej. Odbywają się liczne pokazy historyczne, np. stanowiska fryzjera frontowego, stanowiska poczty polowej frontowej, umocnione stanowisko obronne (okop) (Armii Czerwonej), musztra czy dioramy historyczne prezentujące obozowiska militarne. Dodatkowo możliwe jest zwiedzanie klasztoru z przewodnikiem.

Marka miejsca

Tworzenie oferty turystycznej i strategii promocyjnej warto wzmocnić poprzez równoczesne budowanie czytelnej i trafiającej do przekonania marki miejsca, która pozwoli na wpisanie wszystkich tych działań w spójny i atrakcyjny wizerunek oparty na zasobach dziedzictwa i wyjątkowych cechach miejsca.

Naszyjnik Północy, Wrzosowa Kraina, Gościniec 4 Żywiołów, Dolina Karpia, Spichlerz Koronny Marka Ducha Gór to polskie marki lokalne, z których każda posiada prócz hasła i kolorowego symbolu wartość dla swych użytkowników – społeczności lokalnej, turystów, konsumentów produktów lokalnych.

Marka miejsca powstaje w procesie brandingu, tj. projektowania, planowania i komunikacji produktu, usługi czy instytucji, mającym na celu zbudowanie wizerunku i zarządzanie nim. Marka jest wyróżniającym się produktem lub usługą dzięki jej pozycjonowaniu względem konkurentów i unikatową kombinacją wartości funkcjonalnych i symbolicznych. Wizerunek marki tworzony jest w umysłach konsumentów na

podstawie „podpowiedzi” właściciela marki (zarządzających gminą i wszystkich zaangażowanych w jej rozwój), które zawarte są m.in. w symbolach, wydarzeniach, znakach graficznych, przekazach reklamowych, a nawet zachowaniach mieszkańców. O możliwościach rozwoju marki decyduje rzeczywista zawartość (zasoby i cechy terytorium) produktu terytorialnego będącego kombinacją elementów materialnych (np. obiekty handlowe, sportowe, hotele, usługi komunikacyjne, kulturowe, zdrowotne) i abstrakcyjnych, niematerialnych (np. obyczaje mieszkańców, tradycja, folklor, język, religia, atmosfera miejsca) oraz lokalnych, charakterystycznych produktów i ich marek (wyrobów lokalnych producentów i lokalnych usług, np. korzystanie z bani). Silna marka jest czynnikiem promującym turystykę, wspierającym lokalne produkty i usługi, przyciągającym nowych mieszkańców i zatrzymującym ich przed emigracją, przyciągającym wykwalifikowanych pracowników i inwestorów oraz wzmacniającym tożsamość społeczności lokalnej. Można wyznaczyć kilka zasadniczych funkcji marki:

- identyfikacja wartości miejsca (dziedzictwo, wyróżniki),
- integracja społeczności lokalnej (siła grupy, gwarancja, rekomendacja) – poczucie wspólnoty,

- aktywizacja mieszkańców (przedsiębiorcza postawa, lokalne miejsca pracy, przewagi konkurencyjne),
- promocja (klimat, magnetyzm miejsca i produktów).

Budowanie marki jest procesem, w którym uczestniczą grupy osób, potrafiące dostrzec wyjątkową wartość miejsca, w którym żyją. Dzięki ich energii i pracy powstaje silna marka, oparta o walory i wyróżniki lokalne, a jej twórcy stają się pierwszymi ambasadorami marki.

Proces budowania marki miejsca powinien obejmować wieloaspektowe analizy miejsca, jego wartości historycznej i obecnej, szeroko rozumianego dziedzictwa, uwzględniającego aspekty materialne i duchowe i powinna się opierać na współpracy z wszystkimi środowiskami i grupami społecznymi oraz wiekowymi. Do prowadzenia budowania marki warto zaprosić specjalistów, którzy nie tylko wesprą jego przebieg merytorycznie, ale też wniosą nań świeże i obiektywne spojrzenie.

Z kim współpracować?

Warto poszukać partnerów wśród takich instytucji jak:

- Narodowy Instytut Dziedzictwa (dostęp do informacji o dobrych praktykach edukacyjnych, ogólnopolski koordynator Europejskich Dni Dziedzictwa, organizator konkursu Generalnego Konserwatora Zabytków na działania edukacyjne przy zabytkach),
- szkoły różnych szczebli (organizowanie działań edukacyjnych, włączanie w system edukacji formalnej treści o lokalnym dziedzictwie),
- muzea i paramuzea (organizowanie działań edukacyjnych – lekcje muzealne, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, centra interpretacji dziedzictwa, rekonstrukcje historyczne),
- instytucje kultury działające na obszarze gminy (organizowanie działań edukacyjnych – wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- biura i ośrodki informacji turystycznej (dostęp do informacji o działaniach i wydarzeniach edukacyjnych i promocyjnych),
- organizacje pozarządowe zajmujące się dziedzictwem kulturowym na terenie gminy (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- organizacje pozarządowe, działające na terenie całej Polski, specjalizujące się we wsparciu edukacji i rozwoju, tworzące sieci wymiany wiedzy, informacji i doświadczeń,
- lokalne grupy działania (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- lokalni liderzy i animatorzy kultury (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- społeczność lokalna (organizowanie działań edukacyjnych – scenariusze lekcji dla nauczycieli, wydarzenia plenerowe, gry terenowe, ekomuzea, questy, geocaching, centra interpretacji dziedzictwa, ścieżki edukacyjne, rekonstrukcje historyczne),
- lokalne media (promocja działań edukacyjnych i upowszechniających informacje o lokalnym dziedzictwie).

Clark D., S. Glazer, *Questing. A Guide to Creating Community Treasure Hunts*, University Press of New England, Hanover and London 2004.

Davis P., *Ecomuseums: A Sense of Place*. Bloomsbury Academic 2011. Maggi M., Avogadro C., Faletti V., Zatti F., *Ecomuseums in Europe. What they are and what they can be...* IRES Piemonte. Working Paper n. 137, 2000.

Gałek O., *Marka lokalna – narzędzie rozwoju przedsiębiorczości* (w:) Impuls. *Turystyka historyczna szansą na rozwój lokalny*. Łódź-Byczyna 2011, s. 33–45.

Gaweł Ł., *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 2011.

Glazer S. (ed.) *Valley Quest II. 75 More Treasure Hunts in the Upper Valley*. Vital Communities, White River Junction, 2004.

Gorczycewska E., Smętkiewicz K., *Budowa i promocja marki miejsca na przykładzie uzdrowiska termalnego Uniejów*

Kazior B., *Ekomuzea – ochrona i interpretacja dziedzictwa* (w:) D. Zaręba (red.) *Zielone szlaki – Greenways. Praktyczny poradnik*. Kraków–Brno 2007, s. 78–89.

Kazior B., *Ekomuzeum – metoda prezentacji lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego*. (w:) Dobry start 5, Warszawa 2013, 16–19.

Kazior B., *Questing – odkrywanie dziedzictwa miejsca* (w:) D. Zaręba (red.) *Ekoturystyka i odkrywanie dziedzictwa*. Zbiór dobrych praktyk. Kraków 2008, s. 17–20.

http://www.ue.katowice.pl/uploads/media/27_E.Gorczycewska_K.Smetkiewicz_Budowa....pdf.

Warto zapamiętać

- Upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie i promocja jego wartości kierowane do społeczności lokalnych oraz turystów warunkują wykorzystanie potencjału dziedzictwa do rozwoju społeczno-gospodarczego i sprzyjają mu.
- Działania edukacyjne powinny upowszechniać rzetelną wiedzę o lokalnym dziedzictwie oraz budzić emocje i pozytywne skojarzenia u odbiorców, m.in. dzięki wykorzystaniu metod animujących odbiorców do bezpośredniej aktywności i działania.
- Wykorzystując działania edukacyjne jako produkty wzbogacające ofertę turystyczną regionu, należy pamiętać o zróżnicowaniu ich form i zakresu tematycznego, tak aby tworzyły one bogatą oraz uzupełniającą się ofertę, kierowaną do zróżnicowanego grona odbiorców.
- Organizacją działań edukacyjnych mogą się zajmować instytucje gminne, a rolą gminy jest też wspieranie oraz animowanie organizacji i osób, które chcą i mogą dobrze organizować przedsięwzięcia edukacyjne oraz promujące lokalne dziedzictwo kulturowe i jego wartości.
- Zasoby dziedzictwa stanowią ważny potencjał do rozwoju turystyki i mogą być podstawą do tworzenia atrakcyjnej oferty. Ważna jest tu znajomość nowoczesnych trendów w turystyce, metod i narzędzi oraz współpraca różnych podmiotów, często z obszaru większego niż jedna gmina.

III.8 Narzędzia finansowe wspierające zarządzanie dziedzictwem lokalnym

W rozdziale:

- Jak tworzyć projekt dotyczący dziedzictwa
- Gdzie szukać wsparcia finansowego

W tym rozdziale chcemy pokazać przykłady najważniejszych funduszy i programów pomocowych oraz ich podstawowe wymogi co do ubiegania się o wsparcie finansowe. Środki pomocowe oferowaną są zarówno na inwestycje, jak i na tzw. projekty miękkie, czyli nieinwestycyjne (co oznacza, że w tym programie nie uzyskają Państwo dofinansowania na przykład na rewitalizację budynku na cele kulturalne). Niniejsza lista możliwych źródeł finansowania projektów z zakresu ochrony zabytków i rozwoju wykorzystującego dziedzictwo kulturowe nie jest jednak zamknięta. Ubiegając się o wsparcie finansowe, musimy liczyć się z tym, że takich wniosków wpływa bardzo dużo i zawsze jest ryzyko, że ktoś inny będzie miał podobny pomysł do naszego. W tym rozdziale pokazujemy najważniejsze elementy, na które należy zwrócić uwagę, aplikując o pomoc. Prezentujemy dobre przykłady ich wykorzystania. Rozdział stanowić ma również zachętę do zaglądania na strony internetowe wskazanych źródeł funduszy i inspirację do głębszych poszukiwań w celu wyboru funduszu odpowiedniego do zaplanowanych działań w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym. Programy różnią się pod względem kwalifikowalności wydatków, dlatego zawsze należy uważnie czytać wytyczne do programów (dostępne na stronach WWW).

Od pomysłu do projektu

Często mamy do zrealizowania projekt, na który brakuje nam środków, i zadajemy sobie pytanie, czy warto ubiegać się o dotację. Jak pokazuje doświadczenie wielu samorządów, dzięki funduszom europejskim udało się zrealizować inwestycje, które bez tej pomocy prawdopodobnie nie doszłyby do skutku. Musimy jednak pamiętać, że najczęstszą formą wsparcia jest refundacja środków. Oznacza to, że po zawarciu umowy o wsparcie realizujemy inwestycje, a dopiero po jej zakończeniu składamy wniosek o płatność i otrzymujemy zwrot całości lub części kosztów kwalifikowanych. Rozwiązaniem tej bolączki jest skorzystanie przez gminę z pożyczki lub wyprzedzającego finansowania. Takie rozwiązania przewidują przepisy szczególne odnośnie do każdego z funduszy pomocowych.

Większość dotacji wymaga wkładu własnego. Należy zastanowić się, czy to, co planujemy, jest naprawdę potrzebne. Czy gmina lub organizacja posiada odpowiednie możliwości finansowe realizacji projektu związane z koniecznością współfinansowania kosztów projektów? Trzeba ocenić, czy możliwe jest zapewnienie wkładu własnego lub prefinansowania (zapewnienia środków finansowych na realizację projektu, które następnie zostaną zwrócone po poprawnym rozliczeniu wniosku), oraz przemyśleć, czy kredyt na ten cel nie obciąży zbyt mocno gminy.

W przypadku środków unijnych są to być może ostatnie lata, w których można skorzystać z bezzwrotnych dotacji na realizację projektów w obszarze kultury. Jednak dotacje unijne to nie jedyne środki, o jakie można się starać. Poniżej przedstawiono programy, w których można ubiegać się o dofinansowanie działań związanych z dziedzictwem kulturowym. Z uwagi na źródła wsparcia dokonano podziału na środki budżetowe, środki unijne oraz środki prywatne. O pomoc mogą występować przede wszystkim gminy, ale również organizacje pozarządowe działające w obszarze kultury. Pomoc dostępna jest także dla samych właścicieli, czy użytkowników obiektów zabytkowych. Na końcu rozdziału omówiona zostanie możliwość przeznaczenia środków gminy na prace konserwatorskie. Wsparcie, jakie możemy otrzymać, obejmować może pomoc zarówno na inwestycje, ale również projekty miękkie, m.in. edukacyjne, popularyzatorskie czy promocyjne.

Przed dokonaniem wyboru programu trzeba zastanowić się, jak pozyskane środki mają pomóc, jaki problem rozwiązać. Aby uniknąć pułapek złego wyboru źródła finansowania, warto przemyśleć swoje działania związane z finansowaniem. System pozyskiwania środków, szczególnie z funduszy unijnych, został uregulowany w wielu aktach prawnych, których zakresy często prowadzą do rozbieżności i trudności w ustalaniu kryteriów kwalifikowalności projektów. Kluczem do ograniczenia problemów w momencie rozliczenia projektu jest poznanie najważniejszych warunków danego programu na etapie aplikacji o wsparcie. W celu prawidłowego umiejscowienia i zobrazowania tego sprawiającego trudności procesu poniżej zaprezentowano poszczególne etapy przygotowania się do pozyskania środków zewnętrznych. Przedstawione poniżej fazy mają charakter progresywny – każda z nich musi być ukończona tak, aby następna mogła być zakończona sukcesem.

Warto zwrócić uwagę, że w większości programów znajduje się wymóg niekomercyjności projektu, czyli że nie może on generować *znacznego dochodu netto*. Co to oznacza? Beneficjent może wynajmować świetlicę wiejską, wyposażoną dzięki dofinansowaniu, na imprezy okolicznościowe, ale pod warunkiem, że utrzymany zostanie cel projektu, a działalność generująca zysk ma charakter dodatkowy, nie dominujący. Ponadto dochód z wynajmowania świetlicy nie może przekroczyć 25% wartości całkowitych kosztów przedsięwzięcia.

Planowanie pozyskania i wydatkowania środków zewnętrznych

PROGRAMOWANIE

Dokonaj analizy sytuacji i zbierz informacje o potrzebach (problemach), w celu rozwiązania których istotne jest zastosowanie pomocy ze środków zewnętrznych. W tym kroku należy zapoznać się z podstawowymi zasadami i wytycznymi wyznaczonymi przez zakres danego programu oferującego pomoc zewnętrzną. Należy przeczytać uważnie wytyczne, które stanowią zbiór zasad i reguł danego konkursu. Analiza dokonana w tym kroku ma zapewnić spójność zaplanowanych działań wymagających pozyskania wsparcia zewnętrznego z celami programu pomocowego, z którego zamierzamy pozyskać środki pomocowe.

Krok
1

IDENTYFIKACJA

Dokonaj analizy zidentyfikowanych problemów i celów, jakim ma służyć projekt, który będzie dofinansowany ze środków zewnętrznych. Działanie to polega na przekształceniu problemów, czyli sytuacji negatywnej, na sytuację pozytywną, którą będziemy chcieli osiągnąć dzięki pozyskaniu środków zewnętrznych. W tym kroku należy ustalić możliwe opcje realizacji projektu, dokonać oceny wybranych możliwości i wybrać strategię realizacji projektu, uwzględniając ogólne wymogi danego programu pomocowego i specjalne wymogi dostępu do określonego działania.

Krok
2

FORMUŁOWANIE

Określ elementy warunkujące realizację projektu, przede wszystkim wysokość koniecznych środków wsparcia zewnętrznego, ale również inne czynniki, tj. konieczność uzyskania pozwoleń, konsultacje społeczne, pozyskanie partnerów itp. Nie należy planować działań niemożliwych do wykonania, a jeśli ich poprawna realizacja jest zależna od wielu podmiotów – należy budować partnerstwa jeszcze przed złożeniem wniosku, jasno precyzując obowiązki poszczególnych partnerów. W tym kroku następuje przekształcanie ogólnej koncepcji w szczegółowy plan realizacji projektu obejmujący budżet i harmonogram. Ustalony zostanie również zespół odpowiedzialny za realizację projektów. Ustalane zostają także produkty i rezultaty projektu. Poszczególne programy zapewniają skorzystanie z generatora wniosków aplikacyjnych ułatwiającego sformułowanie wniosku zgodnie z wytycznymi danego konkursu.

Krok
3

WDROŻENIE

Wdrażanie projektu ma na celu realizację założeń i celów zawartych w ramach projektu. W tym kroku wydatkujemy środki zgodnie z zawartą umową o dofinansowanie. W tym kroku realizowane są też działania kontrolne i monitoringowe związane z wydatkowaniem środków pomocowych. W razie stwierdzenia odchyłań podejmij działania interwencyjne, które przywracają odpowiedni bieg realizacji zadań, terminów ich wykonania czy zużycia zasobów finansowych.

Krok
4

EWALUACJA I AUDYT

W wielu programach pomocowych po zakończeniu projektu obowiązkowe jest przeprowadzenie badania ewaluacyjnego lub audytu. Dokonaj oceny efektywności wydatkowanych środków zewnętrznych. Podstawowym elementem ewaluacji jest badanie wartości dodanej programu opierające się o kryterium: skuteczności, efektywności, wydajności i trwałości.

Krok
5

Nie pisz wniosku sam – konsultuj i ucz się od innych

Realizując projekt kulturowy, ważne jest włączenie w te działania społeczności lokalnej już od początku procesu zabiegania o środki. Mieszkańcy, lokalne organizacje pozarządowe czy liderzy powinni brać udział już w planowaniu projektu – pozwoli to właściwie zdiagnozować problemy i potrzeby, a także cele projektu. Takie podejście przyczynia się też do aktywizacji mieszkańców. Należy też zdecydować, czy ubiegać się o środki samodzielnie, czy skorzystać z usług firmy zewnętrznej. Pozyskiwanie środków może bowiem wymagać odpowiedniej wiedzy, zwłaszcza przy planowaniu dużych projektów infrastrukturalnych. W niektórych przypadkach (np. niedostateczne zasoby kadr) warto rozważyć zatrudnienie firmy doradczej, aby zwiększyć szanse na skuteczne aplikowanie.

Trzeba też pamiętać, że pozyskanie środków to nie koniec pracy. Beneficjenta czekają obowiązki związane z zarządzaniem projektem: okresowe i końcowe rozliczenia kosztów oraz sprawozdania z realizacji inwestycji czy poddawanie się kontroli – wszystko to wymaga zasobów kadrowych i pracy, a zasady finansowania funduszy europejskich są różne w zależności od konkretnego programu. Regułą jednak jest, że gdy chodzi o wydatki inwestycyjne, nie przewiduje się finansowania w ramach projektu zadań związanych z zarządzaniem nim. Dodatkowo należy rozważyć, czy zakres obowiązków pracowników gminy nie jest zbyt szeroki i można zlecić im dodatkowe zadania związane z przygotowaniem wniosku, a następnie zarządzanie projektem: w takiej sytuacji warto wpisać obowiązki związane z projektem do zakresu obowiązków wyznaczonego pracownika urzędu. Przy większych projektach realizowanych przez dłuższy okres trzeba rozważyć wydzielenie stanowiska dla osoby, której kompetencje obejmować będą wyłącznie obowiązki związane z projektem.

Czym kierować się, wybierając firmę doradczą?

Dokonaj analizy, czy firma posiada doświadczenie w pozyskiwaniu funduszy unijnych i jaka jest jej skuteczność. W tym celu poproś firmę o udostępnienie pisemnych referencji. Zapytaj firmę o liczbę godzin udzielonego doradztwa oraz kwotę pozyskanych środków zewnętrznych. Zapytaj o podobne zrealizowane projekty w danym obszarze. Analiza dokumentów od firmy pozwoli ocenić, czy zakres proponowanej usługi jest zbieżny z doświadczeniem firmy. Przykładowo, jeśli zamierzamy realizować projekt inwestycyjny, ryzykowne będzie wybranie firmy specjalizującej się w projektach szkoleniowych. Ustal na wstępie zasady i warunki wynagrodzenia. Ustal, czy zadanie firmy oprócz opracowania dokumentacji aplikacyjnej będzie również obejmowało pomoc w przygotowaniu informacji dodatkowych i wyjaśnień, które zazwyczaj będą konieczne na etapie oceny merytorycznej wniosku. Profesjonalna firma doradcza przy pozyskiwaniu dotacji nie wymaga płatności z góry. Warto zastosować płatność podzieloną na kilka etapów: płatność po pozytywnej weryfikacji formalnej wniosku. Mamy wtedy pewność, że firma dopełniła wszystkich formalności i wniosek nie zostanie odrzucony z jej winy. Następną część płatności powinna nastąpić po ocenie merytorycznej wniosku i zawarciu umowy z podmiotem finansującym dany projekt. Zazwyczaj wysokość opłat uzależniona jest od wysokości przyznanego wsparcia, np. jako procent dotacji lub kwoty pozyskanego wsparcia.

Środki pomocowe z budżetu państwa

Podstawowym wsparciem wydatków inwestycyjnych na ochronę zabytków są środki z budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego i WKZ (z części budżetu, którego dysponentem jest wojewoda). Środki te mogą zostać przeznaczone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Innymi źródłami wsparcia działań w obszarze kultury są:

- inne środki programów pomocowych MKiDN,
- środki Funduszu Kościelnego,
- środki Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych PFRON,
- granty Funduszu Inicjatyw Obywatelskich.

W wielu przypadkach wsparcie przeznaczone jest nie tylko dla gminy, ale również dla organizacji pozarządowych działających w obszarze kultury.

Środki MKiDN

Przy realizacji dużych projektów (około 1 mln zł) małe miejscowości nie zawsze mogą zabezpieczyć wymagany wkład własny na ich realizację, co skutkuje rezygnacją z wnioskowania o środki, a w efekcie – z dużych przedsięwzięć. Efektywnym środkiem wsparcia projektów mogą okazać się programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pozwalające na wsparcie projektów w obszarze opieki nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem narodowym. Wykaz programów MKiDN, ogłoszenia dotyczące konkursów oraz aktualna dokumentacja konkursowa są corocznie zamieszczane na stronie internetowej ministerstwa. Do każdego z programów przygotowany jest corocznie regulamin konkursowy, który wskazuje, jakie są priorytetowe kierunki danego programu MKiDN. W odróżnieniu od pomocy unijnej wsparcie ma formę dotacji i jest wypłacane po zawarciu umowy z MKiDN. Programy MKiDN można podzielić na wspierające projekty miękkie i inwestycyjne: więcej informacji na temat dostępnych programów na www.mkidn.gov.pl, w zakładce *Finanse*.

Adaptacja zabytkowego budynku starej szkoły w Narolu do nowej funkcji – gminnej biblioteki publicznej

Biblioteka w Narolu pozyskała środki finansowe w ramach Programu MKiDN *Kultura+*, priorytet *Infrastruktura bibliotek* w kwocie ponad 630 tys. zł na realizację zadania pod nazwą *Adaptacja części budynku starej szkoły w Narolu na potrzeby utworzenia nowej siedziby Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Narolu*. Łączna wartość projektu wyniosła przeszło 800 tys. zł, ze środków ministerialnych sfinansowano 75% wartości inwestycji. Gmina Narol pozyskała również dodatkowe wsparcie z *PROW 2007–2013*, działanie *Odnowa i rozwój wsi*, w kwocie 150 tys. zł. Inwestycja została dodatkowo wsparta środkami własnymi gminy. W bibliotece realizowane są również małe projekty, na które gmina otrzymała wsparcie ze środków Lokalnej Grupy Działania „Serce Roztocza”. Biblioteka miejska została utworzona na gruncie gminy pozyskanym na ten cel od parafii. Zgodnie z oczekiwaniami mieszkańców w nowej bibliotece powstaną dodatkowo Klub Seniora dla starszych czytelników oraz kącik dla najmłodszych.

Fundusz Kościelny

Środki te mogą być przeznaczane na remonty i konserwację obiektów sakralnych o wartości zabytkowej, a także na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających. Nie ma możliwości refundowania prac wykonanych. Środki nie mogą posłużyć też do sfinansowania remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) oraz otoczenia świątyni, ani stałych elementów wystroju wewnątrz (np. polichromii, fresków, witraży czy posadzek). Należy pamiętać, że z Funduszu Kościelnego nie udziela się również dotacji na finansowanie placówek oświatowo-wychowawczych o charakterze kulturowych, takich jak np. punktów katechetycznych, grup oazowych, punktów rekolekcyjnych itp. Decyzję o przyznaniu dotacji ze środków budżetowych Funduszu Kościelnego podejmuje Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji (Wydział Funduszu Kościelnego). Środki na realizację zadań przekazywane są na wniosek uprawnionych podmiotów. Wniosek składa się na urzędowym formularzu. Podejmując decyzję o przyznaniu dotacji oraz określając jej wysokość, ocenie są kryteria, tj. aktualny stan techniczny obiektu objętego wnioskiem o dotację; rozliczenie poprzednich dotacji; ocenianie planowanego przedsięwzięcia w świetle zapotrzebowania społecznego i możliwości finansowych społeczności lokalnej; oddziaływanie zadania na społeczność lokalną; wielkością i zaawansowaniem realizacji planowanego działania oraz znaczenie obiektu zabytkowego z punktu widzenia zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego. Więcej informacji znaleźć można w BIP Ministerstwa oraz na jego stronie internetowej: www.mswia.gov.pl -> Wyznania i mniejszości -> Fundusz kościelny oraz w Wydziale Regulacji Prawnych i Funduszu Kościelnego Departamentu Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych MSWiA.

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych PFRON

Środki PFRON mogą być przeznaczone na przystosowanie obiektów kulturalnych do potrzeb osób niepełnosprawnych. O to dofinansowanie mogą ubiegać się organizacje sportu, kultury, rekreacji i turystyki osób niepełnosprawnych, osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Projekt Muzeum Etnograficznego w Zielonej Górze z siedzibą w Ochli

Ilustracja 35. Muzeum Etnograficzne, Ochla,
fot. J. Iwaszczyk, archiwum prywatne

Muzeum zajmuje obszar 13 ha, na którym zgromadzo-
no i objęto ochroną ponad 60 zabytkowych obiektów
architektury wiejskiej (z unikatową wieżą winiarską
z XVIII w. i najstarszą w Polsce drewnianą chatą miesz-
kalną z 1675 r.). W 2012 r. ze środków PFRON (w wy-
sokości 170 tys. zł) Muzeum wybudowało w trzech
budynkach toalety dla osób niepełnosprawnych oraz
ciągi piesze. Warto podkreślić, że Muzeum umiejętnie
powiązało wsparcie z PFRON z pomocą ze środków
*Lubuskiego regionalnego programu operacyjnego
na lata 2007–2013* oraz *PROW 2007–2013* dostępnych
za pośrednictwem Lokalnej Grupy Działania „Między
Odrą a Bobrem”.

Program operacyjny Fundusz Inicjatyw Obywatelskich na lata 2014–2020

Program FIO finansowany jest ze środków krajowych, a skierowany jest przede wszystkim do małych, młodych organizacji o charakterze lokalnym. Szczególną zaletą FIO jest prefinansowanie realizowanych zadań. Pozwala to projektodawcom, którzy dysponują niewielką ilością środków, na realizację zadania bezpośrednio po rozstrzygnięciu konkursu, bez potrzeby uprzedniego tworzenia rezerw finansowych. Głównym celem FIO jest zwiększenie zaangażowania obywateli i organizacji pozarządowych w życie publiczne. Wyodrębnione są cztery priorytety merytoryczne (Małe inicjatywy; Aktywne społeczeństwo; Aktywni obywatele; Silne organizacje pozarządowe). W ramach każdego z priorytetów możliwa jest realizacja projektów w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym. Wysokość wnioskowanej dotacji jest różna w zależności od okresu trwania projektu, dla projektów „jednorocznych”: od 10 tys. zł do 100 tys. zł, natomiast dla projektów „dwuletnich”: od 20 tys. zł do 200 tys. zł (minimalna dotacja w danym roku musi wynosić nie mniej niż 10 tys. zł). Warto pamiętać, że w PO FIO konieczne jest zapewnienie wkładu własnego projektu, a koszty obsługi zadania mogą stanowić maksymalnie 30% dotacji. Środki PO FIO mogą posłużyć na wsparcie działań dotyczących dziedzictwa materialnego i niematerialnego. Pomoc można wykorzystać na projekty obejmujące szkolenia i warsztaty oraz publikację broszur. Ogłoszenia o corocznych konkursach zamieszczane są na stronach Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej www.pozytek.gov.pl.

Środki pomocowe z funduszy europejskich

Perspektywa finansowa na lata 2014–2020 daje duże możliwości finansowania działań w obszarze szeroko pojętej kultury, m.in. inwestycji, ochrony zabytków czy budownictwa tradycyjnego. Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w nowej perspektywie finansowej będzie można pozyskać środki z wielu programów wdrażanych na poziomie krajowym (*Program operacyjny Infrastruktura i Środowisko*) oraz regionalnym (regionalne programy operacyjne). Wsparcie na inwestycje dostępne jest również w ramach programów sektorowych wdrażanych przez Samorząd Województwa (*Program rozwoju obszarów wiejskich*). Na poziomie lokalnym wsparcie inwestycyjne i w ramach projektów miękkich dostępne są w ramach RLKS za pośrednictwem Lokalnych Grup Działania (operujących środkami z *PROW*) – w ograniczonym zakresie również dzięki *Programowi operacyjnemu Rybactwo i Morze 2014–2020*.

Program operacyjny Infrastruktura i Środowisko na lata 2014–2020

Wspiera on przede wszystkim projekty transportowe i ochronę środowiska, ale przeznaczone zostaną również środki na kulturę, w ramach Priorytetu VIII *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*, działanie 8.1 *Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury*. Beneficjentami mogą być gminy, organizacje pozarządowe, instytucje kultury i szkoły artystyczne. Na ten cel zaplanowano 500 mln euro. Co ważne, program wprowadza progi maksymalnej wartości projektów: dla projektów dotyczących zabytkowej infrastruktury małej skali (ale – co jest wymogiem – obiekty te muszą mieć znaczenie ponadregionalne) maksymalna wartość wynosi 5 mln euro kosztów całkowitych; dla projektów dotyczących miejsc dziedzictwa wpisanych na listę UNESCO próg dofinansowania to 10 mln euro. Wybór projektów następować będzie w procedurze konkursowej.

Dodatkowe punkty przy aplikowaniu o środki POIiŚ

Aplikując o środki *POIiŚ 2014–2020*, dostaniemy dodatkowe punkty za spełnienie szeregu kryteriów formalnych i merytorycznych. Kryteria te różnią się w zależności od typów projektów: Infrastruktura zabytkowa, Infrastruktura niezabytkowa oraz Sprzęt i wyposażenie, a są to:

- dywersyfikacja źródeł finansowania działalności i pozyskiwanie zewnętrznych źródeł finansowania, doświadczenie wnioskodawcy, koszty funkcjonowania w okresie trwałości projektu, efektywność energetyczna,
- ocena popytu (szacowana liczba dodatkowych odwiedzających),
- długotrwałe efekty ekonomiczno-społeczne projektu, miejsca pracy u beneficjenta,
- zgodność projektu ze *Strategią Unii Europejskiej dla regionu Morza Bałtyckiego*,
- zgodność projektu z lokalnym programem rewitalizacji,
- wpływ projektu na poprawę dostępności do kultury dla zwiedzających, oferta kulturalno-edukacyjna,
- wpływ projektu na podniesienie atrakcyjności turystycznej regionu/kraju,
- zgodność projektu ze wskazanymi w *Szczegółowym opisie osi priorytetowych POIiŚ* kluczowymi typami projektów, komplementarność i synergia projektu,
- uwzględnienie w projekcie potrzeb osób niepełnosprawnych i wpływ projektu na włączenie społeczne grup wykluczonych.

Regionalne programy operacyjne

W nowej perspektywie finansowej na lata 2014–2020 możliwe będzie pozyskanie ważnych i dużych kwotowo środków unijnego wsparcia na projekty samorządowe z urzędów marszałkowskich. Będą one przeznaczone na wsparcie w obszarze infrastruktury publicznej. Pomoc dostępna w ramach **Priorytetu Inwestycyjnego 6.3. Ochrona i promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego i naturalnego** wesprze realizację przedsięwzięć z zakresu ochrony, rozwoju, udostępnienia i promocji zasobów dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego), w szczególności poprzez:

- realizację prac konserwatorskich, restauratorskich i prac zabezpieczających przed zniszczeniem oraz robót budowlanych,
- podejmowanie działań zmierzających do ochrony krajobrazu kulturowego, w tym realizowanych na terenie parków kulturowych czy zabytkowych ogrodów,
- dostosowywanie obiektów zabytkowych do nowych funkcji gospodarczych i społecznych,
- udostępnianie i promocję materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego regionu oraz oferty turystycznej opartej na jego zasobach.

Wysokość wsparcia różnić się będzie w zależności od regionu, jednak maksymalna wartość pojedynczego projektu będzie wynosić 5 mln euro kosztów całkowitych. Zasady i tryb wsparcia projektów kulturowych oraz wysokości planowanego wsparcia określone zostaną w *Szczegółowych opisach osi priorytetowych* i ogłoszeniach konkursowych, które będą przygotowane i publikowane przez Samorzady Województwa.

W poszczególnych RPO wyodrębnione zostały osie priorytetowe oferujące wsparcie realizacji projektów kulturowych. Przykładowo, dla obszaru kultury w woj. małopolskim oś nosi nazwę *Dziedzictwo regionalne*. Celem osi priorytetowej jest podniesienie atrakcyjności i konkurencyjności regionu z wykorzystaniem zasobów dziedzictwa regionalnego. Priorytet ten składa się z trzech głównych działań: rozwoju dziedzictwa kulturowego i naturalnego (tu grupują się poddziałania najbardziej interesujące dla podmiotów kultury), ochrony różnorodności biologicznej, rozwoju wewnętrznych potencjałów województwa.

Program rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014–2020

Wsparcie dla gmin w obszarze dziedzictwa dostępne będzie w działaniu *Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich*. Gmina będzie mogła otrzymać pomoc w dwóch obszarach: na inwestycje w obiekty pełniące funkcje kulturalne oraz kształtowanie przestrzeni publicznej, a także na ochronę zabytków i budownictwa tradycyjnego – w wysokości maksymalnie do 500 tys. zł na każde z działań. O wsparcie ubiegać się będą mogły gminy i instytucje kultury, których organizatorem jest jednostka samorządu terytorialnego. Przykładowymi realizacjami, które mogą otrzymać dofinansowanie, są inwestycje w świetlicach i domach kultury. Działanie to będzie zatem zbliżone zakresem do działania *Odnowa i rozwój wsi*, znanego samorządowcom z perspektywy 2007–2013. Nabór realizowany będzie przez Samorząd Województwa. W przypadku projektów infrastruktury kulturowej wprowadzono preferencje dla gmin o niższym dochodzie podatkowym oraz dla gmin o wyższym poziomie bezrobocia niż średnia regionalna. Dodatkowe punkty będą przyznawane za realizację projektu na obszarze o potencjale turystycznym. Każdy Samorząd Województwa wyznaczy szczegółowe kryteria w tym ostatnim zakresie. Poza środkami PROW, o które gminy będą mogły aplikować do Urzędu Marszałkowskiego, wsparcie projektów kulturalnych dostępne będzie również w lokalnych strategiach rozwoju, działanie *Wsparcia dla rozwoju lokalnego* w ramach inicjatywy LEADER. Wsparcie przewidziane w PROW 2014–2020 za pośrednictwem LGD będzie kontynuacją działań oferowanych samorządom i organizacjom NGO w PROW 2007–2013. Gminy lub instytucje kultury, dla których organizatorem jest JST, będą mogły otrzymać wsparcie na operacje dotyczące rozwoju ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej. Z tych środków będzie można zrealizować takie projekty jak remont świetlicy wiejskiej, stworzenie ścieżki dydaktycznej, remont obiektów sakralnych. Maksymalna kwota pomocy dla każdego rodzaju operacji będzie ustalona przez LGD w lokalnych strategiach, lecz nie będzie mogła przekroczyć 2 mln zł na beneficjenta (w okresie programowania). Maksymalna kwota pomocy dla każdego rodzaju operacji działania będzie ustalona przez LGD w lokalnych strategiach, wartość dofinansowania nie będzie mogła jednak przekroczyć 63,63% kosztów kwalifikowanych projektu dla JST, natomiast 80% dla organizacji pozarządowych.

Preferencyjna pożyczka na inwestycje PROW 2014–2020

Aplikując o środki na inwestycje gminne dostępne w *PROW 2014–2020*, warto skorzystać z preferencyjnej pożyczki. Przepisy *Ustawy o finansowaniu wspólnej polityki rolnej* w okresie programowania 2014–2020 przewidują, że jednostki samorządu terytorialnego realizujące operacje w ramach działania *Podstawowe usługi i odnowa wsi na obszarach wiejskich* oraz *Wsparcie dla rozwoju lokalnego* w ramach inicjatywy LEADER w zakresie poddziałania *Wsparcie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność* – czyli działań, w ramach których będzie można pozyskać szczególnie wsparcie w obszarze kultury na wsi – mogą otrzymać środki z budżetu państwa na wyprzedzające finansowanie ponoszonych kosztów kwalifikowanych. Środki z budżetu państwa mogą być przekazywane gminie do wysokości wkładu Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz rozwoju obszarów wiejskich (EFRROW), w formie oprocentowanej pożyczki udzielonej przez Bank Gospodarstwa Krajowego. Gmina spłaca pożyczkę po otrzymaniu środków z agencji płatniczej tytułem refundacji wydatków kwalifikowanych ze środków EFRROW w terminie 10 dni od dnia otrzymania tych środków.

Program operacyjny Rybactwo i morze na lata 2014–2020

Środki PO Rybactwo i morze 2014–2020 Priorytet 4. *Zatrudnienie i spójność terytorialna na obszarach rybackich* mogą być skierowane do jednostek samorządu terytorialnego. Podobnie jak w inicjatywie Leader wsparcie działań realizowanych na obszarach zależnych od rybactwa dostępne będzie za pośrednictwem lokalnych grup działania. Dla projektów związanych z dziedzictwem kulturowym źródłem wsparcia będą działania realizowane w ramach Celu IV. *Propagowanie dobrostanu społecznego i dziedzictwa kulturowego na obszarach rybackich i obszarach akwakultury, w tym dziedzictwa kulturowego rybołówstwa i akwakultury oraz morskiego dziedzictwa kulturowego*, a w ramach niego dwa wyodrębnione działania, inwestycyjne i miękkie: 4.2.9. *Tworzenie, rozwój, wyposażenie infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej, przeznaczonej na użytek publiczny historycznie lub terytorialnie związanych z działalnością rybacką* oraz 4.2.10. *Promowanie, zachowanie lub upowszechnianie rybackiego dziedzictwa kulturowego*. O pomoc w ramach tych działań ubiegać się będą mogły gminy lub jednostki gminne, tworząc przykładowo: muzea, izby regionalne, izby pamięci lub skanseny mające na celu zachowanie lub prezentowanie lokalnego rzemiosła, historii, sztuki i obyczajów, związanych z tradycjami rybackimi. Maksymalna kwota pomocy dla danego każdego rodzaju operacji działania będzie ustalona przez LGD w lokalnych strategiach, wartość dofinansowania nie będzie mogła jednak przekroczyć 50% kosztów kwalifikowanych projektu niezależnie od rodzaju beneficjenta.

Samorządowe środki pomocowe

Fundusz sołecki i dotacje gminne

Podstawą prawną funkcjonowania funduszu sołeckiego jest *Ustawa z 21 lutego 2014 r. o funduszu sołeckim*. Zachętą dla gmin do wyodrębniania funduszu sołeckiego i takiego wydatkowania środków gminnych jest możliwość otrzymania zwrotu części poniesionych wydatków z budżetu państwa. Zwrot może dotyczyć 20, 30 lub 40% wydatków zrealizowanych w ramach funduszu sołeckiego, zależnie od zamożności gminy, która

zdecydowała się wyodrębnić fundusz sołecki w budżecie gminnym. Doświadczenia ostatnich lat pokazały, że wiele gmin wydatkuje środki funduszu sołeckiego właśnie na projekty w obszarze kultury lokalnej.

Aby zachować najcenniejsze zabytki gminy, przewidziana jest możliwość udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru. Zgodnie bowiem z przepisami *Ustawy oozionz* możliwe jest udzielenie dotacji na takie prace przy obiektach, które nie są własnością gminy (art. 81.). Z drugiej strony, właściciel zabytku niewpisanego do rejestru (ale np. znajdującego się w GEZ) nie może takiej dotacji otrzymać – wskazuje na to orzecznictwo sądowe i stanowiska RIO. Zasady udzielania dotacji muszą być określone w sposób przejrzysty w uchwale Rady Gminy.

Zgodnie z art. 81. ust. 1. *Ustawy oozionz* Rada Gminy nie może podjąć uchwały o udzieleniu dotacji, jeśli uprzednio nie podjęła uchwały ws. zasad ich udzielania. Udzielenie dotacji bez ujawnienia zasad ich przyznawania narusza zasadę jawności finansów publicznych (z art. 4. *Ustawy ofp*). W uchwale Rady Gminy powinna być zamieszczona procedura przyznania dotacji – jej brak stwarza ryzyko negatywnej oceny udzielonej dotacji przez organy nadzoru. Procedura przyznawania dotacji powinna spełniać następujące kryteria: musi być przejrzysta i określać rodzaj działań przy zabytku, które mogą podlegać dofinansowaniu ze środków gminy (zgodnie z art. 77. *Ustawy oozionz*); powinna posiadać niedyskryminujący charakter – krąg podmiotów uprawnionych do dotacji zgodny z art. 81. ust. 1. w zw. z art. 71. ust. 1. *Ustawy oozionz* – oraz musi być jawna.

Opisane powyżej środki gminne na realizację projektów kulturalnych nie wyczerpują możliwych źródeł wsparcia ze strony funduszy samorządowych. Na uwagę zasługują również realizowane corocznie projekty dofinansowane ze środków samorządów województw. Przykładowo można wskazać, że przedsięwzięcia artystyczne i kulturalne realizowane w województwie małopolskim w 2012 r. uzyskały wsparcie finansowe z budżetu województwa małopolskiego na łączną kwotę 3 mln zł w ramach otwartego konkursu ofert na realizację zadań publicznych województwa małopolskiego w dziedzinie kultury pod nazwą „Mecenat Małopolski”. Z budżetu tego samorządu udzielono 140 dotacji – w ogólnej kwocie 3,5 mln zł – na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zabytków wpisanych do rejestru zabytków. Ubiegając się o będące w dyspozycji Samorządu Województwa środki, należy zapoznać się z bieżącymi informacjami o konkursach na stronach Urzędów Marszałkowskich.

Podmioty uprawnione do ubiegania się o dofinansowanie

Przy podjęciu uchwały Rady Gminy o udzielaniu dotacji celowej na wykonanie prac lub robót przy zabytku (określonych art. 81. ust. 1. w zw. z art. 71. ust. 1. *Ustawy oozionz*) należy pamiętać, że ograniczenie bądź rozszerzenie kręgu podmiotów uprawnionych do ubiegania się o nią stanowi naruszenie przepisów i może skutkować uchynieniem uchwały Rady Gminy. Wsparcie podmiotów posiadających tytuł prawny do zabytku w celu dofinansowania prac lub robót przy zabytku nie jest uzależnione od tego, czy są one zaliczane do sektora finansów publicznych. Istotne, aby dotacja została przekazana na cele wskazane w ustawie.

Badania archeologiczne czy wykonanie instalacji iluminacji kościołów nie podlegają finansowaniu ze środków gminnych (uchwały RIO). Podobnie nie ma możliwości udzielenia przez gminę dotacji celowej na prace konserwatorskie na rzecz obiektu niewpisanego do rejestru zabytków.

Szukaj wsparcia projektów dostępnego w fundacjach

Oprócz środków publicznych, realizując projekty kulturowe, można skorzystać również z wsparcia w przemyśle, sponsorów prywatnych czy instytucjach finansowych, jak banki i towarzystwa ubezpieczeniowe, gdyż wiele z nich prowadzi fundacje wspierające kulturę. Warto mieć rozeznanie – nawet przed zdiagnozowaniem potrzeby realizacji jakiegoś działania – jakie fundacje tego typu dofinansowują jakiego rodzaju działania i w jakim trybie, to pozwoli na szybkie rozeznanie w przyszłości, gdzie na jaki projekt można szukać środków. Aplikując o wsparcie, należy pamiętać, że często dodatkowo punktowana jest realizacja projektów w partnerstwie. Warto wykorzystać zatem dobrą współpracę z lokalną grupą działania działającą na obszarze gminy. Dodatkowo należy zwrócić uwagę na właściwe opisanie metod komunikacji ze społecznością lokalną i efektów projektu, na który otrzymamy dotację.

Strona Narodowego Instytutu Dziedzictwa (www.nid.pl), gdzie znajdują się informacje na temat finansowania opieki nad zabytkami (zakładka: *Dla właścicieli i zarządców*).

Strona Narodowego Centrum Kultury – NCK (www.nck.pl), gdzie znajdują się informacje o konkursach dotacyjnych, m.in. na wsparcie dla chórów szkolnych, modernizację lokalnych ośrodków kultury.

Strona Ministerstwa Rozwoju (www.mr.gov.pl/, www.funduszeuropejskie.gov.pl), gdzie znajdują się informacje ogólne o programach unijnych, ponadto w każdym województwie działają punkty informacyjne o funduszach europejskich.

Strona MKiDN (www.mkidn.gov.pl), zakładka: *Finanse i programy ministra*

Strona MSWiA (www.mswia.gov.pl), zakładka: *Wyznania i mniejszości, Fundusz kościelny*

Strona internetowa NFOŚiGW: www.nfosigw.gov.pl, zakładka: *Środki krajowe*, a najlepiej w BIP Funduszu: Zasady udzielania pomocy finansowej. Warto zapoznać się z dokumentami: Zasady udzielania dofinansowania ze środków NFOŚiGW oraz Lista priorytetowych programów na dany rok.

<http://www.ngo.pl> – portal organizacji pozarządowych

Strona internetowa Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich: www.ksow.gov.pl, na której znajdują się aktualne informacje o realizowanych programach wspomagających wydatkowanie środków PROW, dostępnych również na projekty w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym.

Strona instytucji wdrażającej wiele programów pomocowych: PARP – www.parp.gov.pl

Informacje o PROW znajduje się w Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa: www.arimr.gov.pl. Agencja posiada centralę w Warszawie, 16 oddziałów regionalnych w każdym województwie oraz 314 biur powiatowych.

Na stronie internetowej www.ewt.gov.pl znajdują się informacje o programach oferujących pomoc finansową na wsparcie współpracy transgranicznej w zakresie kultury i edukacji i ochrony zdrowia.

Strona Europejskiego Funduszu Rozwoju Wsi Polskiej: www.efrwp.pl/ Program wspierania aktywności lokalnej pod nazwą *Razem możemy więcej*

Strona Fundacji Bankowej im. L. Kronenberga: www.citibank.pl/poland/kronenberg/polish/, finansującej inicjatywy dotyczące dziedzictwa kulturowego i tradycji oraz twórczości artystycznej dzieci i młodzieży

Strona Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności, www.dzialajlokalnie.pl, gdzie dostępne są informacje o programach grantowych „Działaj lokalnie”

Strona FIO, www.pozytek.gov.pl, oraz strona instytucji zajmującej się obsługą Programu www.crzl.gov.pl

Warto zapamiętać

- Projekt w obszarze zarządzania dziedzictwem kulturowym może być (współ)finansowany przy wykorzystaniu szeregu środków wsparcia zewnętrznego – zarówno z budżetu krajowego, jak i funduszy unijnych.
- Wsparcie dostępne jest na realizację projektów inwestycyjnych i tzw. miękkich.
- Każda instytucja udzielająca wsparcia finansowego ma swoje zasady i procedury jego przyznawania, należy się z nimi zapoznać, aby złożyć wniosek w odpowiedniej instytucji.
- Warto skorzystać z licznie organizowanych spotkań informacyjnych dla wnioskodawców, gdyż umożliwiają one uzyskanie informacji odnośnie do konkretnych pytań i rozwianie wątpliwości, które pojawiają się podczas opracowania dokumentów do konkursu i naboru wniosków.

IV. ZAŁĄCZNIKI

- 1. Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO**
- 2. Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu**
- 3. Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa**
- 4. Przykładowy kwestionariusz wywiadu**
- 5. Wykaz skrótów**

Załącznik 1.

Określanie wartości dóbr kulturowych światowego dziedzictwa UNESCO⁴⁹

Miejsca wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO mogą mieć charakter dóbr kulturowych, przyrodniczych i mieszanych. Zaprezentowane poniżej kryteria dotyczą dóbr kulturowych.

Dobro uznane za światowe dziedzictwo UNESCO musi posiadać tzw. **wyjątkową uniwersalną wartość** (*Outstanding Universal Value*), co oznacza, że znaczenie takiego dobra przekracza granice narodowe, jest ono ważne dla całej ludzkości. Dlatego najwyższe znaczenie ma ochrona tego miejsca. Ponadto dobro wpisane na listę musi spełnić co najmniej jedno z sześciu (dla dóbr kultury) **kryteriów oraz warunków integralności i autentyczności** (zobacz rozdział 1.2.). Obowiązkowy jest też odpowiedni **system ochrony i zarządzania**. Syntetyzując oficjalne brzmienie *Kryteriów*, odnoszą się one do następujących ocen. Bada się, czy dane dobro:

- I Stanowi wybitne osiągnięcie twórczego geniuszu, lub
- II Ilustruje znaczące oddziaływanie wartości w zakresie rozwoju architektury, techniki, planowania przestrzennego lub kształtowania krajobrazu, lub
- III Wnosi unikalne lub wyjątkowe świadectwo tradycji kulturowej, lub
- IV Jest wybitnym przykładem typu budowli, zespołu architektonicznego, zespołu obiektów techniki lub krajobrazu, który ilustruje znaczący etap w historii ludzkości, lub
- V Stanowi wybitny przykład tradycyjnego osadnictwa lub sposobu użytkowania reprezentatywnego dla danej kultury, lub
- VI Łączy się w bezpośredni sposób z wydarzeniami, tradycjami, ideami, wierzeniami etc.

Określając wartość dobra na podstawie wybranych kryteriów, należy przedstawić atrybuty, czyli najważniejsze cechy i elementy, które tworzą tę wartość, wyrażają charakter i znaczenie dobra. Mogą to być np.:

- forma i projekt,
- materiały i substancje,
- użytkowanie i funkcja,
- tradycje, sposoby i systemy zarządzania,
- lokalizacja i otoczenie,
- język oraz inne formy dziedzictwa niematerialnego,
- atmosfera i odczucia, a także
- inne czynniki wewnętrzne/zewnętrzne.

⁴⁹ Opracowano na podstawie: *Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>. Tłumaczenie na język polski wg angielskiej wersji językowej z 2012 r. *Wytyczne operacyjne do realizacji Konwencji Światowego Dziedzictwa* oprac.: K. Piotrowskiej i B. Szmygina, <http://www.icomos-poland.org/index.php/pl/dokumenty-doktrynalne> oraz *Wyjątkowa uniwersalna wartość a monitoring dóbr światowego dziedzictwa*, red. B. Szmygin, Warszawa 2011.

Co bardzo ważne, ocena wartości dóbr wnioskowanych na *listę światowego dziedzictwa* musi zawierać analizę porównawczą z podobnymi dobrami z *listy światowego dziedzictwa* i spoza niej. Ma to na celu wykazanie, że dane dobro wyróżnia się od innych; ma znaczenie zarówno w kontekście krajowym, jak i międzynarodowym.

Podobną metodę oceny wartości przeprowadza się wobec zabytków, które kandydują do tytułu pomnika historii. *Kryteria wyboru* (dla poszczególnych grup typologicznych zabytków) stosowane przy analizie obiektów i miejsc wnioskowanych do uznania za pomnik historii znajdują się na stronie internetowej Narodowego Instytutu Dziedzictwa http://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/pomniki-historii/kryteria-wyboru/

Załącznik 2.

Ochrona dziedzictwa niematerialnego: lista krajowa i kryteria wpisu

Ratyfikowana przez Polskę *Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* z 2003 r. stwarza dogodne warunki do objęcia opieką niezwykle istotnego zasobu kulturowego, jakim jest dziedzictwo kultury duchowej. Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza przekazane nam przez przodków tradycje, wiedzę, wyobrażenia i umiejętności, które tworzą naszą indywidualną, grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Wzmacnia poczucie przynależności społecznej, pomaga nam określić nasze wartości i cele, przeciwdziała alienacji. Ochrona w myśl *Konwencji* oznacza dopilnowanie, aby dziedzictwo niematerialne było obecne i stanowiło istotną część życia współczesnych pokoleń, aby mogły one przekazać je kolejnym pokoleniom. W tym celu *Konwencja* rekomenduje stosowanie środków takich jak:

- **identyfikacja**
określenie przez społeczność, co stanowi ich dziedzictwo niematerialne i jaki przybiera kształt,
- **dokumentacja**
opisanie i gromadzenie różnego typu informacji na temat danego elementu dziedzictwa niematerialnego. Może być prowadzone przez samą społeczność lub we współpracy z badaczami,
- **badanie**
prowadzenie badań naukowych,
- **zachowanie i zabezpieczenie**
zadbanie o to, aby praktyki kulturowe nie doznały szkody,
- **promowanie**
zwracanie uwagi społecznej na znaczenie i potrzebę ochrony dziedzictwa niematerialnego,
- **wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną**
przekazanie społecznych praktyk i idei innym członkom społeczności, zwłaszcza młodemu pokoleniu,
- **jak również rewitalizacja różnych aspektów tego dziedzictwa**
reaktywacja praktyk zamierających oraz odkrywanie na nowo zjawisk, których praktykowanie ustało.

Kluczowym działaniem ochronnym jest zadbanie to, aby nie zanikł przekaz międzypokoleniowy treści tego dziedzictwa.

Każdy element dziedzictwa niematerialnego – każdy zwyczaj, tradycja, idea, umiejętność rzemieślnicza czy artystyczna, wiedza tradycyjna zasługuje na przekazanie kolejnym pokoleniom. Każdy, nawet pozornie najmniejszy element dziedzictwa niematerialnego, może stanowić niezwykłą wartość dla związanych z nim społeczności, a zatem zasługuje na szacunek i ochronę.

Jedynie osoby związane z danymi zjawiskami mogą stwierdzić, czy stanowią one ich dziedzictwo kulturowe. Żaden ekspert nie może odgórnie przypisać społecznościom elementów dziedzictwa niematerialnego. Ponadto to ludzie związani z dziedzictwem niematerialnym określają jego kształt i nadają mu odpowiednie znaczenie, a także twórczo je rozwijają.

Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego

Na państwa-strony *Konwencji UNESCO* z 2003 r. nałożony został obowiązek inwentaryzacji przejawów dziedzictwa niematerialnego znajdujących się na ich terytoriach zgodnie z zaleceniami i standardami *Konwencji*. W Polsce od 2013 r. powstaje *Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego*, która – zgodnie z zaleceniami *Konwencji* – ma charakter otwarty i informacyjny. Stanowi dokumentację żywego niematerialnego dziedzictwa kulturowego naszego kraju.

Krajową listę prowadzi Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego przy współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa.

Informacje o składaniu wniosków i wymaganych załącznikach (a także szczegółowe informacje o dziedzictwie niematerialnym i jego ochronie) znaleźć można na stronie internetowej <http://niematerialne.nid.pl>.

W grudniu 2015 r. na *Krajowej liście* znalazło się 10 pozycji, m.in. tradycje sokolnicze, hafciarstwo kaszubskie szkoły żukowskiej, rusznikarstwo artystyczne i historyczne – wyroby według tradycyjnej szkoły cieszyńskiej czy pochod łajkonika. Zachęcamy do składania wniosków o dodanie kolejnych elementów dziedzictwa niematerialnego z terenu naszego kraju do tego spisu.

Kryteria wpisu na Krajową listę dziedzictwa niematerialnego:

- element dziedzictwa jest zgodny z definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego *Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego* (art. 2. pkt 1. i 2. *Konwencji*),
- jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i stale odtwarzany przez wspólnoty i grupy, które uznają go za część swojego dziedzictwa,
- opracowano plan ochrony służący zabezpieczeniu elementu dziedzictwa niematerialnego i podtrzymaniu jego żywotności,
- element został zgłoszony do wpisu przy jak najszerszym możliwym udziale i zaangażowaniu zainteresowanej wspólnoty, grupy, a w niektórych przypadkach także jednostek, które tworzą, utrzymują i przekazują dany element dziedzictwa niematerialnego oraz za ich uprzednią świadomą zgodą.

Definicja niematerialnego dziedzictwa kulturowego wg Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku (art. 2. pkt 1. i 2. Konwencji):

1. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności –jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami, oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”
2. „Niematerialne dziedzictwo kulturowe”, w rozumieniu ustępu 1, przejawia się m.in. w następujących dziedzinach:
  - a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
  - b) sztuki widowiskowe;
  - c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne;
  - d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata;
  - e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

ZAPAMIĘTAJ!

Zgłoszenie wniosku o wpis na listę musi zostać poprzedzone konsultacjami społecznymi w tej sprawie. Ważne jest, aby jak najwięcej osób związanych z danym dziedzictwem niematerialnym mogło wypowiedzieć się w kwestiach z tym dziedzictwem związanych.

Załącznik 3.

Wykaz praw i obowiązków gmin dotyczących dziedzictwa

Tabela 22. Ustawa zasadnicza

KONSTYTUCJA RZECZPOSPOLITEJ POLSKIEJ				
uchwalona 2 kwietnia 1997 roku przez Zgromadzenie Narodowe (DzU 1997, nr 78 poz. 483. z zmianami: zm. DzU 2001 nr 28 poz. 319, 26.03.2001, zm. DzU 2006 nr 200 poz. 1471., 07.11.2006, zm. DzU 2009 nr 114, poz. 946., 21.10.2009)				
Temat	Gwarancje państwa	Zobowiązania nałożone na gminy	Przywołanie zapisu	Komentarz
dziedzictwo narodowe	ochrona		Art. 5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.	
dziedzictwo narodowe za granicą	upowszechnianie równy dostęp pomoc		Art. 6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. 2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.	
prawo własności	ograniczenia w stosunku do wywłaszczenia		Art. 21. 1. Rzeczpospolita Polska chroni własność i prawo dziedziczenia. 2. Wywłaszczenie jest dopuszczalne jedynie wówczas, gdy jest dokonywane na cele publiczne i za słusznym odszkodowaniem.	
prawo własności	ograniczenia w stosunku do własności		Art. 64. 1. Każdy ma prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo dziedziczenia. 2. Własność, inne prawa majątkowe oraz prawo dziedziczenia podlegają równej dla wszystkich ochronie prawnej. 3. Własność może być ograniczona tylko w drodze ustawy i tylko w zakresie, w jakim nie narusza ona istoty prawa własności.	
wolność korzystania z dóbr kultury	ochrona		Art. 73. Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.	
zadania publiczne gminy		zobowiązania do wykonywania zadań publicznych	Art. 163. Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne niezastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych.	w tym z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami
prawo do własności i praw majątkowych gminy		zobowiązanie do sprawowania opieki	Art. 165. 1. Jednostki samorządu terytorialnego mają osobowość prawną. Przysługują im prawo własności i inne prawa majątkowe.	w tym zabytków (zobacz: Art. 5. i art. 71.2. <i>Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami</i>)

KONWENCJA W SPRAWIE OCHRONY ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA KULTURALNEGO I NATURALNEGO,
Paryż 1972 (DzU. 1976 Nr 32, poz. 190.) ratyfikowana 6 maja 1976 roku

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

Artykuł 5.

W celu zapewnienia możliwie najskuteczniejszej ochrony i konserwacji oraz możliwie najbardziej aktywnej rewaloryzacji dziedzictwa kulturalnego i naturalnego znajdującego się na ich terytorium Państwa będące Stronami niniejszej Konwencji będą się starały w miarę możliwości i odpowiednio do warunków właściwych dla każdego kraju:

- a) prowadzić politykę ogólną zmierzającą do wyznaczenia dziedzictwu kulturalnemu i naturalnemu odpowiedniej funkcji w życiu zbiorowym i włączyć ochronę tego dziedzictwa do programów planowania ogólnego

**KONWENCJA UNESCO W SPRAWIE OCHRONY I PROMOWANIA RÓŻNORODNOŚCI
FORM WYRAZU KULTUROWEGO,**

Paryż 2005 (DzU 2007 Nr 215, poz. 1584., 1585.) ratyfikowana 19.07.2007 roku

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

I. Cele i zasady przewodnie

Art. 2. Zasady przewodnie

3. Zasada równej godności i poszanowania wszystkich kultur. Ochrona i promowanie różnorodności form wyrazu kulturowego zakładają uznanie równej godności i poszanowanie wszystkich kultur, w tym kultur osób należących do mniejszości kultur ludów autochtonicznych.
5. Zasada komplementarności ekonomicznych i kulturowych aspektów rozwoju. Z uwagi na fakt, że kultura jest jedną z sił napędowych rozwoju, kulturowe aspekty rozwoju są równie istotne jak jego aspekty ekonomiczne, a jednostki i narody mają podstawowe prawo do uczestniczenia w kulturze i korzystania z niej.

KONWENCJA UNESCO W SPRAWIE OCHRONY NIEMATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO,
Paryż 2003 (DzU172, poz. 1018.) ratyfikowana 17.10.2011 roku

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

I. Postanowienia ogólne

Art. 1. Cele Konwencji

Cele niniejszej Konwencji są następujące:

- a) ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego
- b) zapewnienie poszanowania niematerialnego dziedzictwa kulturowego wspólnot, grup i jednostek
- c) wzrost na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym, świadomości znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego oraz zapewnienie, aby dziedzictwo to było wzajemnie doceniane
- d) zapewnienie międzynarodowej współpracy i pomocy

KARTA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ
(D.U.U.E. 2007/C 303/01) weszła w życie 01.12.2009 roku

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

Artykuł 17.

Prawo własności

Każdy ma prawo do władania, używania, rozporządzenia i przekazania w drodze spadku mienia nabytego zgodnie z prawem. Nikt nie może być pozbawiony swojej własności, chyba że w interesie publicznym, w przypadkach i na warunkach przewidzianych w ustawie, za słusznym odszkodowaniem za jej utratę wypłaconym we właściwym terminie. Korzystanie z mienia może podlegać regulacji ustawowej w zakresie, w jakim jest to konieczne ze względu na interes ogólny.

Tabela 23. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – konwencje, cd.

Artykuł 22.
Różnorodność kulturowa, religijna i językowa
Unia szanuje różnorodność kulturową religijną i językową
Artykuł 37.
Ochrona środowiska
Wysoki poziom ochrony środowiska i poprawa jego jakości muszą być zintegrowane z politykami Unii i zapewnione zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

**EUROPEJSKA KONWENCJA KRAJOBRAZOWA,
Florenceja 2000 (DzU 2006 Nr 14 poz. 98.) ratyfikowana 24.06.2004 roku**

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

Rozdział I Postanowienia ogólne

Art. 3. Cele

Celami niniejszej konwencji są: promowanie ochrony, gospodarki i planowania krajobrazu, a także organizowanie współpracy europejskiej w zakresie zagadnień dotyczących krajobrazu.

**EUROPEJSKA KONWENCJA O OCHRONIE DZIEDZICTWA ARCHEOLOGICZNEGO,
La Valetta 1992 (DzU1996 Nr 120 poz.564.) ratyfikowana 13.12.1995 roku**

PRZYWOŁANIE ZAPISU (fragmenty)

Art. 1.

Celem niniejszej konwencji jest ochrona dziedzictwa archeologicznego, jako źródła zbiorowej pamięci europejskiej i jako instrumentu do badań historycznych i naukowych

Artykuł 5.

Każda Strona zobowiązuje się:

- i) do podejmowania próby pogodzenia i połączenia odpowiednich potrzeb archeologicznych oraz planów zagospodarowania przestrzennego poprzez zapewnienie archeologom uczestnictwa:
  - a) w tworzeniu założeń planowania, ukierunkowanych na zapewnienie wyważonej strategii mającej na celu ochronę, konserwację i podniesienie wartości terenów o wartości archeologicznej
  - b) na różnych etapach planów zagospodarowania przestrzennego,
- ii) do zapewnienia, by archeolodzy, twórcy planów miejskich oraz regionalnych systematycznie konsultowali się w celu umożliwienia:
  - a) zmiany planów zagospodarowania, które mogą mieć niekorzystny wpływ na dziedzictwo archeologiczne,
  - b) zapewnienia właściwego czasu i środków na odpowiednie naukowe badania stanowisk w terenie i do publikacji wyników badań,
- iii) do zapewnienia, by ocena wpływu na środowisko i wynikające z tego decyzje w pełni uwzględniały stanowiska archeologiczne oraz ich otoczenie,
- iv) do zapewnienia – jeśli przedmioty dziedzictwa archeologicznego zostały znalezione podczas zagospodarowania terenu – ich konserwacji na miejscu, jeśli jest to możliwe,
- v) do zapewnienia, by publiczne udostępnienie stanowisk archeologicznych, szczególnie jakiegokolwiek ustalenia organizacyjne, niezbędne do przyjmowania większej liczby osób zwiedzających, nie miało niekorzystnego wpływu na archeologiczny i naukowy charakter takich stanowisk i ich otoczenie.

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI	
DzU 2003 nr 162 poz. 1568., tekst ujednolicony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 10 września 2014 roku, DzU2014 poz. 1446. ze zmianami wynikającymi z Ustawy z 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
zakres ochrony zabytków	
Temat	zakres ochrony zabytków
Obowiązki	zachowanie, zagospodarowanie, kontrola, ochrona, planowanie
Przywołanie zapisu	<p>Art. 4.</p> <p>Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.
Komentarz	dotyczy całego zasobu
zakres opieki nad zabytkami	
Temat	zakres opieki nad zabytkami
Obowiązki	udostępnianie, korzystanie, popularyzacja
Przywołanie zapisu	<p>Art. 5.</p> <p>Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku; 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.
Komentarz	dotyczy własności gminy
rejestr zabytków	
Temat	rejestr zabytków
Prawa	składanie wniosku o wpis do rejestru zabytków
Przywołanie zapisu	<p>Art. 9.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. 2. W trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. <p>Art. 10.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. 2. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.
Prawa	składanie wniosku o skreślenie zabytku z rejestru zabytków

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Przywołanie zapisu	<p>Art. 13.</p> <p>1. Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru nie została potwierdzona w nowych ustaleniach naukowych, zostaje skreślony z rejestru.</p> <p>(...)</p> <p>6. Postępowanie w sprawie skreślenia zabytku z rejestru wszczyna się z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.</p>
Komentarz	dotyczy własności gminy
Temat	park kulturowy
Prawa	ustanawianie form ochrony na poziomie gminy
Przywołanie zapisu	<p>Art. 16.</p> <p>1. Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.</p> <p>1.a. Rada gminy ogłasza w prasie miejscowej oraz przez obwieszczenie, a także w sposób zwyczajowo przyjęty w danej miejscowości, o podjęciu prac nad utworzeniem parku kulturowego, określając formę, miejsce i termin składania wniosków dotyczących projektu uchwały o utworzeniu parku kulturowego, nie krótszy jednak niż 21 dni od dnia ogłoszenia.</p> <p>2. Uchwała określa nazwę parku kulturowego, jego granice, sposób ochrony, a także zakazy i ograniczenia, o których mowa w art. 17 ust. 1.</p> <p>3. Wójt (burmistrz, prezydent miasta), w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza plan ochrony parku kulturowego, który wymaga zatwierdzenia przez radę gminy.</p> <p>4. W celu realizacji zadań związanych z ochroną parku kulturowego rada gminy może utworzyć jednostkę organizacyjną do zarządzania parkiem.</p> <p>5. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony i zarządzany na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na terenie których ten park ma być utworzony.</p> <p>6. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego.</p> <p>Art. 17.</p> <p>1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; 2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; 3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury 4) składowania lub magazynowania odpadów. <p>2. W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131-134 <i>Ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska</i> (DzU z 2013 r. poz. 1232, z późn. zm.6).</p>
Komentarz	dotyczy całego zasobu

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Temat	planowanie przestrzenne
Prawa	ustanawianie form ochrony na poziomie gminy
Obowiązki	uwzględnianie ochrony i opieki nad zabytkami w gminnych dokumentach
Przywołanie zapisu	<p>Art. 18.</p> <p>1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.</p> <hr/> <p>Art. 19.</p> <p>1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków; 3) parków kulturowych. <p>1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia; 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. <p>1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych <p>2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.</p> <p>3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.</p> <hr/>
Obowiązki	uzgadnianie gminnych dokumentów planistycznych
Przywołanie zapisu	<p>Art. 20.</p> <p>Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.</p>

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECIE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
Temat	gminna ewidencja zabytków
Obowiązki	tworzenie dokumentów gminnych
Przywołanie zapisu	<p>Art. 21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.</p> <p>Art. 22. 4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.</p> <p>Art. 22. 5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru; 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
Komentarz	<p>W związku z § 18. <i>Rozporządzenia z 26 maja 2011 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem</i> (DzU z 2011 roku, Nr 113, poz. 661)</p> <p>Założenie GEZ jest obowiązkiem gminy, jeżeli obowiązek ten nie został przez gminy dopełniony wykaz obiektów wyznaczonych przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) ogranicza się do wykazu wcz: zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków i znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków. W art. 6. ust. 2. w związku z art. 7. <i>Ustawy z 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw</i> przewidziano na założenie gminnej ewidencji zabytków dwuletni termin, od dnia przekazania przez wcz wykazu zabytków nieruchomości wyznaczonych do ujęcia w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Termin przekazania gminom wykazów przez wcz upłynął 5 grudnia 2010 roku, 6 miesięcy po wejściu w życie ww. ustawy.</p>
Temat	zagospodarowanie zabytków nieruchomości
Obowiązki	posiadanie niezbędnych dokumentów
Przywołanie zapisu	<p>Art. 25.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza: <ol style="list-style-type: none"> 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku; 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie; 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyekspozycjonowania jego wartości. 2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.
Komentarz	dotyczy własności gminy

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Temat	sprzedaż, darowizna, dzierżawa
Obowiązki	nałożenie na nabywcę zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich
Przywołanie zapisu	Art. 26. 1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. 2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwałą zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.
Temat	użytkowanie zabytku
Prawa	uzyskiwanie zaleceń konserwatorskich
Przywołanie zapisu	Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.
Komentarz	dotyczy własności gminy
Temat	użytkowanie zabytku
Obowiązki	zawiadamianie o zmianach
Przywołanie zapisu	Art. 28. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o: 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia; 2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia; 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany; 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.
Komentarz	dotyczy własności gminy
Temat	użytkowanie zabytku
Obowiązki	udostępnianie zabytku
Przywołanie zapisu	Art. 30. 1. Właściciel lub posiadacz zabytku nieruchomego bądź nieruchomości o cechach zabytku jest obowiązany udostępnić ten zabytek bądź nieruchomość wykonawcy badań w celu ich przeprowadzenia. 2. W przypadku odmowy udostępnienia zabytku nieruchomego bądź nieruchomości, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję nakazującą właścicielowi lub posiadaczowi udostępnienie tego zabytku bądź nieruchomości, na czas niezbędny do przeprowadzenia badań, jednak nie dłuższy niż 3 miesiące od dnia, w którym decyzja stała się ostateczna.
Komentarz	dotyczy własności gminy

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
Temat	użytkowanie zabytku
Prawa	odszkodowanie za szkody
Przywołanie zapisu	Art. 30.3. Za szkody wyrządzone w związku z badaniami, o których mowa w ust. 1 lub 2, przysługuje odszkodowanie na zasadach określonych w Kodeksie cywilnym.
Komentarz	dotyczy własności gminy
Temat	odkrycie zabytku
Obowiązki	zawiadamianie wkw
Przywołanie zapisu	<p>Art. 32.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany: <ol style="list-style-type: none"> 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot; 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia; 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w st. 1 pkt 3 <p>Art. 33.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta). 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) jest obowiązany niezwłocznie, nie dłużej niż w terminie 3 dni, przekazać wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjęte zawiadomienie, o którym mowa w ust. 1. 3. W terminie 3 dni od dnia przyjęcia zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1 i 2, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany dokonać oględzin znalezionego przedmiotu i miejsca jego znalezienia oraz, w razie potrzeby, zorganizować badania archeologiczne. 4. O znalezieniu przedmiotu, o którym mowa w ust. 1, na polskich obszarach morskich należy niezwłocznie zawiadomić właściwego dyrektora urzędu morskiego.

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTKÓW I OPIECIE NAD ZABYTKAMI, cd.	
Temat	prowadzenie działań przy zabytkach
Obowiązki	uzyskiwanie pozwolenia WKZ
Przywołanie zapisu	<p>Art. 36.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga: <ol style="list-style-type: none"> 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru; 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku; 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru; 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru; 5) prowadzenie badań archeologicznych; 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru; 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje; 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru; 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku; 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic, reklam reklamowych oraz urządzeń reklamowych oraz urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2.16b i 16c Ustawy z 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z 2015 roku, poz. 199. i 443.) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12, ust.1) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; 12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.
Komentarz	dotyczy własności gminy
Temat	finansowanie
Obowiązki	finansowanie opieki nad zabytkami
Przywołanie zapisu	<p>Art. 71.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W zakresie sprawowania opieki nad zabytkami osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkownika wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego finansuje prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. 2. Sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny, określony w ust. 1, posiada jednostka samorządu terytorialnego, jest zadaniem własnym tej jednostki.
Komentarz	dotyczy własności gminy
Prawa	ubieganie się o dotacje celowe na prace przy zabytkach
Przywołanie zapisu	<p>Art. 73.</p> <p>Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna, będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.</p> <p>Art. 74.</p> <p>Dotacja na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego ze środków finansowych z części budżetu państwa „Kultura i Ochrona Dziedzictwa Narodowego”; 2) wojewódzkiego konserwatora zabytków ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest wojewoda.
Komentarz	dotyczy własności gminy; warunki udzielania i rozliczania dotacji przyznawanych gminom Art. 75-83

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECIE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
Temat	finansowanie
Prawa	udzielanie dotacji na prace przy zabytkach
Przywołanie zapisu	<p>Art. 81.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. 2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
Komentarz	dotyczy zabytków znajdujących się na terenie gminy
Temat	gminy program opieki nad zabytkami
Obowiązki	opracowywanie dokumentów gminnych
Przywołanie zapisu	<p>Art. 87.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami. 2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności: <ol style="list-style-type: none"> 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju; 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej; 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania; 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego; 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami; 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków; 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. 3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. 4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym. 5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.
Komentarz	dotyczy całego zasobu gminy; gminny program opieki nad zabytkami nie ma statusu aktu prawa miejscowego

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 23 lipca 2003 r. O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECIE NAD ZABYTEKAMI, cd.	
Temat	samorządowa służba ochrony zabytków
Prawa	możliwość powierzenia gminom, powiatom lub związkom gmin i powiatów niektórych spraw z zakresu właściwości WKZ
Przywołanie zapisu	Art. 96.2 Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położonym na terenie województwa.
Komentarz	dotyczy możliwości powoływania gminnych konserwatorów zabytków w oparciu o porozumienie pomiędzy wojewodą a jednostką samorządu terytorialnego [w związku z Art. 8.2 Ustawy o samorządzie gminnym]
USTAWA z 8 marca 1990 roku O SAMORZĄDZIE GMINNYM	
DzU 1990 nr 16, poz. 95. z późniejszymi zmianami ; tekst ujednolicony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 września 2015 r., DzU z 2016 r., poz. 446	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	zadania własne gminy
Obowiązki	zaspokajanie potrzeb wspólnoty
Przywołanie zapisu	Art. 7. 1. Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: 1) ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej; 9) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
Prawa	możliwość przejmowania przez gminę obowiązków powiatów i województw
Przywołanie zapisu	Art. 8. 2. Zadania z zakresu administracji rządowej gmina może wykonywać również na podstawie porozumienia z organami tej administracji.
Komentarz	dotyczy możliwości powoływania gminnych konserwatorów zabytków w oparciu o porozumienie pomiędzy wojewodą a jednostką samorządu terytorialnego, w związku z art. 96 pkt 2 ustawy o ochronie zabytków
Temat	związki i porozumienia międzygminne
Prawa	tworzenie związków międzygminnych
Przywołanie zapisu	Art. 64. 1. W celu wspólnego wykonywania zadań publicznych gminy mogą tworzyć związki międzygminne. 2. Uchwały o utworzeniu związku podejmują rady zainteresowanych gmin. 3. Prawa i obowiązki gmin uczestniczących w związku międzygminnym, związane z wykonywaniem zadań przekazanych związkowi, przechodzą z dniem ogłoszenia statutu związku.
Komentarz	może dotyczyć tworzenia parków kulturowych o terenach przekraczających granice gminy

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM	
DzU 2003 nr 80, poz. 717.; tekst ujednolicony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 5 lutego 2015 roku, DzU 2015 poz. 199. ze zmianami wynikającymi z Ustawy z 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu i Ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	zakres i działań planistycznych i zarządczych
Obowiązki	uwzględnianie zasobów dziedzictwa kulturowego gminy
Przywołanie zapisu	Art. 1. 2. W planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza: 1) wymagania ładu przestrzennego, w tym urbanistyki i architektury; 2) walory architektoniczne i krajobrazowe; (...) 4) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
Komentarz	dotyczy również obiektów i terenów nieobjętych formami ochrony i nieznajdujących się w ewidencji
Temat	polityka przestrzenna gminy
Prawa	uchwalanie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	
Przywołanie zapisu	Art. 3. 1. Kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej na terenie gminy, w tym uchwalanie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z wyjątkiem morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej oraz terenów zamkniętych, należy do zadań własnych gminy.
Temat	planowanie przestrzenne w gminie
Obowiązki	sporządzenie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Przywołanie zapisu	Art. 9. 2. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza studium zawierające część tekstową i graficzną, uwzględniając zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, ustalenia strategii rozwoju i planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy, o ile gmina dysponuje takim opracowaniem.
Komentarz	dokument obligatoryjny i wiążący przy sporządzaniu planów miejscowych (Art. 9. ust. 4.)
Temat	zakres studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Obowiązki	uwzględnianie i określanie uwarunkowań związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego gminy
Przywołanie zapisu	Art. 10.1. W studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności z: 3) stanu środowiska, w tym stanu rolniczej i leśnej przestrzeni produkcyjnej, wielkości i jakości zasobów wodnych oraz wymogów ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego 4) stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej 4a) rekomendacji i wniosków zawartych w audycie krajobrazowym lub określenia przez audyt krajobrazowy granic krajobrazów priorytetowych 9) występowania obiektów i terenów chronionych na podstawie przepisów odrębnych Art. 10.2. W studium określa się w szczególności: 1a) uwzględniające bilans terenów przeznaczonych pod zabudowę, o którym mowa w ust. 1 pkt 7 lit. d kierunki zmian w strukturze przestrzennej gminy oraz w przeznaczeniu terenów, w tym wynikające z audytu krajobrazowego; 3) obszary oraz zasady ochrony środowiska i jego zasobów, ochrony przyrody, krajobrazu, w tym krajobrazu kulturowego i uzdrowisk; 4) obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
Komentarz	dokument odnosi się również do zabytków nieobjętych wpisem do rejestru

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM, cd.	
Temat	procedura wykonywania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy
Obowiązki	zawiadamianie, uzgadnianie projektu studium i wprowadzanie zmian wynikających z opinii WKZ
Przywołanie zapisu	Art. 11. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta, po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium, kolejno: (...) <ol style="list-style-type: none"> 2) zawiadamia na piśmie o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania studium instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania projektu studium (...) 6) występuje o uzgodnienie projektu studium z wojewodą w zakresie jego zgodności z ustaleniami programów, o których mowa w art. 48 ust. 1, oraz występuje o opinie dotyczące rozwiązań przyjętych w projekcie studium do: (...) c) właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków (...) 9) wprowadza zmiany wynikające z uzyskanych opinii i dokonanych uzgodnień;
Komentarz	w zawiadomieniu skierowanym do wcz wskazuje się co najmniej 21 dniowy termin złożenia wniosków do studium (Art. 11.1);
Temat	zakres miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	uwzględnianie i określanie uwarunkowań związanych z zasobami dziedzictwa kulturowego gminy
Przywołanie zapisu	Art. 15. <ol style="list-style-type: none"> 1. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta sporządza projekt planu miejscowego(...), zgodnie z zapisami studium oraz z przepisami odrębnymi (...). 2. W planie miejscowym określa się obowiązkowo (...): <ol style="list-style-type: none"> 3) zasady ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu; 3a) zasady kształtowania krajobrazu 4) zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych, oraz dóbr kultury współczesnej 7) granice i sposoby zagospodarowania terenów lub obiektów podlegających ochronie, na podstawie odrębnych przepisów, terenów górniczych, a także obszarów szczególnego zagrożenia powodzią, obszarów usuwania się mas ziemnych, krajobrazów priorytetowych, określonych w audycie krajobrazowym oraz w planach zagospodarowania przestrzennego województwa
Temat	procedura wykonywania miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego
Obowiązki	zawiadamianie, uzgadnianie projektu i wprowadzanie zmian wynikających z uzgodnień z WKZ
Przywołanie zapisu	Art. 17. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta po podjęciu przez radę gminy uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu miejscowego kolejno (...) <ol style="list-style-type: none"> 2) zawiadamia, na piśmie, o podjęciu uchwały o przystąpieniu do sporządzania planu instytucje i organy właściwe do uzgadniania i opiniowania planu (...) 6) występuje o: (...) b) uzgodnienie projektu planu z (...) właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu, (...) oraz z zarządem województwa w zakresie uwzględnienia wyników audytu krajobrazowego, o którym mowa w art. 38a 9) wprowadza zmiany wynikające z uzyskanych opinii i dokonanych uzgodnień (...)
Komentarz	w zawiadomieniu skierowanym do WKZ wskazuje się co najmniej 21-dniowy termin złożenia wniosków do planu (Art. 17.1)

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 marca 2003 r. O PLANOWANIU I ZAGOSPODAROWANIU PRZESTRZENNYM, cd.	
Temat	ustalania dotyczące obiektów małej architektury (...)
Prawa	możliwość ustalania zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury (...)
Przywołanie zapisu	Art. 37a ust. 1 Rada gminy może ustalić w formie uchwały zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic reklamowych i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, ich gabaryty standardy jakościowe oraz rodzaje materiałów budowlanych, z jakich mogą być wykonane.
Komentarz	zgodnie z art. 37a ust. 4. i 5. uchwała dotyczy całej gminy i jest aktem prawa miejscowego
Obowiązki	uzgadnianie projektu uchwały w sprawie zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury (...)
Przywołanie zapisu	Art. 37b ust. 1. Przed podjęciem uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1., rada gminy podejmuje uchwałę o przygotowaniu przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) projektu uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1. Art. 37b ust. 2. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) niezwłocznie (...) 1) podaje do publicznej wiadomości informacje o podjęciu przez radę gminy uchwały, o której mowa w ust. 1 4) uzgadnia projekt uchwały, o której mowa w Art. 37a ust. 1., z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu
Temat	ustalenie lokalizacji inwestycji celu publicznego
Obowiązki	uzgadnianie projektu decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego
Przywołanie zapisu	Art. 51. 1. W sprawach ustalenia lokalizacji inwestycji celu publicznego decyzje wydają w odniesieniu do: 1) inwestycji celu publicznego o znaczeniu krajowym i wojewódzkim – wójt, burmistrz albo prezydent miasta w uzgodnieniu z marszałkiem województwa; 2) inwestycji celu publicznego o znaczeniu powiatowym i gminnym – wójt, burmistrz albo prezydent miasta. Art. 53. 4. Decyzje, o których mowa w art. 51 ust. 1, wydaje się po uzgodnieniu z (...) 2) wojewódzkim konserwatorem zabytków – w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7. Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.
Komentarz	zgodnie z art. 60. ust. 1. określony w art. 53. ust. 4. pkt 2. wymóg uzgodnienia decyzji przez WKZ stosuje się odpowiednio przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy
Temat	rewitalizacja
Prawa	miejscowy plan rewitalizacji
Przywołanie zapisu	Art. 37f.1. Rada gminy może uchwalić dla obszaru rewitalizacji, o którym mowa w rozdziale 3 ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (DzU poz. 1777), miejscowy plan rewitalizacji, jeżeli uchwalony został gminny program rewitalizacji, o którym mowa w rozdziale 4 tej ustawy. 2. Miejscowy plan rewitalizacji jest szczególną formą planu miejscowego. Art. 37n. 1. W zakresie nieuregulowanym przepisami art. 37f–37m do miejscowego planu rewitalizacji stosuje się przepisy dotyczące planu miejscowego. 2. Ilekroć w przepisach niniejszej ustawy albo przepisach odrębnych jest mowa o miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, planie miejscowym lub planach zagospodarowania przestrzennego, należy przez to rozumieć również miejscowy plan rewitalizacji.

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA PRAWO BUDOWLANE	
DzU 1994, Nr 89, poz. 414. – tekst ujednolicony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 2 października 2013 roku, DzU z 2016 r., poz. 290.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	przepisy techniczno-budowlane
Prawa	możliwość występowania o odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych
Przywołanie zapisu	Art. 9. 1. W przypadkach szczególnie uzasadnionych dopuszcza się odstępstwo od przepisów techniczno-budowlanych (...) 3. (...) wniosek powinien zawierać: 4) pozytywną opinię wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków oraz innych obiektów budowlanych usytuowanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych, będących własnością gminy
Temat	prowadzenie robót przy obiekcie budowlanym będącym zabytkiem
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia WKZ przed wystąpieniem o pozwolenie na budowę
Przywołanie zapisu	Art. 39. 1. Prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych, będących własnością gminy
Temat	rozbiórka obiektu budowlanego będącego zabytkiem
Obowiązki	niemożność rozbiórki zabytku wpisanego do rejestru
Przywołanie zapisu	Art.39. 2. Pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków.
Komentarz	może dotyczyć obiektów zabytkowych, będących własnością gminy
USTAWA z dnia 9 października 2015 O REWITALIZACJI	
DzU 2015 poz.1777	
Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	rewitalizacja
Prawa	dotowanie prac konserwatorskich na terenie Specjalnej Strefy Rewitalizacji
Przywołanie zapisu	Art. 35. 1. W przypadku nieruchomości położonych na obszarze Strefy gmina może udzielić ich właścicielom lub użytkownikom wieczystym dotacji w wysokości nieprzekraczającej 50% nakładów koniecznych na wykonanie: (...) 2) prac konserwatorskich i prac restauratorskich w rozumieniu art. 3. pkt 6. i 7. <i>Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami</i> (DzU z 2014 r. poz. 1446, z późn. zm.7) w odniesieniu do nieruchomości niewpisanych do rejestru zabytków – jeżeli wnioskowane działania służą realizacji przedsięwzięć rewitalizacyjnych, o których mowa w art. 15. ust. 1. pkt 5.
Komentarz	dotyczy przedsięwzięć rewitalizacyjnych, w szczególności o charakterze społecznym oraz gospodarczym, środowiskowym, przestrzenno-funkcjonalnym lub technicznym; zgodnie z Art. 35.3 do dotacji stosuje się odpowiednio przepisy art. 77. <i>Ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami</i> .

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 31 stycznia 1959 roku O CMENTARZACH I CHOWANIU ZMARŁYCH DzU1959 Nr 11, poz. 62. z późniejszymi zmianami tekst ujednolicony Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 27 listopada 2015 r. DzU 2015, poz. 2126 Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	użytkowanie terenów dawnych cmentarzy
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków
Przywołanie zapisu	Art. 6. 1. Użycie terenu cmentarnego po zamknięciu cmentarza na inny cel nie może nastąpić przed upływem 40 lat od dnia ostatniego pochowania zwłok na cmentarzu. Po upływie powyższego terminu wójt (burmistrz, prezydent miasta) może wydać decyzję o użyciu terenu cmentarnego na inny cel zgodny z planem zagospodarowania przestrzennego, z zastrzeżeniem ust. 2. 2. Jeżeli teren cmentarny stanowi lub stanowił uprzednio własność Kościoła Katolickiego lub innego kościoła albo związku wyznaniowego, wydanie decyzji o użyciu terenu cmentarnego na inny cel wymaga zgody właściwej władzy tego kościoła lub związku wyznaniowego. 4. Użycie terenu cmentarnego na inny cel jest dopuszczalne pod warunkiem zachowania znajdujących się na jego terenie zabytków, które mogą być przeniesione w inne miejsce po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Komentarz	niezależnie od tego, czy teren cmentarza jest wpisany do rejestru zabytków
USTAWA z 28 marca 1933 roku O GROBACH I CMENTARZACH WOJENNYCH DzU1933 Nr 39, poz. 311. ze zmianami w 2015 roku Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	cmentarze wojenne
Prawa	powierzenie jednostce samorządu terytorialnego obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych
Przywołanie zapisu	Art. 6. 3. Wojewoda może, w drodze porozumienia, powierzyć jednostce samorządu terytorialnego obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych, z jednoczesnym przekazaniem odpowiednich funduszy, jeżeli jednostka samorządu terytorialnego nie przejmie tego obowiązku bezpłatnie.
Obowiązki	sprawowanie bezpośredniego dozoru
Przywołanie zapisu	Art. 7. Bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym w myśl art. 6 ust. 4.
USTAWA z 21 sierpnia 1997 o GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI DzU 1997 Nr 115, poz. 741; tekst ujednolicony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 30 października 2015 r. DzU 2015 poz 1774 Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	oddawanie zabytku stanowiących zasób gminy w trwały zarząd
Prawa	możliwość nałożenia obowiązku odbudowy lub remontu
Przywołanie zapisu	Art. 45. 1. Trwały zarząd na rzecz jednostki organizacyjnej ustanawia właściwy organ, w drodze decyzji (...) 2a. W przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, w decyzji o ustanowieniu trwałego zarządu można nałożyć, w miarę potrzeby, na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji.
Komentarz	niezrealizowanie nałożonego obowiązku odbudowy lub remontu może skutkować wygaszeniem decyzji ustanowienia trwałego zarządu

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 21 sierpnia 1997 o GOSPODARCE NIERUCHOMOŚCIAMI, cd.	
Temat	sprzedaż nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących zasób gminy
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Przywołanie zapisu	Art. 68. 1. Właściwy organ może udzielić bonifikaty od ceny ustalonej zgodnie z art. 67 ust. 3, na podstawie odpowiednio zarządzenia wojewody albo uchwały rady lub sejmiku (...) 3. Ustaloną, zgodnie z art. 67, cenę nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków obniża się o 50%. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.
Temat	opłaty z tytułu użytkowania wieczystego nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Przywołanie zapisu	Art. 73. 4. Ustalone, zgodnie z art. 72 ust. 2 i 3 pkt 5, opłaty z tytułu użytkowania wieczystego obniża się o 50%, jeżeli nieruchomość gruntowa została wpisana do rejestru zabytków. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.
Komentarz	Art. 72. ustawy dotyczy ustalania opłat z tytułu użytkowania wieczystego
Temat	opłaty z tytułu trwałego zarządu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	możliwość ustalania wysokości bonifikaty
Przywołanie zapisu	Art. 84. 4. Ustalone, zgodnie z art. 83 ust. 2 pkt 3, opłaty z tytułu trwałego zarządu obniża się o 50%, jeżeli nieruchomość lub jej część składowa zostały wpisane do rejestru zabytków. Właściwy organ może, za zgodą odpowiednio wojewody albo rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę. 4a. W razie zbiegu praw do bonifikat z tytułów, o których mowa w ust. 3 i ust. 4, stosuje się jedną bonifikatę korzystniejszą dla jednostki organizacyjnej.
Komentarz	Art. 83. ustawy dotyczy ustalania opłat z tytułu trwałego zarządu
Temat	podział nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Obowiązki	konieczność uzyskania pozwolenia WKZ
Przywołanie zapisu	Art. 96. 1. Podziału nieruchomości dokonuje się na podstawie decyzji wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zatwierdzającej podział. 1a. W odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję, o której mowa w ust. 1, wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.
Temat	prawo pierwokupu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków
Prawa	pierwokup na rzecz samorządu
Przywołanie zapisu	Art. 109. 1. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży: 4) nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości; Art. 110. 2. Prawo pierwokupu może być wykonane w terminie miesiąca od dnia otrzymania przez wójta, burmistrza albo prezydenta miasta zawiadomienia o treści umowy sprzedaży. 3. Notariusz sporządzający umowę sprzedaży jest zobowiązany do zawiadomienia wójta, burmistrza albo prezydenta miasta o treści umowy, stosownie do przepisu ust. 2. 4. Wójt, burmistrz albo prezydent miasta wykonuje prawo pierwokupu przez złożenie oświadczenia w formie aktu notarialnego u notariusza, o którym mowa w ust. 3. (...)
Komentarz	wyłączenia od prawa pierwokupu określa art. 109. ust. 3.

Tabela 24. Prawa i obowiązki gminy związane z dziedzictwem – ustawy, rozporządzenia, cd.

USTAWA z 27 lipca 2012 roku O MUZEACH	
DzU1997 NR5, poz. 24, tekst ujednoczony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 27 lipca 2012 roku, DzU2012 poz. 987.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem, ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	organizacja muzeów samorządowych
Prawa	prawo tworzenia muzeów
Przywołanie zapisu	<p>Art. 5.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Muzea mogą być tworzone przez ministrów i kierowników urzędów centralnych, jednostki samorządu terytorialnego, osoby fizyczne, osoby prawne lub jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. 3. Muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego. 4. Podmioty, o których mowa w ust. 1, tworzące muzea są obowiązane: <ol style="list-style-type: none"> 1) zapewnić środki potrzebne do utrzymania i rozwoju muzeum; 2) zapewnić bezpieczeństwo zgromadzonym zbiorom; 3) sprawować nadzór nad muzeum.
USTAWA Z 27 CZERWCA 1997 r. O BIBLIOTEKACH	
DzU 1997 Nr 85, poz. 539, tekst ujednoczony – Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 22 maja 2012 roku, DzU2012 poz. 642.	
Legenda: ■ na zielono: prawa gminy związane z dziedzictwem	
Temat	organizacja bibliotek
Prawa	prawo organizacji i prowadzenia bibliotek
Przywołanie zapisu	<p>Art. 8.1.</p> <p>Biblioteki są organizowane i prowadzone przez podmioty zwane dalej „organizatorami”.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Organizatorami bibliotek są (...): <ol style="list-style-type: none"> 2) jednostki samorządu terytorialnego (...).
Komentarz	pod warunkiem zapewnienia w szczególności: lokalu, środków na wyposażenie, prowadzenie biblioteki, zakup materiałów bibliotecznych i doskonalenie zawodowe pracowników. Art. 9.
ROZPORZĄDZENIE MINISTRA KULTURY z 25 sierpnia 2004 r.	
DzU Nr 212, poz. 215 W sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych	
Legenda: ■ na czerwono: obowiązki gminy związane z dziedzictwem	
Temat	planowanie organizacji i sposobu ochrony zabytków
Obowiązki	opracowanie gminnego programu ochrony zabytków
Przywołanie zapisu	<p>§ 3.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Organizacja i sposób ochrony zabytków, na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, planuje się w jednostkach organizacyjnych posiadających zabytki oraz na poszczególnych stopniach administracji, ujmując stan zasobu podlegającego ochronie, zagrożenia, zamiar działania, sposób realizacji, niezbędne siły i środki oraz czas i koszty wykonania w sporządzanych w tym celu następujących dokumentach (...) 2. gminnym planie ochrony zabytków (...) <p>§ 4.2</p> <p>Gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (...) opracowuje wójt (...); plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu.</p>
Komentarz	wymóg corocznej aktualizacji do 31 marca (§ 5.1)

Tabela 25. Główne dokumenty obowiązkowo tworzone na poziomie gminy, związane z dziedzictwem kulturowym

Nazwa dokumentu	Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla parku kulturowego znajdującego się na terenie gminy ⁵¹	Plan ochrony parku kulturowego ⁵²	Gminna ewidencja zabytków	Gminny program opieki nad zabytkami
Podstawa prawna	art. 10., ust.1., 2. art. 11., pkt 6. c <i>Ustawa opizp</i> oraz art. 18. i 19. <i>Ustawa oozionz</i>	art. 10. ust. 1.,3. i art. 15., ust. 2. i 3. <i>Ustawa opizp</i> oraz art. 16.6, 17., 18. i 19. <i>Ustawa oozionz</i>	art. 17 ust. 3 ustawy oozionz zalecane powołanie się na m.in. art. 10., 14., 15. <i>Ustawa opizp</i>	art. 4., 22 ust. 2 i 5. w związku z art. 3. pkt 1.,2. i 4. <i>Ustawa oozionz</i>	art. 87. <i>Ustawy oozionz</i> , w związku z art. 4., 5., 6. tej ustawy oraz w związku z art. 18. <i>Ustawy osg</i>
Zakres odnoszący się do dziedzictwa kulturowego i zabytków	w dokumencie uwzględnia się (uwarunkowania) m.in. dotychczasowe zagospodarowanie, przeznaczenie, stan ładu przestrzennego, krajobrazu kulturowego, dziedzictwa kulturowego i zabytków, występowania obiektów i terenów chronionych, ustalenia kpozionz i gponz, ochronę zabytków wpisanych do rejestru, objętych gminną ewidencją zabytków i parków kulturowych; studium kształtuje politykę gminy (kierunki) m.in. względem dziedzictwa kulturowego i zabytków, określając potrzeby i kierunki zmian i sposobów zagospodarowania, potrzeby rozwoju i określania obszarów funkcjonalnych, problemowych i wymagających ochrony czy przekształcania ⁵⁰ ;	w dokumencie uwzględnia się w szczególności ustalenia kpozionz, określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami; oraz przywołane są zakazy i ograniczenia obowiązujące na terenie parku kulturowego, określone w uchwale rady gminy, która ten park ustanawia	dokument jest w całości poświęcony kwestiom odnoszącym się do ochrony dziedzictwa i zawiera m.in.: analizy i studia waloryzacji krajobrazowej i kulturowo-przyrodniczej oraz treści dotyczące wytycznych do aktualizacji Studium uikzpg oraz do mpzp dla terenu objętego tą formą ochrony i dotyczących zarządzania parkiem	dokument jest w całości poświęcony kwestiom odnoszącym się do ochrony dziedzictwa i zawiera katalog zabytków znajdujących się na terenie gminy (nieruchome, wpisane do rejestru zabytków, inne nieruchomości – znajdujące się w Wojewódzkiej ez, inne zabytki nieruchomości wskazane przez wójta, (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z właściwym WKZ	dokument jest w całości poświęcony kwestiom odnoszącym się do ochrony dziedzictwa i powinien służyć planowaniu i realizowaniu działań dotyczących właściwej identyfikacji, promocji i poprawy stanu zabytków w gminie, właściwego ich zagospodarowania, użytkowania i eksponowania; powinien być adresowany i wykorzystywany tak przez posiadaczy zabytków, jak i całą społeczność gminy dla jej dobra oraz stanowić podstawę w realizacji właściwego zarządzania dziedzictwem kulturowym gminy również poprzez np. organizację funduszy ochrony zabytków i budowania programów edukacyjnych...; gponz zawiera katalogi zabytków (GEZ)

⁵⁰ Zobacz rozdział III.1.

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Obowiązujące terminy sporządzania, uchwalania, obowiązywania i aktualizacji</p>	<p>aktualność Studium uikzpg jest przeprowadzana przez organ wykonawczy gminy, co najmniej raz w czasie kadencji rady gminy, po analizie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym gminy i ocenie postępu w realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; ewentualne działania prowadzące do zmiany w studium uwarunkowań (...) odnośnie do jego całości lub części poprzedzone są uchwałą rady gminy</p>	<p>mpzp sporządza się po ustanowieniu parku kulturowego na podstawie uchwały Rady Gminy; należy do niego przystąpić w terminie 3 miesięcy od daty ustanowienia parku; choć termin zakończenia prac przy mpzp dla terenu parku kulturowego (jak i dla innych planów) nie jest prawnie określony</p>	<p>termin opracowania Planu ochrony parku kulturowego, jak i jego zatwierdzenia nie jest prawnie określony, nie jest też określony termin aktualizacji dokumentu, ale zaleca się, by były to okresy półroczne</p>	<p>jako podstawa dla formułowania zapisów mpzpp i wydawania Decyzji owzizt⁵³ oraz sporządzania i aktualizacji Studiów uikzpg. W <i>Ustawie z 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw</i> wyznaczone zostały terminy (od dnia jej wejścia w życie, czyli od 5 czerwca 2010 roku): 6 miesięcy na przekazanie gminom przez wojewódzkiego konserwatora zabytków wykazu zabytków oraz 2 lat (od przekazania wykazu wkz) na założenie gminnej ewidencji zabytków</p>	<p>GEZ ma charakter zbioru otwartego, wymaga aktualizacja związku ze zmianami w rejestrze zabytków i w wojewódzkiej ewidencji zabytków zgodnie z art. 8. w związku z art. 7. <i>Ustawy z 18 marca 2010 roku o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zmianie niektórych innych ustaw</i>, do czasu założenia gminnej ewidencji zabytków decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzje o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu do zabytków znajdujących się w wykazie zabytków. Organ wykonawczy gminy może stwierdzić, że nie znajduje na administrowanym przez siebie terenie zabytków innych niż te, które zostały wymienione w wykazie wkz. W takim przypadku GEZ ograniczony jest do tego wykazu⁵⁴</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Uwagi</p>	<p>Studium uikzpg sporządza się dla terenu całej gminy z uwzględnieniem wniosków właściwego WKZ oraz wytycznych do Studium uikzpg zawartych w Planie (Planach) opk lub ich części znajdujących się na terenie gminy</p>	<p>mpzp sporządza się wyłącznie dla terenów parków kulturowych – formy ochrony ustanawianej przez gminę, na podstawie uchwały rady gminy, przy uwzględnieniu opinii WKZ co do jego zakresu oraz wytycznych zawartych w planie ochrony parku kulturowego</p>	<p>Plany opk sporządza się wyłącznie dla tej formy ochrony, po jej ustanowieniu, na podstawie uchwały i w porozumieniu z właściwym WKZ; plan wymaga zatwierdzenia przez Radę Gminy</p>	<p>organ wykonawczy gminy sporządza Gminny poz na okres 4 lat, co 2 lata przygotowując sprawozdanie z jego realizacji</p>	<p>Gminny poz uchwalany jest przez radę gminy, po uzyskaniu opinii właściwego WKZ i stanowi element polityki samorządowej; rada gminy przyjmuje również co dwa lata sprawozdanie z realizacji programu</p>

⁵¹ Szczególnym planem miejscowym jest również miejscowy plan rewitalizacji, uchwalany w związku z gminnym programem rewitalizacji. W zakresie odnoszącym się do dziedzictwa kulturowego stosuje się przepisy dotyczące planu miejscowego. Zobacz rozdział III.1.

⁵² Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony zostały opracowane przez Radę Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury i zarekomendowane do stosowania: http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/Parki_kulturowe/Zasady%20tworzenia%20Parku%20Kulturowego,%20zarzadzania%20nim%20oraz%20sporzczenia%20planu%20jego%20ochrony.pdf

⁵³ decyzji o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

⁵⁴ Zobacz: Izabela Mikiciuk, Gminna ewidencja zabytków w świetle zmian wprowadzonych *Ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, Kurier Konserwatorski Nr 9/20010, <http://www.nid.pl/upload/iblock/356/35600d4d6fb3185e728dcc4c155318d7.pdf>

Załącznik 4.

Przykładowy kwestionariusz wywiadu

Szanowni Państwo!

Zwracamy się do Państwa z prośbą o wzięcie udziału w badaniach społecznych prowadzonych przez Urząd Gminy w ....., dotyczących postaw mieszkańców wobec lokalnego dziedzictwa kulturowego. Ankieta jest anonimowa. Wyniki badań przedstawione będą jedynie w postaci zbiorczych zestawień statystycznych. Nigdzie nie zostaną użyte Państwa dane personalne. Dlatego prosimy o szczere i pełne wypowiedzi – nasze badania będą wartościowe tylko wówczas, gdy będą odzwierciedlać rzeczywiste opinie i przekonania wszystkich ludzi, z którymi rozmawiamy.

1. Czy interesuje się Pan/Pani tym, co dzieje się z dziedzictwem kulturowym w Pana/Pani okolicy?	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tak, bardzo. 2. Tak, umiarkowanie. 3. Jest mi to obojętne. 4. Nie, nie jestem tym zbyt zainteresowany/a. 5. W ogóle się tym nie interesuję.
2. Proszę wymienić trzy najważniejsze elementy dziedzictwa kulturowego znajdujące się w Pana/Pani gminie.	<ol style="list-style-type: none"> 1. .... 2. .... 3. ....
3. Kto przede wszystkim powinien być, Pana/Pani zdaniem, odpowiedzialny za ochronę zabytków w gminie w której Pan/Pani mieszka? (proszę wskazać najwyżej trzy odpowiedzi)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Rząd i organizacje rządowe 2. Samorząd i organizacje samorządowe 3. Organizacje pozarządowe 4. Szkoła 5. Kościół 6. Rodzina 7. Lokalne elity 8. Każdy obywatel 9. Właściciel zabytku 10. Ktoś inny, inne instytucje, jakie? ..... 11. Nikt nie jest za nie odpowiedzialny.

<p>4. Z którym ze stwierdzeń podanych obok zgadza się Pan/Pani w największym stopniu? (proszę wskazać tylko jedną odpowiedź)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dziedzictwo kulturowe stanowi barierę dla rozwoju mojej gminy. 2. Dziedzictwo kulturowe stanowi czynnik wspomagający rozwój mojej gminy. 3. Dziedzictwo kulturowe nie ma wpływu na rozwój mojej gminy 4. Tradycja i zabytki mogłyby stanowić czynnik rozwoju, ale na razie brakuje pomysłu, jak wykorzystać ten zasób. 5. Nie wiem, nigdy nie zastanawiałem się nad tym.
<p>5. Co zwykle robi Pan/Pani w wolnym czasie? Chodzi o taki czas, kiedy może Pan/Pani robić to, na co ma ochotę, lub po prostu odpoczywać.</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Oglądam TV. 2. Słucham radia (<i>jakiej stacji?</i>) ..... 3. Czytam gazety, czasopisma (<i>jakie najczęściej?</i>) ..... 4. Czytam książki (<i>niezwiązane z pracą</i>). 5. Rozwijam własne zainteresowania, hobby (<i>jakie?</i>) ..... 6. Uprawiam sport (<i>jaki?</i>) ..... 7. Spaceruję. 8. Idę do kina. 9. Idę do teatru, opery, operetki. 10. Idę do muzeum, na wystawy. 11. Idę do kawiarni, pubów, dyskotek. 12. Uprawiam turystykę. 13. Uczestniczę w kameralnych kontaktach towarzyskich (spotkania w gronie rodzinnym, przyjaciół, znajomych). 14. Gram w gry komputerowe, przeglądam ciekawe strony w Internecie. 15. Bezczylnie spędzam czas. 16. Spędzam czas inaczej (<i>jak?</i>) .....
<p>6. Z dwóch opinii dotyczących życia społecznego proszę wybrać tę, która jest bliższa Pana/Pani poglądom:</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ogólnie rzecz biorąc, większości ludzi można ufać. 2. W stosunkach z innymi trzeba być ostrożnym. 3. Nie wiem/Trudno powiedzieć.

7. Jakie są najważniejsze dla Pana/Pani wartości? Z poniższej listy proszę wybrać co najwyżej trzy.

1. Równowaga wewnętrzna (spokój wewnętrzny)
2. Sukces, sława
3. Praca zawodowa
4. Szczęście rodzinne
5. Dobrobyt
6. Prawdziwa przyjaźń
7. Dziedzictwo kulturowe
8. Szacunek innych ludzi
9. Życie pełne przygód i wrażeń
10. Wykształcenie
11. Zbawienie duszy, życie wieczne
12. Przyjemność
13. Uroda
14. Zdrowie, dobre samopoczucie
15. Sprawność fizyczna
16. Inne (jakie?) .....

8. Poniżej znajduje się lista wartości, które mogą być dla ludzi ważne. Proszę określić, w jakim stopniu są one ważne dla Pana/Pani w skali od 1 do 5, gdzie „1” oznacza zdecydowanie nieważne, a „5” oznacza bardzo ważne.

- Równowaga wewnętrzna (spokój wewnętrzny)**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Sukces, sława**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Praca zawodowa**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Szczęście rodzinne**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Dobrobyt**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Prawdziwa przyjaźń**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Dziedzictwo kulturowe**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Szacunek innych ludzi**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Życie pełne przygód i wrażeń**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)
- Wykształcenie**
(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

Zbawienie duszy, życie wieczne

(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

Przyjemność

(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

Uroda

(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

Zdrowie, dobre samopoczucie

(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

Sprawność fizyczna

(zdecydowanie nieważne) 1 2 3 4 5 (bardzo ważne)

9. ....

.....

Metryczka

Chciał(a)bym zadać Panu/Pani kilka pytań dotyczących Pana/Pani gospodarstwa domowego. Służą one do zbadania, czy w opiniach i poglądach na badane tematy występują różnice między kobietami a mężczyznami, osobami w różnym wieku, o różnym wykształceniu, itp. Pytania te są bardzo ważne i służą jedynie do statystycznego opracowania wyników.

M 1. Płeć respondenta

1. Mężczyzna
2. Kobieta

M 2. Rok urodzenia

19 .....

M 3. Jaki jest Pana/Pani stan cywilny?

1. Kawaler/Panna
2. Mieszkający(ąca) z partnerem(ką)
3. Żonaty/zamężna
4. Rozwiedziony(a)/w separacji
5. Wdowiec/wdowa

M 4. Jakie jest Pana(i) wykształcenie?

1. Niepełne podstawowe lub podstawowe
2. Gimnazjalne
3. Zasadnicze zawodowe
4. Średnie
5. Wyższe licencjackie
6. Wyższe magisterskie
7. Doktorat, habilitacja

M 5. Jaki wykonuje Pan/Pani zawód?	.....
M 6. Które z poniższych stwierdzeń najlepiej opisuje Pana/Pani sytuację? (Proszę zaznaczyć jedną odpowiedź)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Urodziłem/am się w tej gminie i mieszkam w niej całe życie. 2. Urodziłem/am się tutaj, ale mieszkałem/am także gdzie indziej. Obecnie mieszkam tutaj. 3. Urodziłem/am się tutaj, ale mieszkam gdzie indziej. 4. Nie urodziłem/am się tutaj, ale mieszkam tutaj. 5. Nie urodziłem/am się tutaj i nie mieszkam tutaj. 6. Inna sytuacja, jaka? .....
M 7. Z ilu osób składa się Pana/ Pani gospodarstwo domowe? Chodzi o wszystkie osoby wspólnie z Panem/(ią) zamieszkujące i utrzymujące się ze wspólnych funduszy.	....., w tym ..... dzieci

Dziękuję za udział w badaniu!

UWAGI:

Imię i nazwisko ankietera	.....
Nazwa miejscowości, w której przeprowadzono wywiad	.....
Miejsce przeprowadzenia wywiadu	.....
Data przeprowadzenia wywiadu	.....
Czas trwania wywiadu	.....

Załącznik 5.

Wykaz skrótów

1. Decyzja o pozwoleniu na budowę [**decyzja opnb**]
2. Decyzja o warunkach zabudowy [**decyzja owz**]
3. Decyzja o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu [**decyzja owzitz**]
4. Generalny Konserwator Zabytków [**GKZ**]
5. Gminna ewidencja zabytków [**GEZ**]
6. Gminny program opieki nad zabytkami [**gponz**]
7. Gminny program rewitalizacji [**Gpr**]
8. Jednostka samorządu terytorialnego [**JST**]
9. Kodeks postępowania administracyjnego [**KPA**]
10. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami [**kpozionz**]
11. Miejskowy plan zagospodarowania przestrzennego [**mpzp**]
12. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego [**MKiDN**]
13. Narodowy Instytut Dziedzictwa [**NID**]
14. Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów [**NIMOZ**]
15. Studium ochrony wartości kulturowych gminy [**Studium owkg**]
16. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy [**Studium uikzpg**]
17. *Ustawa o gospodarce nieruchomościami*; DzU2014, poz. 518., Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 2014 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Ustawy o gospodarce nieruchomościami [**Ustawa ogn**]
18. *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*; DzU 2003, Nr 162, poz. 1568.; tekst jednolity: DzU 2014, poz. 1446. ze zmianami wynikającymi z Ustawy z 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu [**Ustawa oozionz**]
19. *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*; DzU 2003 nr 80, poz. 717.; tekst jednolity: DzU 2015, poz. 199. ze zmianami wynikającymi z Ustawy z 24 kwietnia 2015 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu [**Ustawa opizp**]
20. *Ustawa o samorządzie gminnym*; DzU 1990, Nr 16, poz. 95.; tekst jednolity DzUNr 0 poz. 594. [**Ustawa osg**]
21. Wojewódzki Konserwator Zabytków [**WKZ**]

AUTORZY

Aleksandra Chabiera

Główny specjalista ds. zarządzania dziedzictwem w Narodowym Instytucie Dziedzictwa, archeolog. Koordynator projektów międzynarodowych, redaktor publikacji i autor artykułów z zakresu promocji dziedzictwa, rozwoju lokalnego z wykorzystaniem dziedzictwa i jego wartości społeczno-gospodarczych. Współautor koncepcji i scenariusza badań społecznych dotyczących wiedzy i postaw Polaków wobec dziedzictwa. Członek międzynarodowych sieci, m.in. HEREIN (European Heritage Network), EVoCh (Economic Value of Cultural Heritage), trener szkoleniowy i wykładowca. Zainteresowania koncentruje na rozwojowym potencjale dziedzictwa i jego praktycznym wykorzystaniu w gminach.

Zakres tematyczny w poradniku: przeciwdziałanie zagrożeniom dla dziedzictwa, wartości dziedzictwa, nowa funkcja zabytku

Anna Fortuna-Marek

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Rzeszowie. Autor publikacji naukowych i popularyzatorskich dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego. Współautor studiów historyczno-urbanistycznych, studiów wartości kulturowych gmin, planu ochrony parku kulturowego oraz wojewódzkiego i gminnych programów opieki nad zabytkami. Współautorka Szlaku Architektury Drewnianej Województwa Podkarpackiego i wniosku o wpis na listę UNESCO drewnianych cerkwi w polskim i ukraińskim regionie Karpat.

Zakres tematyczny w poradniku: wartości dziedzictwa, diagnoza stanu zachowania, aspekty prawne ochrony zabytków, przeciwdziałanie zagrożeniom

Barbara Kazior

Fundator i Prezes Fundacji Miejsc i Ludzi Aktywnych. Ekspert w zakresie budowania partnerstwa trójsektorowego i partycypacyjnych metod planowania i wdrażania rozwoju lokalnego. Współautor metodyki szkoleniowej dla animatorów i edukatorów partycypacji publicznej, współpracuje z gminami w Polsce i za granicą w praktycznym zastosowaniu partycypacyjnych metod rozwiązywania lokalnych problemów.

Ekspert w zakresie tworzenia ekomuzeów, współautor i redaktor publikacji z zakresu partnerstwa, rozwoju lokalnego i ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego.

Zakres tematyczny w poradniku: partycypacja społeczna, partycypacja publiczna, narzędzia edukacyjne

Anna Kozioł

Starszy specjalista ds. zarządzania dziedzictwem w Narodowym Instytucie Dziedzictwa. Absolwentka gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie i nauk o zarządzaniu w Montpellier Business School, słuchaczka Akademii Dziedzictwa w Krakowie. Zainteresowania koncentruje na tematyce roli gminy w zarządzaniu dziedzictwem i wykorzystywaniu potencjału dziedzictwa w rozwoju społeczno-gospodarczym. Autor i redaktor artykułów, raportów i publikacji w tym zakresie. Koordynator projektów, współautor koncepcji projektu *DoM*.

Zakres tematyczny w poradniku: społeczny i ekonomiczny potencjał dziedzictwa kulturowego, rozwój lokalny, zarządzanie dziedzictwem kulturowym, przedsiębiorczość lokalna

dr Paulina Legutko-Kobus

Doktor nauk ekonomicznych, adiunkt w Katedrze Rozwoju Regionalnego i Przestrzennego Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Sekretarz naukowy Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju przy prezydium PAN. Zainteresowania naukowe (planowanie strategiczne, programowanie rozwoju, rozwój zrównoważony) łączy z praktyką jako trener prowadzący szkolenia dla JST i ekspert w zespołach opracowujących strategie (na poziomie kraju, makroregionu, obszarów funkcjonalnych, powiatów i gmin).

Zakres tematyczny w poradniku: wartości ekonomiczne dziedzictwa, potencjały i bariery rozwojowe, strategia zarządzania dziedzictwem, elementy przedsiębiorczości związanej z dziedzictwem

dr Iwona Liżewska

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Olsztynie, autor publikacji i dokumentacji poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego i jego ochronie, animator działań poświęconych problematyce krajobrazu kulturowego, inicjator i współorganizator konkursu architektonicznego „Twój dom – dialog z tradycją” autor publikacji, od 2011 Prezes Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Oddział w Olsztynie.

Zakres tematyczny w poradniku: zagrożenia dla dziedzictwa, przeciwdziałanie zagrożeniom, aspekty legislacyjne ochrony dziedzictwa, narzędzia prawne

dr inż. architekt Beata Makowska

Kierownik Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Szczecinie, ekspert w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w planowaniu przestrzennym, zajmuje się prawnymi uwarunkowaniami ochrony dziedzictwa w dokumentach samorządowych, zwłaszcza planistycznych i przedplanistycznych. Autor i redaktor artykułów i publikacji Rzeczoznawca Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków i prezes Oddziału SKZ w Szczecinie, ekspert Niemiecko-Polskiej Fundacji Ochrony Dóbr Kultury.

Zakres tematyczny w poradniku: dokumenty planistyczne i przedplanistyczne, aspekty i narzędzia prawne

Michał Marciniak

Ekspert ds. funduszy europejskich, w latach 2009–2011 dyrektor Departamentu Rozwoju Obszarów Wiejskich MRiRW odpowiadający za zarządzanie PROW 2007–2013 i Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich. Ekspert Związku Stowarzyszeń Mazowiecki Leader, autor raportów i szkoleń z wykorzystania środków unijnych dla lokalnych grup działania i lokalnych grup rybackich. Realizuje badania ewaluacyjne *ex-ante* projektów regionalnych programów operacyjnych na lata 2014–2020.

Zakres tematyczny w poradniku: tworzenie projektów, pozyskiwanie finansowania zewnętrznego, dokumenty programowe gmin

dr hab. Piotr Nowak

Adiunkt w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, socjolog obszarów wiejskich, rolnictwa i turystyki wiejskiej. Prowadzi badania nad rozwojem obszarów wiejskich i polityką rolną. Ekspert i konsultant instytucji działających na rzecz środowisk lokalnych i wiejskich. Autor projektów badawczych, publikacji naukowych, badań społecznych. Projekty międzynarodowe m.in. z zakresu wprowadzenia wspólnej polityki rolnej w Polsce, polskich społeczności lokalnych, przemianach cywilizacyjnych i sieciach społecznych w regionalnej produkcji żywności.

Zakres tematyczny w poradniku: narzędzia socjologiczne, strategia komunikacyjna, wartości społeczne dziedzictwa

Bartosz Skaldawski

Kierownik Działu Kształcenia i Wydawnictw Narodowego Instytutu Dziedzictwa, antropolog. Jeden z autorów *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014–2017*. Współautor *Krajowego programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Współautor koncepcji i scenariusza badań społecznych dotyczących wiedzy i postaw Polaków wobec dziedzictwa. Ekspert w projekcie międzynarodowym *Legalny i nielegalny obrót dobrami kultury. Platforma badawczo-edukacyjna wymiany doświadczeń w dziedzinie zapobiegania przestępstwom przeciw dziedzictwu kulturowemu*. Autor artykułów, trener szkoleniowy i wykładowca.

Zakres tematyczny w poradniku: definicje dziedzictwa, identyfikacja dziedzictwa, wartości dziedzictwa, narzędzia edukacyjne

Książka rzetelnie i wyczerpująco omawia problematykę dotyczącą zarządzania dziedzictwem w gminach. Mimo specjalistycznych zagadnień jest przystępnie napisana i zrozumiała dla odbiorcy. Zawiera wszystkie elementy pomocne pracownikom administracji samorządowej w poznaniu specyfiki dziedzictwa kulturowego oraz w określaniu celów i metod ochrony zabytków. Równocześnie może być doraźnym wsparciem dla pracowników, szukających odpowiedzi na określone zagadnienia. Warto podkreślić, że z pewnością krąg odbiorców może być szerszy niż tylko samorządy gminne. Jest to świetne kompendium wiedzy, z którego mogą korzystać także inne instytucje i organizacje, łącznie ze służbami konserwatorskimi, w których ze względu na specyfikę pracy brakuje możliwości kompleksowego szkolenia nowych, niedoświadczonych pracowników.

Iwona Solisz
Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków

Gminy znajdą tu konkretne rozwiązania, procedury i rady podane w przystępny, uporządkowany oraz przejrzysty sposób. Jest to pierwszy tak kompleksowy poradnik skupiający wielość treści z zakresu identyfikacji, ochrony i wykorzystania w rozwoju społeczno-gospodarczym lokalnego dziedzictwa kulturowego. Pokazano w nim krok po kroku etapy tworzenia i wdrażania sprawnego zarządzania dziedzictwem w gminach.

dr Klaudia Giordano
Katolicki Uniwersytet Lubelski

ISBN: 978-83-63260-46-0

Wsparcie udzielone z funduszy norweskich i funduszy EOG, pochodzących z Islandii, Liechtensteinu i Norwegii, oraz środków krajowych